8/2119

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK.

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS FEJLESZTÉSÉRE.

A M. T. AKADÉMIA HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

PILCH JENŐ
M. KIR. HONVÉDALEZREDES

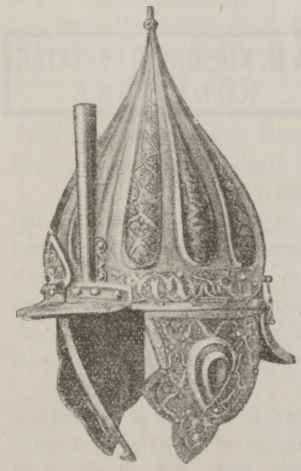

1918 - 1921
(XIX - XXII.)

1918. TIZENKILENCZEDIK ÉVFOLYAM.
(XIX. KÖTET.)

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

BUDAPEST.
1918.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR
KÖNYVTÁRA.

TARTALOM.

		Lap
Gárdonyi Albert dr.	Fedák Mihály ezredes, a katonai Mária Terézia-rend vitéze	50
Kárffy Ödön dr.	Tata vár 1577. állapota	137
	I. Rákóczy György tüzérsége az 1644. hadjárat elején	148
	Kozák zászló 1595-ben	292
	Két levél Dampierre haláláról	293
	Érsekujvár 1608. rendtartása	295
Kemény Lajos.	Mágocsi Gáspár Nogarella Ferdinánd felső-magyarországi főkapitányhoz (1588.)	117
	Nagy Márton hadnagy bizonysága (1597.)	117
	Bornemissza József huszti kapitány levele Betlény Zsigmondhoz (1609.)	118
	Adalék I. Rákóczy György 1644. hadjáratához	119
	Lovas nemzetőrök fegyverzete 1848-ban	122
	Katonai rendtartás 1650-ből	152
	Zrinyi György Kassa városához (1587.)	277
	Szabatkay Gergely Kassa városához (1587.)	277
	Bornemissza Benedek gyulai kapitány Kassa városához (1559.)	279
	A szegény rab Serjenyi Mihály sarcza iránt (1563.)	279
	Adatok az 1704. év történetéhez	280
Koschowitz Gyula.	Harcztéri levelek (1917—1918.)	125
Lukinich Imre dr.	Számadáskönyv 1849-ből	123
Pelz Béla dr.	Az első magyar hadihajó	98
Pilch Jenő.	Adatok az 1809. évi hadjárathoz	110
	Pigg Márton hadnagy adósságai	272
	Ismertetés.	
	Stegemann Hermann: Geschichte des Krieges	132
	Kriegsberichte aus dem grossen Hauptquartier	134
	Görgey Albert: Görgey Arthur 1818—1916	135
	Közlemények Szepes vármegye multjából	136
	Takáts Sándor: Rajzok a török világból	287

Lap

Báró Somorjai Lukachich Géza: A Doberdó védelme az 1. isonzói csatában — — — 289
Báró Waldstätten Egon: Weltkriegstafeln 1914-19. 290
Egli Károly: Zwei Jahre Weltkrieg; Das dritte Jahr Weltkrieg — — — — — — — — 290

SZENDREI JÁNOS dr. Magyar hadtörténelmi emlékek a külföldi muzeumokban — — — — — — — 33, 186
Hadik András altábornagy mint egyházi iró — 121
Ismertetés.
Id. Görgey István: Görgey Arthur a számüzetésben 1849—1867. — — — — — — 282

TÓTH ZOLTÁN dr. A huszita szekérvár a magyar hadviselésben 1, 159
Ismertetés.
dr. Tóth-Szabó Pál: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon — — 129

WERTNER MÓR dr. Nagy Lajos király hadjáratai — — — 59, 202

A Magy. Tud. Akadémia hadtörténelmi bizottságából — — — — 156
Kérelem — — — — — — — — — — — — — — — — — 157, 300
Név- és tárgymutató — — — — — — — — — — — — — — 302

TARTALOM.

Lap

TÓTH ZOLTÁN dr.: A huszita szekérvár a magyar hadviselésben I.... 1
SZENDREI JÁNOS dr.: Magyar hadtörténelmi emlékek a külföldi múzeumokban. II. 33
GÁRDONYI ALBERT dr.: Fedák Mihály ezredes, a katonai Mária Terézia-rend vitéze 50
WERTNER MÓR dr.: Nagy Lajos király hadjáratai. I. 59
PELZ BÉLA dr.: Az első magyar hadihajó 98

Tárcza.

PILCH JENŐ: Adatok az 1809. évi hadjárathoz 110

Hadtörténelmi apróság.

KEMÉNY LAJOS: Mágóchy Gáspár Nogarella Ferdinánd felsőmagyarországi főkapitányhoz (1588) 117
— Nagy Márton hadnagy bizonysága (1597) 117
— Bornemissza József huszti kapitány levele Betlény Zsigmondhoz (1609) 118
— Adalék I. Rákóczy György 1644. hadjáratához 119
SZENDREI JÁNOS dr.: Hadik András altábornagy mint egyházi író ... 121
KEMÉNY LAJOS: Lovas nemzetőrök fegyverzete 1848-ban 122
LUKINICH IMRE dr.: Számadáskönyv 1849-ből 123
KOSCHOWITZ GYULA: Harcztéri levelek (1917—1918) 125

Hadtörténelmi irodalom.

TÓTH ZOLTÁN dr.: Tóth-Szabó Pál: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon 129
PILCH JENŐ: Stegemann Hermann: Geschichte des Krieges 132
— Kriegsberichte aus dem grossen Hauptquartier 134
— Görgei Albert: Görgei Arthur 1818—1916 135
— Közlemények Szepes vármegye multjából 136

Hadtörténelmi okmánytár.

KÁRFFY ÖDÖN dr.: Tata vár 1577-iki állapota 137
— I. Rákóczy György tüzérsége az 1644. hadjárat elején 148

Magyar hadiszabályzatok gyűjteménye.

KEMÉNY LAJOS: Katonai rendtartás 1650-ből 152

Vegyesek.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtörténelmi bizottságából 156
Kérelem 157

SOMMAIRE.

Page

ZOLTÁN TÓTH dr.: La barricade des chariots hussite dans les campagnes hongroises. I. 1
JEAN SZENDREI dr.: Monuments d'histoire de guerre hongrois dans les musées étrangers. II. 33
ADALBERT GÁRDONYI dr.: Le colonel Michel Fedák chevalier de l'ordre militaire Marie Therèse 50
MAURICE WERTNER dr.: Les campagnes de Louis le Grand. I. 59
ADALBERT PELZ dr.: Le premier vaisseau de guerre hongrois 98

Feuilleton.

EUGÈNE PILCH: Données à la campagne de 1809 110

Détails d'histoire militaire.

LOUIS KEMÉNY: Gaspard Magochy à Fernand Nogarella capitaine de la Hongrie Septentrionale (1586) 117
— Attestation du souslieutenant Martin Nagy (1597) 117
— Lettre de Joseph Bornemissza capitaine de Huszt à Sigismond Betlény (1609) 118
— Données à la campagne de 1644 de Georges Rákóczy I. 119
JEAN SZENDREI dr.: Andrée Hadik général de division comme écrivain ecclésiastique 121
LOUIS KEMÉNY: L'armature des gardes nationaux en 1848 122
EMERIC LUKINICH dr.: Compte rendu de 1849 123
JULES KOSCHOWITZ: Lettres du front (1917—1918) 125

Littérature d'histoire militaire.

ZOLTÁN TÓTH dr.: Paul Tóth-Szabó: Les mouvements hussites et l'histoire de leur règne en Hongrie 129
EUGÈNE PILCH: Hermann Stegemann: L'histoire de la Campagne (actuelle) 132
— Comptes rendus du Grand-Quartier-Général 134
— Adalbert Görgei: Arthur Görgei de 1818 à 1916 135
— Détails du passé de la Comté de Szepes 136

Documents sur l'histoire militaire.

EDMOND KÁRFFY dr.: L'état de la forteresse Tata en 1577 137
L'artillerie de Georges Rákóczy I. au commencement de la campagne de 1644 148

Recueil des règlements militaire hongrois.

Règlement militaire de 1650 152

Divers.

Du Comité pour l'histoire de guerre de l'Academie des Sciences 156
Prière 157

A HUSZITA SZEKÉRVÁR A MAGYAR HADVISELÉSBEN.

(Első közlemény).

1419 augusztus 16-án örökösök nélkül halt meg Venczel cseh király s így jog szerint öcscsére, a mi Zsigmond királyunkra szállt IV. Károly koronája. De a trónfoglalás elé nehézségek tornyosultak. Prágában már égett a forradalom tüze, a városok, a parasztnép, sőt a nemesség egy része is Husz követőjének vallotta magát. Zižka János vésztjósló alakja már megjelent a színen és megkezdette csodálatos eredményű szervező munkáját. A vallási téren megindított ujítás a legmélyrehatóbb társadalmi, tehát nemzeti természetű változásokkal járt. Az új tan megteremtette azt a keretet, mely egybefoglalt nemest, polgárt és parasztot. Olyan átalakulás köszöntött be, melyet idegenkedve, sőt borzalommal kellett, hogy nézzen a középkori gondolkozás.[1] Egy csapásra kialakultnak látszott és készen állott a cseh nemzet. Készen önmagában és készen megvívni akár a véres harczot hite valamennyi ellenségével szemben.

A sors úgy akarta, hogy az elkövetkező háborúk terhe súlyosan nehezedjék Magyarországra is. Sőt elsősorban Magyar-

[1] Jellemző részleteket olvashatunk erre nézve *Andreas de Broda* leírásában. (Tractatus de origine Hussitarum.) «O vix recuperabile malum contra fidem catholicam et ritum christianum contra honorem proprium et divinum, *in unam diabolicam fraternitatem nobiles, milites et clientes, cum civibus perfidis et rusticis conspirare*», majd ugyancsak a huszitákról: «magnatorum clientum et militum cum civibus et rusticanis hominibus *coll gatio monstruosa*». *Höfler*, Geschichtsschreiber der hussitischen Bewegung in Böhmen. II. (Fontes Rerum Austriacarum, Scriptores. VI.) 349. stb.

országra. Zsigmond királyt magyar trónja tette politikai hatalmassággá. Római királysága, tekintve a birodalom akkori állapotait, keveset lendíthetett rajta. Hatalmas német seregek nem egy ízben átlépték ugyan a cseh határt, de egységes vezetés és egyetértés híján, mindig siralmas kudarcz volt a részük. Magyarország szerepe nem ilyen dicstelen. Az Anjouk birodalma bizonyára nagyobb és hatásosabb erőfeszítésekre lett volna képes, de egészben véve, a roppant veszedelmesnek indult cseh mozgalom, a magyar katonában láthatta legkeményebb ellenfelét. Sőt miután a forradalom felemésztette önmagát, úgy mutatkozott, hogy széthullott erőinek szilánkjait éppen a magyar királyság fogja egyesíteni újra s a két ellenséget közös és pedig magyar zászló alá sorakoztatja. Zsigmond Magyarországa, ha többet nem is, helyt tudott állani a huszitákkal szemben, a Mátyásé már-már föléjük kerekedett, de mindenesetre annyira jutott, hogy Csehország legképzettebb katonáit magyar szolgálatban, akár hazájuk ellen is felhasználhatta.[1] Sajnos, a kezdet, mint multunk annyi más jelenségénél, akkor is befejezés nélkül maradt. A huszita küzdelmek és az azokat követő háborúk kimerítették Cseh-, de megtépázták Magyarországot is.[2] A két nép, több mint egy évszázados háborús és békés érintkezésének nem volt maradandó eredménye. Mátyás halála után mindkettőn a bomlás jelei mutatkoztak. Mig a XV. században a magyar politika és hadügy szolgálatában idegen diplomaták és katonák egész raja buzgólkodott, a XVI.-tól a magyar szorult idegen érdekek istápolására. S Csehország sem állott

[1] V. ö. *Bonfini*, Rerum Hungaricarum Decades. 1771. évi kiadás. 662. l.

[2] Zsigmond eleinte hitt a teljes győzelemben, magyarországi erőforrásai fölényében (Levele az égeri tanácshoz; *Palacky* Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges. I. 163.), de már 1424-ben felpanaszolta, hogy a magyar királyság minden terhet nem bír. (U. o. I. 342.) Később 1466-ban az olmützi püspök, természetesen sok túlzással (t. i. reá akarta bírni a pápát, hogy álljon el a cseh király kiközösítésétől), a magyar seregek olyan súlyos veszteségéről vélt tudni, hogy azok miatt Magyarország állása veszedelembe jutott (*Pessina*, Mars Moravicus 754. lap) s annyit — igaz indulatában — maga Mátyás király is elismert, hogy háborúja fáradalmak, veszedelmek, költségek és főleg elesettekben olyan áldozatot kívánt «melylyel még tíz Csehország sem ér fel». (Az ortanoi püspök jelentése. Közölte *Mircse János*, Századok 1882. évf. 23. lap.)

meg a lejtőn, melyen már előbb megindult, csak más irányba tért. A politikai kötelékek más formában továbbra is megmaradtak, de a részben üdvös egymásrahatás megszűnt. Az a kölcsönhatás, mely sok egyéb tanulságos és nevezetes eredmény mellett, hogy csak a legfontosabbat említsük, az akkori Európa egyik legjobb hadseregét teremtette meg. Mert Mátyás serege nemcsak hogy részben csehekből állott, — kik elsajátították a magyar hadviselés elveit, — de sokat is tanult a huszitáktól. Tőlük vette át azt a hadieszközt, melynek Zižka és követői legszebb győzelmeiket köszönhették : a taktikai czélokra felhasználható szekérvárat. A hadiszekér sohasem vált jellegzetes magyar fegyverré, de sok forró küzdelmünkben vett részt és a hadügyi viszonyok átalakulása folytán szinte ugyanabban az időben vesztette el jelentőségét, mikor a régi magyar katonai dicsőség napja leáldozott.

A XV. század eleje a lovaghadak virágkora. Európaszerte a lovasságé volt a döntő szó a harczterekben. Természetesen Magyarországon is. A csaták eredménye az egyes harczos vitézsége és gyakorlottságától függött elsősorban, a mi önmagában biztosítja a lovas fölényét a gyalogossal szemben, mert a gyalogság csak tömegben, csak taktikai testté alakulva lehet döntő tényező. A hűbéres társadalmi berendezkedés pedig tömegkiképzésre nem törekedhetett, mert a hadiszolgálat lényegében nem kötelesség, hanem kiváltság lévén, melynek a nemesség társadalmi elsőségét köszönhette, csak egy szűkebb kört illethetett meg. A kialakult középkor seregei általában igen kisszámúak s nemesekből, tehát hivatásos harczosokból állván, a lőfegyverek elterjedése előtt, szükségképen lovasok. A nem-nemesek hasonlíthatatlanul nagyobb tömege, legalább elvben, éppenséggel nem katonáskodott. A cseh forradalom fordulatot jelent. Mindjárt első jelentkezésében megtámadta nemcsak a régi vallást, a régi társadalmi rendet is, mikor fegyvert adott a polgár és a paraszt kezébe, miáltal a hadviselés külsőségeit, taktikáját illetőleg is szükségszerűen új utakra tért. Mert csak fegyvert adhatott, azt is kezdetlegeset, képzettséget, ügyességet és tapasztalatot nem s balsikere kezdettől fogva megpecsételt, ha Zižka éles szeme nem gondoskodik olyan külső erőpótlásról, mely a különbségeket kiegyenlíthette és a többnyire csak paraszti fegyverrel küzdő huszitát, a lovag lándzsája és kardja

ellenében, helytállóvá tehette. *Ez a taktikai erőpótlás a szekérvár volt.*[1]

A megindult háború első hónapjai kétségtelenül nagyon válságosak voltak a huszitákra nézve.[2] Zsigmond király 1419 deczemberében Brünnbe érkezett, hol a cseh rendek és Prága a főváros biztosították hódolatukról és engedelmességükről. Ha a vallás ügyében óvatosabban lép fel, boroszlói halálitéletei elmaradnak s mindenekelőtt előnyomulását és mozdulatait erélyesebben vezeti, a forradalmat valószínűleg egy csapásra elfojtotta volna. De az egész telet Boroszlóban töltötte, 1420 elején talán haza is tért egy időre [3] s csak májusban nyomult be Csehországba, hogy Königgrätz leverése után Prágának tartson és a némi engedékenység mellett, kapuit örömmel megnyitni kész várost erőszakkal foglalja el. Eljárása a túlságos bizakodás és a megokolatlan elővigyázat vegyüléke. A jól megerősített hely bevételének nehézségeivel tisztában volt. Prága alá érkezve, nem támadott azonnal, hanem bevárta német segédcsapatait. Katonai fölénye elvitázhatatlan lévén, szó sem lehetett arról, hogy a prágaiak nyilt harczban sikeres ellentállást tanusíthassanak, de a várvédelem, túlnyomó részben lovassereg ellenében, aránylag könnyű feladatnak bizonyult. Zižka megérkezése az erőviszonyokon nem változtatott. A legtöbb forrás hallgat nyilt csatákról, de ha volt ilyen, abban kétségtelenül Zsigmond győzött.[4] Viszont a vitkovi hegy ellen intézett rohamot Zižka ágyúi meg tudták hiusítani. Ha a falakon kívül került csetepatékra a sor, a prágaiak megfutottak.[5] A város felé húzódó taboriták is csak szekereiknek kö-

[1] Berendezését és természetét bőven ismertettem «A huszita eredetű szekérvár» czímű dolgozatomban. Hadt. Közlemények, 1916. évf. 265—311. lap. Az ott elmondottak ismétlésétől, a mennyire lehet, tartózkodom.

[2] V. ö. *Delbrück*, Geschichte der Kriegskunst. III. 504—505.

[3] V. ö. *Katona*, Historia Critica. XII. 349. Erre vallana a prágaiak magatartása is, kiknek újabb most már Zsigmond személye és trónfoglalása elleni mozgalma április elején tört ki. Nagyon hihető, hogy a király ekkor távol volt, mert egy hónappal később, mikor a határon átkelt, ismét meghódoltak előtte.

[4] Benes krónikája szerint «fugavit Zižkam et Pragenses de campo». Katona, XII. 351.

[5] Chronicon Universitatis Pragensis. *Höfler* i. m. I. (Fontes Rerum Austriacarum II.) 44. lap.

szönhették megmenekülésüket. De megmenekültek. A mint hírét vették ellenségeik közeledésének, gondosan rendbeállították szekereiket és azok fedezete alatt vonultak tovább.[1] A királyi lovasság három ékben támadta meg őket, de sikert nem aratott. Ekkor találkoztak az Ozorai Pipo (Pipa Gallicus) vezette magyar katonák minden valószínűség szerint először a huszita szekérsánczczal. A németekkel a körülbelül 20,000 emberből álló királyi sereg mintegy négyszeresre gyarapodott, de ez a nagy szám ostromágyúk hiánya mellett csak az élelmezési nehézségeket növelte. Ilyenformán a megszállással fel kellett hagyniok, minek kiszámíthatatlan jelentősége volt, t. i. a csehek meggyőződhettek arról hogy alkalmas körülmények között ellen tudnak állani. Miután Zsigmond julius 28-án a Hradsinon cseh királylyá koronáztatta magát, elbocsátotta a német hadakat s ezzel vége volt a huszita háború legelső szakaszának.[2] Egészben véve a királyt vereség nem érte, sőt osztrák forrás szerint a prágaiak meg is hódoltak és megigérték, hogy lemondanak tanaikról,[3] de czélját nem volt képes megvalósítani s ez egyértelmű volt a legsúlyosabb kudarczczal. Következményei hamarosan mutatkoztak.

A husziták t. i. azonnal támadóan léptek fel. Szeptember közepén Visehrad várának ostromába fogtak. A király magyarjai és hirtelen egybegyüjtött morvák élén visszafordult és újból Prága elé vonult, hogy az éhinséggel is küzdő őrséget megsegítse, de ekkor, Mind nszentek napján, kétségtelen vereséget szenvedett.[4] Vissza kellett húzódnia, Kuttenberg felé. Magatartásában ez az esemény nagy változást hozott. Mintha egyszerre belátta volna, honnan meríti erejét a forradalom. A viszonyokat jobban ismerő morvák

[1] U. o. 40. lap.

[2] A magyarok harczaira nézve több részletet közöl *Schönherr Gyula*, Az Anjou-ház örökösei (A magyar nemzet története III.) 541. lap. Még bővebb leírás *Tóth-Szabó Pál* munkájában (A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon.) 56—64. lap.

[3] *Katona.* XII. 353.

[4] Az ütközetben sok magyar vesztette életét. Visehrad főkapujával szemben terült el Krusina falu, benne a szt. Pongráczról nevezett régi templom. Ennek ablakai, a nép hite szerint a csata évfordulóján (történetesen épen a halottak éjjele) mindig kivilágosodtak. A holt magyarok lelkei gyültek benne össze halotti misére. *Anger*, Geschichte der k. k. Armee. I. 141.

már Visehrad alatt hangoztatták, hogy a parasztok cséphadaróit nem szabad lenézni,[1] de a király eleinte csak nemesrangú ellenségeivel törődött. Magyar lovasai a huszitákkal érző urak birtokait pusztították végig s ugyanezt tette az elkülönített seregrészt vezető Perényi Péter is Morvaországban és pedig egyenes királyi parancsra hivatkozva, jóllehet a morva katholikusok azt kívánták, hogy először a Strasznicz mellett összeverődött huszita csapatot támadja meg.[2] Ellenben az 1421. év folyamán kiadott hadraszólító parancsok már nagy változást tükröznek vissza. Ezentúl Zsigmond is igénybe vette a lenézett pórnépet. Nemcsak lovasokat követelt, hanem gyalogságot is, számított mindenkire, ki fegyvert viselni képes, polgárra és parasztra egyaránt.[3] Sőt 1422-ben nagyszámú magyar parasztról is hallunk ugyancsak hadi szolgálatban.[4]

Ez az adat azonban, a mennyiben nem téves hírvételen alapul, egyelőre egyedülálló. Legalább is a magyar parasztot illetőleg. Német területekről nagyszámú seregek vonultak ezután a huszitták ellen, melyek zöme nem-nemes, hanem szekérvárral fedezett gyalogos. Az 1421. év meghozta az első katholikus részen kiadott szekérvárfelszerelési utasítást is.[5] De a magyar csapatok továbbra is kimutathatóan lovon harczoltak. A feudális szervezetben élő országok társadalmi rendje egyenes tagadása volt a huszitákénak. Utóbbiak győzelmeiket főleg annak tulajdoníthatták, hogy gyökeres utánzásukra ellenségeik nem vállalkoztak. A német parasztot felparancsolták a hadiszekérre, nehány hétig táborban tartották, azután pedig, ha élve szabadult, hazaküldték, hogy folytassa félbenhagyott munkáját. A huszíták czélja volt a parasztból katonát faragni, a katholikus fejedelmek és nemességé pedig felhasználni, hogy segítsen kivívni a győzelmet — lehetőleg egy csapásra, ezért állítottak ki olyan hatalmas tömegeket — de mint társadalmi réteget nem tenni katonává. Mi lett volna akkor a nemesség kiváltságaival? Ezért nem voltak képesek a túlnyomó számú katholikus

[1] Laurentius de *Březina*, Höfler I. 423.

[2] *Pessina*, Mars Moravicus. 472. V. ö. Laurentius de Březina, Höfler I. 451.

[3] Levelei Landshuti Henrik és a hat városhoz. *Palacky*, Urk. Beiträge I. 58. és 96. lap stb.

[4] A liegnitzi dékán a németrend nagymesteréhez. U. o. 191.

[5] Hadt. Közlemények. 1916. évf. 282. lap.

seregek a cseheken erőt venni, fényes lovagjaik és hatalmas szekérváraikkal. Zižka hitsorsosaiból a szekerek védelme alatt jobb harczoselemet teremtett, mint a milyen kiképzését ellenfelei czélul kitűzhették. A harcz tehát állandóan egyenlőtlen. A kezdet kezdetén a huszitizmus letiprása, aránylag könnyen sikerülhetett volna, később a katholikus félen felhasználható eszközökkel, semmiképen sem. A mozgalom csakis önmagától mehetett tönkre, bukása csakis annak tudható be, hogy az egyes néprétegek közötti válaszfalak nem dőltek le teljesen. A nemesség nem mondott le előjogairól, a városok, különösen a hatalmas Prága, nem rokonszenveztek a szélsőséges irányzattal, a katholikus párt sem veszett ki egészen s ez a sok ellentét, a mint a folytonos háborúk miatt lassan pusztult és szegényedett az ország, mindinkább meghasonlásra vezetett. A kezdetben egybeforrani látszó nemzet ismét részekre szakadt, s evvel azonnal vége volt fölényének. A többség elsősorban nyugalmat és békét kívánt, hitük főkövetelését a baseli zsinat teljesítette, mire a szélsők pártja kisebbségbe jutott és elvérzett a lipani csatában.

Egyelőre azonban diadalt diadalra halmoztak. Az ellenük irányított első nagy hadivállalat 1421-ben nagy kudarczok sorának volt megindítója. A birodalmi sereg hamarabb felvonult, Zsigmond és az osztrák herczeg Albert, kinek, hogy teljesen magához füzze, leánya kezét és Morvaország hűbérét ajándékozta, később érkezett. A németek Saazig jutottak mindössze s a város felmentésére közelgő Zižka elől rendetlen futásban menekültek haza. Mikor Zsigmond keletről, Albert délről átlépte a határt, már félig elveszett volt a háború. Mindazonáltal a magyar sereg eleinte eredményesen harczolt. A csehek szekérvárát hiába rohanták meg, a jól beállított lövegek a lovasságot visszaűzték,[1] de Kuttenberg megszállása sikerült, majd a várostól észak-nyugatra Zižka teljes körülzárása is. Újra megvolt az alkalom a döntő győzelemhez, a háború gyors befejezéséhez. De most tünt ki igazán mit jelent a szekérvár Zižka kezében. A vak vezér felállította menetkész seregét két *szekérsor* közé, a szekereket megrakta fegyveresekkel [2] s éjnek idején zivatar módjára keresztülrontott a királyi seregen, mely csak reggelre

[1] Laurentius de *Březina*. Höfler I. 526.
[2] *Pessina* i. m. 477. lap.

vette észre, hogy nem kisebbszerű támadás érte, hanem a biztos zsákmánynak hitt ellenség mindenestől elmenekült.[1] És evvel megfordult a koczka. Zižkát veszedelmes kalandja nem rémítette meg, seregét megerősítve néhány nap mulva visszafordult s most már ő támadott. Zsigmond úgy látszik erre a merészségre nem számított s mert az élelemhiány is fenyegetett, azonnal elhagyta Kuttenberget és megkezdte a visszavonulást. A husziták nyomon követték. Seregük már ekkor annyira kezében volt vezérüknek, hogy szekérváruk a mozgás közben szokásos négy sorba fejlődve,[2] a királyi csapatok sarkában tudott maradni és a folytonos visszaütések ellenére a szigorú rendet megtartotta. Végre a határon, Német-Bródnál, a lovasság élén Ozorai Pipó kénytelen volt megállani és csatába bocsátkozni, hogy a gyalogság egérutat vehessen. Hiába. Zižka teljes győzelmet aratott, a királyi sereg megverve hagyta el a cseh területet és menekült át Morvaországba. Lehet, hogy ekkor már a királyi gyalogság, mely azonban semmiesetre sem magyar, szintén fel volt szerelve szekérövezettel, mert egykorú jelentés szerint Zižka szekereket is zsákmányolt.[3] — Így ismerkedett meg a magyar sereg a huszita szekérvárral.

A háborúskodás pedig tovább folyt. Maga Zsigmond mindinkább visszahúzódott ügyét az osztrák herczeg kezébe téve le, de magyar katonái tovább járták a morva és osztrák harcztereket.[4] Sorsuk nem lehetett irigylésreméltó. Sokat szenvedtek a hidegtől, nyomorogtak is,[5] viselkedésük mégis annyira kifogástalan, hogy a királypárti városok örömmel fogadták őket falaik közé.[6] Vitézi tetteikről számos királyi adománylevél tanuskodik. Fővezérük Perényi Miklós volt a királyi főlovászmester, ki úgy látszik igen

[1] *Aschbach*, Geschichte Kaiser Sigmunds. III. 141.

[2] *Pessina*. 477. lap. — Ez a tudósítás nem tökéletesen hitelt érdemlő. Ha való, úgy talán legkoraibb példája a később általános, négysoros felvonulásnak. A szekérvár kezelésének módja azonban, ebben a korai időben még kialakulóban volt. V. ö. Hadt. Közl. 1916. évf. 279. lap.

[3] A nürnbergi tanács a frankfurtihoz. Urk. Beiträge. I. 176.

[4] *Katona*. XII. 417. *Pessina* 493 stb. *Tóth-Szabó* i. m. 82—83. lapok.

[5] Urk. Beiträge. I. 582.

[6] V. ö. pl. Az olmützi tanács levelét az olmützi püspökhöz. 1426 február 19-ről. — U. o. I. 431—432.

hosszú időt töltött a határon kívül.[1] Az események árját megállítani nem tudták, de maguk a husziták őket tartották legveszedelmesebb ellenségeiknek. Hogy 1429. prágai országgyűlésükön a magyar királylyal és az őt közvetlenül érdeklő területekkel, késznek nyilatkoztak békét tartani, német szomszédaikkal ellenben nem,[2] abban kétségkívül nagy része volt a velük szembenálló maroknyi magyar sereg vagy inkább lovascsapat szívós hősiességének. Nagy seregek döntő vereségeit maguk a magyarok nem is tudták megérteni. A mies-i katasztrófát (1427.), melyet a brandenburgi választó avval igyekezett mentegetni, hogy nem volt a harcz követelményeinek megfelelően rendezett szekérvára,[3] a pozsonyi grófok, Rozgonyi István és György árulás művének nézték,[4] mely után értesülésük szerint magyarországi betörés fog következni.[5] Az árulás vádja bizonyára megokolatlan, de utóbbi várakozásuk, sajnos, valóra vált. Erre következett a husziták második nagy hadivállalata. 1423 óta kiszélesedett a haditerület, a huszita szekerek átrobogtak a magyar határon is.[6] Ekkor még maga Zižka vezette őket. Ezóta igen gyakran a csehek a támadók. Seregeik kisebbek, mint az ellenük vonuló keresztes és birodalmi hadak, de több eredménynyel járnak. Megállításukra, nyílt csatában, Zsigmond — ekkora változást hozott néhány esztendő — pusztán rendes hadiereje birtoká-

[1] Szerepléséről több egykorú levél emlékezik meg. Urk. Beiträge. I. 427. II. 508. stb.

[2] U. o. II. 515.

[3] Urk. Beiträge. I. 541.

[4] Levelük Perényi Miklóshoz. U. o. I. 548.

[5] Ugyanígy tudta Borbála királyné. V. ö. *Fejér*, Codex Diplomaticus. X. 8. 608. lap.

[6] Hogy az első huszita betörés már 1421-ben történt volna (*Schönherr* i. m. III. 570. *Szerémi* és *Ernyey* József, A Majthényiak és a Felvidék. I. 172.) nagyon valószinűtlen, sőt a csehországi viszonyok ezt a feltevést egyenesen kizárják. Zsigmond ebben az évben Perényi gondjaira bízta ugyan Trencsén várát, de pusztán ebből magyarországi hadjáratra következtetni bajosan lehet. Valószinűbb, hogy ez egyszerű óvóintézkedés, hisz a huszitizmus akkorra már Morvaországban is felütötte a fejét. De Zižka olyan fölényéről, hogy támadásra gondolhasson, csak a német-bródi csata után lehetett szó. S még ekkor is megállott egyelőre a morva határon. — V. ö. *Tóth-Szabó* i. m. 87. lap. 1. jegyzet.

ban nem is gondolt. Kirándulásaik ellenszerének az állandó portyázó lovasharczot tartotta,[1] ettől várta, hogy erélyesen folytatva, a cseheket hazatérésre bírja. De czélt evvel sem ért.

Hogy az 1423-i magyarországi hadjáratnak mi volt a közelebbi czélja, nem tudjuk. De hogy nem egyedül dúlás és pusztítás végett történt, kétségtelen. Megállapíthatjuk ezt abból, hogy ostromokkal nem igen vesződtek, magyar területen épen nem. Szakolczán és Szeniczen keresztül Nagyszombatnak tartottak, majd átkeltek a Vágon, sőt a Nyitrán is és eljutottak egészen Udvardig.[2] Itt megpihentek s a szekérvár visszafordult Morvaország felé. Az előnyomulás jó darabig egészen zavartalanul haladt csak az utolsó napokban kezdődtek meg a magyarok támadásai. A cseh kútfő (Brazydyn) ágyúkról is beszél, melyeket ellenük fordítottak s bizonyos, hogy a visszavonulás roppant nehézségek között ment végbe. Zižka remekelt. Hegyek, erdők és mocsarakon volt kénytelen keresztülvezetni szekérvárát, folytonosan a terepnek megfelelően igazodva. A krónikás, ki valószínűleg szemtanu is, elismeri, hogy ez a vállalat Zižkára nézve a legsúlyosabb volt, mióta hadi pályáját megkezdette.[3] A magyarok üldözése több napon át tartott, de valamennyi rohamuk visszaveretett, a lovasság sehogysem boldogult a szekerekkel szemben,[4] a sorok áttörhetetleneknek bizonyultak. A szélső szekerek mindegyikére két pajzsos jutott, ezek mögé két-három lövész.[5] Az út nehézségei szinte elképzelhetetlenek, békés időben is terhes lehetett XV. századbeli útviszonyok közepette azon a vidéken szekérrel keresztülvergődni. De a sereg bizhatott vezérében. «Nem ember, maga az ördög az, ki terveit sugallja, — mondották róla (a magyarok) — hogy mitsem árthatunk neki.»[6] Ha hátulról fenyegetett a veszély, az élelmet hordó járművek, természetesen megfelelő fedezet mellett, az élre kerültek s a táma-

[1] Urk. Beiträge, I. 198. II. 31. 171. lap.

[2] Az útvonalról részletesen *Szerémi-Ernyey*, A Majthényiak és a Felvidék, I. 173—174. lap.

[3] *Palacky*, Geschichte von Böhmen, III. 2. 340. lap.

[4] A huszita leírás nem egyszer érezteti mennyire kapóra jött Zižkáéknak, a magyarok lovasharczmódja. V. ö. *Tóth-Szabó*, i. m. 87—88. lap.

[5] Max *v. Wulf*, Die husitische Wagenburg. 49. lap.

[6] *Palacky*, Geschichte von Böhmen, III. 2. 340.

dók a hadiszekerekkel akadtak szembe. Ha hegygerincz mentén vezetett az út, megoszlott a gyalogság. Egyik fele az innenső, másik a túlsó lejtőn haladt, kívülről állandóan hadiszekerekkel övezve.[1] Az éleslátás és a lélekjelenlét csodáit művelte a vezér s a szekérvár felhasználásának sokoldalú lehetőségeit tetőfokon mutatta be. E mellett az egész hadjárat hihetetlenül rövid időt vett igénybe, mindössze néhány hetet. Ősz elején indultak és november végén már Königgrätz előtt állott Zižka serege.[2]

Utódai követték példáját s szintén fel-felkeresték az északnyugati részeket. A legközelebbi komoly támadás, melyet 1424. és 1426-ban egy-egy jelentéktelen kísérlet előzött meg,[3] 1428-ban történt. Ekkor majdnem az egész huszita haderő átlépte a határt. Kimondott hadiczéljuk a szűkebb értelemben vett Magyarország ellen úgy látszik nem volt. Inkább Bécset akarták elfoglalni, de a Dunán átkelni, valószínűleg a magas téli vízállás miatt, nem voltak képesek.[4] Ez az egy tény önmagában bizonyossá teszi, hogy szekérvárukat ez alkalommal sem hagyták otthon, mit különben az egykorú *Bartosek* lovag megjegyzése is elárul, mely szerint a taboriták, árvák (Zižka közelebbi hívei) és a prágaiak seregei Magyarország felé «húztak».[5] Magyar földön vívott csatákról

[1] A krónikás ezt a beosztást tárgyaló leírását *Wulf* (Die husitische Wagenburg, 50. lap) za varos mesének tartja. Mindenesetre nehéz elképzelni, de nem nehezebb, mint az egész visszavonulást.

[2] *Szerémi-Ernyey* i. m. 175. lap. — Hogy 1423-ban Ziska hatszor tört volna át a határon, mint *Gerő János* írja (A cseh husziták Magyarországon. 19. lap) egy cseh közlemény alapján (v. ö. Szerémi-Ernyey, 173.), még ilyen mozgási képesség mellett sem tehető fel.

[3] *Tóth-Szabó*, A cseh-huszita mozgalmak és uralom története. 89. lap.

[4] *Anger*, Geschichte der k. k. Armee. I. 133.

[5] Versus Buganam (így!) traxerunt (*Dobner*, Monumenta historica Bohemiae, I. 157. lap.). A «trahere» (húzni) ige igen gyakori megjelölése a szekérvár mozgásának, (V. ö. Höfler, I. 94. Cum suis curribus ad currus dominorum festinantissime *trahunt*, stb.) s a németnyelvű forrásokban ennek megfelelően a «ziehen» szóval találkozunk. A század derekára a szekérvár és a sereg fogalma teljesen azonosult (Hadt. Közl. 1916. évf. 284.), nem lehet tehát csodálkoznunk a Heereszug, Zug stb. kifejezések meggyökeresedésén és fennmaradásán, jóllehet maga a szekérvár nyomtalanul eltünt.

nincsen tudomásunk, úgy látszik előbb nyomultak át osztrák területre, mintsem a magyar csapatok felkészülhettek volna.[1] Nagyszombat erősen készült az ostromra, zsoldosokat fogadott, kijavíttatta erődítéseit.[2] Pozsony elővárosát elhamvasztották[3] s a Vág jobbpartját tökéletesen tönkretették. Egy névtelen alkalmasint túlzó jelentés szerint hatszáz falut és tanyát borítottak lángba,[4] csattanóan bebizonyítva, hogy a magyar határvédelem milyen tökéletlen. Meggyilkolt áldozataik száma sem lehetett csekély s a letarolt vidék szomorú intőjel volt a jövendőre nézve, hogy készülni kell, mert a Vágon könnyebb átkelni, mint a Dunán s ha ez megtörténik, elpusztul az egész Felvidék. Az 1428 körüli évek különben a husziták elleni küzdelmek legernyedtebb időszakai. Pedig amúgy fordulni látszott a szél. A Brünnt felmenteni akaró Albert herczeg segélyére küldött mindössze 1200 magyar lovast kitörő örömmel fogadták az osztrákok és méltán, mert csekély számuk daczára az ostromlóknak a legkomolyabb gondokat tudták okozni. A husziták azonnal visszavonultak, szekereik közé zárkóztak és a következő éjjel formaszerűen elosontak a nagy garral kezdett művelet színhelyéről.[5] Idehaza bizonyára még ilyen kis sereg sem volt kéznél s a virágzó Mátyusföldén harcz nélkül zúgott végig az áradat.

1430-ban új veszedelem fenyegetett. Ismét tekintélyes huszita sereg hatolt át a határhegyeken. De ez alkalommal nem volt olyan könnyű dolguk. Egyrészt zsákmány kedvéért jöttek, másrészt Zsigmond és Albert ellenök készülő hadjáratát meg-

[1] Az egyik idevágó krónika írója részt vett a hadjáratban, de ütközetekről nem tesz említést. Chronicon veteris coll. Pragensis. *Höfler*, I. 90. lap.

[2] *Fejérpataky*, Magyarországi városok régi számadáskönyvei. 133—134.

[3] Chr. Bartossii (*Dobner* I. 157.). Chr. veteris coll. Pragensis. I. 90.

[4] Urkundliche Beiträge. I. 601—602.

[5] Castra longius ab urbe retraxerunt et ubi opus erat denso carrorum ordine, *praesertim a tergo, quo tutiores esseni ab equitum Hungarorum assultu* circumdederunt. — Az arczvonalat Velek vezette, a magyarok mozdulataira maga a nagy Prokop igyekezett ügyelni. (Procopio in altera parte contra Hun aros equites, *perrumpere* conatos, rem gerente.) *Pessina*, 533. lap.

előzni. Ezért a vállalkozás részben Ausztria ellen irányult, miért is két szekérvárral indultak útnak.[1] Az egyiket a kis Prokop (Prokupek) vezette, az árvák feje, a másikat, mely egyenesen Magyarországba nyomult, Velek Koudelnik és Zmrzlik János. Prokop hamarosan végigdúlta a kiszemelt területet s már visszatérőben volt, talán a másik sereget akarva követni magyar földre, mikor arczban a morvák, hátul az osztrákok támadása megállította. Kitérnie nem lehetett, a harcz elkerülhetetlen volt.[2] Ki óhajtva erőszakolni a továbbhaladást főerejével, a szembenálló morvákra vetette magát, az osztrákokat inkább csak szemmel tartotta. De azok nem maradtak tétlen szemlélők. A közéjük osztott magyar kopjás lovasok megölték a huszita alvezért s hiába küzdöttek a csehek fokozott dühvel, kénytelenek voltak engedni és szekérvárukba huzódni.[3] A szekérvár megostromlására azonban a győzők ágyúk híján nem gondolhattak. Ezért a szomszédos várak parancsnokaihoz fordultak, küldenének nekik szekerekre szerelt kisebb lövegeket s azután készültek támadni. De a csehek megneszelték a várakozás okát s a következő éjjel, miközben táborukban nagy lármát csaptak, hogy az ostromlók figyelmét lekössék,[4] szekereik egy részét hátrahagyva, elmenekültek.[5] Körülbelül százötven halottjuk maradt a csatatéren.

Magyarországi seregük vesztesége jóval súlyosabb. A két év előtti olcsó diadalmenetet most nem sikerült megismételniök. Eleinte sikeresen ment a fosztogatás és zsákmányuk már annyira nőtt, hogy Velek kiadta a parancsot a hazatérésre, de elbizakodott és a szerencsétől megittasult népe nem engedelmeskedett, úgy hogy a magyar sereg időt nyert a felvonulásra és gyülekezésre. A továbbiak leírásában a források adatai nem egyeztethetők

[1] Divisi sunt in duo agmina dicta *Wogska*. *Bartosek* 164. lap.

[2] A csata színhelye Eberhard *Windecke* szerint «vor Hohenplatz in Merhern». *Bartosek* csak annyit mond, hogy egy templom mellett történt (164. lap.), miből Sekyrkostelre is lehetne következtetni, (Kostel—templom) Podivin város végén, Breclava mellett. *Szerémi-Ernyey* i. m. 182. lap.

[3] *Pessina*, Mars Moravicus. 544.

[4] V. ö. a *Seldeneck*-féle utasítást, a szekerek felkerekedésére vonatkozólag. Hadt. Közl. 1916. 296. lap.

[5] *Pessina*, 543—544.

egészen össze. Mert valamennyi csak egy nagy csatáról emlékezik meg, melyben Velek Koudelnik elesett, de mig egyik csoport csatatérül Nagyszombat környékét jelöli meg,[1] az ugyancsak régi (Pernstein-féle) feljegyzésekre támaszkodó Pessina részletes tudósítást egy kétségtelenül Trencsén megye területén vívott ütközetről ad.[2] Biztos eredményekre ilyenformán bajosan számíthatunk, de az a tünet, hogy a leírások nemcsak a helyre, de a magyar vezérek személyére nézve is eltérnek egymástól, kézenfekvővé teszi a feltevést, hogy a huszíták kitakarodását nem egy, de két nagyobb csata előzte meg. Annál inkább hihető ez, mert a cse-

[1] Windeckénél (Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigmund. Altmann-féle kiadás.) «bei Tirnauwe sechs mile von Pressburg» 279. lap. Ősi Konrád herczeg jelentése. Urk. Beiträge II. 143. *Bartosek* általában magyar határvidékről beszél. 164. lap.

[2] Újabban egy cseh író, Krejčik, Pessina műve második részére, mely az 1526. év utáni időkre vonatkozik, a megbízhatatlanság vádját sütötte. Munkája magyar ismertetője, Ernyey József (Századok, 1914. évf. 737—738. lap), ennek kapcsán megjegyzi, hogy ilyenformán az első rész adatai, melyekre pl. Teleki olyan gyakran épít, valószínűleg szintén nem tekinthetők feltétlenül hiteleseknek. Utóbbit épen nem vitatva annyit mégis meg kell állapítanunk, hogy Pessina általában sok jóhiszeműséggel dolgozott, forrásait majd mindenütt lelkiismeretesen megnevezi, csak kritikája gyarló és az ellentmondó adatokba rendesen belezavarodik. Az egykorú kútfők a legtöbb leírását igazolják s általában annyi hely- és tulajdonnévről tud, mennyit vagy czégéres hamisításnak, vagy valóban fennmaradt és általa ismert írásbeli hagyománynak lehet csak tulajdonítanunk. S ha azt látjuk, hogy Turóczi, Bonfini stb. értesítéseit ferdítés nélkül vette át, nincs okunk ennek tökéletes ellenkezőjét tenni fel kiadatlan forrásaira vonatkozólag. Gondos áttanulmányozás után kétségtelennek látszik, hogy helyenkénti hibáit inkább naivitása, mint könnyelműségének kell betudnunk. Érdekes pl. megfigyelni, mennyi egymást kizáró jellemzést ad műve különböző helyein a fekete seregről. Mindig van forrása, de valamennyinek, az egykorúnak épen úgy, mint a jóval későbbinek, egyforma jelentőséget tulajdonít és ellenmondásaikat meg sem kísérli áthidalni. — Dolgozatom készen volt mikor *Tóth-Szabó Pál* akadémiai jutalommal kitüntetett munkája (A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon) megjelent. A rendkívül széleskörű kutatások alapján készült könyvet lelkiismeretesen átolvastam s mint a jegyzetek bizonyítják, több adatát fel is használtam. Hogy némely tekintetben nem érthetek vele egyet, annak főoka épen Pessina értékelése, kinek részletes és egyéb, teljesen egykorú, források által meg nem czáfolt csataleírásait hadtörténelmi vizsgálat, nézetem szerint, nem mellőzheti.

hek ez alkalommal hónapokat töltöttek magyar területen. Bartosek lovag, ki egyedül hangsúlyozza, hogy mindössze két ütközet volt, egyik a már említett morvaországi, másik a magyar határon, ebben az értesülésben könnyen tévedhetett. Ellenben nagyon pontosan tudhatta, mikor indultak útjukra a huszíták, hiszen ő maga Csehországban élt. S ha most egyrészt azt tapasztaljuk, hogy ő az útrakelést husvét utánra teszi, másrészt Noffry János egy levele azt bizonyítja, hogy még október végén is félős volt felbukkanásuk és pedig Pozsony környékén,[1] ebben a nagy időközben bízvást valószínűnek tarthatjuk mindkét csata megtörténtét és nem szükséges Pessina tudósítását koholtnak tekintenünk. Annál inkább nem, mert Zsigmond ugyan Stiboriczra, a nagyszombati csata hősére ruházta a felső részek védelmét,[2] de a Pessina szerepeltette Rozgonyi név sem állott távol az akkori eseményektől; királyi rendeletből tudjuk, hogy Pozsony erődítési munkálatait Rozgonyi István vezette,[3] Rozgonyi János pedig tagja volt annak a hattagú tanácsnak, mely Zsigmond második hosszabb külföldi tartózkodása idején, az ország ügyeit vitte.[4]

A nagyszombati csata tipikus példája a szekérvár elleni lovasharcznak. A magyarok, a támadók két csoportban. Egyik oldalon Stiboricz vezette a rohamot, féktelen hévvel és bátran, «als ein fromer ritter und landesherre»,[5] túlnan Maróthi János.[6] A talán

[1] Pozsony városához. *Fejér*, X. 8. 630.

Fejér. X. 8. 621—622.

[3] *Fejér*. X. 8. 624—625.

[4] *Kovachich*, Supplementum ad vestigia comitiorum. I. 423. lap. Pessina szerint a magyar sereget ekkor és a következő évben *Rozgonyi Miklós* vezette. 1431-re nézve ugyanígy *Schönherr* Gyula. (A magyar nemzet története III. 576.) Viszont ilyen nevű Rozgonyiról ebben az időben sem a közismert oklevelek, sem a genealogiai összeállítások nem tudnak. A keresztnév kérdése tehát nyilt kérdés marad.

[5] *Windecke* 280 lap.

[6] *Ernyey József* a cseh forrás közölte nevet (Jan Matik z Talovce) Tallóczy Mátéra magyarázza (A Majthényiak és a Felvidék, I. 182. lap), míg a legtöbb feldolgozó a második magyar vezért kényelmesen csak Mátik vagy Mathis Jánosnak nevezi. Windecke Eberhard egykorú adata azonban félreérthetetlen. «Ein lantherre heisst Marothi Janus zu Ungern uf die andern siten». 280.

nyitott, talán menetközben meglepett szekérvár nem fejtett ki azonnal megfelelő ellenállást. Stiboricz berontott s a magyarok osztályrésze kétségtelenül döntő győzelem, ha Maróthinak sikerül ugyanilyen eredménynyel beavatkozni. De akár mint Windecke írja, a második támadás elmaradt, akár pedig a benyomultak a csehek által összerabolt dús zsákmányra vetették magukat, a szerencsés kezdetet nem koronázta hasonló vég és Stiboricz kénytelen volt visszavonulni.[1] A harcz rendkívül elkeseredett lehetett. Kétezer huszita és hatezer magyar a csatatéren. A szekérvár taktikai fölénye, ha rövid időre is, veszendőbe ment, a gyalogság súlyos veszedelembe került, mert a szekereken belül, ember ember ellen küzdött. A magyar balsikert nem a cseh harczmód felsőbbsége, hanem egy könnyen elkerülhető botlás okozta. Az egész már nem hasonlítható Zižka diadalaihoz, Palacky maga is úgy ítél, hogy még egy ilyen győzelem a cseheket tönkretehette volna.[2] Pedig, minden arra vall, nem győzelem, hanem kétségtelen vereség következett. A huszita vezér, Velek nem hagyta el élve Magyarországot, de mert Windecke nem beszél róla, Bartosek leírásából nem vehető ki egész pontosan, melyik csatára vonatkozik, a haláláról megemlékező görlitzi jelentés [3] pedig keltezetlen, valószínűbbnek tartom, hogy valamivel később Trencsénben esett el, a mint azt Pessina határozottan állítja.

A trencsénmegyei csatában Rozgonyi volt a vezér.[4] Ereje

[1] Also das her mit en inrante und hatte die waenborg angewonnen, und den Hungeren was liebe czu plundern, de mete der ketczer hwfen bede weder czu sampme komen und slugen sie mit macht wedir us der wagenborg. Urk. Beiträge. II. 143. lap. — *Pray* (Annales regum Hungariae II. 297.) szintén Maróthi késéséről tud, mint Windecke és azt Stiboricz elleni irigysége és gyülöletéből magyarázza. Forrása egy Keller-féle kézirat.

[2] Geschichte von Böhmen. III. 2. 507. lap.

[3] Urk. Beiträge. II. 149. lap.

[4] Valószínűleg Rozgonyi *István*. A magyar sereg, Pessina szerint Pozsonyban gyülekezett, s láttuk előbb, hogy 1430-ban ezen a helyen Rozgonyi Istvánnak jutott fontos teendő. Még jellemzőbb, hogy a következő évben, mikor Pessina *ugyanazon* Rozgonyi (szerinte Miklós) hadvezérségéről tud, Rozgonyi István kapott szolgálatai fejében Borbála királynétól, 60,000 arany forintot. *Fejér*. X. 7. 348. lap.

kezdetben igen csekély s részben ráczokból állott,[1] de lassan több főúr csatlakozott hozzá. Ismerős utakon gyalog csapatot küldött a morva határra, hogy a csehek visszavonulási útját elvágja. Majd maga is megindult a derékhaddal a felégetett falvak közepette. Az árvák őrsei körülbelül egy mérföldről jelezték közeledését, de a harczot kikerülni már nem tudták, elfogadták tehát a csatát, jóllehet a magyar lovasság tömege aggasztotta őket. A magyar sereg zöme homlokban támadott, Rozgonyi a hátralevő rész élén a bal oldalt szemelte ki. A csehek halálmegvetéssel küzdöttek egész napnyugtáig. Ekkorra azonban a támadók makacs kitartása ellenállásukat megroppantotta. Hiába avatkozott tartaléka élén Velek a küzdelembe. Több sebet kapva, ő maga is elesett, mire népe felhasználva az éjszakát,[2] teljesen meghátrált. De az üldözők a következő napon még sokat öltek meg és ejtettek közülük fogságba.[3]

[1] Quos potissimum e Thracibus (így!) collectos habebat. *Pessina.* 545. A ráczok jelenlétét *Bartosek* is megemlíti. 165. lap.

[2] A ráczok szerepeltetésén kívül *Bartosek* zárószavai is valószínűbbé teszik, hogy leírása erre a csatára vonatkozik. (Successive per quasdam aquas et lutositates *in nocte fugerunt.*) A nagyszombati harcz után nem volt a cseheknek futásra okuk s amúgy is könnyebben gondolható el, hogy ha egyszerűen magyar határról ír a Csehország felé eső részt érti alatta, nem a nyugatit.

[3] Mars Moravicus 544—546. lap. — Nem hagyhatom szó nélkül, hogy az ezekben összefoglalt leírásomat magam sem tartom megdönthetetlennek, *Pray* forrása a nagyszombati csatát határozottan *1429-re* teszi és csch részről a pozsonyi béketárgyalások sikertelenségén felbőszült Nagy Prokopot szerepelteti benne. *Windecke* szövege ugyanarról az eseményről szintén inkább érthető 1429-re, mert idevágó elbeszélése *után* említi a husziták támadását Brandenburg felé mi kétségtelenül 1429-ben történt. Cseh vezért, sajnos, nem nevez meg. *Bartosek* 1430-ról ír, de nála nincs helymeghatározás s mint láttuk, előadása inkább a máscdik, a trencsénmegyei csatára illik. Ilyenformán sokkal egyszerűbb volna két külön hadjáratot különböztetnünk meg, egyet 1429-ben Holy Prokop, egyet 1430-ban Velek Koudelnik vezetése alatt. S épen nem volna meglepő, ha a jövőbeli kutatások által felszínre hozott új anyag *ezt* a beállítást igazolná. Figyelemreméltó, hogy Zsigmond *1429-ben* általános felkelést hirdetett *Nagyszombatba (Tóth—Szabó* i. m. 99. lap) és az Ölsi Konrad-fél(e fentebb idézett jelentés szövegében (Urk. Beiträge. II. 142—143.), mely a magyarok zsákmányolásáról tud egy Nagyszombat mellett vívott csatában, évi keltezést hiába keresünk. A levél élén található

Az 1430. hadjárat már világosan mutatja a magyar ellenállás erejét. Hovatovább fordult a koczka. A husziták győzhetetlenségének legendája lassan szétfoszlott. Hogy nyugati ellenfeleik nem ocsudtak fel kábultságukból, annak sem ők az okai. A pártszempontok mindinkább uralkodóvá váltak közöttük. A nemesség és a prágai polgárság (az ó-városi rész) mind idegenebbül nézett a szélsőséges elemekre, Zižka hagyományának folytatóira. A prágaiakkal már Zižka kénytelen volt fegyveresen szállni szembe, de akkor a külső veszély az ellentéteket még elnémította. Néhány évvel halála után a táboriták és árvák is készek a meghasonlásra. A lelki kapcsok meglazultak, anyagi érdekek léptek előtérbe. A vég előjelei kezdettek mutatkozni. 1431. magyarországi hadivállalatuk már a változott viszonyok jegyében folyt le. A birodalmi seregekkel és keresztesekkel ez alkalommal is döntő eredménynyel hadakoztak. Talán legnagyobb, de mindenesetre legkönnyebb győzelmük a taus-i, 1431 nyarára esik. Viszont az esztendő második fele ugyancsak ellenükre járt. Magyarországi betörésük súlyos kudarczot hozott.

A mi a külső tényezőket illeti, erejük állandó fejlődést mutatott. Taus-i diadalmenetükben több mint 50,000 emberük vett részt, olyan hatalmas szám, melynek tizedrésze csodákat művelt Zižka kezében és az ő szellemétől áthatva. És ha nem is egészében, de tekintélyes hányadában ugyanez a sereg lépte át szeptemberben a magyar határt, miután babérait útközben morvaországi sikerekkel is megnövelte. A Kárpátokon innen azonban mindez veszendőbe ment s balsikerük egyúttal világtörténelmi jelentőségű, mert kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy az épen összeülő baseli zsinat békülékeny felhívását el ne utasítsák.

A kapituláló Magyarbródon át közeledtek, majd a taborita rész elválva az árváktól, Nagyszombatnak fordult, de ostrommal a felkészült város védőinek nagy száma miatt, nem tett kisérle-

1430.-as évszám, úgy látszik, csak a kiadó Palacky megállapítása. Ámde Palacky egész munkás életét a cseh történet kutatásának szentelte s talán más adatai is voltak, melyek alapján a nagyszombati csatát 1430-ra tette. Az ő szélesebb körű kútfőtanulmányai és hatalmas tudásával szemben nem merem állítani a kettős betörés tényét. Mégis meg kellett említenem, hogy csak a kiadott anyagot véve tekintetbe, az 1429.-i hadjárat megtörténte legalább is valószínű.

tet. Átkelve a Trnaván, pusztítva ereszkedtek alá a termékeny síkságra; a lakosság fejvesztetten menekült és a Vág balpartján keresett oltalmat. A víz szélesre dagadt az őszi esőzésektől s a parton megjelenő huszitákat nyíllövések fogadták. De a folyóakadály gyengének bizonyult. A nagy Prokop lövegei hátrább szorították a védőket, bátrabb emberei úszva keltek át a medren és birtokukba vették a biztonságba helyezett vízi járműveket; a nép rémülten futott a közeli mocsarak közé, az átkeléssel megnyílt az út Nyitra, majd Gimes, Garamszentbenedek és Bars felé. Útjokat természetesen mindenütt barbár dúlások kisérték. A bányavárosok is megrettentek, bár bajuk egyelőre nem esett. A kisebb helyeket és várakat többnyire üresen találták, ezek nem is mertek védekezni, a felkészültebbek némelyikével, pl. Likavával hamarosan végeztek.[1] Ezt a várat úgy látszik egy másik seregük, bizonyára az árvák foglalták el, mert már szeptember végén elesett, mikor Prokop hada még a Vág jobbpartján járhatott. Az is meglehet, hogy csak azután váltak szét.[2] Itinerariumuk általában igen kuszált, hol itt, hol ott bukkannak fel,[3] a busás zsákmányszerzésnek a megoszlás csak javára vált. Mert az egész hadjáratnak a zsákmány a hajtóereje. A kipusztult Csehország siralmas állapota megokolttá tette ugyan, hogy szükségleteiket ellenségeik földjén akarták megszerezni, de mégis az idők jele, hogy most, egyesülésük után, a két sereg annyira meg tudott hasonlani, hogy Nagy Prokop taboritáival elvált az árváktól, egyenesen hazafelé tartott, sőt haragjában bajtársai előtt a Vág hídját is felégette.[4] Ezáltal utóbbiak esetleges visszavonulása igen megnehezült, pedig erre a mozdulatra hamarosan reákerült a sor.

Körülbelül hétezer ember és háromszáz hadiszekérből állott

[1] *Fejér.* X. 7. 350. lap.

[2] V. ö. Schönherr i. m. III. 576.

[3] *Tóth-Szabó,* A cseh-huszita mozgalmak. 108. lap. — Szerző útirányukat nagyjában az itt közölt fordítottjának tartja. De a katonai szempont inkább Pessina általam követett leírását teszi elfogadhatóvá. Így egy irámban végigjárhatták majdnem az egész északnyugati felföldet s a nagyobb kanyarulatot (Nagyszombat felé) előbbi vállalkozásaikból már jól ismerték.

[4] Chronicon Treboniense. Höfler. I. 61.

az árvák és velük tartó szövetségeseik ereje,[1] mely a pusztítást még nem elégelte meg és további sikereket remélve, magyar területen maradt. Illava környékén szállottak meg és kisebb csapatokban folytatták rablásaikat. A cseh krónika leírása a többi forrásokétól némileg eltérő, de világos benne a szépítő szándék,[2] azért a továbbiakban is Pessina részletes, főleg Pernstein-féle adatokra támaszkodó tudósítását követem, melyet Bartosek szűkszavúbb összefoglalása is megerősít.[3] A huszita forrás Nyitra leküzdésének megemlítése után azonnal magyar támadásról számol be, mely tíz napon át szorongatta a cseheket, kik szekereik között keményen védekeztek, különösen lövegeiknek látva hasznát visszavonulásuk közben.[4] Végül egy vizenyős talajú helyre jutva (még mindig a Vág balpartján), szekereik nagyobb részét kénytelenek voltak cserbenhagyni s csak mintegy hetven ágyús és a legszükségesebbeket hordozó szekérrel menekültek tovább. Elfoglalták Illavát, ellenségeiket onnan visszaverték s a Vág egyik gázlóján átkelve, szerencsésen kijutottak az országból.

Nem így történt, vagy csak részben így. A pilseniek, kik Te Deum-ot tartottak a magyar győzelem örömére, még januárban megírták Nürnbergbe, hogy az árvák közül «nem sokan» tértek haza[5] és ennek a teljesen egykorú híradásnak többet hihetünk, mint a krónika a katasztrófát leplezni akaró adatainak.

[1] *Bartosek.* 171. lap.

[2] Hogy mennyire igyekeztek otthon a vereség terjedelmét titkolni, sokatmondóan jellemzi egy másik cseh irat a Chronicon veteris coll. Pragensis (*Höfler.* I. 92.), melynek írója prágai lévén, nem rajongott különösen az árvákért, mégis mindössze a többnapos harczról tud, körülbelül száz halottról s a zsákmány és a szekerek nagyobb részének elhagyásáról. És ennek is, értesülése szerint, a sok csapadéktól felpuhult és járhatatlanokká vált utak voltak az okai.

[3] Ezzel szemben *Tóth-Szabó* a huszita krónikának tulajdonít döntő súlyt. 109. lap.

[4] Qui tamen strenue et fortiter se defendebant curribus circumdati, diris bombardis Ungaros prosternentes, famem, sitim atque frigus intensum sustinentes, de loco ad locum armata manu castra moventes etc. Chr. Treboniense. *Höfler.* I. 62. lap.

[5] Urkundliche Beiträge. II. 264.

Annyi bizonyos, hogy a taboriták elvonulásával körülbelül egyidőben meglehetősen nagyszámú magyar sereg gyült össze a további fosztogatásokat megakadályozandó és némi morva segítséget is kapott. A felülést maga a nádor sürgette, de korára és egészségi állapotára való tekintettel a fővezérletet Rozgonyira ruházta. Rozgonyi haladék nélkül Trencsénnek vette útját, úgy gondolkozva, hogy az ellenség arra fogja megkisérelni az átvonulást és meghagyta Országh Kristófnak, hogy gyüjtse össze és állítsa fegyverbe a föld népét. Az árvák megtudva, hogy Trencsén felett a Vág túlsó partján magyar sereg áll, végét vetették a rablásnak és Prokupek a folyóhoz nyomult, de az átkelési helyeket már megszállva találta. Erre haditanácsban úgy határoztak, hogy feljebb, Vágbesztercze környékén próbálnak átkelni a vizen. Éjszaka felkerekedtek, csak egy lovascsapat és a tábortüzek maradtak helyben. A lovasok parancsot kaptak, hogy napkeltével ide s tova mozogjanak a parton, átkelési szándékot színlelve, majd teljes rendben sebesen kövessék a tábort. A terv bevált. Először a prédával megtömött szekereket szállították át, majd Prokupek haladt át hadiszekerei között a folyón. Mellig, sőt nyakig merültek a vízbe emberei, de átvergődtek veszteség nélkül, a hátrahagyott lovasok is megmenekültek. Ennek oka az lehetett, hogy közben a magyar sereg is elhagyta állását. A jobbpartra érkező husziták ugyanis azonnal egy magyar lovascsapatra akadtak, melyet a gyanakvó Rozgonyi küldött kémszemlére s reggelre megtudva a valót, maga is megindult a csehek után. Már teljes rendben találta őket. Nem is rendelt azonnal rohamot, kisebb csetepaték folytak, míg a gyalognépet vezető Országh Kristófra várt. A husziták hat napon keresztül lépésről-lépésre hátráltak és igyekeztek Morvaország felé,[1] miközben állandóan folyt a harcz változó szerencsével. Végül a határ közelében — úgy látszik Rozgonyi teljes ereje birtokában volt már — döntő csatára került volna a sor, de Prokupek valamennyi utat az ellenség hatalmában látva, szekerei és fatorlaszok közé zárkózott. Ebben az állásában bajos volt megtámadni, a magyarok elvonulást színlelve, inkább tovább

[1] *Bartosek* kilencz napi küzdelemről (171. lap), az említett cseh krónika tízről tud.

húzódtak, hogy megvihatatlan helyéből kicsalják. A huszita vezér nem gondolt cselre, az országból úgyis majdnem kiszorult már, a határ egészen közel volt s azt hihette, hogy a rendkívül kemény téli időjárás okozta a magyar terv elejtését. Megindult ő is Bród felé;[1] Rozgonyi erre hirtelen ezer válogatott lovast küldött ki, hogy kerüljék meg a cseheket s a mint az arczvonalon megindul a harcz, hátulról intézzenek heves támadást. Homlokban pedig két lovastömegrê bízta a rohamot. A cseh elővédet visszanyomták, mire Prokupek megnyitotta szekereit és felvette a hátrálókat, a forrás szerint azért, hogy az ép kötelékeket meg ne zavarják, de valószínűbb, hogy a szekérvár Aeneas Sylvius leírta eljárását [2] akarta alkalmazni és sorait ismét bezárva, az ostromlókat elvágni őveiktől. De a magyar roham heve az üldözésben nem hagyott alább és az egy esztendő előtti Maróthi-féle késedelem nem ismétlődött meg. A kikülönített lovasság előtört s véres küzdelemben az árvák húzták a rövidebbet. Majd szekereik javát és zsákmányukat elhagyva, futásnak eredtek. Pessina tökéletes pusztulásukról beszél, de önmagára czáfol, mert csak négyezernél több elesettről tud, tehát körülbelül kétezren megmenekültek. A halottak nagyobb része nem is csatában vesztette életét. Prokupek maga nehezen jutott el Bródba, népét az üldözők, a nagy hideg s a hegyeken leskelődő oláhok [3] még azután nagyon megapasztották. Lerongyolódva és megfogyatkozva érkeztek a taus-i győzők maradványai karácsony táján Prágába.

Zsigmond király már az 1430. hadjárat után joggal írta a litván nagyfejedelemnek, hogy a csehek olyan fogadtatásban, mint Magyarországon még sehol sem részesültek.[4] Még inkább emelhette a magyar harczos önérzetét a legutóbbi teljes diadal.

[1] Brodam via Banoviensi festinans. (Mars Moravicus. 568.) Tehát a banowi uton ; a mi annyit jelent, hogy a csatateret a hrozinkaui szoros tőszomszédságában kell keresnünk.

[2] Hadt. Közlemények. 1916. évf. 298—299.

[3] Ab agrestibus montanis, vulgo Walachis, insidioso et expedito hominum genere, írja *Pessina*. (569. lap.) Olyan váratlan megjegyzés, hogy nincs okunk kétségbe vonni. S ha előbb ráczok szerepelhettek ugyanígy mozgósíthattak most oláhokat.

[4] *Tóth-Szabó*, i. m. 100. lap.

Bebizonyult, hogy a nyugat felé mindig győztes husziták a csak némileg felkészült Magyarországgal szemben komoly sikerekre nem számíthatnak. De a következő években az addig is fogyatékos elővigyázat ellanyhult, úgy hogy a gyengülő, mindinkább magukra maradó, a mérsékeltebb kelyhesektől elidegenülő taboriták és árvák, ha nyilt csatában nem is győztek, 1432-ben jelentős sikerre tehettek szert. Csellel elfoglalták t. i. Nagyszombatot és megvetették lábukat a Felvidéken. Több emberük vásárra igyekvő kereskedőnek öltözve, besurrant a városba, éjjel megrohanta és lemészárolta az őröket s megnyitotta a kapukat a közelben lappangó seregzöm előtt.[1] A város huszita kézre került, ezután esztendőkön át Borotini (Pessina szerint Podmaniczky) Blasko parancsolt benne. A husziták egész Selmeczig terjesztették pusztításaikat, azonban a magyarok összegyülekezését nem merték bevárni és dús zsákmányukkal hazafelé fordultak.[2] Mivel gondoskodtak róla, hogy visszavonulási útjuk szabad maradjon, lassan haladhattak és Nyitra meg Trencsén területét majd az év végéig sanyargatták. Csak ezután takarodtak ki az országból. Blasko azonban Nagyszombatban maradt.

Ez volt az utolsóelőtti betörésük. Zižka tulajdonképeni népét még egyszer látta a magyar határvidék, 1433. tavaszán. De már ezeknek is igen zavaros lehetett a leszármazásuk. Kimerült, őket gyűlölő Csehországot hagytak maguk mögött, ők maguk talán nagyobb részben már nem is voltak csehek.[3] Ez időben csatlakoztak először magyar nemes urak is hozzájuk.[4] Nagy Prokop Baselben alkudozott a zsinattal, így Pardus János taborita kapitány vezette őket, hét-nyolczezer gyalogost háromszáz hadiszekérrel és hétszáz lovast. Most nem a Vág völgyén történt a támadás, hanem mindenekelőtt a Szepességet érte Lengyelországon keresztül. Terjedelemre nézve ez a legnagyobb vállalatuk, de hadtörténelmi szempontból legkevésbbé érdekes. T. i. nagyobb

[1] *Windecke* 334. lap. *Bartosek.* I. 174. *Turóczi,* Chronica Hungarorum. (Schwandtner, Scriptores rerum Hungaricarum. I.) 235. lap.

[2] *Pessina,* Mars Moravicus. 576.

[3] In prædictis exercitibus major pars fuit alienigenarum, qui regno non compatiuntur. Chr. veteris coll. Pragensis. *Höfler.* I. 93.

[4] *Tóth-Szabó,* i. m. 119. lap.

csatáról nem tudunk. Elfoglalták Késmárkot, feldúlták Sárost, majd visszafordulva, Liptónak estek, felégették Túróczszentmártont, Körmöczbánya is elesett,[1] de a magyar urak, bár az ellenség mozdulatairól állandóan kaptak híreket [2] és sereget is vontak össze, ismeretlen okból nem bocsátkoztak harczba. Valószínűleg nem érezték magukat megfelelően erőseknek és míg segítségre vártak, a husziták megkezdték a visszavonulást. Mindenesetre nagy előnyükre szolgált új útvonaluk, maga Zsigmond ismét északnyugatról várta a betörést, elsősorban Pozsony miatt aggódva.[3] Az egész északnyugati felföld sivár pusztulás tanyájává lett s bizonyára gyökeres védelmi szervezkedésre lett volna szükség, ha a konok támadók a következő évben el nem hullanak a lipani csatamezőn.

Az utolsó huszita betöréssel egy több mint tízesztendős küzdelem záródott le, melylyel eléggé részletesen kellett foglalkoznunk, hogy az elkövetkező változások helyes világításba kerüljenek. Két elütő társadalom és két harczmód állott egymással szemben. A magyar katona megtétte a kötelességét; hogy az ország egy része közben sivataggá vált, nem a vitézség hiányán, csakis a közviszonyok ziláltságán múlott. A mi a csehek felsőségének egyik okát s társadalmi egységet és a nemzeti érzés kiforrottabb meglétét illeti, arról kevés a mondanivalónk, mert az — mint láttuk, — lassan veszendőbe ment. A mi különbség az erőviszonyokban még megmaradt, azt hamarosan sikerült a feudális társadalmi keretek fenntartásával — mint azonnal megemlítjük — kiegyenlíteni. Annál érdekesebb, a mit a másikat illetőleg, a szűkebb értelemben vett hadügyi téren tapasztalhatunk. Ez pedig annak a megállapítása, hogy *a hazai harczmód alább való voltát Magyarországon senki sem érezte.* A hivatott tényezők, elsősorban maga az uralkodó, bár a veszedelmet világosan látták és értékelték, formaszerű hadügyi újítások életbeléptetésére *nem gondoltak.* A hosszú harczot a cseh szekérvárral szemben magyar

[1] Részletesen *Tóth-Szabónál,* i. m. 117—118.

[2] *Fejérpataky,* Magyarországi városok régi számadáskönyvei. 318. stb. lap.

[3] *Aschbach.* Geschichte Kaiser Sigmunds. IV. 260.

részen mindvégig lovasság vívta, a szekérvár-taktika utánzásáról egyelőre nem esett szó. A mi annál feltűnőbb, mert Zsigmond német alattvalói szinte a kezdet kezdete óta szekérvárakat indítottak cseh ellenségeik ellen. Igaz, kudarczaik aligha buzdították a példa követésére. Zsigmond korából maradtak reánk az első tételes hadi rendeletek és utasítások. A legrégibb 1427-ből.[1] Megnevezett fegyvernem csak egy szerepel bennük, a lovasság. A hat évvel később, 1433-ban készült és a király által Sienában elfogadott tervezet,[2] mely azután forrása lett az 1435-iki ú. n. ötödik dekrétumnak, feltűnően részletes, minden apróságra kiterjed, a husziták ellen erős sereget szán, de a hadiszekerekről mélyen hallgat. Holott ugyanezekben az időkben a szekérvárak berendezése és felhasználására vonatkozó német utasítások egész raja látott napvilágot. A háború hatása eleinte csak társadalmi tekintetben jelentkezett; a mi talán fontosabb a taktikainál. Az említett 1435-iki törvény VI. czikke meghagyta a szolgabíráknak a vármegyék területén élő *valamennyi jobbágy* regestrumba foglalását,[3] a II. czikk pedig elrendelte a telekkatonaság felállítását.[4] Általános hadbaszállás esetén a magyar honvédelmi rendszer — kétségtelenül huszita hatás alatt — új elemmel bővült, a minden száz jobbágytelek után kiállított három-három harczossal. A jobbágyság ezentúl nemcsak adójával, hanem vérével is részt vett az ország védelmében.[5] Zižkáék első maradandó hatása a magyar haderő meggyarapodása volt, a harczszerű változások csak ezután következtek. De el nem maradtak. A portalis militia épen úgy lovon hadakozott, mint a király vagy az urak bandériumai, de a cseh érintkezés nem szakadt meg és nyomában taktikai változások is

[1] *Kovachich*, Supplementum ad vestigia comitiorum. I. 327—328.

[2] U. o. 374. s köv. lapok.

[3] Magyar Törvénytár (millenniumi kiadás). I. 248.

[4] U. o. 246. lap.

[5] Az ősi gyakorlat, melyet *Freisingi Ó tó* tapasztalt (Gesta Friderici imperatoris Mon. Germ. Hist. Scriptores. XX. 369. lap), hogy t. i. kilenczen a tizediket, sőt heten a nyolczadikat felszerelni tartoztak, már egy évszázaddal előbb megszünt. A «kilenczed» behozatala épen ennek a megváltása volt. Talán nem véletlen, hogy az 1437-ben fellázadt és fegyverre kelt jobbágyság ezt az adónemet el akarta töröltetni. (*Tóth-Szabó* i. m. 158. lap.)

jártak. A többesztendős küzdelmek a cseh nép jórészét képtelenné tették a békés munkára. Ezek többé nem ejtették ki kezükből a fegyvert. Pénzért mindenre kaphatókká lettek, az első évek igaz lelkesedése régen elszállt. Zsoldosaik csakhamar ismertekké váltak egész Közép-Európában, további fejlődésük színhelye pedig nem elsősorban Cseh-, hanem Magyarország.[1]

A Felvidéket annyi esztendőn át sanyargató cseh bandák és vezéreik, különösen Giskra és társainak dolgai sokkal ismertebbek, semhogy bármily röviden is szükség volna megemlékezni róluk. Más kérdés a hazai hadügyre gyakorolt hatásuk mibenléte. Kimutatható-e ezen a téren valami, vagy nem? A felelet lényegében tagadó. A csehek befészkelődésével kapcsolatban aligha jöttek létre újítások. De pusztán e miatt nem is jöhettek, mert a hazánkba települő rajok nemcsak érzületben, katonai minőség tekintetében is egészen mások, mint Zižka harczosai voltak. Zižka serege maroknyi, mindössze néhány embert számláló lovasból és nagyszámú szekérvárral fedezett gyalogosból állott. Ez a megoszlás, melyet a szükség hozott létre, mindvégig meg is maradt, de az arányok eltolódtak. Már maga Zižka azon volt, hogy övéi közül minél többet bevezessen a lovagi harczmodorba. Később a folytonos háborúk folyamán mind többen szerezték meg a legmagasabb egyéni hadiképzettséget. Ez pedig nem jelent kevesebbet, mint hogy mind számosabb huszita alakult át teljes fegyverzetű lovaggá. A zsoldos, ki egyedül vagy néhányadmagával külföldre ment s ott szolgálatot vállalt, csak abban az esetben számíthatott szíves fogadtatásra, ha kora hadiismereteinek teljes birtokában volt. Míg a kézilőfegyverek technikája meglehetős magas fejlettségig nem jutott, a lovag fölénye a gyalogossal szemben nem lehetett kérdéses. A beköltöző cseh zsoldos tehát harczmódjában, felszerelésében lovag, vagy legalább lovag is volt. Magában Csehországban a viszonyok kevésbbé alakultak át; az egész századon keresztül nagy számbeli fölényben áll a gyalogság a lovasság mellett. Míg a súlyosabb hadivállalatok idején a háború tartamára magyar zsoldba fogadott nagyobbszámú csapatok

[1] *Palacky*, Geschichte von Böhmen, IV. 1. 517. lap.

valószínűleg ugyanilyen összetételűek,[1] a Felvidékünkön szomorú hírnevet szerzett csehek, elsősorban a kisebb csoportokban beszivárgottak, az annyiszor emlegetett «testvérek» (Bratrik, Bruder, Fratres) minden bizonynyal lovasok.[2] Ezeket hagyományos hadieszközük, a szekérvár nem mindig kisérhette idáig.[3] Csak szimbolikusan maradt velük mindig, erődítési rendszerük, t. i. a felvert szekérvár származéka. A legtöbb hadi utasítás [4] előírja, hogy a szekérvárat táborozáskor földhányásokkal, karókkal megerősíteni ajánlatos. Később, mire a lovagtaktika a szekérvárral megférővé vált, annyira, hogy nagyobb lovasseregek is alig indultak harczba szekérfedezet nélkül, a tábormegerősítési eljárások még általánosabban begyakorlódtak. A legkisebb csapat is, akár voltak szekerei, akár nem, ha valahol megtelepedett, állásában azonnal erődítéseket hevenyészett. Ez a magyarázata felvidéki cseheink tüneményes gyorsaságú «várépítés»-einek.[5] Fészkeik azonban, a melyeket ők maguk emeltek, távolról sem várak, csak megerősített táborok, valamely a körülmények kijelölte helyen. Természetesen ha lehetett és ha kezük ügyében voltak, szekereiket is felhasználták ilyenkor. Egykorú levélben olvassuk a patai cseh erőd

[1] De még ezek között is a lovasság volt a kiemelendőnek tartott elem. Podjebrad György Mátyást, az atyja seregében szolgált csehek vitéz magatartására emlékeztetve, csak lovagokról beszél (*Dobner*, II. 423.), jóllehet, mint látni fogjuk, Hunyadi a szekérvárat nemcsak ismerte, de használta is. A levél latin eredetijét németül közlő *Eschenloer* a «Bohemica militia» kifejezést «behmische Ritterschaft»-nak fordítja. (Geschichten der Stadt Breslau. I. 319.)

[2] Mellékesen megemlítem hogy Mátyás királynak a csehek maradványaiból toborzott serege, mely később a «fekete sereg» nevet nyerte, ezt a megállapítást épen nem dönti meg. Egyetlen egykorú adatot sem ismerek, mely igazolná a későbbi írók állítását, mely szerint a király szervezésekor a törökök janicsárjait tartotta szem előtt. Ez a nézet semmi egyéb, mint későbbi viszonyok és szükségletek visszavetítése s jóllehet ma is elfogadott, merőben téves. Mátyásnak volt gyalogsága, de fekete serege épen úgy, mint egész hadi ereje, gerinczében *lovasság* volt.

[3] Giskra szekérváráról (castrum curruum) megemlékezik *Ebendorfer Tamás*. Chr. Austriacum. *Pez*, Scriptores rerum Austriacarum. II. 863.

[4] Valamennyit összegyüjtötte és kiadta *Toman* «Husitske Valečnictví» czímű munkájában.

[5] V. ö. *Tóth-Szabó*, i. m. 345—346.

ostromáról, hogy a sövényekhez szekerek voltak erősítve, melyeket kövekkel megrakva, lezúdítottak az ostromlókra.[1] Ugyanaz az eljárás, melylyel Zižka segített magán 1424-ben, mikor Maleschaunál a prágaiak körülzárták.[2] S hogy mindezeknek a szekérvár az őse, a tábor szó jelentése bizonyítja, illetőleg jelentésének átalakulása a különböző népek nyelvében. A kifejezés huszita eredetű. Így nevezték el első menedéküket, egy Bechina melletti hegyet, a bibliai Tabor, az Úr színeváltozásának színhelye mintájára, korai szigorúan vallásos korszakukban. De szekereikkel körülvették minden, akármily rövid tartamú állomás- vagy pihenőhelyüket, miáltal némileg az is erődítménynyé vált, neve pedig, mint az alábbiakból kitűnik, az előbbi nyomán ugyancsak tábor. Ezen a fokon került azután bele a mi nyelvünkbe, hol eredeti értelme olyan hamar feledésbe ment, hogy már Bonfini is hibásan magyarázza.[3] Tabor vagy Täber formában a XV. század németnyelvű emlékei is telve vannak a szóval, jelölnek pedig vele apróbb, csak kisebb ostromnak ellenállni képes váracsokat. *Iwolf* a német kifejezést a török «Täber»-ből vezeti le[4] — mi viszont annyit jelent, mint *szekérvár* — némi rövidlátással, mert mindezeknek a szóknak a huszita Tabor a közös őse, mely magyar vagy német közvetítéssel a törökbe is átment. A török szó jelentése pedig eldönti mit kelljen érteni a huszita tábor másodlagos értelme alatt. Nem egyéb az, mint felvert szekérvár.

A török nyelvre gyakorolt hatáson nem lehet csodálkoznunk, a szekérvár magyar szolgálatban még Zsigmond életében szembekerült a török seregekkel. Királyi rendeletből tudjuk, hogy Sopron

[1] Miklós egri prépost jelentése 1460. május 11-éről. Habebant enim Bohemi rotas in sepibus ligatas et cum illis rotis etiam multos offendebant et currus honeratos lapidibus et extra sepes ligatos cum funiculis et quando isti (t. i. Rozgonyi Sebestyén serege) ascendebant, ad pugnandum ipsum fortalitium, tunc funiculos scindebant et *multos obruebant cum curribus.* A M. Nemzeti Múzeum 2278. Fol. Lat. jelzetű codexében. VI. 147. lap.

[2] *Anger,* Geschichte der k. k. Armee. I. 123. *Gerő,* A cseh husziták Magyarországon. 19. lap.

[3] Tabor *a castris* nomen ineditum, quando Ungarice castra dicunt. 398. lap.

[4] V. ö. *Kupelwieser,* Ungarns Kämpfe mit den Osmanen. 3. kiadás 159. lap.

városának, mindegyiken három emberrel tizenkét szállítóhajót kellett készen tartani, melyeknek feladata volt a Dunán taborita csapatokat vinni Nándorfehérvár alá.[1] Ezeket a cseh. királynak most már általánosan elismert és Prágában tartózkodó Zsigmond küldötte saját zsoldjában a déli határra. A nemesség ugyanis a török mozgolódása daczára igen lanyhán gyülekezett. Így a cseh segítség a magyar vezérnek, Szentmiklósi Pongrácznak igen kapóra jött. A Szendrő táján megvívott csata a török teljes vereségével végződött. A magyar hősiesség, melynek legméltóbb képviselője Hunyadi János ekkor tünt fel először teljes értékében, először egyesült a cseh taktikával. A csehek és morvák sorában is a közel jövőben gyakran emlegetett nevek szerepeltek: Giskra, Komorovszky, Talafuz és Tettauer János. A kellő pillanatban, mialatt a magyar derékhad az ellenséget megkerülte és hátulról rohanta meg, előnyomultak sorba fejlődött szekereikkel s körülzárták a török szárnyakat.[2] A taktikai szekérvár tipikus mozdulata ez. A húszezernél több halottat említő tudósítás bizonyára túlzott, de a vérveszteség nem lehetett csekély, a lőfegyverekkel megrakott szekérsorok közül nehéz volt a szabadulás. S ezt az első alkalmat nemsokára több követte. Ezentúl elég sűrűn tünik fel a szekérvár a szűkebb értelemben vett magyar küzdelmekben, de egyelőre nem vált a magyar seregek szerves alkotórészévé. Cseh zsoldosok vezették magyar szolgálatban.

Megjegyzendő, hogy a hazai források mást látszanak bizonyítani. Turóczi és Bonfini is már az 1442-iki erdélyi védelmi háborúban szerepelteti a hadiszekereket. S mindkettejük előadása — Turóczié szűkszavú tömörségével, melylyel csak a maguktól értetődő dolgokat szokás elmondani, Bonfinié rendkívül meggyőző

[1] Urkundliche Beiträge. II. 476.

[2] Victoriæ hujus prima laus Pangratio de Zenthmyklos sive Sancti Nicolai eximiæ jam tum virtutis ac fortitudinis adolescenti, cognato palatini qui hostes in insidias egregio stratagemate induxit et primus a tergo invasit merito data est, secundam Bohemi et Moravi quod *summa adhibita celeritate productis curribus et in utramque partem longe extensis latera hostium circumdederint* ac totius sui exercitus pondere et robore incumbentes a fronte aciem illorum primi tubarint disjecerintque, haud ambigue reportasse visi sunt. — *Pessina*, Mar Moravicus. 610. lap.

részleteivel — annyira magán viseli a hitelesség jellegét, hogy csak a későbbiekkel összevetve és a fejlődés menetéből következtetve, merhetjük adataik értékét valamivel lejebb szállítani. T. i. a következő évek nagy hadjárataiban, melyek mindegyike szorgosabb előkészülettel indult meg és cseh résztvevők jelenlétére többször történik bennük hivatkozás, a hadiszekereket mindig idegenek látszanak kezelni. Ellenben az 1442-iki védelmet tulajdonképen csak erdélyi nemesek és városok vitték, maga Hunyadi is, sürgős lévén a veszély, szinte egyedül jelent meg körükben és állott élükre. A szekerek alkalmazását legközelebb csak Rigómezőnél állapíthatjuk meg világosan huszita értelemben. 1443. és 1444-ben szerepük igen szűkkörű és homályos. Különös volna tehát elfogadni, hogy 1442-ben a szekérvártaktika teljes fejlettségében jelentkezett s a győzelem egyik összetevőjének bizonyult, ennek daczára egy évvel utóbb ismét lekerült a napirendről. De annyit mégis bizonyítanak, hogy néhány évtizeddel később biztos hagyomány élt a szekerek Hunyadi János harczaiban való részvételét illetőleg. És Bonfini mikor a bécsújhelyi hadiszemlét leírva, azt állítja, hogy a hadiszekereket Mátyás király vezette be a magyar hadviselésbe, látszólag önmagával jön ellenkezésbe. A lényeget illetőleg azonban nem, mert a magyar sereg szerves alkotórészévé a szekérvár valóban csak Mátyás idejében vált.

Turóczi a szentimrei csatáról adott leírásában elmondja, hogy mivel a török a környező völgyeket mind megszállotta, Hunyadi kénytelen volt meghátrálni és a felszerelés az ellenség kezére jutott. Mezid bégnek már akkor nagy összerabolt zsákmány volt birtokában, de ő annak örvendett leginkább mit ott a csatában ejtett. El is határozta, hogy azt érintetlenül adja át uralkodójának. Mi lehetett ez a zsákmány? A részletezéssel adós marad a krónikás s csak annyit mond, hogy ennek az elhatározásnak megfelelően a szekerek vezetőit és őrségét megkiméltek.[1] A sebtében összegyült magyar seregnek értékes holmi alig lehetett a táborában, ami volt annál bizonyára különbre tettek szert a török portyázók csatán kívül. A mi itt megbecsülésben részesül az maga a szekér a rajta

[1] Gaudebat de præda maxime de illa, quam sibi sors pugnæ obtulerat, hanc quidem suo deferre Cæsari cogitabat, ergo et *vectores et custodes curruum* in idem servabantur. (Schwandtner. I. 249.)

levő emberekkel. Nem lehet tehát más mint hadiszekér. A tudósítás homályos voltát az okozza, hogy az író közismertnek tartott tárgyról vél beszélni, mi bővebb fejtegetésre nem szorul. Ha csak anyagi zsákmányról, a szekerek tartalmáról volna szó, annak épsége nem követelné a személyzet megőrzését is. Csak a hadiszekérnél van a két tényező egymáshoz nőve. A török vezér szándéka úgy tünik föl, mintha egy nem egészen ismert, de sokra tartott zsákmányfajt akart volna urának bemutatni, mely csak érintetlenségében bírt értékkel.

Az ugyanazon évben néhány hónappal utóbb megvívott vaskapui csatát pedig Bonfini egyenesen a szekérvárharcz mintájának írja le. Tudomása szerint a magyar sereg mindkét szárnyát oldalt hosszú szekérsor övezte.[1] Hosszabb küzdelem után Hunyadi meghagyta a hajtóknak, kezdjék meg az előnyomulást és feltünés nélkül vegyék körül az ellenséget szekereikkel, majd megnyitotta a harczot az élen. A török kitartóan verekedett, de mikor tömegeit a szekerek lövegei élénk tűz alá vették, kapkodóvá vált s míg hátulról veszedelemtől tartott, elbágyadt az arczvonalon is.[2] Így az ütközet a magyarok teljes győzelmével végződött. A leírás annál inkább figyelemreméltó, mert Bonfini egész művében az egyetlen ebben a nemben. Aeneas Sylvius művét ő igen jól ismerte, néha oldalszámra vesz át belőle részleteket.[3] De a mit a szekérvár taktikájáról írt nem ragadta meg az érdeklődését. Zižka hadáról csak annyit tud, hogy sok szekere volt és ezeket sáncz gyanánt használta,[4] harcz közben véghezvitt mozdulatokról nem emlékezik meg. Nem ötlött fel néki az elméleti leírás és a lipani csata vázlatából is kihagyta az Aeneas Sylvius-féle észrevételt,[5] mely a szekerek

[1] Utrumque etiam cornu longo carrorum ambitu circumvallasse, quos omni munitionis genere plane compleverat. 453. lap.

[2] Carrorum agmina promoveri præcipit, et ut clam Turcas omnes circumveniant essedariis imperat, deinde pugnam cum hoste redintegrat, ... Turcæ autem, ut a dextro cornu se a carris circumveniri et a tergo ignitis missilibus crepitantibusque machinis peti respexere, ancipites facti se remisus agunt et dum a tergo sibi timent a fronte prælium detrectant. 454. lap.

[3] *Helmár,* Bonfiniusnak mint történetírónak jellemzése. 27. lap.

[4] Carrorum copiam habere, his pro vallo uterentur. 403. lap.

[5] Ibi currus contra currus incurrunt. Historia Bohemica (Helmestadii. 1699.) 82. lap.

előnyomulására vall, noha a részletezés és kiékesítés neki is épen olyan szokása, mint a humanistáknak általában. Joggal tehetjük tehát fel, hogy fenti csataleírását valamelyes hagyomány[1] vagy írásbeli feljegyzésből merítette, mely nem valószínű, hogy épen a vaskapui csatára vonatkozott, de mindenesetre magyar és mindenesetre a Mátyás uralmát megelőző évekből való.[2]

Mert Mátyás hadiszekereit ő nagyon jól ismerte, szerepüket, mint látni fogjuk, pontosan leírta, de arra az időre a szekerek harcza némileg kivetköződött eredeti huszita jellegéből. Ugyannyira, hogy a két jelentkezési módról nem tudta megállapítani, hogy azok ugyanazon fejlődés különböző fokozatai csupán s a mit sajátmaga látott azt Mátyás külső hatástól független berendezésének tartotta.

TÓTH ZOLTÁN.

[1] Tudósítása egyik részletéről világosan meg is mondja, hogy szemtanúktól hallotta. (Ex his qui prima sub eo stipendia fecerunt, audivimus.) 455. lap.

[2] Feltünő s a két tudósítás értékét növelni látszik egy oklevél, melyet Mátyás király 1463 április 26-án megerősített s mely az Erdélyben szokásos hadbaszállási rendet ismerteti. *Székely Oklevéltár* I. 197. Ennek negyedik pontja meghagyja, hogy elöregedett nemes, ki *szekéren se képes a sereghez jönni*, maga helyett mást tartozik küldeni. E szerint Erdélyben előbb honosodott volna meg a hadiszolgálatnak ez a neme, mint Magyarországon (?). De tekintetbe kell vennünk, hogy a szekér puszta említéséből, részletek híján még nem lehet a huszita taktikára következtetni. S *Szamota* szerint az egész oklevél — érveit, sajnos, nem sorolja fel — gyanus és bizonyító erejünek nem tekinthető. (A tihanyi apátság alapítólevele. Nyelvtudományi Közlemények. 1895. évf. 153. lap.)

MAGYAR HADTÖRTÉNELMI EMLÉKEK A KÜLFÖLDI MUZEUMOKBAN.

(Második közlemény.)[1]

II. Grácz. *A Stájer tartományi hadszertárban.*

A török veszedelem közeledtével a XVI. században, majd utóbb a XVII. században is az alsó ausztriai tartományok a védelem szervezése főhelyéül a hadászati szempontból kiválóan előnyös fekvésű Gráczot választották. A gráczi generálátusból védelmezték a török ellen az egész Dráva és Adria közti vidéket. II. Károly főherczeg e czélból szervezte nemcsak az alsó ausztriai határvédelmet, hanem a vend vagy felső szlavoniai és horvát határőrvidéket is, melyeknek kapitányait és helyőrségi székhelyeit, mint Zágrábot, Ivanicsot, Kapronczát, Kőrösi, Varasdot és még legalább 17 más nagyobb és kisebb hadszertárat is, mind Gráczból látták el személyzettel, legnagyobb részt hadiszerekkel és fegyverekkel is. Ez tette szükségessé itt egy nagy központi tartományi hadszertár felállítását.

Gráczban már a XV. század végén több fegyverkamara és szertár volt. Maga a város is bírt ilyennel a városházán és az egyik bástyatoronyban, a herczegi, utóbb császári hadszertár pedig hatalmas készletével a várkastélyban volt. Ez utóbbiban még a XVIII. század elején ötvenezer emberre való hadianyag és száz ágyú volt felhalmozva. Ebben is számos magyar és magyar történelmi vonatkozású hadiemlék őriztetett. Így zsákmányolt fegyverek a szentgotthárdi csatából, Ernst Mór főherczeg azon felszerelése, melyet Kanizsa ostrománál viselt és végül Skander bég kardja.

[1] Az első közleményt lásd az 1917. évi folyamban.

A tartományi rendeknek is volt már 1494 előtt fegyverkamrájuk. Rendszeres hadszertáruk azonban 1519-ben keletkezik, a mikor az úgynevezett Országházban már lovagtermük is van. Ezt az épületet aztán 1564. és 1565-ben olasz mesterek által renaissance stylban átépítették. A fejlődő viszonyok és a felhalmozódott anyag azonban újra kibővítést követelt és így épült újjá három emeletes alakjában az épület 1644-ben, úgy, a mint az ma is fennáll. Ekkor eredetileg 30,000 emberre való fegyverzett befogadására számíttatott s az 1699-iki leltár szerint 26,000 emberre való anyaggal volt ellátva. Ez az anyag azután természetszerűleg folyton fogyott, de még ma is 28,000 darab fegyvere van, melylyél 8000 embert lehet itt XVI. és XVII. századbeli fegyverzetben kiállítani. A beosztás, elraktározás pedig épen úgy van ma is fenntartva, mint háromszáz évvel ezelőtt.

Egy 1782-ből eredő leírás szerint hajdan a tulajdonképeni katonai hadfelszerelési anyag mellett a gráczi hadszertárban igen sok régi s történelmi becsű fegyver is őriztetett. Ma is vannak ilyenek, de úgy ezek nagyrésze, mint a hadizsákmányból eredő régi sok szép török fegyver is innen a bécsi gyűjteményekbe került.

De hiszen a főbecse és érdekessége nem is ebben áll a gráczi hadszertárnak, hanem abban, a mi ma csaknem egész Európában páratlanná teszi, hogy egész ezredek XVI. és XVII. századbeli felszerelése, egy egykorú hadi anyagraktár maradt fenn benne olyan érintetlenül, a mint azt századok előtt beraktározták. Díszfegyverek minden múzeumában a világnak maradtak fenn elég bőven, de itten a legénység, a harczoló tömeg teljes felszerelése tárul elénk.

Az említett két század harczaiban, a törökkel szemben egyetlen fegyvernem vált be különösen s ez a magyar könnyű lovasság, a huszárság volt, a melyet ennek folytán a határőrvidékeken s főleg a horvát kapitányságok területén is bőven alkalmaztak. Ez magyarázza azt meg, hogy a gráczi hadszertárban nagymennyiségű magyar fegyver is maradt fenn.

Katalogus hiányában e gyűjteményről *dr. Pichler Frigyes* hatalmas kötete szolgáltat bőséges adatokat.[1]

[1] *Dr. Fritz Pichler.* Das Landes Zeughaus in Graz. Leipzig, 1880. n. 4. rét 176+XLV+149 lap és XLIII. képes táblával.

A millenniumi kiállításon a gráczi hadszertárból 215 magyar fegyver volt kiállítva, melyeket akkor szerző írt le.[1]

A magyar fegyverek sorát a XVI. századbeli *sodronypánczélingek* s a XVI. és XVII. századbeli *magyar huszárvértezetek* nyitják meg. Ez utóbbiak a hadszertár 1579. évi számadási könyveiben fordulnak elő először, a mikor is Haberle Boldizsár és Zeis János fegyverkovácsok Bécsújhelyből hat darab ilyen vértezetet szállítanak minta gyanánt, darabját hét forintjával. A hadszertár 1590-iki leltárában már 303 darab ilyen magyar vértezet fordul elő. Ezek hátvértből és rákfarkszerűleg mozgathatólag összeszegecselt mellvértből állanak. Az 1625-iki leltár ismét 247 darab magyar huszárvértezetet sorol fel.

Ezek karja a XVI. században jobbára sodronyszövetből volt, a XVII. században azonban már sínpánczélkarokkal és keztyűkkel láttatik el. A példányok nagyrésze a legénység számára készült s egyszerűen kovácsolva volt, vannak azonban közöttük gondosan dolgozott, kéken futtatott és rézfejű szögekkel kivert tiszti példányok is. A mell- és hátvért súlya gallérral együtt öt-hét kiló között váltakozik. A XVII. századi példányok nagy részét már gráczi fegyverkovácsok készítették. A szertárban e huszárvértezeteknek *négy* különböző typusát találjuk.

Az elsőnek mell- és hátvértje egyaránt keskeny lemezekből rákfarkszerűleg összeszegecselt, a második csak félig rákfarkas, a harmadiknál, az elől nyíló és kapcsolódó vértezet eleje és hátulja egyaránt síma vaspléhből kovácsolt, rákfarkas tagolás nélkül. A mellvért oldalnézletben lúdmellszerű. Igen könnyű, a mennyiben csak három-nyolcz kilót nyom. Szélein mindenütt apró lyukak vannak rajta sűrűn átfúrva, a mi azt igazolja, hogy valami szövettel volt bevonva. A XVI. században készült.[2] A negyedik typus, a melynél a síma mell- és hátvérthez rákfarkas kar és czombvértek csatlakoznak.[3]

Mindezek magyaros karakterét azonban főleg a hozzájuk

[1] *Dr. Szendrei János.* Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon. Budapest, 1896, n. 8. r. 915 l.

[2] *Dr. Fritz Pichler* i. m. XII. tábla 35. l.

[3] *Dr. Szendrei János* i. m. 547. l. képpel.

tartozó rohamsisakok adják meg, a melyekből itt ismét kilencz különböző typust találunk.

A legrégibb közülök a XVI. századból való, felső része kissé csúcsbafutó kúpalakú, mint a keleti formájú Zrínyi-féle sisak. A sisaksapka kúpszeletekre osztott díszítésű, a nyakszirtvért rákfarkas, az átlyukgatott fülvédők a halántékvérteken vannak s végül az orrvédő vas az ellenző közepén jár keresztül s ott egy sróffal erősíthető meg. Eredetileg kékre voltak futtattva, a szegek fejei sárgarézből vannak. Súlya 1·97 kiló. Az ilyenforma sisakokat az ambrasi gyűjteménynek, Tiroli Ferdinánd főherczeg halála után 1596-ban készült leltárában is *magyar rohamsisaknak* nevezik. Ez a forma különben nemcsak nálunk, hanem a lengyeleknél és moszkovitáknál is nagy elterjedtségnek örvendett ez időben. Kétségtelen, hogy a törököktől hadizsákmány gyanánt nyert sisakok után készültek. A gráczi hadszertárban levők nagyrésze ottani fegyverkovácsok műve. A leltárban 1590-ben és 1594-ben fordulnak először elő, a mikor nyolcz darabot említenek, de 1625-ben már 389 ilyen, részben «régi» huszárrohamsisak említtetik. Az 1601—1635-ig terjedő kiadási könyvek tanusága szerint a gráczi fegyverkovácsok egy ily sisakot bélelve két frt és négy denárért készítettek.[1]

A második magyar sisak typusnál a sisaksapka félgömbalakú, tehát nem csúcsbafutó s kúpszeleti díszítései kanellirozottak és hátul tollforgó tok van hozzá srófolva. Halántékvértje egy darabból áll, közepén a fül részére apró lyukacskákkal.

A harmadik forma ugyanolyan mint az első, csak a sisaksapka kanellirozása csavarmenetszerűen készült.

A negyedik typus azáltal különbözik, hogy a halántékvért is rákfarkszerűen, még pedig *keresztbe* is tagolt, úgy hogy tíz mozgatható részből áll s hallgatólyukacskákkal nincsen átfúrva.

Az ötödik síma félgömbalakú vassapkával és ugyanolyan halántékvérttel bír, de az ellenzőből lenyúló védő vasa befelé fordított kúpalakban három vasrúdból áll.

A hatodiknál már csak egyes orrvédővas van, de a halántékvérten nincsen hallgatólyuk fúrva.

[1] *Pichler* i. m. XIX. tábla 1. sz. és 55. l.

A hetedik formánál az ellenző áttörésén, az orrvédő szárán egy hegyével lefelé fordított kúpalakú vaslemez jár le mint arcvédő, mely a sapka tetején egy sróffal van megerősítve. Az egydarabból való halántékvérten négy hallgatólyuk van fúrva.

A nyolczadik már a XVIII. század elejéről való dragonyosrohamsisak, melynek bordázattal hat kúpszeletre osztott lapos félgömbalakú sisaksapkája, rákfarkú nyakszirtvértje és egy darabból való halántékvértje, valamint a szokott orrvédővasa van. Ezek már a harminczéves háborúk után jöttek divatba s a XVIII század elejétől kezdve nem is nevezik őket többé huszársisakoknak, mert a huszárok többé nem viselnek vasföveget, hanem könnyű posztóból tollas kucsmát, majd magas nemezcsákót.

A kilenczedik magyar sisaktypus végül kúpalakulag hegyesedő sisaksapkával s a szokott kellékek mellett három rákfarkszerű részből álló halántékvérttel bir. Valószínűleg a XVII század elejéről származik.

A XVI. század végén s a XVII. elején egy új támadó szálfegyver jön divatba s ez a pánczélszúrónak, magyarosan «*hegyestőrnek*» nevezett kardforma, mely rendkívül hosszú s keskeny, két, leggyakrabban háromélű igen hegyes pengével birt. E kard rendeltetése volt, hogy azzal az ellenség pánczélzatának bármely keskeny részét kikeresni s azon keresztül megsebezni lehessen. Kezdetben a huszárság fegyvere volt. *Dillich*nek 1600-ban készült rajzán látjuk, hogy ezt a huszárok a szablya mellett is viselték s az a nyereg alá volt felcsatolva.

Az itteni leltárban 1594. és 1598-ban fordulnak elő először, majd 1625. és 1647-ben, de mindig csak 30—40 darabból áll a készlet. Négy főtypust különböztetünk meg. Az elsőnek kétélű pengéje mély vércsatornával bir. Markolatgombja vésett aczél. Egyenes keresztvasa két összetett karikából áll. A második ugyanolyan, csak hogy keresztvasának mindkét vége derékszögben lehajtott. Ez a lengyeles forma.

A harmadik két-, sőt háromélű hegyes törkard magyar egyenes kézvédős markolattal bír.

A negyedik szintén magyar formánál, a szokott szablya-

markolat keresztvasának egyik fele lefelé hajtott, másik vége pedig kézvédő gyanánt fel van hajlítva.[1]

Ugyancsak e korszakból való a másik magyar kardforma, a «*pallos*», mely az itteni leltárakban is mindig «*magyar pallos*» néven szerepel. Ennek is szablyaforma, egyenes kézvédős markolata, de széles és mindig egészen, vagy legalább kétharmadrészben kétélű egyenes pengéje van. Az 1590-iki leltárban 388 drb magyar pallos említetik.

De a legtypikusabb magyar kard a *szablya* is számos példányban őriztetik itten. A legszebb forma az, a melyen a hajlott penge foka, vége felé kiugrólag kiszélesedik s onnan kezdve pengéje kétélű. Markolata hajlott s madárcsőralakú kúpakkal bir. A keresztvas egyenes, 8 cm. hosszú tüskével. A penge hossza 78 cm. szélessége 3—4·05 cm. Súlya pedig rendszerint 1 kiló és 100 gramm. Az egyszerű fahüvely végén egyenesre vágott. Fekete bőrrel bevont, vaslemez csúsztatóval, gerincz, él és három hordkarikás pánttal montirozott. Pengéjükön a *Fringia* és *Genoa* szó szokott többféle változatban előfordulni, a melyeknek jelentőségét még ma sem tudjuk. Annyi azonban kétségtelen, hogy gyártásuk Magyarországból indult ki, hol különösen Csetneken készültek ilyenek. Utóbb Passauban, Pottensteinban, Bécsujhelyen s Gráczban is gyártották ezeket. 1594—1699-ig itteni leltárakban 112 darab ilyen szablya fordul elő.[2]

Szuronyokat a gráczi hadszertár 1704-ben szállít először Heiszter tábornoknak, a magyar fölkelés elleni harczokban. A védőfegyverek sorában a XVI-ik századból származó könnyű huszártárcsapajzs nehány fennmaradt érdekes példányát, majd a hegyes tőrkarddal ellátott huszárság meglehetősen ritka kerekpajzsait látjuk itten.

A kerekpajzs feketére festett vasból készült s belől bőrrel van bélelve. A paizs széle 24, félkörű szelvénynyel csipkézett s minden szelvénynél egy-egy sárgaréz-rozettával ékített. Belül

[1] *Pichler* i. m. 71. l. és XXIII. tábla 7., 8. és 9. sz. és *Szendrei* i. m. 142. és 145. l.

[2] *Pichler* i. m. 77. l. XXIV. tábla 7., 8. és 9. sz. és *Szendrei* i. m. 340., 341. l.

két csattos bőrszíj és egy bőrrel bevont fogantyú van alkalmazva, a melynek szögei a paizs fölületén szintén sárgaréz-rozettával díszítvék. A paizsköldök közepen kiálló gomb van. Átmérője: 57 cm. Súlya 8 kiló 600 gramm.

A legszebb forma magyar tárcsapaizs, fából készült s kívülbelül erős bőrrel van bevonva. Négyzetalakú, fölül lekerekített és az egyik felső szegletben a kopja számára kikanyarított. Az egész, teknőszerűleg gyöngén meghajlított. A tárcsa szélén széles szalag fut körül, melyben barnavörös alapon, szürke színnel akanthus növénydíszítés van festve. A paizs közepe vörös és fehér haránt mezőkre van színezve. Öt kerek dudoros lemez, a belső felületen megerősített hordszíjazat szögeinek díszes fejét képezi. Magassága 72 cm, szélessége 57 cm. Súlya 3 kiló 45 gramm.[1]

Spanyol lovas, vagy rohamgát. Rendszerint 23 drb könnyű lándzsából és egy középgerendából van összeállítva. Az egyes lándzsák csúcsa 13—14 cm hosszú, középen bordás és két 30 cm hosszú vaspánt segélyével van a bükkfarudhoz erősítve. A rúd maga két részre osztott. Felső része 76 cm-nyi hosszúságban vastagabb, azon alul pedig 86 cm-re vékonyabb és végén 9 cm hegybe végződő vastokkal van ellátva. A vékonyabb rész felső végén, kis vascsap van beerősítve, míg a vastagabb részén egy vashorog van becsavarva, a melyet a puskák megtámasztására használtak. A most leírt lándzsákat szükség esetén, a lovasság elleni védelem alkalmával vagy táborozásnál egy 3 méter 75 cm hosszú és 9 cm vastag gerendába dugták, akként, hogy azok egymást keresztezték s ezáltal egy felállítható gátat képeztek. A gerenda megfelelő vastagságú furatokkal volt ellátva, a melyek az egyik oldalon kiszélesedtek, úgy hogy a lándzsák kis vascsapja befért a furatokba, belül pedig vájattal voltak ellátva, a melybe a csap egy fordulat által beilleszkedett, a mi által az egész alkotmány nagyobb támasztékot és ellentállási erőt nyert. A lándzsáknak maguknak, hármas rendeltetésük volt: Könnyű lándzsa gyanánt szerepeltek a gyalogság fegyverei között, másodszor a puskának támvillául szolgáltak a lövésnél, harmadszor táborozás és lovasrohamok ellen gátat készítettek belőlük. A gerenda egyik

[1] *Pichler* i. m. 61. l. XX. t. 1. és 2. sz. és *Szendrei* i. m. 204. és 461. l.

végén erős vaskampó, a másikon pedig vaskarika volt beerősítve, a melyekkel egyik spanyol lovast a másikkal lehetett egymáshoz kapcsolni s így a tábort vagy hadállást egészen bekeríteni.

Már a XVI. század harczaiban megjelenik, de leginkább használtatott a XVII. század török háborúiban és az egész XVIII: századon át, minek bizonysága az, hogy a *Kewenhiller* féle hadi utasítás 1746-ik évi magyar nyelvű kiadásában még egész fejezet szól arról, hogy «Miképen szokták a Spanyor Lovasokat (Spanische Raiter), vagy ördög lovát tüskéznyi».[1] Még a XIX. század elején is megtaláljuk a *székely magyar gyalogezred* felszerelésében is a mikor is minden zászlóalj egy-egy szekérrel vitte magával a gáthoz szükséges gerendákat, a melyeket az ütközet előtt, ha az ellenségnek gyorsan gátat kellett vetni, két-két ember vitt a két végénél fogva a csapat előtt. Hogy mindig mennyire bevált ez a hadi védőfegyver, kitűnik abból is, hogy többféle változatban használatát a most folyó világháborúban is felújították.

A Kewenhiller féle utasítás ennek kezelését illetőleg a következőket rendeli:

1. A midőn a regement, avagy Battaillon táborba szállott és megparancsoltatik, hogy Spanyor lovasok, vagy ördög lovai fölállítassanak, egy hadnagy, négy tizedes és mindenik nyilásból négy ember rendeltetik, kik fegyvereket szíjjon, hátokon viszik és ketten, ketten egy-egy gerendát hoznak, — asztot a vas karikájával fölemelik és a Battaillon előtt igyenes lineában állanak.

2. Fegyverét, mely lába előtt vagyon, balkarjára bocsátja és az első linea nálla lévő tüskéjét (Schvainsfedern) jobbkezével megfogja a meglyuggatott gerendában jól benyomja, hátra fog és a második lineától néki nyujtatott tüskét elveszi, melyet is szintén úgy azon gerendában nyomattja. Úgy a második a harmadiktúl, a harmadik pedig a negyedik lineátúl a tüskéket elveszi és így az elsőnek nyujtja, valameddig mind belé nem nyomattik. Így a midőn a gerenda egyfelül meg vagyon ispékölve, a gerenda-

[1] *Kováts János* Hadi Exercitium vagyis gyalog Regementek gyakorlása, mel Kewenhiller fő generális alkotmányábul Magyar tiszt uraimék kedveért nyelvünkre fordítatott. Posonban 1746.

vivők megfordítják a tüskehegyével föl, hogy a másik oldala is ispéköltethessék.

3. Ha a Battaillon bé nyomakodott és ennihány napig azon tábor helén megmarad a Spanyor lovasok fölállítassanak, 25 lépésnyire az első sátortúl számlálván az első linea előtt igyenes lineában. A közepin a zászlóknak 20 lépésnyire hel hagyatik, mellek is ugyan ebben a lineában állanak. A regement, avagy Battaillon szárnyaira, ha magányosan állonak szintén úgy 2, avagy 3, Spanyor lovasok tétettessenek, hogy így a flanken bé födöztessék.

A gráczi hadszertárban, több ily rohamgát maradt fenn, a melyek a horvát határőrvidéken voltak használatban. A millenniumi kiállításon is be voltak mutatva.[1]

III. Klagenfurt. *Rudolfinum. Historisches Museum.* Az itt elhelyezett fegyverek között a következő hazai vonatkozású emlékeket találjuk:

1. *Tárcsapaizs.* Pergamenttel bevont fából készült s vörösre van festve. Rajta fekete sasszárny van festve. XVI. század.

2. *Vasbuzogány*, szárnyas, XVI. század. A 17-ik csoportban.

3. *Magyar szablya, hüvely nélkül.* XVI. század vége.

4. *Szablya*, 2 drb fekete bőrhüvelylyel. XVII. század.

5. *Dragonkard.* 3 drb. Mária Terézia kora. A 12-ik csoportban.

IV. Salzburg. *Carolino Augusteum Museum.* A város tulajdona, mely azt még 1834-ben alapította. Régi szobákkal berendezett nagy jelentőségű kultúrtörténeti gyüjteménye van.

A fegyvergyüjteményben következő magyar emlékek vannak:

1. *Magyar rohamsisak*, XVII. század 3 drb.

2. Paizs, kerekforma, vasból, mint a gráczi gyüjteményben 2 drb.

3. *Szablya*, hüvelynélkül XVI. század.

4. *Szablya*, vágott végű, bőrhüvelylyel, mint a gráczi hadszertárban levők. 5 darab. XVII. század.

5. Tárogató síp XVII. század vége. 7 darab. A salzburgi érseki zenekarban mindig voltak magyar síposok is.

V. Az ambrasi várkastélyban. E gyüjtemény megalapítója

[1] *F. Pichler* i. m. XXXI. t. 11. ábra és XLIII. t. 104. és 149. l. és *Szendrei J.* i. m. 887. l. képpel.

Tiroli Ferdinand főherczeg. Mielőtt még Tirolt átvette volna 1556-ban, atyja a 27 éves ifjúra reábizta az akkor tervezett török elleni hadjárat vezetését. Három ezer lovassal indult el Bécsből és ötszáz válogatott lobogos kopjás huszár képezte a főherczeg testőrségét. Ő maga büszke volt, hogy mint magyar hadvezér vonulhat harczba s' ezt külsőleg is kifejezni óhajtván, már Kanizsán tetőtől-talpig magyar fegyverzetbe öltözött. Ez a híres «*ezüsthuszár-vértezet*», mely még ma is meg van a bécsi cs. és kir. udvari fegyvergyüjteményben s a melyet a maga helyén már szintén leírtunk.[1] E hadjáratból számos fegyver, illetve hadi troféa került a főherczeg későbbi székhelyére Innsbruckba és az ambrasi várkastélyba, a melyek Korothna, Szigetvár, Babocsa, Szt. Márton, Szt. Lőrincz és Selye bevételének hadi tényeivel függenek össze. Tíz év mulva 1566-ban újra ő vezeti a török elleni hadjáratot s ez alkalommal is tekintélyesen gyarapodott gyüjteménye.

Főurak és hadvezérek vetélkedve sietnek a főherczeg gyüjteményét gyarapítani. Így a székesfehérvári csata után 1593-ban Hardegg Ferdinánd gróf egy janicsár tiszti kalapot, egy aranyozott szablyát és pengéket, Fernberger ezredes 1583-ban török kézijakat és nyilakat küldött, Schwendi Lázár pedig az 1566-iki rimaszombati ütközet zsákmányából «egy egész embernek és lónak való török vértezettel» lepi meg a főherczeget.

Ezen időben kerül a gyüjteménybe a hős *Zrinyi Miklós* és *Thury György* fegyverzete, valamint *Skander bég* sisakja és kardja is. Ezek azonban később a bécsi császári udvari fegyvergyüjteménybe kerülvén, azokat már ott leírtuk[2] s most csak a jelenleg Ambras várában található emlékekkel fogunk foglalkozni.

A magyar hadakozási mód alapos ismerete és nagyrabecsülése arra indították a főherczeget, hogy a lovagi nehézkes tornák helyett, *magyar huszár tornajátékokat* rendezzen, előbb az ambrasi, majd az innsbrucki, torgaui, pilseni és prágai udvarokban. A melyeknek csakhamar hire ment egész Európában. Czélja ezzel tulajdonképen az volt a főherczegnek, hogy a magyar könnyű lovasság

[1] *Magyar Műkincsek* II. k. 1898. 21. l. 7. tábla.
[2] U. o. II. k. 1898. 24—27. l. 4., 8., 16. tábla.

nagy katonai értékét mutassa be. S az érdeklődés oly nagy volt, hogy 1553-ban már Drezdában is rendeznek huszártornát.

Ezekről a tornákról az 1548—1557-ig terjedő időszakból az innsbrucki császári levéltárban leírások, a bécsi műtörténeti múzeumban a főherczeg tornajáték könyveiben képek maradtak reánk, a melyekből látjuk, hogy a magyar huszárok könnyű lovon, magyar viseletben, könnyű sodrony pánczélingben, farkasbőrkaczagánynyal, sisakkal, szablyával, s tárcsapaizsal voltak felszerelve. A csizmákon széles nagy magyar sarkantyúk voltak. Az arczot pedig vasálarcz fedte, nagy lószőr bajuszszal. A könnyű, belül üres kopjákat apró lobogók díszítették. Egyik ilyen tornán a magyar huszárok olasz és német, máskor meg német vértesek ellen küzdöttek.

Több tornán maga Ferdinánd főherczeg is részt vett magyar huszáröltözetben s ez az oka, hogy az ambrasi gyüjteményben számos erre vonatkozó fegyver maradt fenn, melyek egy része ugyan szintén Bécsbe került, de azért még Ambrasban is érdekes példányok maradtak fenn.

Böheim írja Ferdinánd főherczegről, hogy «páratlan fegyvergyüjteményének megalkotásánál nem vezérelte őt a vak gyüjtési szenvedély. Ha számtalan levélben fordult is kortársaihoz, hogy még élő, vagy már elhalt kiváló hősök vértezetét vagy fegyvereit megszerezze, bizonyos romantikus kivánságnak enged, mint a hogy általában végtelenül tisztelte a vitézséget. Összeköttetésbe hozván a néma emlékeket magukkal a személyekkel, mintegy az emberi erény és erő megtisztult légkörében érezte magát. Csaknem minden levélben, a melyet a főherczeg fegyvergyüjteménye ügyében írt, «unsere ehrliche Gesellschaft»-nak nevezi azt. Itt a vitézségnél egyéb kritérium nem létezett rá nézve. Tekintettel volt majdnem minden nemzetiségre és csakis természetes, hogy ily vezérelv mellett Magyarország kiválóan van képviselve e «tisztes társaságban.»

A magyar emlékek az ambrasi várkastélyban a következők:

1. *Tárcsapaizs*, magyar forma. Fából, pergamenttel áthúzva. Külseje vörösre van festve s rajta saskörömből kinövő hattollú, fehéren erezett fekete sasszárny (Krallenflug). Széle csúcsbafutólag balról, jobbra van leszelve. Tiroli Ferdinánd főherczeg tulajdona volt és bebizonyíthatólag a nevezett főherczeg által 1549-ben és

1557-ben Prágában rendezett magyar huszár-tornákon használtatott.[1] Magassága: 1 m 33 cm. Szélessége 50 cm.

2. *Tárcsapaizs.* Az előzőhöz hasonló, csakhogy jóval keskenyebb és csúcsa hegyesebb. Alapszíne fehérrel festett s a karmos sasszárny kilencztollú s a karom piros szívet szorít. Középen egy mély kardvágás van.[2]

3. *Tárcsapaizs.* Fából, disznóbőrrel bevonva. Régebben az egésznek külső felülete aranyozva volt, s utólag barnára festetett. A két előzőnél jóval szélesebb s teknőszerűleg meghajtott. Felső széle balról jobbra van ferdén levágva, alsó szélei pedig le vannak kanyarítva. Belülről négy bőrszíjból készített, karra húzható fogantyúval van ellátva. Ez belülről hat csavarral van odaerősítve, a melyeknek sulyomalakú aczél fejei a paizs külső díszítését képezik. XVI. század. Magassága 86 cm, szélessége 53 cm.[3]

4. *Festett huszártornasisak.* Kovácsolt vasból. A fejsapkát nyolcz csúcsba futó kúpszelet képezi, hegyén kicsiny turbánforma gombbal. Az egy darabból álló nyakvért mozgatható. A szemellenző közepéből az orrvédő hiányzik. A sapka előrészére forgótok van odaforrasztva. A halántékvédők közepén szívalakú kivert domborodás van, mely négy helyen át van lyukasztva. A sakpa kúpszeletei váltakozva zöld és vörös alapon aranyozott akanthus-virágékítményekkel vannak kifestve és részben aranyozva. Belül vászonnal és vörösbőrrel van újabban kibélelve. Súlya 2 kiló 230 gramm. Az 1. szám alatti tárcsapaizszsal együvé tartozott s a magyar huszártornákon használtatott. Hasonló példányok vannak ugyan innen a bécsi udvari fegyvergyüjteményben.[4]

5. *Doromb.* Kovácsolt vasból. A doromb maga egy kulcsfogantyúhoz hasonlít, középen vékony, rezgő ércznyelvvel. Ennek testére hat felkunkorított vékony, rezgő vaslemez van forrasztva.

[1] *Dr. A. Ilg.* Das k. köngl. Schloss Ambras in Tirol. Wien, 1882. 27. l. *Szendrei* i. m. 118. l. rajza kiadva. *Inventarium* über die Waffensammlung im k. k. Schloss zu Ambras. Inventar 1889. N. 494.

[2] *Inventar* 1889. No. 495. *Szendrei* i. m. 161. l. rajza kiadva.

[3] *Inventar* 1889. No. 23. *Szendrei* i. m. 185. l. rajza kiadva.

[4] *Dr. A. Ilg* i. m. 25. l. *Szendrei J.* i. m. 240. l. rajza kiadva. *Inventar* 1889. No. 401. (223., 2817.) *Magyar Műkincsek* 1898. II. k. 16. tábla.

A XVI. század végéről, valamely irreguláris horvát csapat tábori zenekarának hangszereiből.[1] Hossza 16 cm, szélessége 10 cm.

6. *Vértes rohamsisak*, magyar forma. (6 drb.) Feketére festett kovácsolt vasból, négy lemezből alkotott rákfarkas-nyakszirtvérttel, áttört lyukakkal díszített fülvédővel s kiugró, csúcsbafutó, karélyos ellenzővel, melynek közepén áttört nyíláson csavarral megerősített orrvédő vas függ alá. Sapkája kidomborodó bordázott vonalakkal hat kúpszeletre van osztva, melynek csúcsa karikában végződik. A nyakszirtvértjét és fülvédő halántékvértjét belülről összetartó bőrszíjak oly módon vannak szögecselve, hogy azok külsőlapi fejei, a sisak külső díszítését képezik. Magassága 31 cm, átmérője 22 cm. Súlya 1 kgr 77 grm. A XVII. század végéről.[2]

7. *Tölcséres hárlövő puska*. A lőporkamaránál háromszögletű, majd gömbölyű csöve öntött vasból készült. A cső végén sárgaréztölcsér, melynek átmérője 62 mm. Az otromba tölgyfaagyhoz három széles sárgarézpánttal van odaerősítve. E pántok középsőjén bevésve az 1790. évszám. D. Z. betűk és Fecit *Preste* felirat. Lőszerkezete előrecsapó kovás. Hasonló puskákat a magyar naszádokon használtak. Ez a példány az ambrasi inventárium jegyzete szerint egy magyarországi várból származik. Hossza 1 m 4 cm. Súlya 8 kgr. 970 grm.[3]

8. *Gránátvető puska*. (Katzenkopf.) A nagykaliberű kurta puskacsőre, kis sárgaréz mozsárágyú van srófolva, melynek kalibere 54 mm. A szerkezet előrecsapó kovás. A puskaagya diófa és sárgarézzel montirozott és faragott, végén pedig kipárnázott. A szerszámlemezen bevésve a puskamíves neve: *Lindner Dániel* Kolosvárt. Hossza 65 cm. Súlya 6 kgr 220 grm. A XIX. század elejéről.[4]

9. *Szablya*. Könnyű magyar huszárszablya (2 drb). Hajlott markolata, bőrrel bevont s alatta dróttal körülcsavart, egyszerű keresztvasa tüskével ellátott s markolatkupakja madárcsőralakú.

[1] *Inventar* 1889. No. 1578. (224., 2817.) *Szendrei* i. m. 266. l. rajza kiadva.

[2] *Inventar* 1889. No. 1693—1696+1775—1776.

[3] *Dr. A. Ilg* i. m. 58. l. *Szendrei* i. m. 480. l. rajza kiadva. *Inventar* No. 2512. 1889.

[4] *Inventar* 1889. No. 2404. *Szendrei J.* i. m.-ban a 495-ik lapon rajzban kiadva.

Pengéje rendkívül kecses hajlású. Az egyikbe ágaskodó oroszlán és F. M. betűk, a másikba pedig félholdat ábrázoló kardcsiszár jegyek vannak beütve. XVII. század első fele.[1]

10. *Tollas buzogány.* A buzogány szára és feje sárgarézből öntött, nyele esztergályozott. A fej nyolcz lapból áll. Szárában puskacső van, melynek szája a tollak között nyílik s nyelén van a gyúlyuk. XVIII. század. Hossza 56·05 cm.[2]

11. *Szablya,* gyengén görbülő síma pengével, melybe igen elkopott török felirat van aranynyal beverve. A penge vége felé, erősen kiugró fokkal kiszélesedik. Fából készült markolata fekete czápás bőrrel bevont. Keresztvasa síma ezüst. Hüvelye síma ezüstpántok és hordkarikákkal felszerelt czápozott fekete bőrrel bevont. XVIII. század eleje.[3]

12. *Hajdúszablyák.* (3 drb.) Formára nézve hasonlók a 9. sz. alatt leírtakéhoz. Kettőnek pengéjébe a farkast ábrázoló passaui fegyverkovácsjegy, a harmadikba pedig két keresztbe tett kard van beütve. Hosszaságuk 95 cm, súlyuk 650 grm. Bocskay István fejedelem kora.[4]

13. *Lovaszászló.* Fecskefarkú, síma zöld selyemszövetből, piros, zöld selyemrojttal szegve, kis lándzsában végződő, csatornázott, gerelyszerű, szürkére festett rúdhoz erősítve. A zászló egyik oldalán a magyar czímer, másik oldalán a koronáját Máriának ajánló Szent István király térdelő, olajfestésű képe látható. (Fejér vármegye czímere.) A zászló hossza 1 m 44 cm, szélessége 1 m 24 cm XVIII. század.[5]

14. *Lövész zászló,* síma fehér selyemből, kék és sárga tagolatú széles pánttal körülszegve, mely egy festett s aranyozott díszítésű gerelyrúdra van szegezve, melynek csúcsát újabb keletű áttört lándzsa díszíti. A zászló mezejében Erdély nagyfejedelemségi czímere, színes selyemrészekből rávarottan (applicatio) van össze-

[1] *Inventar* 1889. No. 2303—4. *Szendrei* i. m. rajzban kiadva az 569. és 577. lapon.

[2] *Inventar* 1889. No. 826.

[3] *Inventar* 1889. No. 2403.

[4] *U. o.* 2295—6+2204. *Szendrei* i. m. 754., 755. és 758. lapján rajzban kiadva.

[5] *Inventar* 1889. No. 2647.

állítva. Hossza 1 m 40 cm, szélessége 1 m 44 cm A XVIII. század elejéről.[1]

15. *Testőrségi bárd.* (5 drb.) Csavaralakúlag kifaragott nyele czápabőrrel bevont. A nyél vége lent és fent ezüsttel van borítva, melyben a bécsi billog 13 és az 1703 évszám, valamint F. W. ötvösjegy van beütve. A bárd ácsbárdhoz hasonló, kiszélesedő éllappal és fokos forma szögletes fokkal bír. Egyik lapjába III. Károlynak spanyol királyi czímere és 1703. évszám, a másikba pedig barokk keretben a napba repülő sas és PATRVM VIRTVTE körirat van bevésve. A fokát szintén vésett diszítmények ékítik. Az egyiknél a czímer mellett kétoldalt C—III. és a fokon Anno 1708. évszám van bevésve. Más kettőnek fokán: Anno 1710, az egyik ezüst borításán pedig No. 1. van beverve. A nyél hossza 67 cm. A bárd hossza 17 és szélessége 11 cm. Súlya 0·920 grm. III. Károly király magyar hajdú testőrsége viselte.[2]

16. *Szablya.* (3 drb.) Mérsékelten görbülő pengével, melynek foka alatt vérárok fut el. A penge egyik oldalán III. Károly királynak az aranygyapjas-rendtől körített czímere s az 1703. évszám, a másik oldalon pedig barok-keretben a napba repülő sas s e körül PATRVM VIRTVTE körirat van bevésve. Alatta egyiken No. 4, a másikon No. 5 olvasható. A markolat fekete szaruból, a lengyel karabella formájára készült s 2—3 ezüstből készült s virágot ábrázoló szöggel van megerősítve. Keresztvasa öntött ezüstből készült s keleti motivumokkal ékesített. A markolat gombja át van fúrva és vörös-fehér bojtos szőrzsinor belefűzve. Hossza 96 cm. III. Károly magyar testőrségének kardja. Hüvelye hiányzik.[3]

17. *Díszszablya.* Síma aczélpengével, mely gyengén hajlott. A markolat öntött sárgarézből készült s egy törököt ábrázol. Hüvelye egészen sárgarézből készült, empirstylű ékítményekkel. XIX. század eleje. Hossza 99 cm.[4]

18. *Szablya.* A markolat fogantyújára kétoldalt gyöngyház

[1] *U. o.* 1889. No. 2646.
[2] *Inventar* 1889. No. 2255—59. *Szendrei* i. m. 813. l. Rajz.
[3] *U. o.* 1889. No. 2264+2290—92. *U. o.* 813. l. Rajz.
[4] *U. o.* 1889. No. 2583.

lap van reászegezve. Egyik oldalán rajta a magyar czímer sárgarézből öntve. A markolat gombja sárgarézből öntve, antik sisakos vitézt mellig ábrázol. A markolat nyújtványon az osztrák czímer van kiöntve. A hüvely egészen sárgarézből készült empirdíszítményekkel. A pengébe antik hadijelvények között beétetve PRO PATRIA ET HONORE felirat. XIX. század. Főhivatalnoki díszruhához való kard.[1]

19. *Szablya*, mint az előbbi, csakhogy itt a markolat gömbjét oroszlánfej képezi, mely szájában kígyót tart. E kígyó képezi a kézvédet. A fogantyú mindkét oldalán öntve Magyarország czímere. Pengéje síma.[2]

20. *Szablya*, (3 drb), mint az előző, csakhogy itt a markolat gombját sasfej képezi s a hüvely vörös bársonynyal van bevonva. A másik csak abban különbözik, hogy hüvelye fekete bársonynyal, a harmadiké pedig fekete bőrrel bevont.[3]

21. *Szablya*. (3 drb.) Síma aczélpengével s ugyancsak síma aczélhüvelylyel. A markolat gömbje aczélfélgömb, fogantyúja fekete csont. Keresztvasa fekvő S-alakú. A markolat gömbje a karzsinór számára át van lyukasztva. Bányász főhivatalnoki kardok a XIX. századból. Hossza 98 cm.[4]

VI. Innsbruck. *A székesegyházban.* I. Miksa császár mausoleuma, egy ritka szépségű és műbecsű magyar hadtörténelmi emléket is foglal magában. Ugyanis egyik oldalán fehér carrarai márványból kifaragott féldomborműben látható Székesfehérvár ostroma és bevétele. Miksa annakidején, mint trónkövetelő lépett föl a már meg is koronázott László ellen s haddal támadta meg az országot és 1490 október havában a többek közt Székesfehérvárt is elfoglalta. A domborműű egy középkori várostrom élénk képét tárja elénk és erődítészeti, fegyvertani és a hadi viselet szempontjából egyaránt nagyérdekű. A domborműű jobb sarkában fent az egyik vártornyon Magyarország czímerpajzsa függ négyelt paizsban a kettős kereszttel és a négy polyával. A domborművet *Meissel* festménye után *Collin Sándor* szobrász († 1612.) véste márványba.

[1] *U. o.* 1889. No. 2572.
[2] *U. o.* 1889. No. 2573.
[3] *U. o.* 1889. No. 2574.
[4] *U. o.* 1889. No. 2608—9+2629.

VII. Bécsujhely. *Városi múzeum.*

1. *Csonka bég mellképe.* Olajfestmény. Utóbb németes fordítással Zungenberg Lipót Józsefnek nevezve. Magyarul azért nevezték Csonkának, mert bal kezefeje hiányzott. Buda 1686-iki ostromakor a törökök alparancsnoka volt s az elfoglaláskor fogságba esett. Bécsbe vitetvén, ott fiával együtt megkeresztelkedett. I. Lipót magyar nemességet adott neki, mely alkalommal czímerül egy csonka kart kapott, majd utóbb egy lovas dandár tábornokává tette őt. Mint ilyen vett részt Eugen herczeg alatt a rajnai hadjáratban. 1706-ban a francziák ellen harczolva foglyul esett. XIV. Lajos kiszolgáltatta a portának s a szultán Konstantinápolyban zsákba varratva a Boszporusba dobatta. Fia Ferencz, később báró és altábornagy Bécsújhelyen élt és húnyt el. A kép Csonka képét magyar huszár tábornoki ruhában ábrázolja. Méretei 115+84 cm.[1]

2. *Rákóczi Ferencz* arczképe. Olajfestmény. Méretei 92+73 cm.

3. *Lovaszászló.* (Kornéta.) Fecskefarkú, piros damasztselyemből. Eredetileg gazdagon volt aranynyal hímezve, rojttal és bojttal ellátva. Közepén czímer és betűk nyomai láthatók. A kanellirozott gerelyszerű rúd végén aranyozott szívalakú kopjavassal, a melynek egyik oldalán az Esterházy-czímer, a másikon pedig Magyarország czímere van bevésve. A rúd hossza 2 m 25 cm, a zászló szélessége 50 cm, hossza pedig 1 m 5 cm.

Dr. SZENDREI JÁNOS.

[1] *Majláth Béla.* A történelmi kiállítás kalauza. Budapest, 1886. 160. l. és *Szendrei J.* i. m. 577.

FEDÁK MIHÁLY EZREDES, A KATONAI MÁRIA TERÉZIA-REND VITÉZE.

A magyar huszár hősiességéről sokat tud a történelem s hogy ez a hősi lélek ma is él még, a világháború véres eseményei igazolták. Egy hős magyar huszárról akarunk e helyen megemlékezni, ki a napoleoni hadjáratok viharaiban szerzett dicsőséget a magyar névnek s ki a dicsőség mezejéről úgy tűnt el, hogy családjának vitézi emlékén kívül semmi más örökséget nem hagyott. Fedák Mihály volt ez a vitéz huszár, kinek tarvisi hőstettei mindig emlékezetesek maradnak, míg a monarchia fennáll, ki a legnagyobb katonai kitüntetést érdemelte ki vitézségével, de kiről ez ideig még azt sem tudtuk, hogy mikor, hol és milyen körülmények között halt meg. Fedák Mihály emlékének szenteljük e munkát, ki egy évtizeden át élt szerény nyugdíjából szülőföldje közelében Kassán s vitézi harczban szerzett sebeinek fájdalmait a szegénység keserűségeivel együtt volt kénytelen viselni mindaddig, míg a jótékony halál meg nem váltotta szenvedéseitől. Nem voltak ősi jószágai, melyekre katonai pályája befejeztével visszavonulhatott volna, a jászói polgárfiú mint kassai polgár fejezte be életét s a kassai temetőben aluszsza örök álmait.

1797 márczius 22., 23. és 24. voltak azok az emlékezetes napok, a melyeken Fedák Mihály, akkor az Erdődy-huszárok alezredese, hősi bátorságával hervadhatatlan babérokat aratott. Az olaszországi vereségek után az osztrák sereg Karinthián vonult vissza s az üldöző franczia csapatok Masséna tábornok parancsnoksága alatt szakadatlanul nyomában voltak. Már Tarvisig jutottak el a franczia előcsapatok, mikor márczius 22-én Fedák alezredes osztályával meglepte a francziákat, elfoglalta a fontos tarvisi állásokat s huszárjaival a vadregényes alpesi vidéken védelemre

rendezkedett be. A következő napon Tarvis alá érkezett a franczia főerő Masséna tábornok parancsnoksága alatt s heves támadást intézett a huszárok állásai ellen. Az állások megtartása nagy jelentőséggel birhatott a visszavonuló sereg számára, mert a fővezér, Károly főherczeg személyesen intézte a védelmet. A huszárok fényesen megfeleltek feladatuknak s érzékeny veszteségük ellenére megtartották állásaikat. Fedák 600 főből álló osztályából estig csak 3 tiszt és 30 legény maradt meg, de nem tágítottak. Márczius 24-én a francziák megújították támadásaikat s most már Károly főherczeget is az a veszedelem fenyegette, hogy elfogják, mert a huszárok elszánt védelme nem volt elegendő ahhoz, hogy a francziákat megállítsák. Fedák Mihály egy tisztjével, egy altisztjével és öt huszárjával egy völgyszoros bejáratánál foglalt állást s mindaddig feltartóztatta a francziákat, míg Károly főherczeg biztonságba nem jutott. Hősiességével megmentette a főherczeget, maga azonban már nem tudott megmenekülni, mert lovát ellenséges golyó érte s maga több súlyos sebet kapott. A franczia hadifogságból kiszabadult huszárezredes számára Károly főherczeg 1798 január 17-én olyan fényes bizonyítványt állított ki tarvisi hőstetteiről, hogy e bizonyítvány alapján megkapta a Mária Terézia-rend kiskeresztjét.

Mindezeket közölte már a Hadtörténelmi Közlemények II. (1889.) évfolyama (694—695. old.) s e közlést most azon adatokkal próbáljuk kiegészíteni, melyeket a budai katonai törvényszék (Iudicium delegatum militare) levéltára őrzött meg számunkra. Ez adatok Fedák Mihály halálára, hagyatékára és családjára vonatkoznak s részben a Hadtörténelmi Közleményekben elmondottak helyesbbítésére szolgálnak, részben pedig olyan adatok, melyek Fedák Mihály életrajzának kiegészítésére alkalmasak.

A budai katonai törvényszék iratai között őrzött 1814 junius 8-iki jelentés szerint [1] Fedák Mihály az Erdődy-, később Frimont-huszárok nyugalmazott ezredese 1814 június 7-én (helyesebben június 6-án éjjel 11 órakor) halt meg Kassán 66 esztendős korában.[2]

[1] *Dr. J. Hirtenfeld* Der Mil.-Maria-Theres.-Orden stb., Wien, 1857. czimű művének 631. l. olvasható adat hamis, mert szerinte Fedák *Gyulafehérváron* halt meg, ami nem igaz.

[2] 1814. 3/269.

Utolsó katonai állomáshelye Gyulafehérvár volt, melynek parancsnoki tisztét viselte. Innen vonult nyugalomba 1805 május 1-én 57 esztendős korában s ettől kezdve állandóan Kassán lakott, a hol már 1804-ben házat vásárolt. Kassán 1200 frt évi nyugdíjából élt, s ezenkívül, mint a Mária Terézia-rend lovagja, 400 frt évdíjat is kapott. Kassai háza a középső külvárosban állott, itt lakott holtáig feleségével, özvegy Schubertné Barkassy Borbálával s leányával a 16 esztendős Terézzel. 15 esztendős Mihály nevű fia atyja halálakor már alhadnagy volt a Hessen-Homburg-huszároknál, mostohafia a 23 esztendős Schubert József pedig, mint hadnagy szolgált a Duka-ezredben.

A kassai jelentés szerint adósságokkal terhelt kassai házán és ingóságain kívül egyéb vagyon nem maradt. Minthogy hátrahagyott iratai között magyar nemességére vonatkozó bizonyítékokat nem találtak, tárgyalás alá vették nemességét s utóbb hivatalosan megállapították, hogy a vitéz huszárezredes nem nemes családból származott és maga sem szerzett nemességet.

1816 deczember havában jelentkezik a Lodiban állomásozó Frimont-ezred s jelenti a budai katonai törvényszéknek, hogy Fedák Mihály ezredessel szemben 2000 frt követelése van, melynek kiegyenlítését kéri a hagyatékból.[1] Hogy a Frimont-ezred kívánsága teljesíthető legyen, ismerni kellett a hagyatéki tárgyalások eredményét. A budai katonai törvényszék e czélból a helytartótanácshoz fordult, ez pedig a kassai városi tanácstól kért felvilágosítást. A kassai városi tanács ismét azt jelentette, hogy a katonai hatóság kezeli a hagyatékot. A kassai hadbíróság végre 1817 május 17-én bevallotta, hogy a hagyaték még nincs letárgyalva s azzal védekezett, hogy előbb a Fedák Mihály magyar nemességét kellett tisztázni, ez pedig sok időt vett igénybe. Egyben kimutatja az 1816 október 1-én felvett ideiglenes hagyatéki leltárt, mely szerint a Fedák Mihály kassai háza 4000 frtot ér, ingóságainak elárverezéséből pedig 824 frt folyt be. Ezzel szemben állott 6727 frt adósság, miből az özvegy 2534 frtot már kifizetett s így a házon még mindig 4188 frt teher maradt. Az ingóságokat az iratokhoz csatolt árverési okmány szerint 1815 deczember 15-én adták el

[1] 1817. 3/9.

Fedák János főhadnagy és Maygruber zászlós árverési biztosok előtt s néhány bútordarabból, egyenruhából, fegyverből és könyvből állottak, melyek között alig akadt értékesebb darab. A legdrágábban Fedák Mihály aranyórája kelt el, melyért 100 frtot adott az egyik árverező.

Minthogy a kassai hadbíróság védekezése szerint Fedák Mihály nemességét nem sikerült tisztázni, a katonai törvényszék 1817 május 31-én megkereste a helytartótanácsot, hogy tisztázza ezt a kérdést.[1] 1818 január 24-én kelt a helytartótanács átirata a katonai törvényszékhez, melyben Abaúj vármegye jelentése alapján megállapítja, hogy sem Fedák Mihály, sem ősei nem voltak magyar nemesek.[2] Ezzel elintézést nyert az a kérdés, hogy a nemesek hatósága, a vármegye, vagy pedig a katonai hatóság hivatott a hagyaték letárgyalására s a katonai hatóság vette a kezébe az ügyet.

1818 április 12-én a Frimont-ezred ismét átírt a katonai törvényszékhez s kérte Fedák Mihály 2000 forintnyi adósságának a hagyatékból való kifizetését. A hagyaték letárgyalását azonban egyre halogatta a katonai törvényszék s eljárását 1818 márczius 28-án kelt előterjesztésében azzal indokolta, hogy régebbi hagyatékokat kell előbb letárgyalni s ez a hagyaték az adósságok miatt úgy sem válik az örökösök előnyére.[3] A katonai főtörvényszék azonban más véleményen volt s 1818 április 26-án utasította a budai katonai törvényszéket, hogy 14 napon belül tárgyalja le a Fedák-hagyatékot. A katonai törvényszék ez alkalommal is talált kifogást a tárgyalás elhalasztására s hivatkozott a Frimont-ezred 2000 bankóforintnyi követelésére, melyre nézve az özvegy még nem nyilatkozott. Az özvegygyel tényleg lehetetlen volt érintkezésbe lépni, mert mikor a megkeresés Kassára érkezett, Bécsben járt, Bécsben pedig csak nagysokára találtak rá s hivatalosan megállapították róla, hogy leányával együtt nagy nyomorban él.[4]

[1] 1817. 3/9.

[2] 1818. 3/142.

[3] 1818. 3/142.

[4] Dass Sie und ihre Tochter in den elendesten und ärmsten Umständen sich befinden. 1818. 3/142.

A bécsi katonai főtörvényszék nem vette tudásomul a budai katonai törvényszék kifogásait s 1818 október 1-én utasította, hogy a hagyatékot haladéktalanul tárgyalja le. Az özvegy is sürgette a tárgyalást, előbb Bécsben, utóbb Budán járt ez ügyben. A hosszas utánjárásban kimerülve 1818 deczember 10-én kelt beadványában arra kérte a budai katonai törvényszéket, hogy legalább azt a pénzt adja ki számára a hagyatékból, a mit elhalt ura temetkezési költségei czímén kifizetett, mert úton van, állandóan beteges s teljesen pénz nélkül áll.[1] A katonai törvényszék a beadványra kiadta az özvegynek azt a 61 forintot, melyet elhalt ura nyugdíjából pénztárában kezelt s ezzel megszabadult az özvegy siránkozásaitól.

Miután most már a katonai hatóság vette át a Fedák-hagyaték rendezését, mindenekelőtt gyámot rendelt ki a két kiskorú számára. A gyámokkal azonban sok baj volt, mert kivétel nélkül nyugdíjas kassai tisztek voltak, kik korukra, egészségi állapotukra s családi viszonyaikra való hivatkozással egymásután lemondottak a megbizatásról.[2] Nem is nagyon volt szükség ezekre a gyámokra, mert a gyermekek már közeljártak a nagykorúsághoz. Teréz az iratok mellett fekvő keresztlevél szerint 1793 szeptember 14-én született Károlyvárosban, mint Fedák Mihály huszárőrnagy és Kovách Julianna törvénytelen leánya.[3] Mihály pedig 1795 október 2-án született Eszéken, mint Fedák Mihály huszáralezredes és Barkassy Borbála törvényes fia.[4]

1819 február 12-én indította meg a gyám beleegyezésével az özvegy a kassai ház eladására vonatkozó eljárást. Kérvényében előadta, hogy a házat elhalt ura 1804-ben vásárolta 1356 forint adóssággal s halála előtt újabb 800 forint adóssággal terhelte meg. Az özvegy is kénytelen volt a házra 1300 forint adósságot felvenni s most összesen 3056 forint teher fekszik rajta,[5] három esztendei kamathátralékkal egyetemben, a mit csupán az esetben tud tör-

[1] 1818. 3/142.
[2] 1819. 3/6.
[3] 1819. 3/6.
[4] 1821. 3/20.
[5] 1819. 3/6.

leszteni, ha a házat eladhatja. A katonai törvényszék csupán az esetben volt hajlandó a ház eladásához hozzájárulni, ha a kassai tanács hivatalosan megállapítja a házon fekvő adósságokat s igazolja a ház rozzant állapotát. A kassai tanács 1819 október 15-én kelt jelentésében kimutatta, hogy a házra 3325 frt adósság van betáblázva, becsértéke pedig 9326 frt. 1819 deczember 20-iki jelentésében pedig igazolja, hogy a ház javításra szorul.[1]

A kassai házon nyugvó terheket növelte a Frimont-ezred 2000 frtos (új pénzben 400 frtos) követelése, mely az 1797 január 31-én kelt a Klausen melletti táborhelyen s melyet az ezred Fedák Mihály sajátkezűleg aláírt elismervényével igazolt. Az elismervényt a valódiság bizonyítása czéljából az özvegynek is bemutat-

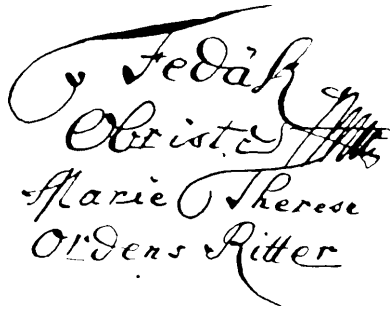

ták, a ki elhalt ura aláírását valódinak ismerte el s csupán azt kifogásolta, hogy az elismervény szövege más kéz írása.[2] Erre a Frimont-ezred követelését 1820 február 17-én betáblázták a kassai házra.

1820 január 24-én végre beleegyezett a budai katonai törvényszék, hogy a kassai Fedák-ház, melyhez szép nagy kert tartozott, elárvereztessék s felhívta a kassai tanácsot, hogy a házat adja el, a befolyt pénzt pedig bocsássa a katonai törvényszék rendelkezésére.[3] A kassai tanács nem vállalta az utóbbi rendelkezés teljesítését s hivatkozva az 1741. évi XXXVIII. t.-czikkre kijelentette, hogy az

[1] 1820. 3/124.
[2] 1820. 2/25.
[3] 1820. 3/124.

árverésen befolyt pénzből a házra betáblázott adósságokat kell kifizetni s csupán a fennmaradó összeget bocsáthatja a katonai törvényszék rendelkezésére. Ez álláspontot a katonai törvényszék is kénytelen volt elfogadni s csupán arra helyezett súlyt, hogy a Frimont-ezred követelése is fizettessék ki a ház vételárából.

1820 deczember 20-án nagy tűzvész pusztított Kassán s ez alkalommal a Fedák-ház is leégett. Ez nagy csapás volt a Fedák-örökösökre, mert a ház értéke tetemesen csökkent s ezt annak köszönhették, hogy a hagyaték letárgyalása ennyi ideig húzódott. Más szempontból is káros volt az örökösökre a tárgyalás halogatása, mert az adósságok kamatait az özvegy nem tudta fizetni s így a hagyatékon nyugvó terhek állandóan szaporodtak. 1821 május 1-re aztán sikerült a házat Ellinger Istvánnak 3000 frtért eladni, a betáblázott adósságok összege azonban ez ideig már 3135 frtra emelkedett s így 135 frt adósságra már nem jutott fedezet a ház vételárából. A budai katonai törvényszék erre átküldötte Kassára azt a 258 frtot, melyet pénztárában a Fedák Mihály utólag kiutalt évjáradékaiból őrzött s így az összes adósságokat ki lehetett fizetni, sőt még az özvegy is kapott a hagyatékból 123 frtot.[1]

Ily módon ért véget hét esztendei huzavona után a Fedák-hagyaték tárgyalása. Az özvegy elköltözött Kassáról, a hol elhalt ura sírján kívül immár semmije sem maradt. Vagyona nem lehetett, mert akkor kifizette volna a kassai házon fekvő terheket s Kassán töltötte volna utolsó napjait, a hol csaknem két évtizeden át lakott. Fenntartására csupán az a 200 frt kegydíj szolgált, melyet elhalt ura Mária Terézia-rendi évdíjából kapott.[2] Ez nagyon szerény összeg volt s ennek megfelelően nem városban, hanem falun telepedett meg, a hol könnyebb volt megélni. Diósgyőrbe költözött tehát s itt lakott holtáig Teréz leányával. Végrendeletét még 1825 julius 28-án megírta s ebben minden vagyonát egyetlen leányának hagyta. Fiáról egyáltalában nem emlékezett meg, a miből arra lehet következtetni, hogy ez időben már nem élt. A vagyon, a melyről végrendelkezik, nagyon csekély lehetett, mert mentegeti magát, hogy még annyit sem hagyhatott leányának,

[1] 1821. 3/120.
[2] 1826. 3/317.

mint a mennyi elhalt ura után maradt. Diósgyőri házán kívül csupán ingóságairól végrendelkezik s felhatalmazza leányát, hogy mindent pénzzé tehessen. Különösen azt köti leánya lelkére, hogy «jó királyunknak» kegyelmét megnyerni igyekezzék, a mi alatt valószínűen kegydíj kiutalványozását érti.

Leánya gondviselését elhalt ura unokatestvérére, Fedák András szirmabessenyői plébánosra bízta, a ki ezt el is vállalta, a mikor azonban az özvegy 1826 október 2-án meghalt, öregségére hivatkozva, elhárította magától a megbízatást. Nem is nagyon volt erre szükség, mert Fedák Teréz anyja halálakor már harmincz esztendős is elmult s a maga lábán járhatott. Hogy mi történt vele, arról a katonai törvényszék iratai nem adnak számot, de az bizonyos, hogy szegénységben töltötte életét, mert vagyona nem volt s a férjhezmenés idején már túl volt.

Fedák Mihály egyetlen fiáról Mihályról ugyancsak keveset tudunk, de e kevésből is megállapíthatjuk, hogy nem követte az atyja nyomdokait, nem volt jó katona s nem vált atyjához hasonlóan a család díszére. A katonai törvényszék iratai között fekszik minősítési lapja,[1] melyet a Hessen-Homburg-huszárezred nevében báró Simonyi ezredes állított ki 1815 október 20-án. E szerint 1813 szeptember 24-én lépett be az ezredbe mint zászlós s 1813 november 11-én lett alhadnagy. Előbb diák volt s az ezredbe lépésekor 18 éves volt. A minősítés szerint könnyelmű fiatalember volt, kedvelte az italt s adósságokat csinált. Részt vett az 1815. évi hadjáratban, de az ellenség előtt nem tüntette ki magát. Minthogy magaviselete katonai szempontból kifogás alá esett, az ezredparancsnok 1816 február 4-én a katonai törvényszéknek előterjesztést tett, melyben Fedák Mihálynak a katonai szolgálatból való elbocsátását javasolta. Az elbocsátás, úgy látszik, nem következett be, mert még később is mint katona szerepelt a hagyatéki iratokban. Korán elhalt azonban, mert 1825-ben már nem élt.

Fedák Mihály ezredes arczképe nem maradt a család tulajdonában, pedig mindenesetre volt ilyen, mert 1810 november 27-én Stark József Ágoston bécsi akadémiai arczképfestő bepanaszolta a katonai törvényszéknél, hogy 1809 május 5. óta arczképekért

[1] 1816. 5/28.

100 forintjával tartozik s ismételt sürgetései ellenére sem fizet.[1] A feljelentést a budai katonai törvényszék 1810 deczember 1-én áttette a kassai katonai parancsnokséghoz, a mely előtt Fedák Mihály 1811 január 8-án kijelentette, hogy adósságát eddig azért nem fizette ki, mert a képek nem készültek el teljesen, hajlandó azonban a tartozást kamatostul megfizetni.[2] Szavát rövid időn belül valóra váltotta, mert a 110 forintot még 1811 január 28 előtt kifizette s ezzel adósságát kamatjaival együtt törlesztette. Ezek az arczképek halála után minden valószínűség szerint egyetlen leánya Fedák Teréz birtokában maradtak s nem kerültek vissza a családhoz, hanem valahol elkallódtak.

Dr. GÁRDONYI ALBERT.

[1] 1810. 2/83.
[2] 1811. 2/19.

NAGY LAJOS KIRÁLY HADJÁRATAI.

(1342—1382.)

(Első közlemény.)

I.

Az itinerarium szereplése a hadtörténelmi kutatásban.

Hogy legrégibb okirataink kiállítási helyei és királyaink, valamint az országnagyok mindenkori tartózkodási helyei történeti események és történelmi kutatások megvilágítására megbecsülhetetlen vezérfonalat nyujtanak, egészben véve ma már általában elismert, de korántsem eléggé méltatott vagy ápolt dolog, a mit annál inkább állíthatunk, a mennyiben itt is — bármennyire is különösnek látszik első pillanatra — időszaki s egyéb természetű mozzanatok elég gyakran beleszólnak.

Annál a körülménynél fogva, hogy a legrégibb korszakokban a király tartózkodási helyéhez legközelebb lakó birtokosok és egyéb személyek a király jelenlétét arra használták fel, hogy panaszaikat és kívánságaikat közvetlenül a király személye előtt adják elő, felette számos esetben lehetővé tette, hogy az okiratban különben közelebbről meg nem határozott folyamodókat most a király tartózkodási helye alapján közelebbről megállapítsuk. Háborúban a király ily természetű okiratokat mindenkori hadiszállásán is kiállított, minek következtében ezek az okiratok az egyedüli s egyetlen források, melyeknek alapján más forrásokban csak jelzett, futólagosan érintett vagy teljesen ismeretlen hadjárat idejét és helyét is megállapíthatjuk. Sok fontos okiratnak van ugyan kiállítási helye, de nincs keltezése; ha ezt egy ugyanazon

vagy legalább hozzá közel feküdt helyén pontos kelettel kiállított más okirattal összehasonlítjuk, gyakran sikerül a hiányzó vagy hibás napot vagy hónapot meghatározni vagy helyreigazítani. A király vagy az országnagyok tartózkodási helyei elég gyakran az utazás és küldöttség magán vagy állami jellegéről is tanuskodnak.

Az Árpádok és a vegyes házakból származó királyok utazásait teljesen magába foglaló összeállítás és az ezekről szóló kútfők kritikai vizsgálása oly sürgős követelmény, hogy különös megokolásra nem is szorul. Hogy miért nincsen ilyen összeállításunk, megmondani nem tudjuk. Itt csak azt emelem ki, hogy a történelmi kutatás mai kiterjedésénél fogva *nemcsak a királyok, hanem a királynék és az összes világi országnagyok itinerariumait is feltétlenül figyelembe kell venni*, mert ezek számos esetben a királyokéival egybeesnek és így igen gyakran az egyikből a másikra következtethetünk. Hogy egyelőre a keltezetlen és mindeddig meg nem határozott tartózkodási helyeket nem szabad figyelmen kívül hagyni, magától érthető. Az eddig mondottakat az Árpádok utáni viszonyok még jobban megerősítik, hisz az Árpádok utáni legközelebbi Anjou-kor e tekintetben már felette lényeges változatokban bővelkedik.

Az Anjou-korban úgy látom, hogy az országnagyok hivataloskodása sokkal hosszabb tartamú s sokkal hatványozottabb, mint az ezt megelőző korszakban; az események kerekébe való belenyúlásuk is szembetünőbb; a királynék szereplése sokkal érezhetőbb vagy irányadóbb; az Anjou-házbeli uralkodóknak a külföldi viszonyokba való beavatkozása sokkal erősebb és jelentékenyebb; az írásbeli közigazgatás és az igazságszolgáltatás erősebben növekszik; a köziratokban nagyobb figyelmet fordítanak a szabatos keltezésekre. Mindezek alapján egy ezen korszakra eső uralkodónak itinerariuma — még ha csak rövid időig is uralkodott — sokkal kiterjedtebb képet mutat, mint az elég sokáig uralkodott II. Andrásé vagy IV. Béláé.

Hogy az itinerariumok még korántsem teljesek és tökéletesek, annak elsősorban az okiratok az okai. Az Árpádkor okiratainak elég tekintélyes része még mindig nincsen közzétéve; s ennek az a következménye, hogy az eddig közzétett forrásanyag alapján

készült bármily néven nevezendő irodalmi alkotás valamely újabb okirat felmerülésével némi irányban pótlásra vagy módosításra szorul; még jó, ha ez által teljes értékét nem veszti.

Hogy a még közzé nem tett anyagból az Árpádok itinerariumát nagyban bővíthetnők és kritikailag megvilágíthatnók és hogy például IV. Bélának és utódjainak 1301-ig terjedő és minden hónapról és napról beszámoló itinerariumát fogjuk összeállíthatni, határozottan utópia. I. Károly és Nagy Lajos korszakát már nem lehet összehasonlítani a megelőzőekkel. Az ez időből származó közzétett anyag oly nagy, hogy ennek kritikai feldolgozása még jártas kutatóknak is sok évi fárasztó munkát ad, különös figyelemmel azoknak az országnagyoknak itinerariumára, kiknek okiratai némi állami értékkel bírnak; az sincs kizárva, hogy erről a korszakról szóló nagy anyag külföldi levéltárak mélyében hever.

Végül még egy fontos körülmény van, melyre már néhai Ráth Károly [1] is rámutatott.

Felette számos okiratnak a király tartózkodására és a kiállítás helyére vonatkozó adata nem mindenütt csalhatatlan vagy megbízható. Sok esetben oly helyre akadunk bennök, melyről határozottan állíthatjuk, hogy az uralkodó a megjelölt napon ott nem is tartózkodhatott. Van elég eset arra is, hogy az egyik napon például Budán, másnap pedig már Zágrábban van a király, vagyis biztosan mondhatjuk, hogy az akkori közlekedési viszonyoknál fogva physikai lehetetlenség volt, hogy a király az illető időtartam alatt az egyik helyről a másikba megérkezhetett volna. Vannak esetek, melyekben okiratok szerint a király egy és ugyanazon napon két különböző és némelykor egymástól jó távolra eső helyen tartózkodott. A bizonyíték oly korirati vagy okirati egy és ugyanazon kiállítású kútfő, mely kétségen kívül mutatja, hogy a király a megjelölt napon másutt nem tartózkodhatott, a mit nevezetesen azon okiratok támogatnak, melyek szerint a kibocsátó egy és ugyanazon napon két különböző helyen volt. Ennek és az első

[1] Ráth Károly meghalt 1868-ban. «A magyar királyok és erdélyi fejedelmek hadjárati, utazási s tartózkodási helyei» című, 1866-ban kiadott műve az első, mely e tárgygyal foglalkozott. Újabb időben a zágrábi «Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arkiva» egynéhány idevágó értekezést tett közzé.

pillanatban alig hihető rendellenességnek egyedüli magyarázata az, hogy a király tartózkodási helyéről való elutazása előtt egy neki már bemutatott ügyet elintézett és hogy a királyi kanczellária vagy az illető ügy előadója az ügydarabot a király nevében kiállította, tekintet nélkül arra, hogy az uralkodó a kiállítás vagy elintézés napján másutt tartózkodott; vagyis másként szólva, azt a helyet vezette az okiratra, a honnan az ügydarab expediálása történt. Minden egyes darabot, melyen e rendellenességet feltételezhetjük vagy biztosan megállapíthatjuk, e helyen nem vehetünk figyelembe; kutató pillantásunk azonban a megelőző s a közvetlen utána következő napi adatokra a legtöbb esetben a helyes tényállást ki fogja deríteni és ilyenkor elsősorban a különböző helyeknek egymástól való távolsága lesz az útbaigazító, a mi sok esetben az okirat valódiságának vagy helytelen keltezésének tényét is meg fogja állapítani. Véleményem szerint általános szabálynak vehetjük, hogy mindazon esetekben, melyekben valamely királyi okiratot egy és ugyanazon napon két különböző helyen kiállítottak és ezeknek egyike a király állandó székhelyére, Budára vagy Visegrádra, a másik pedig ezektől távolabbra esik, a király tartózkodási helyének mindig csak az utóbbi tekintendő. A földrajzi meghatározások sem könnyűek mindig, mert számos azonos nevű helységről van szó, melyeket az okirat záradéka csak ritkán határoz meg földrajzi fekvésük kiemelésével. Hogy sok hely elferdített alakjában szerepel és hogy egyik-másik külföldi név némelykor a felnemismerhetőségig eltorzult, magától érthető, bár igaz, hogy az Anjou-kori okiratok az Árpádkoriakkal szemben tetemes haladást mutatnak. Mindezekből azt a sarkalatos alapigazságot vezethetjük le, hogy az *itinerarium a hadtörténelem, illetőleg a hadjáratok ellenőre.*

II.

Hadjáratok.

1342.

I. Károly királyunk [1] 1342 jul. 16-án halt meg, mire tizenhat éves fia, Lajos követte őt a trónon. Hogy a fiatal király már 1342-ben

[1] Nemcsak hazai, de ezek nyomán számos külföldi író is kivétel nélkül Károly Róbertnek, Róbert Károlynak, sőt Carobertnek is nevezi, mely

valamely hadi vállalkozásba fogott volna, ennek nem találom nyomát az eddig rendelkezésemre jutott kútfőkben.

Itinerarium. Jul. 21.: Székesfehérvár (koronázás); aug. 2., 3., 26., 27., 28.: Visegrád; szept. 18., 21., 23., 28.: Visegrád; okt. 1., 9., 13.: Visegrád; nov. 5., 12.: Visegrád; decz. 6., 8., 9., 10., 14., 17., 22.: Visegrád.

1343.

Ebben az évben sem találunk hadjáratra vonatkozó hazai pontos okirati adatot.

Itinerárium. Jan. 3., 5., 7., 13., 25., 26.: Visegrád; febr. 2.: Visegrád; márcz. 2., 9., 16., 22.: Visegrád; ápr. 2.: Buda; ápr. 3., 4., 6.: Visegrád; ápr. 9.: Buda; ápr. 17., 20., 24.: Visegrád; máj. 8., 9., 10., 11., 15., 19., 20., 25., 31.: Visegrád; jun. 3., 7.: Visegrád; jun. 11.: Buda; jun., 21., 26.: Visegrád; jul. 10., 11.: Visegrád; jul. 28.: *Éld;* aug. 14.: Visegrád; szept. 13.: Visegrád; okt. 5.: Visegrád; okt. 21.: Nagyvárad; decz. 20.: Visegrád.

Összefoglaló történelmi műveinkben sem találjuk, hogy Lajos 1343-ban háborúskodott volna és mindamellett, hogy okirati pontos adataink nincsenek, az itinerariumból mégis *egy eddig teljesen ismeretlen és* 1343-ra *eső hadjárat* bontakozik ki. Ráth (49.) írja, hogy a király 1343 jul. 28-án «prope villam Eld *in exercitu*», vagyis az Éld falu melletti *hadiszállásban* volt. Az illető okirat annak idején Gyárfás István gyüjteményében volt. A falu eltünt, de bodrogmegyei helység volt, mely a XIV. és XV. században mint Él, Eel, Éld, Éled szerepelt. Hogy ki ellen irányult a hadbaszállás, azt csak egy másik okirati adattal való összevetés útján tudhatjuk meg. Nevezetesen Lajos király Gyulafehérvárról 1349 okt. 16-án kijelenti, hogy *János fiát: Machka Domonkost* a már régebben kapott trencsénmegyei Sztreche (=Sztrecsény = Sztrecsnó) nevű birtokban megerősíti. Érdemeinek felsorolását a következővel nyítja meg: «*Midőn koronáztatásunk után legelőször szerb ország ellen hadsereget*

utóbbi név szerintük a Károly Róbert név rövidítése. Ezzel szemben már 1912-ben (Turul 30. k. 172. l.) figyelmeztettem, hogy a flórenczi köztársaság 1386 febr. 15-én és márcz. 15-én kiállított és Mária magyar királynőhöz czímzett levelében őt *Károly Umbert*nek nevezi.

menesztettünk, akkor e Machka Domonkos urával, Lack fia András mesterrel, a székelyek főispánjával együtt vonult hadba; András akkor ellenséges lándzsaütés következtében négy fogát vesztette és csak Domonkos hősi védekezésének köszönhette, hogy megmenekült a halálos reszedelemből.»[1]

Ehhez a következőket jegyzem meg:

a) Lajos 1349 okt. 16-án tényleg Erdélyben Gyulafehérváron tartózkodott és egyetlen jel sem mutatja, hogy a Fejér-féle okirat hamisítvány vagy gyanus;

b) Hermann nb. Kerekegyházi László, az ismert Lackfi-család egyenes őse, utóljára 1343 máj. 3-án fordul elő okiratainkban mint a székelyek főispánja. Utána 1344 okt. 18-án merül fel fia András mint a székelyek főispánja és így mi sem áll útjában annak, hogy ő már 1343 máj. 3-ika után, de mindenesetre 1344 előtt elfoglalta volna ezt az állást.

c) Lajos mondja, hogy «midőn *koronáztatásunk után* először a szerbek ellen hadba vonultunk stb». Lajost 1342 jul. 21-én koronázták; a hadjárat nem lehetett 1342-ben, mert akkor még nem volt Lackfi András a székelyek főispánja és így, minthogy Lajos az eseményt mint nemsokára koronáztatása után lezajlottat emeli ki, teljesen megfelel a tényeknek, ha koronáztatását egy évvel később, mint közelebbi időhatározót használja. Ha már most mindezeket összegezzük, arra az eredményre jutunk, hogy *ez az eddig ismeretlen szerb hadjárat* 1343-*ra esik*. Ezt még az is támogatja, hogy Bács-Bodrog megye Szerbiával szomszédos és a kir. hadiszállás Élden volt. A hadjáratban részt vett két személy közül: Lackfi Andrással 1343 után még igen sokszor fogunk találkozni, miért is a következő évekre utalunk; Machka Domonkosról pedig a következőket tudjuk: *a)* A király Déváról 1349 nov. 8-án az erdélyi püspököt elfogatja, mert nem eresztette be őt várába és a birtokaitól is megfosztja. A végrehajtással megbizottak egyike: *János fia Zólyomi Machka Domonkos; b)* 1350 szept. 28-án Machka a közép-szolnokmegyei Aranyas várnagya; *c)* 1353-ban Huszt és Nyaláb várnagya; *d)* 1356-tól 1366-ig erdélyi alvajda; *e)* 1357-ben Ivánka nevű fivére is van.

[1] *Fejér:* Cod. diplomaticus. II. k. 550. l.

1344.

a) *A Tatárok ellen.* Mindenekelőtt egy korirati adatra kell hivatkoznunk. A XVIII. század elejéről származó, a szepesi egyházra vonatkozó krónika, melynek ismeretlen szerzője valamely régibb krónika nyomán jár,[1] 1344-hez azt mondja, hogy a tatárok negyedszer törtek be a Szepességre, hogy Lajos király megverte őket s hogy maguk a szepesiek sok száz tatárt megöltek. Igaz ugyan, hogy ez az adat, különösen az idő megállapítására nézve, csak nagy óvatossággal használható, mégis meg nem vetendő támasztékot alkot, noha a következő okirati adatok sem nyujtanak pontos időmeghatározást.

Az okirati adatok a következők:

1. A király 1348 nov. 13-án a Kolozs megyében törzsökös Suki (= Zsuki) Miklós fiait, Barnabást, Mihályt és Illést két dobokamegyei birtokban megerősíti. Teszi ezt azért, mert akkor, a midőn a vad tatárok Magyarország határait megtámadták, az ellenük vívott egyik ütközetben *Barnabás* öt sebet kapott és *fivérük Dávid* elesett.[2] Ebből ugyan nem állapíthatjuk meg határozottan, hogy ez az ütközet 1348-ban volt, de tudjuk, hogy az itt említett Zsuki Dávid 1344 nov. 9-én még élt[3] és így nem lehetetlen, hogy 1344 végén, vagy esetleg 1345 kezdetén elesett.

2. A nyitramegyei *Patvaróczy*-család két tagja, *Péter és János fivérek*, a mikor Lajos király a tatárok ellen vezette hadait, részt vettek a harczban, melyben Péter megsebesült, János pedig elesett. Itt sincs megmondva, hogy mikor folyt le a csata. Az adat közlője[4] a dolgozatához csatolt nemzedékrendi táblán azt mondja ugyan, hogy János 1340-ben meghalt, de ez azért sem helyes, mert 1340-ben Lajos még nem ült a trónon. Az a fogalmazás, hogy «akkor, midőn a király ellenük vezette hadát» nem mindig biztos jele annak, hogy személyesen is részt vett a hadjáratban, mert ha más is volt a főparancsnok, őt mégis névlegesen vezetőnek lehetett nevezni.

[1] *Történelmi Tár:* 1904. évf. 51. l.
[2] *Anjou-kori Okmtr.:* 5. k. 248. l.
[3] *Történelmi Tár:* 1907. k. 86. l.
[4] *Follajtár József.* Turul 1910. évf. 169—170. l.

3. Fentebb láttuk, hogy Lajos 1349-ben *zólyomi Macska Domonkost* a trencséni Sztrecsén birtokában megerősítette [1] és a sorrend szerint mindenekelőtt említi, hogy Lackfi András zászlaja alatt a szerbek ellen harczolt; ezt a hadjáratot 1343-ra helyeztem. Közvetlenül ez után mondja Lajos: «Továbbá, midőn ugyanazon *(Lackfi) András mester* a mi parancsunkra a felette vad tatár nép ellen vonult, mely túlsúlyában bízva, nekünk és országunknak gyakori garázdálkodása által károkat tett», tehát ugyanezen Macska Domonkos is részt vett és kitüntette magát a háborúban. Itt sincs megemlítve, hogy mikor történt ez. Tudjuk azonban, hogy mindazokban az okiratokban, melyekben a király valakinek az érdemeit, vagy szolgálatait megjutalmazza, a teljesítményeket rendesen időrendben sorolja fel, vagyis ennek alapján biztosra vehetjük, hogy az itt érintett tatár hadjárat nemsokára az 1343. évi szerb hadjárat után, tehát 1344, esetleg 1345 elején zajlott le.

4. Midőn Lajos 1357-ben ugyanezen Macska Domonkosnak, akkori erdélyi alvajdának a trencsénmegyei Krászno helységet adományozza, azt mondja, hogy nevezett sok és különféle királyi s országos ügy lebonyolítása körül érdemeket szerzett magának, «különösen akkor, midőn urával, Lackfi Andrással, akkori székely főispánnal, mostani erdélyi vajdával a tatárok ellen harczolt».[2] Ez is természetesen a 3. alatti adatra vonatkozik.

Pór Antal [3] a tatárok elleni hadjáratot Küküllői János korírónk nyomán 1345-re teszi. Azt mondja, hogy a mikor Lajos (1345 szept.) Visegrádról Damásdra rándult át, hogy ott vadászai körében üdüljön, meg lehetett elégedve ezévi hadjáratával annál is inkább, minthogy Lackfi András székely ispán, utóbb erdélyi vajda, a tatárokon aratott fényes győzelemről tett jelentést. A hadjárat okirati kútfőjének azonban olyant is használ, melynek megbízhatóságát — sajnos — meg nem vizsgálta; ez pedig Székely-Okltr. 1. k. 62. l., melyre nézve a következő kifogásokat kell emelnünk.

[1] *Fejér.* 11. k. 550. l.
[2] *Turul* 1909. évf. 131. l.
[3] «Nagy Lajos» czímű művében. 80—82. l.

Az okirat mondja: András erdélyi vajda s Szolnok főispánja a király meghagyására megparancsolja Lőkös mesternek, a székelyek és Brassó ispánjának, valamint Orbán várhegyi kir. várnagynak, hogy a várhegyi kir. végvárat, melyet *legközelebb* a berohant tatárok megrongáltak (nuperissimoque Tartarorum impetu concussatum extiterit), javíttassák ki. András levelét 1353-*ban a Bihar melletti Nyir nevű helységben lévő táborában* (in descensu campestri) írja.

Elemezzük már most ennek az iratnak adatait.

1353-ban nem Lackfi András az erdélyi vajda, hanem Kont Miklós († 1367), ki ebben az állásban 1351 decz. 6-tól 1356 okt. 19-ig található; hogy Tót Lőkös 1353-ban Brassó megye főispánja lett volna, erről egyéb okirataink mit sem tudnak. Orbán várhegyi várnagyot egyéb okiratokban egyáltalában nem találjuk; a Bihar melleti Nyir helységben felütött hadiszállás nyomát hiába keresnők másutt. Figyelembe kell venni azt is, hogy az okirat szerint a tatár betörés *legközelebb*, tehát még 1353-ban történt; ezt Pór elnézte, mert különben nem mondhatta volna, hogy ez 1345-re helyezendő. Mindezekből tehát kitűnik, hogy *az idézett oklevél hamisítvány*. Küküllői János a tatár hadjáratot 1345-re teszi; fenti fejtegetéseink ezt nagyon valószinűvé teszik.

b) *A rutének ellen.* Lajosnak fentebb említett 1357. évi adományozó levele[1] s a tatárok elleni hadjárat említése után kiemeli, hogy *zólyomi Macska Domonkos* a rutének ellen is harczolt: «egy másik harczban, melyet szintén a mi parancsunkra fenti (Lackfi) András mester a *rutének ellen* viselt». Itt is megállta helyét és számos dicséretes szolgálatot tett, a mint ezt maga Lackfi András a királylyal közölte. Arról eddig nem volt tudomásunk, hogy András a rutének ellen is hadat viselt. Hogy a hadjáratot szintén 1344-re teszem, abban találja megokolását, hogy a rutének mint a tatárok hűbéresei, kötelesek voltak arra, hogy a tatárokkal együtt ezeknek hadjárataiban részt vegyenek; így tehát több mint valószínű, hogy ez 1344-ben történt, a mi nem zárja ki azt, hogy a rutén hadosztály külön és önálló sereget alkotott.

c) *Erdélyben.* E hadjárat czélja s lefolyása okiratilag nincsen

[1] *Fejér:* II. k. 550. l.

kellőleg tisztázva. Az egyik koríró úgy véli, hogy Lajos azért vonult nagy sereggel Erdélybe, mert az ottani németek egy része zavargott és az adófizetést megtagadta. De nem szenvedhet kétséget, hogy a hadjárat tulajdonképen Sándor oláh vajda ellen irányult, a mit a következő okirati adat nagyban támogat.

Lajos t. i. 1344 márcz. 8-án Visegrádból írja az erdélyi vajdának, hogy *cegei Vas Miklós és László* fivérek Brassó megyében *az ország határán lévő Höltövény vár védekezésével vannak elfoglalva*, fivérök, Vörös Péter pedig a királyi lovászmesteri hivatalban van alkalmazva; meghagyja tehát Miklós vajdának, hogy birtokpöreiket a király odajöveteléig elhalaszsza.[1] Annak a kiemelése, hogy az ország határán lévő várat kellett védelmezni, nagyon valószínűvé teszi, hogy a brassóvidéki Höltövényt oláh betöréstől kellett megóvni. Az itinerariumból meglátjuk, hogy Lajos jun. 15-én már Brassóban volt.

Említésre méltó még a következő is. Az országbíró 1344 márcz. 17-én tanusítja, hogy Druget Vilmos nádor özvegye a királynéval együtt Olaszországban van, miért is egy peres ügyet a királyné visszatérése utáni tizenötödik napra elhalaszt. Közelebbi időmeghatározással szolgál Miklós nádor ugyanazon évi jun. 19-én, a mennyiben e quindenát (= 15-ik napot) jun. 4-re teszi, a miből kiviláglik, hogy a királyné *máj. 21-én* Visegrádra érkezett.[2] Ilyen utazások akkoriban rendesen tekintélyes fegyveres kísérettel történtek.

Itinerarium. Jan. 4., 20., 21., 24., 25.: Visegrád; febr. 2., 9., 22.: Visegrád; márcz. 8., 12., 21., 27.: Visegrád; ápr. 13., 21.: Visegrád; ápr. 26.: Székesfehérvár; máj. 1.: Visegrád; máj. 5., 6.: Buda; máj. 8.: Visegrád; máj. 13., 18.: Buda; máj. 20.: Visegrád és Buda; máj. 28.: Visegrád; jun. 11.: Visegrád; jun. 15.: *Brassói tábor;* jul. 4.: *A Nyaragh folyó mentén Berethalom mellett;* jul. 17.: *berethalmi tábor;* jul. 27.: *Gyulafehérvár;* aug. 9.: Zólyom; aug. 13., 16., 17., 19., 24., 26.: Visegrád; szept. 9.: Buda; szept. 21., 22., 26., 27., 30.: Visegrád; okt. 9., 10.:

[1] *Hazai Okltr.* 244. l.

[2] *Zichy-Okltr.* 2. k. 106., 107. l. *Anjou-kori Okmtr.* 4. k. 423., 430. l.

Buda ; okt. 28. : Visegrád ; nov. 18., 25., 30. : Visegrád ; decz. 6. : *Brünn*;[1] decz. 14. : Trencsén.

1345.

a) *Litvánia ellen.* Erről csak *egy* hazai okirati adatunk van. A király 1347 jun. 30-án kelt okiratában *Hermann nb. Lackfi István* erdélyi vajda érdemeit felsorolván, többek között mondja : «végezetül midőn az összes kereszténeyknek ellenségei, a litvánok ellen Krisztus nevében indultunk és említett *István vajda és fia Dénes* lovászmesterünk litván területen velünk voltak, István vajda szolgálatunkban lábát törte *s egyik tisztje: Lőrincz fia István* egy Villio nevű litván vár előtt szemünk láttára megöletett.»[2]

Ez a hadjárat többnyire csak külföldi koriratokból ismeretes. Úgy keletkezett, hogy János cseh király és fia Károly morva őrgróf (a későbbi IV. Károly császár) a pogány poroszok és litvánok ellen keresztes hadjáratot indított. Szövetségeseik voltak többek között : Kolditzi Witigo meisseni püspök (1312—1347), Pogarelli Precizlaw boroszlói püspök (1341—1376), Hohenzollerni (szép) Albert nürnbergi várnagy († 1361), Günter Schwarzburg grófja († 1349), IV. Vilmos Ostervant és Hollandia grófja († 1345 szept. 26.), I. Péter Bourbon herczege, a franczia uralkodócsalád tagja († 1356); és ezekhez csatlakozott Lajos király. A hadiműveletek 1345 január havában kezdődtek, de nagyon gyorsan végződtek. Vilio alatt a még most is létező Wielunt kell érteni.

Az egykorú Suchenwirt Péter osztrák költő szerint e hadjáratban a magyar király oldalán részt vett *Leuthold von Stadeck*, az ismert osztrák Stadecker-család tagja is ; ebben a hadjáratban üttetett lovaggá. 1362-ben osztrák tartományi lovászmester, 1366 jan. 21-én pedig alsóausztriai tartományi marsall.

[1] Így írja a *Codex diplom. Moraviae* 8. k. 273. l., amit határozottan el kell fogadni, tekintettel arra, hogy Lajos már hat nappal később Trencsénben tartózkodott. *Fejér IX.* 1. k. 197. pedig azt állítja, hogy a király 1344 decz. 6-án Visegrádon volt, a mi arra vezetendő vissza, hogy a királyi kanczellária az illető ügydarabot Visegrádon a távollevő király nevében állította ki. Brünnben Lajos János cseh királylyal († 1346) találkozott.

[2] *Sopronmegyei Okltr.* 1. k. 199. l.

b) *Lengyelországban a csehek ellen.* A litván hadjárat után nemsokára Kázmér lengyel király és Károly morva őrgróf között komoly viszályok keletkeztek, minek az volt a következménye, hogy Kázmér Lajos királytól, unokaöcscsétől segítséget kért. Lajos teljesítette a kérést, a mennyiben még 1345 első felében tekintélyes magyar sereget küldött Krakó felé. A hadjárat részleteiről keveset tudunk; okirati adataink nincsenek. Turóczi János korirata szerint a magyarok mentették fel Krakót és vidékét, mire a hadakozó felek nemsokára békét kötöttek egymással. Lajos király nem vett személyesen részt a hadjáratban. A magyar segítőcsapatot két főtiszt vezette: *Baloy nb. Szécsi Miklós* kir. tálnokmester, Nógrád, Sáros és Szepes megye főispánja s Gyenge Miklós fia: *Poháros Péter* Abaúj megye főispánja. Fessler állítása, hogy e Szécsi Miklós akkor nádor volt, nem áll, mert 1342 okt. 13-tól 1356-ban bekövetkezett haláláig Zsámboki Gyelét fia Miklós a nádor. A két vezér személye különben bizonyítéka annak, hogy a segítőcsapat az északkeleti fegyveresekből egészítette ki magát.

Úgy látszik azonban, hogy a magyar koríró mégis nagyít egy kicsit, a midőn azt mondja, hogy a magyar csapatok szabadították fel Krakót az ostromzár alól és óvták meg a vidéket az elpusztulástól. Az eddig figyelmen kívül hagyott úgynevezett ratibori krónika t. i. azt mondja 1345-hez, hogy a lengyel király *a magyarokkal együttesen Zar (ma Sohrau) városát* körülfogta és az összes szomszéd helységeket, *Plessen városát (ma Pless* az oppelni kerületben) és *Rybnikot* (szintén az oppelni kerületben) elhamvasztotta. Ugyanazon évben ostrom alá vette a vak János cseh király *Krakót*, megölte a magyarokat és elhamvasztotta Krakó egész vidékét.[1]

c) *Horvátországban* néhány magyarellenes és Velenczével czimboráló szlavóniai főúr ellen volt hadjárat, kiknek sorában többek között a cetinjei Nelepityek, a Krbaviaiak és a bribiri Subityeket találjuk. E hadjáratról számos okirati adatunk van.

1. Miklós nádor 1345 jul. 17-én Várdai János peres ügyét,

[1] *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertumskunde Schlesiens.* 4. k. 115. l. Századok, 1901. évf. 841. l.

melyet jul. 1-re tűztek ki, *az akkori hadjárat* bevégzése utáni 15-ik napra halasztja el.[1]

2. A boszniai káptalan 1346 febr. 16-án mondja, hogy egy 1345 április 26-ra kitűzött peres ügyet a király parancsára a hadoszlás 15-ik napjára napoltak el.[2]

3. A nádor mondja 1346-ban, hogy egy 1345 máj. 22-re kitűzött ügyet az akkor Horvátország ellen indított királyi hadsereg oszlása utáni 22-ik napra halasztottak el.[3]

4. Pál országbíró mondja 1346 jan. 14-én, hogy a *Horvátország ellen* indult királyi hadsereg oszlása utáni 22-ik napon bíráskodott. Az oszlást *január 20-án* hirdették ki,[1] a miből kitűnik, hogy a hadműveletek még 1345 végén is tartottak. Ugyanezt a keltet találjuk az országbírónak 1346 febr. 20-án kiállított egyik ítélőlevelében, melyben említi, hogy a hadműveletek már 1345 *jul. 13-án* folytak és hogy a Horvátország ellen indult hadsereg oszlását 1346 jan. 20-án hirdették ki.[4]

5. A király 1345 jul. 16-án a klokocsfői táborban *Méhesi János* tornamegyei birtokos ügyében ítélkezik.[5] Hogy Méhesi személyesen megjelent a király előtt, azt nem mondja Lajos, de kiemeli, hogy háború van és hogy számos egyéb nemes között Torna megye nemesei is részt vettek a hadjáratban. Az ítélőlevél hátlapján olvasható feljegyzésekből tudjuk, hogy az ügy előadója a király részéről *Lackfi András* és hogy az ítélőbírák sorában több bárón kívül az erdélyi vajda (akkor *Lackfi István)* is helyet foglalt.[6]

6. A király 1345 jul. 22-én a Bihács melletti táborban tanusítja, hogy *Komáromi Dancs mester fia László* Zumberg nevű (pozsonymegyei) birtokában zálogos részét sógorának, *Bazini Sebesnek* visszabocsátja.[7] Világosan hangsúlyozza, hogy *mindketten*

[1] *Zichy-Okltr.* 2. k. 170. l.

[2] *Anjou-kori Okmtr.* 5. k. 146 l.

[3] *Zichy-Okmtr.* 2. k. 220. l. V. ö. Turul, 2. k. 19. l.

[4] *Pesty:* Krassómegyei Okltr. 15. l. V. ö. *Anjou-kori dipl. emlékek* 2. k. 118., 119. l.

[5] *Anjou-kori Okmtr.* 4. k. 563. V. ö. u. o. 4. k. 596. l.

[6] *Anjou-kori Okmtr.* 4. k. 517., 518. l.

[7] *Anjou-kori Okmtr.* 4. k. 518. l.

személyesen megjelentek előtte. Sebes az eléggé ismert Hontpázmán nb. Szentgyörgyi s bazini Gróf-család tagja (1304—1345), pozsonymegyei birtokos. Komáromi Dancs fia László pedig Kraszna megye főispánja, ki még 1345 márcz. 15-én a krasznamegyei Nagyfalun tartott megyei közgyűlésen elnökölt.[1]

7. A székesfehérvári káptalan kijelenti 1345 szept. 25-én, hogy a Somogy megyében fekvő Szenyér nevű helység határjárását azért nem tudta bevégezni, mert néhány szomszédos birtokos a *jelenlegi* királyi hadjáratban vesz részt.[2]

8. Lipót árvai várnagy az árvamegyebeli Ladány fiai János és Benedek revistyei birtokosok ügyének elintézése alkalmából mondja, hogy ezt az ügyet a Byhed előtt táborozó seregben kellett volna elintézni.[3] Ezt 1348 jun. 28-án mondja, de ebből még nem tűnik ki, hogy az említett táborozás épen 1348-ban volt; itt a hadiszállás irányadó. Byhed annyi, mint Bihács. Ha csak azt nem akarjuk feltételezni, hogy itt egy 1348. évi ismeretlen hadjárattal van dolgunk, el kell fogadnunk, hogy az 1345 jul. 22-ike körüli bihácsi táborozásról van szó.

9. *Miklós szlavón bán* 1345 jun. 23-án Kninről írja, hogy minap a király megparancsolta neki, hogy mindazokat a várakat és területeket, melyek a magyar koronához tartoznak és a melyeket néhány hűtlen és lázadó úr magához ragadott, szerezze vissza. Ennek alapján hatalmas sereggel vonult Horvátországba, hol *István boszniai bán egész fegyveres erejével hozzá csatlakozott.* Egyrészt mindkét hadvezér, másrészt pedig Knini Nelepec özvegye Veliszlava s ennek fia, a fiatal János között oly megegyezés jött létre, melynek értelmében János a Pochitelj, Szereb, Oztogh és Vnach nevű várait a királynak engedi át stb. Ugyanazon napon és helyen ebben az ügyben a boszniai bán is azonos tartalmú okiratot állít ki. Úgy Miklós, mint István felsorolja azoknak az uraknak a neveit, kik mint esküdtársak jelen voltak. Magyar részről a következők szerepelnek:

1. *Osl fia János,* kiről majdnem biztosan feltehetjük, hogy a

[1] *Anjou-kori Okmtr.* 4. k. 492. l.

[2] Az esztergomi káptalan *házi levéltára.* Lad. 26. fasc. 6. Nr. 10.

[3] *Reviczky-okltr.* 6. l.

Sopron megyében törzsökös Osl nemzetség sarja. Ha ez áll, akkor az 1297-től 1307-ig ismert IV. Osl fiával, I. Jánossal vagy ennek szintén János nevű fiával van dolgunk. I. Jánost 1307-től 1346-ig ismerjük és 1343-ban Varasd megye főispánja. Fia II. János 1347-től 1395-ig ismeretes; 1343-ban Varasd, 1376-tól 1379-ig Zagória, 1379-től 1381-ig Sopron megye főispánja.

2. *Eleus fia Miklós.* Elleus, Ellős, Ehelleus és még több hasonlóhangzású alakváltozás nem egyéb mint Achilles változatai. Elég gyakran előforduló név. A Vas megyében feküdt Árokköz nevű helység egyik birtokosa: Elleus fia Árokközi Miklós előfordul 1351. és 1353-ban (Anjou-kori Okmtr. 5. k. 486. és 6. k. 13.). Tekintettel már most arra, hogy Miklós bán nyugatvidéki birtokos és több eskütársa is az, nagyon valószínű, hogy itt Árokközi Ellős fia Miklóssal van dolgunk.

3. *Dénes fia János;* ismeretlen.

4. *Achouniai Péter.* Ferdített név.

5. *Jakab fia János.* Ismeretlen.

6. *János fia Sarai Pál.* Zemplén megyében találunk egy Sára nevű helységet.

7. *István fia Demeter;* ismeretlen.

8. *Rajnald fia Imre.* A baranyamegyei Bakonya urai között van 1353. és 1355-ben Reynold fia Bakonyai Imre (Anjou-kori Okmtr. 6. k. 122. és 414. l.), ki szintén nyugatvidéki ember és a kiről ennek alapján feltehetjük, hogy Miklós bán emberével azonos.

9. *Lőrincz fia Pál;* ismeretlen.

10. *Pál kőrösmegyei főispán.* Egy Pál 1343 jul. 19-én és 1346-ban Kőrös megye főispánja és 1343-ban egyúttal a zágrábmegyei Merenje várnagya; miből arra következtethetnénk, hogy horvát ember volt.[1]

11. Suchenwirt Péter szerint a már ismert osztrák *Stadecker Leuthold* is részt vett e hadjáratban.

Itinerarium. Jan. 6., 7., 11.: Visegrád; febr. 11., 18.,[2] 26.: Visegrád; márcz. 9., 13., 25., 28.: Visegrád; ápr. 9., 10., 11.,

[1] Vjesnik zemalskog Arkiva 1905. évf. 142., 143. l. V. ö. ugyanott 145. l.

[2] Így írja *Anjou-kori Okmtr.* 4. k. 527. l.; az *Anjou-kori diplom. emlékek* 2. k. 62. l. pedig, hogy 1345 febr. 18-án Boroszlóban tartózkodott, a mit azonban csak óvatosan fogadhatunk el.

14., 15., 17., 20., 24.: Visegrád ; máj. 4., 8., 12., 26., 30.: Visegrád ; jun. 1.: Visegrád ; jun. 2.: Buda ; jun. 27.: *a Szován túli Szentgyörgy melletti táborban;* júl. 16.: *a klokocsfői táborban;* júl. 22.: *a bihácsi táborban;* jul. 23.: *Klokocsfő;* aug. 1.: *Zágráb;* aug. 25., 26.: Visegrád ; aug. 28.: Visegrád alatt ; szept. 4., 7.: Visegrád ; szept. 13.: Buda ; szept. 20., 26.: a Damásdi vadászaton;[1] okt. 6.: Visegrád ; nov. 16., 22., 25.: Visegrád ; decz. 6.: Pozsony ; decz. 14.: Bécs ; decz. 28., 31.: Visegrád.

1346.

a) *Horvátországban.* A róla szóló számos okirati adatból arra következtethetünk, hogy egyik-másik még a mult évi hadműveletekre, a többi pedig a hadjáratnak rövid szünetelés utáni folytatására vonatkozik.

1. Erzsébet királyné febr. 5-én tanusítja, hogy *Cikó* mesternek, Kőröshegy és Tapolcsán várnagyának, a *jelenleg* működő kir. hadsereg oszlásának 15-ik napján valamely beiktatásnál kellett volna jelen lennie, de minthogy fivérével, Jánossal együtt a király szolgálatában volt elfoglalva, tehát elhalasztja az ügyet jövő márcz. nyolczadikára.[2]

2. Az országbíró febr. 10-én tanusítja, hogy a Rikolf fia László és Miklós egri püspök közötti peres ügyben kellett volna a Horvátország ellen indított hadsereg oszlásakor ítélkeznie. Ez oszlást 1346 jan. 20-ára hirdették ki, de a felek beleegyezésével elhalasztja az ügyet 1346 máj. 1-ére.[3]

3. Miklós nádor 1346 decz. 2-án tanusítja, hogy a kir. hadsereg oszlásának 15-ik napját az ugyanazon évi jan. 20-ára hirdették ki, de nem mondja, hogy ki ellen irányult a hadjárat.[4]

4. Vajjon Miklós nádornak a Zichy-Okmtr. 2. k. 225. oldalán olvasható keltezése szintén ide tartozik-e, nem állapíthatjuk meg, mert az erre vonatkozó helyek az említett okiratban ki nem betűz-

[1] Van egy Garam-Damásd Bars megyében és egy Ipoly-Damásd Hont megyében. Úgy látszik, hogy a barsmegyeit kell érteni.

[2] *Anjou-kori-Okmtr.* 4. k. 561. l.

[3] *Anjou-kori-Okmtr.* 2. k. 526. l.

[4] *Zichy-Okmtr.* 2. k. 185. l. és *Anjou-kori Okmtr.* 4. k. 645 l. V. ö. *Fejér.* IX. 1. k. 445. l.

hetők. Bár az eddigi adatokban, a közvetlen források egyike sem mondja határozottan, hogy 1346-ban hadbaszállásról is van szó, mégis számos mellékkörülmény egybevetésével több mint valószínű, hogy volt hadbaszállás.

b) *Velencze ellen Dalmácziában.*

1. Miklós nádor Visegrádon 1346 ápr. 2-án Várdai János és Losonczi Tamás peres ügyét *a nemsokára mozgósítandó* (nunc proxime movendi) királyi hadsereg oszlásának 15-ik napjára halasztja el.[1]

2. *Alsólindvai Miklós bán* 1346 jul. 6-án *a Zára előtti táborban* kiállított okiratában elmondja, hogy akkor, midőn Lajos király a saját, valamint báróinak és a bánnak fegyveres erejével a Velenczeieknek Zára előtt felállított favárát 1346 jul 1-én ostromolta, *Myke fia Miklóst*, kőrösmegyei várjobbágyot nyíl okozta súlyos sebesülés érte. Szolgálatainak elismeréséül, a király nevében felveszi őt a nemesek sorába.[2]

3. Az esztergomi érsek helyettese 1346 máj. 7-én tanusítja, hogy Forgács Miklós ez évi máj. 1-én esedékes ügyének tárgyalását *a jelenleg hadbaszállt kir. sereg* oszlásának quindenájára halasztja.[3]

4. A király 1347 okt. 3-án *Poháros Péter* Abaúj megye főispánjának a Sáros megyében fekvő Kapi nevű birtokot Maglócz nevű várhelylyel adományozza. Kiemeli, hogy Péter «abban a hadseregben volt, melyet a tengervidéken Zára kir. város előtt a király jogait mohón bitorló Velenczeiek ellen indított ; ott vérét ontotta s egyik tisztjét, ki szemünk láttára elesett, elvesztette».[4]

5. Az országbíró 1351-ben tanusítja, hogy egy már 1341-ben kezdett gömörmegyei birtokügy tárgyalása, több közbeeső halasztás után, a tengervidék ellen indított hadseregnek *1346 nov. 8-ára* esett oszlása utáni 15-ik napjára lett újabban halasztva.[5]

6. A király 1347-ben mondja, hogy *Katyisz nb. Szécséni Konya Miklós* Sáros megye főispánja s kir. testőrtiszt a királynak

[1] *Zichy-Okmtr.* 2. k. 190. l. V. ö. ugyanott 185. l.
Laszowski: a délszláv akadémia levéltárának adatai szerint.

[3] *Anjou-kori-Okmtr.* 4. k. 190 l.

[4] *Anjou-kori Okmtr.* 5. k. 133. l.

[5] *Anjou-kori Okmtr.* 5. k. 468. l. V. ö. *Wenzel:* Árpádkori Új Okmtr. 12. k. 515. l. és *Zichy-Okltr.* 2. k. 246. l.

azon hadseregében szolgált, melyet az a királyi jogokat megtámadó velenczeiek ellen kiküldött és a mely a tengervidéken Zára előtt működött. Ugyanakkor történt, hogy Konya sógora, *Haschendorfi Volfing*, egy Alsó-Ausztriából Magyarországba bevándorolt család sarja és sopronmegyei birtokos, a király kiváló tisztje, Zára előtt hősi halált halt.[1]

7. A király 1359-ben Szárna fia László fiait: *Karap, Sztaniszló, Negye, Wlaniyk, Miklós és Lászlót, Temes megyében birtokló oláhokat* több temesmegyei birtokkal megajándékozván, egyebek közt kiemeli, hogy különösen Jádra előtt sok érdemet szereztek maguknak azzal, hogy mindennemű viszontagságokkal küzdve véröket öntötték.[2]

8. A pozsonyi káptalan 1347 febr. 18-án báhonyi Pap János pozsonymegyei ember peres ügyére vonatkozólag mondja: «a tengerpart felé irányult hadsereg nov. 8-ára esett oszlásának quindenája»; itt tehát határozottan az 1346-ban a velenczeiek ellen irányult hadjáratról van szó.[3]

9. Péter erdélyi alvajda értesíti Doboka megye szolgabíróit, hogy midőn ő 1366 aug. 1-én panasznapot tartott, többek között *(cegei) Vas Dezső* a következő panaszszal állott elő: Lehet már huszonkét éve annak, hogy a király Jádra vidékén háborúskodott és hogy *Acél János* nevű fivére a hadjáratban részt vett. Akkor a János szolgálatában állott *Csomafáji Pál*, kolozsmegyei ember, urának egyik lovát eltulajdonította, a nélkül, hogy urát a háború után kártalanította volna. Most, hogy Acél János meghalt, kívánja Dezső Pál fiától, Jánostól, a ló árát![4] — Dezsőnek rossz emlékezőtehetsége volt, mert Jádra (= Zára) ostromlása nem 1344-re, hanem 1346-ra esett.

10. A király 1348-ban *Baracskai Jakab fia Miklós*nak, udvari tisztnek a trencsénmegyei Misen birtokot adományozza és érdemének tudja be azt, hogy akkor, midőn a velenczeiek támadásait megtorolván Zára város előtt nagy sereggel harczolt, Miklós a

[1] *Hazai Okmánytár* 7. k. 402. l. V. ö. *Zalamegyei Okltr.* 1. k. 465. l. Egyebekben *Anjou-kori Diplom. Emlékek* 2. k. 135., 145., 170., 174., 175. l.

[2] *Temesmegyei Okltr.* 1. k. 88. l.

[3] Pozsonyi káptalan országos levéltára. Capsa 28. fasc. 1. nr. 3.

[4] *Hazai Okltr.* 279. és 280. l.

király szemeláttára súlyosan megsebesült.[1] E Miklós 1339-ben merül fel mint a király belszolgálatában álló udvari tiszt. 1351-ben megkapja a barsmegyei Nagyugróczot és akkor mint «aulæ nostræ servitor» (udvarunk tisztviselője) szerepel. 1355 jul. 18-án és nov. 15-én a sárosmegyei Makovicza várnagya; 1364-ben végrendelkezett. Nem lévén fia, összes birtokait István nevű fivérének hagyományozta (Hazai Okltr. 276.); sírhelyéül a Sz. Máriáról nevezett esztergomi klastromot jelölte ki magának; 1365 nov. 27-én már mint halottról emlékeznek meg róla.

11. A király 1352 decz. 28-án tanusítja, hogy *Deziszló fia Péter fia Novák*nak egynéhány likamegyei birtokot adományoz. Kiemeli, hogy akkor, midőn a velenczeiek ellen harczolt, e János atyja Péter a Jádra város előtti ütközetben elesett, Novák pedig ugyanott súlyosan megsebesült.[2] E Novák 1358-ban mint testőrtiszt fordul elő. 1377-ben Salgó várnagya, a mikor azt olvassuk róla, hogy a Mogorović nemzetségből való és Osztrovicai a vezetékneve.

12. A király 1347 febr. 21-én Kistapolcsányi Miklós barsmegyei birtokosnak aranymosást engedélyez. Az erről szóló okirat pecsétje már lehullott, de helyén ez olvasható: «relatio *Andreae filii Iwan de Kallou adhuc de exercitu redeundis in Tapolcha*», vagyis «a háborúból még visszatérő Kállai Iván fia Andrásnak Tapolczán tett előadása». Nem kételkedhetünk benne, hogy itt is a velenczeiek ellen 1346-ban viselt háborúról van szó.[3]

13. Suchenwirt szerint *Ulrich von Cilly* Záránál is vitézkedett Lajos király mellett, ki hatalmas sereggel, hatvanezernél több harczossal sokáig táborozott a város előtt. Ulrik ott meg is sebesült. Ő a Stájerországban törzsökös Cilly nevű család sarja, Ulrik néven a második; meghalt 1368 jul. 28-án. Atyja I. Frigyes 1341-ben kapta a grófi méltóságot.[4]

[1] *Botka:* Barsmegyei Oklevelek. 30. l.

[2] *Vjesnik Zemaljskoga Arkiva.* Zagreb, 1905. évf. 151. l.

[3] *Anjou-kori Okmtr.* 5 k. 20 l.

[4] Általában azt hiszik, hogy II. Ulrik a Cillyek magyarországi hatalmának megalapítója, de a következő adat módosítja ezt. Lajos király 1352 jul. 2-án a pápához intézett egyik folyamodványában említi, hogy az aquilejai egyházmegyéhez tartozó «Oburbuich» nevű benczés-kolostor Magyarország határán fekszik és hogy ennek védnöke és intézője (advocatus et gubernator)

Az az okirat, melynek értelmében Lajos 1352 febr. 26-án kijelenti, hogy Blagaji Miklós és János Zára védelmében, Apulia s Aversa ostromában nagy érdemeket szereztek maguknak,[1] hamisítványnak bizonyult.

Ez a hadjárat nagyszabásunak igérkezett, de rosszul végződött. A magyar seregben a magyarokon kívül voltak: horvátok, boszniaiak, jászok, kúnok, csehek és németek. A király oldalán voltak *az aquilejai patriarka, István boszniai bán, Alsólindvai Miklós szlavón-horvát bán és Lackfi István erdélyi vajda.* A hadjárat kudarczát a magyar vezérek kétszínűsége okozta, minek az lett a következménye, hogy a velenczeiek a Lajos által védelmezett Zárát elfoglalták.

Itinerarium. Jan. 2.: Visegrád; jan. 5.: Collegia;[2] jan. 11., 12., 15., 25., 27.: Visegrád; febr. 5., 19.: Visegrád; febr. 23., 27., 28.: Buda; márcz. 1., 2.: Visegrád; márcz. 3.: Buda; márcz. 19., 21., 23., 24.: Visegrád; ápr. 3., 6., 8., 9., 13., 15., 21., 23., 27., 28.: Visegrád; máj. 6.: Visegrád és Buda; jun. 2.: *Sebenico;*[3] jun. 25.: *Zára;* júl. 1.: *Zára;* júl. 3.: *Zárából való elutazás;* jul. 6.: *a Luka nevű dalmát völgyben lévő tábor* (Luka ma a záraj kerületi kapitányságban levő falu); jul. 15.: *Bihács;* jul. 30.: *Zágráb;* aug. 12., 15.,[4] 19.: Visegrád; szept. 7.: Visegrád; szept. 11.: Buda; nov. 2.: Nagy-

az ő híve: Cilly grófja. A kolostor a zágrábi püspök fennhatósága alatt áll stb. Oburbuich nem lehet más, mint a cylli-i kerületi kapitányságban még létező Oberburg. Minthogy II. Ulrik atyja Frigyes csak 1359-ben halt meg, bizonyosnak vehetjük, hogy a magyar királynak itt említett híve nem II. Ulrik, hanem ennek atyja.

[1] *Blagaji Okltr.* 129. l.

[2] Így mondja *Óváry:* Oklevélmásolatok 1. k. 46. nr. 47. Az eredeti forrás Párisban van (Biblioth. Nationale, tom. 45. bis p. 1.). E napon levelet ír Lajos király rokonához, Humbert viennei dauphinhez († 1355), melyben őt öcscsének, Andrásnak, haláláról és ennek következményeiről értesíti. Hogy Collegia nem más, mint alapos elferdítés, nem szenvedhet kétséget; ez csak Alba Regia (= Székesfehérvár) vagy, a mi valószínűbb »in arce regia« (= királyi vár), azaz Visegrád.

[3] *Fejér* IX. 1. k. 362. l. szerint Buda; de minthogy Lajos e napon már Dalmáczíában tartózkodik, csak úgy kell lennie, hogy a kanczellária ezt az ügydarabot a király nevében Budán állította ki.

[4] *Tkalčić:* Monum. episcop. Zagrab. 2. k. 101. l. szerint 1346 aug. 16-án Zágrábban volt, a mit csak óvatosan fogadhatunk el.

várad ; nov. 16.: Visegrád ; nov. 18.: Buda ; decz. 4., 15., 18., 20., 21., 24.: Buda.

1347.

Előkészületek Olaszország ellen. Ezekről többnyire csak itinerariumi adatokból van tudomásunk.

a) A király 1347 okt. 13-án *Baksa nb. sóvári Sós László* ügyét azért napolja el, mert László a király szolgálatában Olaszországban tartózkodik.[1]

b) *Kont Miklós* magyar hadvezér 1347 nov. 15-én visszatér Magyarországba.[2]

c) A pápa 1347 decz. 23-án levelet intéz de Deux Bertrand biboros pápai követhez († 1355), melyben tudtára adja, hogy a bibornoki testülettel sűrűn tanácskozott Lajos magyar király olaszországi hadjárata ügyében ; tegyen ez ellen a királynál akár szóban, akár írásban előterjesztést.[3]

d) A fejérmegyei soltszéki bírák 1348 jan. 14-én egy peres ügyet *Bátmonostori Vesszős* mesternek Olaszországból a királyi udvarba való visszatértéig elhalasztanak ;[4] a miből kitetszik, hogy Vesszős 1347 végén még Olaszországban tartózkodott.

e) A király 1347 okt. 6-án megengedi *Lackfi István* erdélyi vajdának, hogy a dobokamegyei Devecser nevű birtokát zálogba adja ; megengedi pedig azért, mert István vajda minden odairányuló súlyos vállalatok érdekében, melyekbe királyi jogaink visszaszerzése ügyében bocsátkoztunk, Olaszországba utazván, nagymennyiségű pénzbe kerülő kiadásokat tett.[5]

f) Miklós nádor 1356-ban tanusítja, hogy *Rozgonyi László* (1316—1366) az Ákos nb. Micsk bán fia Loránd elleni peres ügyét, melynek tárgyalása *1347 okt. 4-ére* volt kitűzve, azért kellett 1348 okt. 6-ára elhalasztani, mert Rozgonyi László akkor (1347 okt. 4-én) Olaszországban tartózkodott.[6]

[1] *Anjou-kori Okmtr.* 5. k. 143. l.
[2] *Anjou-kori Dipl. emlékek* 2. k. 23. l. V. ö. ugyanott 225., 253. l.
[3] *Történelmi Tár,* 1895. évf. 267. l. (tévesen 1357-re helyezve).
[4] *Zichy-Okltr.* 2 k. 292. l.
[5] *Anjou-kori Okmtr.* 5. k. 142. l.
[6] *Anjou-kori Okmtr.* 6. k. 425. l.

g) A király 1352-ben tanusítja, hogy akkor, midőn öcscsének Andrásnak meggyilkolását megtorlandó Olaszországba érkezett, a már fentemlített *Osztrovicai Novák* nemcsak nagy anyagi áldozatokat hozott, hanem hősi harczban vérét is ontotta.[1]

Az eddigieken kívül egyéb magyar urakról is van tudomásunk, a kik a hadjáratban részt vettek és a kiket egy olasz korirat [2] említ meg. Egyesek nevei azonban annyira elferdítettek, hogy szabatos meghatározásuk alig lehetséges. Névsoruk a következő:

1. (Lévai) *Miklós* választott és megerősített nyitrai püspök,

2. dom(inus) *Nicola Tontel Pessoyn.* Ez nem más, mint *nevnai Tröttel Miklós,* pozsegamegyei család sarja, ki 1323 máj. 17-től 1348 decz. 24-ig Pozsony megye (itt Pessoyn) főispánja volt.

3. *D. Thomas Comes Sebistensis.* Hogy mi legyen Sebistensis, nem tudjuk. Szepes megye nem lehet, mert 1347-ben fenti Szécséni Konya Miklós a főispán. Több mint valószínű, hogy itt Csór nb. Tamással van dolgunk, ki 1339-től 1350-ig Liptó és Kőrös megye főispánja volt.

4. *M(agister) Ethico comes ele Sard.* Ez *Czikó, Borsod megye főispánja,* a pomázi Czikó-család egyenes őse. Sárd azért nem lehet Sáros, mert 1347-ben Szécsényi Konya Miklós a főispánja.

5. *M*(agister) *Philippus de Corad.* Meg nem határozható.

6. *D*(ominus) *Ladislaus dictus Sos de Coroid de comes.* Ez a *Baksa nb. Sóvári Sós László,* ki 1347 máj. 12-től 1348 szept. 8-ig a királyné altálnokmestere. Már fent láttuk, hogy 1347 okt. 13-án királyi szolgálatban *Olaszországban* tartózkodott.[3]

7. *Magister Paulus Prat Wanadae.* 1347-ben a következő Pál nevű országnagyokat találjuk: *a)* Nagymartoni Pál országbírót (1328 márcz. 13.— 1349 jun. 18.); *b)* Dorozsma nb. Garai Pál királynéi tárnokmester (1334—1352 jun. 15.); hogy ki legyen ezek közül a krónikás embere, meg nem határozható; valószínűleg Garai Pál az.

8. *M*(agister) *Georgius Beberis comes Avanadae.* Ez nem más,

[1] *Vjesnik Zemaljskoga.* 1905. évf. 151. l.

[2] *Chron. Estense ap. Muratori:* Rerum Italicarum Scriptores 15. k. 442 hasáb.

[3] V. ö. *Anjou-kori Diplom. Emlékek* 2. k. 316. l.

mint *Ákos nb. Böbék György*, ki 1346 márcz. 30-tól 1353 jan. 31-ig Heves megye főispánja volt.

Mindezekről azt mondja a krónika, hogy 1347 augusztusában Ferrara városát elhagyták és az abruzzói vidék felé vonultak. Czéljuk az volt, hogy a Durazzói Károly herczeg emberei által ostromolt Aquila városának segítségére legyenek.

Az olasz kútfők szerint a magyar sereg útvonala különben a következő volt: Lajos decz. 8-ig Veronában tartózkodott; deczember 9-én Mantuán, Ostiglián és Mirandolán át Modena felé vonult. Innen ment: Bolognába, majd Castel-San-Pietróba. Innen deczember 13-án indult és eljutott Imola s Faenza sánczáig. Legközelebbi útja Forliba vezetett, majd Cesenából Riminibe, a honnan Urbinón és Fabrianón át Folignóba ment; utána pedig Perugián át a spoletói völgy hosszában tovább indulván, decz. 24-én Aquilába érkezett; itten és Sulmonában megvárta, míg összes haderői rendbe jöttek.

Itinerarium: jan. 25., 31.: Buda; febr. 1., 2., 5., 8., 11., 16., 21., 23.: Buda; márcz. 2.,[1] 6., 7., 13., 16., 17., 23., 25., 27.: Buda; ápr. 2.: Buda; ápr. 3.: Visegrád; ápr. 5., 13.: Buda; máj. 1., 11., 12., 18., 19., 26., 31.: Buda; jun. 1., 7., 11., 17., 25.: Buda; jul. 1., 9., 12., 13., 23.: Buda; aug. 18., 24., 26.: Buda; szept. 19., 21., 23.: Buda; okt. 6., 16., 23., 25., 28.: Buda; okt. 29.: Esztergom; nov. 2., 8., 14.: Buda; nov. 19.: Visegrád; nov. 25.: Buda; decz. 4.: *Vicenza* (Olaszországban); decz. 5—8.: *Verona;*[2] decz. 13.: *Forli;* decz. 23.: *Aquila.*

1348.

a) Az előző évi olasz hadjárat folytatása. Mindenekelőtt érdekes tudni, hogy kik voltak 1348-ban azok a magyar urak, kiket Lajos a megszállott olaszországi területek kormányzásával megbízott:

1. *Wolffurti Ulrik*, királyi helytartó s a nápolyi várak parancsnoka.

2. *Wolffurti Konrád*, az előbbi fivére, Lucera s vidékének kormányzója.[3]

[1] *Kukuljević*: Jura Croatiæ I. k. 114. l. szerint márcz. 1-én Zágrábban lett volna; de ez nem valószínű.

[2] *Fejer* IX. 1. k. 494. l. szerint Buda; de ez csak a kanczelláriára vonatkozhat.

[3] A legtöbb író Wolfhardt-nak nevezi őket, de helytelenül. Az egyetlen

3. A már ismert *nevnai Tröttel Miklós* Pozsony megye főispánja kapta a terra di Lavoro kormányát.

4. *Ákos nb. Mihály szlavóniai bán fia István,* ki 1345 nov 29-től 1346 nov. 23-ig Vas, Sopron és Varasd megye főispánja, Calabria kormányzója lett grófi czímmel. Tőle származik a peleskei Ördög-család. Róla mondja különben a király, hogy 1348 szept. 28-án a tengerentúli vidéken tartózkodik.[1]

5. *Zárai István* lett Manfredonia parancsnoka; családi viszonyait nem ismerjük;

6. *Csúz János,* sopronmegyei ember, a későbbi dalmát, horvát és tengermelléki bán megkapta Monte-Sant-Angelo s az Abruzzok védelmét. Ő a kőrösmegyei Ludbregi-család egyenes őse.[2]

7. *Michael de «Deboczz».* Czúz Jánossal együttesen kapta meg ugyanazon területek védelmezését. Nevét az olasz koríró annyira elferdítette, hogy közelebbi meghatározása egyelőre lehetetlen.[3]

helyes írás Wolffurt. Ez jelenleg Vorarlbergben, a bregenzi kerületi kapitányságban fekvő falu; a mellette fekvő hasonnevű vár romokban hever. A Wolffurt-család, a mint ezt már más helyen (Turul: 1897. évf. 135—136. l.) kimutattam, valamikor Vorarlbergben az Ach-völgy torkolatán Bregenztől egy órányi távolságban lakó lovagi nemzetség sarja volt. 1295 decz. 28-án élt Wolffurti Rudolf, kinek a Boden-tó melletti Überlingenben is voltak birtokai. Alig tévedünk, ha a Magyarországban letelepedett Ulrik, Konrád, Egelolf (=Egloff) és Rudolf fivéreknek atyjára ismerünk benne. A fivérek közül Ulrik és Konrád Lajos királyunk fegyveres szolgálatába léptek, míg Egelolf és Rudolf csak később merülnek fel nálunk.

[1] *Anjou-kori Okmtr.* 6. k. 425. l.

[2] A legtöbb — köztük igen jónevű — író is «Csúzi»-nak nevezi, de ez teljesen hibás. Van ugyan Csúz nevű helység Komárom megyében, de ennek ő nem volt az ura s az okiratokban ő soha sem szerepel mint Johannes de Chuz, hanem mindig mint «dictus Chuz» vagy Johannes Chuz; a «dictus Chuz» nála csak személyhez kötött melléknév. Vezetéknevére csak egyetlen egyszer akadtam. A király titkos kanczellárja előtt a sopronmegyei Damonyaiak egy malom használatára nézve egyezkednek. Az illető okirat pecsétje alatt olvasható: «... *magister Johannes dictus Chuz de Lodun.*» Lodun a mai sopronmegyei Ládony; neve tehát Ládonyi Csúz János. Egyenes utódai a Ludbregi nevet vették fel és Ládony továbbra is kezükben maradt.

[3] Mégis kiemelem, hogy Ugocsa megyében 1348-ban egy Dabolchi Kelemen fordul elő. Dabolcz Ugocsa megye tiszántúli járásában most is létezik. Ezenkívül 1351-ben egy ettől megkülönböztetendő Dubócz nevű helység is szerepel, mely e néven már ismeretlen. 1410-ben e vidéken fordul elő Dabochi Dénes.

Lackfi István erdélyi vajda, ki a királytól neki felajánlott olasz helytartói állást nem fogadta el, 1348 máj. végén Lajossal együtt tért vissza Magyarországba.[1]

Az 1348. évi hazai okirati adatokhoz tartoznak a következők.

1. A király 1349 okt. 16-án a már ismert *zólyomi Macska Domonkos* érdemeit felsorolván, a rutének elleni harcza után ezt mondja: «midőn mi személyesen a tengerpart felé vonultunk, hogy fivérünknek, néhai András szicziliai királynak halálát megbosszuljuk és hogy a jeruzsálemi és szicziliai királyságot, melyet nevezett fivérünk halálával tőlünk elidegenítettek, visszahódítsuk, ezen Machka Domonkos, midőn csak csekély sereggel Veszprém városából kiindultunk, hozzánk csatlakozva, velünk utazott, kardját szünet nélkül oldalunk mellett tartva, személyünk védekezésében elmulhatlan érdemeket szerzett magának; súlyos sérüléseket is szenvedett stb».[2]

2. Midőn Lajos 1357-ben ugyanezen Macska Domonkosnak a trencsénmegyei Krasznót adja,[3] ugyanezeket mondja, úgy hogy kétséget nem szenved, hogy itt az 1347 végén és 1348 elején lezajlott olaszországi harczokról van szó.

3. A király 1350 nov. 1-én *Geryely fiának, Német Jánosnak* (a Vas megyében törzsökös Rumy-család egyik ősének) több vas-

[1] Szükséges, hogy itt egy oly külföldi adatot igazítsak helyre, mely óriási tévedése által sok kutatót tévútra vezethetne, vagy legalább zavarba hozhatna. Az *Anjou-kori Diplom. Emlékek* 2. k. 266. l. szerint a pápa 1348 febr. 17-én több olasz főúrhoz levelet intéz. A czímzettek között van «*Hugolinus de Trincis vojvoda Transilvanus et Comes Zolnuk*». Tudjuk, hogy Lackfi István 1345 május 12-től 1350 nov. 3-ig félbeszakítás nélkül erdélyi vajda s Szolnok megye főispánja. Hogy jutott tehát ide 1348-ban Hugolinus de Trincis? A magyarázat csak a következő lehet:

Perugia olaszországi tartományban van Foligno nevű város, melynek urai a XIII. századtól 1439-ig a *Trinzi-család* tagjai voltak. Ezt a fenti forrás is bizonyítja, a midőn 1376-ban (3. k. 124) ezt mondja: *Trincia et Corradus de Trinciis dominis civitatis Fulginei.* A tévedés már most abban található, hogy a pápa nemcsak Trinzi Hugolinnak, hanem egyidejűleg az Olaszországban tartózkodott erdélyi vajdának is írt; vagyis ha a hibát nem a rossz közlés okozta, akkor a fogalmazó vagy a másoló feledte el, hogy Trinci és vojvoda közé vesszőt tegyen és utána az István nevet beszúrja.

[2] *Fejér.* 11. k. 551. l.

[3] *Turul.* 1909. k. 131. l.

megyei birtokot adományoz. Azt mondja, hogy akkor, midőn fivérének, András, jeruzsálemi s szicziliai királynak halálát megbosszulandó gyors léptekkel Sziczilia felé vonult, ez a Német János, a tetemes költségeket sem kimélve vele ment és minden tőle kitelhető módon azon volt, hogy királyának tetszését kivívja magának. Az olasz harczteren, a király szemeláttára, háromszor megsebesült. Midőn a király innen egynéhány fontos ügy elintézése czéljából Magyarországba visszatért, János is otthagyta az olasz földet, de csak addig maradt Magyarországban, míg a király nem sokára másodszor is Szicziliába vonult. Ez alkalommal is tetemes anyagi áldozatot hozott a királynak.[1] Ebből szintén kiviláglik, hogy Német János első hadbavonulását 1347 végére s 1348 elejére kell tenni; a második, a mint majd alább látjuk, 1350-re esik.

Itinerarium: jan. 18.: *Aversa;*[2] jan. 24.: *Nápoly;* febr. 4.: *Nápolyi tábor;* febr. 15.; *Nápoly;*[3] márcz. 14.: *Nápoly;* ápr. 25.: Visegrád; máj. 6., 20., 21., 24., 26., 27.: Buda; jún. 1., 18., 28.: Buda; jul. 5., 6., 8., 9.: Buda; júl. 23.: a zólyommegyei Lipcse; aug. 9., 13., 16., 20.: Buda; szept. 5., 8., 12., 20., 22., 23.: Buda; okt. 3., 14., 20.: Buda; nov. 3., 8., 13.: Buda; decz. 17., 21.: Buda.

1349.

Az olasz hadjárat folytatása. Az ez évben Olaszországban lefolyt harczok legjobb képét elsősorban *Lackfi István* véghezvitt dolgai nyomán alkothatjuk meg magunknak. Lajosnak Olaszországból 1348 máj. vége felé történt távozása ellenfeleit annyira fölbátorította, hogy a magyarok megszállta helységek lassan-lassan megint Johanna nápolyi királynő birtokába visszakerültek. Ennek

[1] *Anjou-kori Okltr.* 5. k. 414. l.

[2] *Fejér.* IX. 1. k. 566., 607. l. szerint jan. 11-én Visegrádon volt; de ez csak kanczelláriai keltezés, mert a király akkor Olaszországban tartózkodott.

[3] *Történelmi Tár* 1900. évf. 403. l. szerint a király 1348 febr. 18-án *Budán* rendeli el, hogy a leleszi konvent egy zemplénmegyei birtokügyben vizsgálatot tartson; ez is csak kanczelláriai keltezés, mert Lajos még febr. 15-én Nápolyban volt. A pozsonyi káptalan levéltára szerint (capsa 28. fasc. 1. nr. 13.) 1348 febr. 25-én szintén Budán tartózkodott; de ez is csak kanczelláriai keltezés.

következtében Lajos felszólította Lackfi István vajdát, hogy mint a magyar hadsereg főparancsnoka Nápolyba visszatérve, állítsa helyre ott a magyar uralmat. István, ki az előző évben a nápolyi helytartóságot nem vállalta, most elfogadta a király meghívását és 1348 késő őszén nagy kísérettel Olaszországba vonult. Vele mentek *fiai*: *Dénes* († 1367) kir. lovászmester és *Miklós* († 1369), továbbá *fivérei András* († 1359), a székelyek főispánja, *Mihály* (1336—1350), kiről nem tudjuk, hogy közhivatalt viselt, *Miklós* († 1376/7), Zemplén megye főispánja és *Pál* (1336—1378). A többi urak sorában még a következők voltak:

1. *Zsámboki Miklós nádor fia János.*

2. *Kont Miklós fivére Lőkös* († 1359/60) a későbbi tálnokmester.

3. *Dobi Demeter*, kinek családi hovátartozandóságáról és egyéb viszonyairól az eddigi írók mit sem mondanak. De azt hiszem, hogy meghatározható. 1331-ben elmondja az esztergomi káptalan, hogy a margitszigeti apáczáknak Ormán nevű (baranyamegyei) birtokát *Demetrius dictus Dobi salgói várnagy* akarja megvenni.[1] 1339-ben szerepel *Demetrius de Doob salgói várnagy*.[2] 1342-ben olvassuk, hogy a *Sartiványecse nb. Demeter salgói várnagy* nemzetségbeli rokonaival ősi birtokait felosztván, osztályrészül a békésmegyei Bajon-t kapja.[3] Salgóvár Szeben megyében feküdt.[4] Dob nevű helységek és Dobi nevű családok voltak ugyan a középkorban, de egyetlen egyben sem akadunk Dobi nevű Demeterrel, a miből már az írásmód alapján arra következtethetünk, hogy az 1339. évi Doob nem is Dob, hanem Dab; ilynevű helység pedig Pestmegye solti felsőjárásában most is van. 1339-ben Fejér megyéhez tartozott. Mindezek alapján biztosra vehetjük, hogy fenti Dobi Demeter alatt Lackfi István kisérőjét kell érteni.

Lackfi Manfredóniában történt kikötése után *Foggiában* Wolffurti Konrádhoz csatlakozott, hogy hadi műveleteit mielőbb végrehajthassa. Első ütközetét megnyerte, mert jan. 23-án Konráddal együttesen megverte Tarenti Lajost (Johanna királynő

[1] *Zichy-Okmtr.* 1. k. 377. l.
[2] *Hazai Okmtr.* 3. k. 139. l.
[3] *Anjou-kori Okmtr.* 4. k. 232. l.
[4] *Anjou-kori Okmtr.* 2. k. 39. l.

férjét) a foggiai tartományban fekvő *Troja* nevű helységben, febr. 1-én pedig a *Corneto*-ban tartózkodó ellenséges zsoldos csapatvezéren, *Urslingeni Werner herczegen*[1] ütöttek rajta és ezt fogságba ejtették. A vajda emberséges bánásmódjának volt köszönhető az, hogy Werner ismét magyar szolgálatba lépett. 1349 ápr. 22-én vette be István *Capuát*, a mire főhadiszállását *Aversá*ban ütötte fel, hogy innen Nápoly ellen intézze a további hadműveleteket. Jun. 6-án a nápolyiak orvul megtámadták őt, mely alkalommal Wolffurti Konrád fogságba került. Örömük nem tartott sokáig, mert István a támadókat két tűz közé szorította és teljes győzelmet aratott felettük. A számos olasz fogoly sorában Clermont-i Roger is ott volt, ki 1348 novemberében a Reggio di Calabria tartományban fekvő Stilo várát védelmező Ákos nb. Miczk bán fiát Istvánt ejtette fogságba. Lackfinak az volt az első dolga, hogy Rógertől a fogoly szabadonbocsátását követelte; ez sikerült is.

Mindezen sikerek daczára mégis azt mondhatjuk, hogy az 1349. évi hadjárat kudarczot vallott. Lackfi nem tudta kifizetni a zsoldosokat s kihívó magatartásuk és megbízhatatlanságuk pedig annyira ment, hogy a vajda személyi biztonságát is veszélyeztették. Így nem maradt más hátra, mint az év végén Manfredónián át Magyarországba visszatérni. Urslingeni Werner és Wolffurti Konrád egy időig még garázdálkodtak Nápolyban, de a midőn látták, hogy továbbra nem boldogulhatnak, ők is kitakarodtak onnan. Werner körülbelül 800 emberével visszaindult

[1] A württembergi rottweili kerületben fekvő Irslingen nevű falu mellett Urslingen-vár romjai még láthatók. Ez az Urslingen valamikor egy ősrégi uralkodó-család birtokában volt, melynek elei már a XII. század második felében tünnek fel és a XIII. század végén mint Urslingeni herczegek szerepelnek. II. Konrádnak (1308—1331) két fia volt: Werner és II. Rajnald, kinek szintén Rajnald nevű unokájával a család 1446 körül kihalt. Werner, kit 1341-től 1351-ig ismerünk, zsoldos csapatvezérnek csapott fel, a mely minőségben Olaszországban hirhedtté vált. Kiváló harczos, de jellemtelen ember volt; a középkori kalandor mintaképe, ki bármikor annak szolgált ki jobban fizette őt. 1347-ben Lajos király pártján volt, 1348-ban pedig Johanna királynő szolgálatába lépett, miután Lajos gyanus magaviselete miatt szolgálatából elbocsátotta.

Németországba,[1] Konrád, kinek szűkebb hazájában valószínűleg nem volt mit keresni, kibékült a vajdával és újra belépett Lajos király szolgálatába.

Itinerarium. Jan. 21.: Buda; febr. 5., 6.: Visegrád; 17.,[2] 20., 23.: Buda; márcz. 4., 8., 9., 17.: Buda; ápr. 1., 19.: Buda; ápr. 26.: Esztergom és Pozsony;[3] ápr. 27.: Esztergom; ápr. végén (kb. husvét után két héttel): Steier; máj. 4.: Buda; máj. 17-ike körül: Buda; jun. 5., 7., 8., 9., 13., 14-ike körül (pünkösd után két héttel): Pozsony; jul. 5.: Buda; jul. 11.: a paksi vadászkastélyban; jul. 22.: Visegrád; aug. 4., 5., 6., 7., 10.: Temesvár; aug. 26.: Alvincz; aug. 29.: Gyulafehérvár; szept. 4.: Gyulafehérvár; szept. 9.: Felvincz; szept. 15., 17.: Besztercze (Erdélyben); szept. 24.: Székelyvásárhely; szept. 29.: Visegrád;[4] okt. 5.: Szászsebes; okt. 6.: Buda;[5] okt. 11., 16., 20., 21., 26.: Gyulafehérvár; nov. 1., 2.: Gyulafehérvár; nov. 3.: Buda;[6] nov. 5.: Gyulafehérvár; nov. 8.: Déva; decz. 12., 16., 26., 28.: Buda; decz. 4., 9., 16., 17., 20., 28.: Buda.[7]

[1] Hogy mikor halt meg, nem tudjuk; 1351-ig kisérhetjük nyomát. Fia Rajnald 1351-ben merül fel.

[2] Villani János olasz koríró szerint Lajos király 1349 febr. 8-án *Nápolyban* tartózkodott, a mi hazai okirati adatainkkal nagy ellentétben áll.

[3] Hogy Pozsonyban volt, azt az Anjou-kori Okmtr. 5. k. 274. l. olvassuk; de minthogy egy nappal később megint Esztergomban volt, alig hihető, hogy 26-án mindkét helyen tartózkodhatott.

[4] Így mondja Fejér IX. 1. k. 651. l.; óvatosan kell venni.

[5] Így mondja Fejér IX. 1. k. 654. l.; ezt is óvatosan kell venni.

[6] Így mondja Bánffy-Okltr. 1. k. 162. l.; ez határozottan csak a kanczellária keltezése, mert a király már 5-én megint Erdélyben van.

[7] 1349 aug. 7-én Lajos Temesvárból levelet intéz a mantuai herczeghez, melyben köszönetét fejezi ki azért a szívélyes fogadtatásért, *melyben Nápoly felé vett útjában ő és serege részesült a mantuai herczegség területén;* egyúttal tudatja, *hogy szeptember hóban ismét Nápolyba indul,* hogy híveit meglátogassa. Arról, hogy Lajos 1349 első felében a mantuai herczegségen keresztül utazott volna Nápoly felé, hazai okirataink mit sem tudnak; Lajos levele kétségkívül Villani János krónikásnak fenti állításával áll összefüggésben.

1350.

a) *A tavalyi hadjárat folytatása Olaszországban.*

1. *Lackfi István* vajda 1350 *máj.* 1-*én Manfredoniában* tanusítja, hogy a vele Szicziliában levő Felpestesi László t az ő szemeláttára több súlyos sérülés érte, a minek megjutalmazásául neki az erdélyi szolnokvidéki Vizszamos folyó mentén fekvő helységet adományozza.[1]

2. Máj. 8-án[2] tanusítja a nádor, hogy azt a peres ügyet, mely *Iván fia Dezső* és István erdélyi vajda között folyt és a melynek tárgyalása 1350 máj. 1-ére volt kitűzve, azért kellett 1351. máj. 1-ére halasztani, mert mindketten a király szolgálatában a tengervidéken tartózkodnak.[3]

3. A pápa 1350 máj. 29-én írja de Valente János genuai kormányzónak: tudomására jutott, hogy Lajos magyar király, a ki ismét betört Szicziliába, Jánostól is kért segélyt. Inti őt, hogy ezt semmi esetre ne tegye s ne tűrje, hogy a kormánya alatt lévő városok vagy területek Lajost segítsék.[4]

4. István királyi herczeg (Lajos öccse), mint a király helyettese, meghagyja Budán jun. 29-én, hogy Szepes megye közönsége egy birtokper ügyében vizsgálatot tartson. Ennek már jun. 6-án kellett volna megtörténnie a király és az országnagyok jelenlétében; de mivel a király most távol van, István elhalasztja az ügyet a királynak a tengerentúli vidékről Budára való visszatérése utáni tizenötödik napra.[5]

5. A király írja Modenában 1350 okt. 16-án, hogy az erdélyi *Böszörmény-Szancsali Egyed* az erdélyi vajdát egész négy éven át

[1] *Hunyadmegyei régészeti és tört. társulat* Évkönyve. 1900. évf. 166. l. E László a vajdának nemzetségbeli rokona volt, a mennyiben mindketten a Hermann-nemzetségből származtak. László ágából származott a hunyadmegyei Felpestesi, később Szentgyörgyi-család.

[2] *Anjou-kori Okmtr.* 5. k. 374. l.

[3] Ez a Dezső, a kit 1327-től 1355-ig ismerünk, a Tolna megyében törzsökös Bikács-nemzetség sarja és a Györkönyi-család egyenes őse. 1346. és 1349-ben alnádor.

[4] *Történelmi Tár.* 1894. k. 27. l.

[5] *Anjou-kori Okmtr.* 5. k. 387. l.

Szicziliában híven és buzgón szolgálta, miért is neki a kisküllőmegyei Böszörmény-Szancsalon jószágot ad. Az ügy előadója maga István vajda, kinek Egyed a tisztje.[1]

6. Az országbíró mondja nov. 17-én, hogy a zemplénmegyei Olaszi-család peres ügyét kellett volna tárgyalni a királynak a tengervidéktől székesfővárosába, Budára való visszatérése utáni 15. napon; a király *okt. 27-én* vissza is tért, de az ügy tárgyalását királyi parancs alapján 1351 máj. 1-ére halasztja.[2]

7. A király mondja 1350 decz. 6-án, hogy Miklós nádor egynéhány felette fontos ügy miatt vele együtt el fog utazni, miért is elrendeli, hogy a nádor szolgálatában lévő (zemplénmegyei *Kaplyon nb. Nagymihályi) András fiai Imre s István* peres ügyeit, a királynak Budára való visszatérése utáni 15-ik napra halasszák.[3]

Az 1350. évi olasz hadjárat kiválóbb mozzanatai a következők. A király április 18-án indult el Zengből Apuliába a következő kisérőkkel:

a) *Zsámboki Miklós nádor* és ennek fiai *János* és *Domonkos*, mely utóbbi 1350 ápr. 21-től 1359-ig Hont megye főispánja. Továbbá a nádor fivére *János*, ki 1339 nov. 19-től 1349 jul. 16-ig Turócz megye főispánja volt és pályáját 1335-ben mint a nyitramegyei Bajmócz várnagya kezdte.

b) *Baloy nb. felsőlindvai Szécsi Miklós*, ki még 1349 jun. 5-én tót- és horvátországi bán, 1350-ben pedig szörényi bán volt;

c) *Ákos nb. Böbék István és György* fivérek, kik 1346 márcz. 30-tól 1353 jan. 31-ig Heves megye főispánjai.

d) *Tót Bertalan*, Kont Miklós fivére, ki 1342 jun. 11-től 1349 febr. 11-ig Somogy megye főispánja; 1351 decz. 11-től 1352 jun. 15-ig kir. pohárnokmester;

e) *Katyisz nb. Szécséni Konya Miklós*, ki még 1348 jul. 6-án Sáros és Szepes megye főispánja; 1353-ban csak testőrtiszt; 1355-ig akadunk rá.

[1] *Anjou-kori Okmtr.* 5. k. 411. l.
[2] *Anjou-kori Okmtr.* 5. k. 416. l.
[3] *Sztáray-Okmtr.* 1. k. 223. l.

f) *Hermann nb. Lackfi András, Miklós és Pál*, kikkel már fent találkoztunk;

g) a lengyel származású (János fia) *Morovcsok*, ki 1361 szept. 26-tól 1346-ig Hont, 1345 jun. 1-től 1358-ig Bereg megye főispánja. 1353 máj. 27. óta azonkívül a királyné lovászmestere is.[1]

h) *A már ismert Baksa nb. Sóvári Sós László.*

A főparancsnok *Lackfi István vajda* volt. A vajdának fenti adománylevéléből kitünik, hogy a magyar sereg május 1-én Manfredoniában van. Teanót és Barlettát könnyűszerrel foglalták el, a mire Bari is már 8-án meghódolt. Ez alatt erősítést is kaptak. Megérkezett *Ratold nb. Roland fia Lesták*,[2] még pedig nagy segítőcsapattal és sok pénzzel, a mi a zsoldosok további igénybevételét biztosította. Ezek azonban hébekorban mégis garázdálkodtak, sőt májusban csak nagy nehezen sikerült a Barlettában kitört zendülésüket véresen leverni. Ez alkalommal különösen kitüntek: a vajda, ennek fia Miklós, a lengyel Morovcsok és Kont Miklós (akkor Arezza grófja). A dologba belekeveredett *Wolffurti Konrád* is, kit Lajos jun. 13-án elbocsátott. Junius 14-én elhagyta a király Barlettát és Canosa vára alá érkezett, hogy ezt is bevegye. Kemény harcz után megadta magát a védő sereg, mire Lajos a várat, a hadjárat kezdetétől Sziciliában hadakozó magyar úrra, *Miklós fia Tamás*ra bízta.[3] E siker után a király Ascolába ment, hol sere-

[1] Hazai íróink rendesen Marócsuk-nak írják, a mi nézetem szerint nem a helyes alak. Nem szenvedhet kétséget, hogy e név a szláv Morava (= Morva) származéka. Krawarni Dyrzlaus, a sziléziai Frankenstein kapitánya, 1364-ben Frankensteinban kiállít egy oklevelet, a melyben Brockott *Moroczko* a tanu. A név alakváltozásai: 1234. Mrozcho; 1250. Mroczcho; 1251. Mroscho; 1262. Mrosco; 1270. Mrocziko (Codex dipl. Silesiæ 10. k. 4., 11., 12., 21., 22., 23., 24., 211. l.).

[2] A Tolna megyében törzsökös Paksi-család oldalőse. 1349 szept. 2-tól 1351 ápr. 29-ig királyi tálnokmester.

[3] E Tamás családi hovátartozóságát mindeddig nem ismerjük. Fessler Miklósi Tamásnak nevezi, de ezt nem fogadhatjuk el, mert «Miklós fia» nem lehet Miklósi. Úgy látom azonban, hogy a következők alapján meghatározható. Szügyi s Vásári Miklós erdélyi alvajdának (1324) több fia volt, kiknek egyike, Miklós, meghalt 1358-ban mint esztergomi érsek; Tamás nevű öccsét 1344 óta ismerjük. Minthogy Miklós érsek a nápolyi hadjáratban kiváló szerepet játszott, majdnem biztosra vehetjük, hogy az 1350. évi hadvezér

gét több csapatra felosztotta. Egy Miklós nevű grófot Wolffurti Konráddal Aversa alá küldötte, egy másik Miklóst, a már ismert *Tót Lőkös* és egy *Pál fia Tamás* nevű urat pedig egy-két zsoldosvezér alatt álló harmadik osztaggal a tarentói öböl felé irányította, ő maga pedig Canosából Melfibe ment. A legközelebbi ütközet Benevento előtt játszódott le, hol Lackfi Miklós és Dénes alaposan megvertek egy német zsoldoscsapatot és a hol *Besenyő János* kir. allovászmester[1] az ellenség túlerejével szemben kitünő eredménynyel harczolt. Innen a magyarok a még Melfiben tartózkodó királyhoz mentek, a ki nemsokára innen tovább indult. Conza és Oliveti városok behódoltak neki, míg a Sanseverinoi Róbert uralma alatt álló Contursi[2] ellenállott. De ez nem tartott sokáig, mert Lackfi András és István, a lengyel Morovcsok és Sós László

Miklós alvajdának a fia s azzal a Tamással azonos, ki 1367-ben a tengermelléki bán (lásd alább).

[1] Így nevezi a koríró; okirataink azonban csak három XIV. századbeli kir. allovászmesterről tudnak. Ezek a következők: *a)* 1344—1348-Vörös Péter, a Doboka és Kolozs megyében birtokos cegei Vas-család sarja; *b)* 1378-ban némai Kolozs Jakab; *c)* 1382 jan. 2. Vendéghi Pál fia Dávid helyettes lovászmester (a tényleges akkor Lackfi Dénes fia István). Hogy ki volt a vitéz Besenyő János, nem tudjuk. Annyi ismeretes csupán, hogy 1353 nov. 26-án a Zólyomban vadászó királynak életét mentette meg, a midőn egy sebzett medve került eléje s mindkét lábaszárát súlyosan megsértette (Fontes Domest. 3. k. 166.); a koríró szerint akkor is allovászmester volt. 1377 szept. 14-én találjuk, hogy a király a sárosmegyei Lipócz várban a zemplénmegyei Nagymihályiaknak kedvezményeket engedélyez. Az illető okirat pecsétjének helyén olvasható: Relatio Johannis bisseni (Besenyő János előadása. — Sztárai Okltr. 1. k. 438. l.). Az sem lehetetlen, hogy már előbb hasonló minőségben működött. A király 1375 márcz. 7-én a Kanizsaiaknak egy sopronmegyei ügyből kifolyólag okiratot állít ki, melynek pecsétje alatt olvasható: confessio præsente Johanne bisseno (Besenyő János jelenlétében történt bevallás. — Sopronm. Okltr. 1. k. 412.). 1361 nov. 18-án előfordul egy Besenyő János mint Óvár comese s várnagya; ez az Óvár valószínűleg Vas megyében volt. 1382-ben egy Besenyő János Veszprém megye főispánja, kit Erzsébet királyné Zárába s egyéb dalmát-horvát városokba küldött, mint királyi embert, hogy az ottani zavaros viszonyokat megszüntesse.

[2] Conza della Campania ma az Avellino tartománynak San Angelo dei Lombardi nevű kerületében van; Citra Oliveto Salerno tartomány Campagnai kerületében fekszik; ugyanott van Conturs is, melyet a dubnici korirat helytelenül nevez Ricardocknak.

rohammal bevették és a Hermann nemzetség czímerével, a fehér sárkánynyal díszített zászlót a város tornyára kitűzték. A király további útja volt: Eboli, Salerno (Lackfi István Serranál biztosította a királyi sereg vonulását), Scafati, Castellamare. Utóbbiban kellemetlen hírt kapott. Kont Miklós, a ki Aversát ostromolta, azt üzente neki, hogy jőjjön Aversába. Lajos jul. 1-én a város ellen rohamot rendelt, de vereség érte.[1] Erre Lackfi Istvánnak azt üzente, hogy egész erejével siessen segítségére. De hasztalan volt minden erőlködése. Aversa ostromlása sokáig húzódott. A király, a ki a vajda hadműveleteitől csodákat várt, a főparancsnokság változtatásában kereste a helyzet javítását, vagyis «kegyesen» felmentette a vajdát és Kont Miklósra ruházta a főparancsnokságot, a ki kétségkívül jobb diplomata volt. Mert a midőn látta, hogy fegyveres erővel nem boldogul, tárgyalásokba bocsátkozott Aversa parancsnokával, a mire ez aug. 3-án átadta a várost és a várat. Aversa elestét Nápoly behódolása követte, a miben Kont Miklósnak nagy része volt. A hadjárat főczélját elérve, Lajos belügyek elintézése végett szükségesnek látta, hogy Magyarországba visszatérjen, a hová okt. 25-én meg is érkezett.

Elutazása előtt a megszállt területeket a következők kormányzására bízta:

a) Az egész ország helytartójává *Lackfi Andrást* nevezte ki;

b) melléje rendelte *Tót Bertalant*, Kont Miklós fivérét;

c) Salerno kapitánya *Druget Miklós* lett, az I. Károly alatt Olaszországból Magyarországba bevándorolt család ivadéka, ki 1344 febr. 25-ike óta Ung megye főispánja, később pedig országbíró volt és 1355-ben halt meg:

d) a Terra di Lavoro kormányzója és egyúttal Aversa és Capua kapitánya a jánosrendiek vránai perjele *Fra(ter) Moreale*[2] lett.

[1] Megsebesültek a következők: *a) Aba nb. Denk* (= Demeter), a lipóczi Keczer-család oldalőse, ki még 1350-ben hazájában meghalt; *b) Csák nb. Ugron fia Ujlaki Miklós*, a későbbi országbíró († 1359); *c)* a már ismert *Zsámboki* János, a nádor fia, kit nyíl talált.

[2] Eredeti neve *Montréal d'Albano*. A franczia Provence-ban törzsökös nemesi család sarja volt; előbb jánosrendi vitéz, később zsoldos csapatvezér, a mely minőségében Lajos király szolgálatába lépett. Az ismert római tribun

A Wolffurti testvéreket, nevezetesen Ulrikot, magával vitte a király Magyarországba, a hol a mosonmegyei Magyaróvárral és a pozsonymegyei Vöröskő várával ajándékozta[1] meg őket.

A teljesség kedvéért még a következőt kell kiemelnünk. A nápolyi hadjáratra vonatkozólag Suchenwirt Péter osztrák költő költeményeiben többször oly lovagokat említ, a kikről nem mondja meg mindig határozottan, hogy magyar szolgálatban voltak, de a kikről az események összefüggése, de főként családi viszonyaik útján többé-kevésbbé kimondhatjuk, hogy részt vettek a hadjáratban. Ilyenek pl. a következők:

1. *Moriz von Haunfeld*, a ki állítólag tekintélyes stájer család ivadéka volt. Haunfeld nevű földrajzi tárgyat ma nem ismerünk ugyan, de a következő okok alapján elfogadhatjuk. A stájerországi deutsch-landsbergi kerületi kapitányságban jelenleg is *Hohenfeld* nevű helység van; 1344 febr. 12-én Nagymartoni Pál magyar országbíró kéri a pápát, hogy unokaöccse (= nepos), *Georgius de Honvelt lovag* (miles) és ennek neje külön gyóntatót választhassanak maguknak. A magyar főúrral való rokonság és Suchenwirt azon állítása, hogy Haunfeldi Móricz Apuliában is harczolt, nagyon valószínűvé teszik, hogy Móricz Honvelti Györgynek közeli rokona s hogy Apuliában való járása Lajos király olaszországi hadjáratával áll összefüggésben. Azt pedig, hogy Haunfeld és Honvelt a stájer *Hohenfelddel* azonos, bátran elfogadhatjuk;

2. *Hans von Chappel*, a kiről a költő azt állítja, hogy Nápoly előtt megsebesült; halálát 1357-re teszik. Ez nem más, mint a stájer *Capellen* nevű nemesi család I. János (Jans) nevű tagja, a ki 1303-ban merül fel;

3. *Ulrich von Walse*, kiről a költő azt mondja, hogy Treviso ellen indult Magyarország bölcs királyával és a kit híven segített;

Cola di Rienzi végeztette ki őt 1354-ben. Az olasz Moreale nem más, mint a franczia Montréal átalakítása.

[1] Vöröskő, melynek ma már csak a romjai láthatók, már 1296-ban is viseli e magyar nevet és így találjuk ezt később is; hébekorban azonban *Bibersburg* német neve is szerepel, a melylyel pl. 1425-ben is találkozunk (OL. Diplom. Oszt. 11,665 sz. Pybersburg). Nagyon valószínű, hogy Wolffurti Ulrik után a vár gyakran szerepelt eredeti német nevén.

különben éber őre volt a seregnek. Ez az alsóausztriai *Wallsee*-család tagja s Ulrik néven a negyedik. Előfordul 1328-tól 1360-ig.[1]

b) *A szerbek ellen.* Erről a hadjáratról az eddigi összefoglaló művek alig tesznek említést, a hazai okiratok pedig csak felette gyér adatot szolgáltatnak.

Miklós nádor 1350 okt. 13-án kijelenti, hogy a Várdai János és Losonczi Tamás között folyó ügyet, mely ez évi okt. 6-ára volt kitűzve, a szerb király ellen rendelt királyi hadseregnek oszlása utáni 15. napra halasztja.[2]

A hadjáratnak külföldi források szerinti oka az, hogy Kotromanics István boszniai bán (1314 † 1353 szept. 28-án) és Dusán István szerb császár († 1355 decz. 20-án) között háborúra került a dolog, a melyben a bán Lajos királytól kért segítséget és a mit Lajos meg is adott. Az egyik író szerint[3] az egyesült haderő 50,000 lovasból és 30,000 gyalogosból állott, a kikkel a bán Humból kiindulván a szerbeket megtámadta. A külföldi írók körülbelül 1349 második felére teszik a hadjáratot, míg a fenti magyar okirati adat szerint majdnem bizonyos, hogy a magyar segítőcsapat csak 1350-ben lépett működésbe. Dusán egy 1350 ápr. 13-án a velenczei signoriához intézett levelében arról panaszkodik, hogy a bán néhány szerb tartományt és helységet elfoglalt és ezt még most is teszi. 1350-ben megfordult a koczka, a mennyiben Dusán a bánt megtámadta; valószínűleg arra számított, hogy a magyar király nápolyi hadjárata miatt Boszniában nem igen segédkezhet. Bobovácz váráig nyomult, de hiába, mert nem tudta bevenni; erre a vár környékét elpusztítván, Hum tartományra rohant. A hadjárat további mozzanatai ismeretlenek és csak azt tudjuk még, hogy 1351-ben már nem volt háború.

Itinerarium: Jan. 5., 6., 13.: Buda; jan. 17.: Visegrád; febr. 14., 19.: Buda; márcz. 8., 9., 31.: Buda; ápr. 4., 10., 11., 13. Buda; ápr. 18.: *Zeng;*[4] jun. 30.: *Aversa;* jul. 10., 26.: *Aversa* vár

[1] V. ö. *Dr. Bleyer Jakab* jeles értekezésével a «Századok» 1899. évf. 881—902. l.

[2] *Zichy-Oklt.* 2. k. 486. l.

[3] *Engel.* Geschichte von Serwien und Bosnien. 282. l.

[4] *Anjou-kori Diplomátiai Emlékek* 2. k. 381. l. szerint ápr. 19-én Budán, lett volna; de minthogy egy nappal korábban már Zengben tartózkodott,

ostroma; szept. 5., 8., 15.[1]: *Aversa;* szept. 19., 26., 30.: *Róma;* okt. 16.: *Modena;* okt. 27.: Buda *(visszatérés Olaszországból);* nov. 1., 4., 15., 17.: Buda; decz. 6.: Buda.

1351.

A litvánok ellen. Erről hazai okirataink következőleg nyilatkoznak:

1. A király Budán 1352 ápr. 26-án elmondja, hogy a két *Nagymartoni Miklós* (sopronmegyei birtokosok) nemrég («temporibus non prolongatis») abban a hadjáratban vett részt, melyet ő maga erős sereg élén a pogány litvánok ellen vezetett.[2] Pór a Nagymartoniak e szereplését a litvánok elleni 1345-iki expeditióra helyezi; de ez azért nem fogadható el, mert az idézett okirat világosan megmondja, hogy a hadjárat nem sokkal 1352 előtt volt, erről pedig nem állíthatja, hogy erős sereg vett volna részt abban (l. f.).

2. Jul. 18-án kijelenti Lesznai Lőrincz zemplénmegyei birtokos, hogy egy bírósági ügy dolgában azért nem járhat el, mert rokonai: *Csemernyei Miklós és Gergely* (szintén zemplénmegyeiek) a királylyal együtt a harcztéren vannak.[3]

III. Kázmér lengyel király, Lajosnak anyai nagybátyja szerencsétlen háborút viselt Lubárt litván herczeg ellen, miért is Lajoshoz segítségért fordult. Lajos, ki akkor már a lengyel trón várományosa volt, eleget tett a meghívásnak. Seregével 1351 jul. 9-én indult el Budáról. Jun. 24-én Kassa alá érkezett, a honnan Krakó felé indult, hol a lengyel seregekkel egyesült. Az ellenségnek Galicziából és Lodomeriából való kikergetése után

ez az adat el nem fogadható. Hogy 1350 ápr. 29-én (Pór: Keszei Miklós 119.) Budán lett volna, szintén el nem fogadható. Látjuk továbbá, hogy máj. 1., 13., 29. és 31-én Budán volt; de ezek a keltezések is csak kanczelláriaiak. Ugyanez áll jul. 13-ról is (Anjou-kori Okmtr. 5. k. 404 l.).

[1] *Zichy-Okltr.* 2. k. 432. l. szerint aug. 24-ike előtti vagy utáni csütörtökön: Buda; de ekkor Lajos még Olaszországban volt. Az sem áll, hogy szept. 25-én (Bánffy-Okltr. 171.) Budán tartózkodott volna.

[2] *Anjou-kori Okmtr.* 5. k. 576. l.

[3] *Sztáray Okltr.* 1. k. 238. l.

julius 27-én Sandomirban ütötte fel táborát, mire röviddel ezután Lublinban áll, hol a lengyel király súlyos megbetegedése miatt Lajos az egyesült magyar-lengyel hadsereg főparancsnokságát vette át. Nagyobb hadműveletekre azonban nem került a dolog, mert Lajos a két litván fejedelemmel, Olgerddel és Kiejstuttal hamarosan békét kötött, majd Krakóba visszatért, magával vivén Kiejstutot; ez azonban az úton megszökött és a békét minden irányban kijátszotta.

Lajos kiséretében a következők voltak:

1. A már ismert *Kont Miklós* pohárnokmester és Pozsony vármegye főispánja;

2. A már ismert lengyel *Morovcsok*, Bereg megye főispánja;

3. *Rikolf fia: Tarkői László*, szepesmegyei ember, kit 1329 óta ismerünk;

4. *Katyisz nb. Szécsényi Konya Miklós;*

5. *Szudár Péter*, Zemplén megyében törzsökös család tagja, a ki 1343-tól 1352-ig mint udvari apród szerepel; 1354 óta Sáros és Szepes megye főispánja, később pohárnokmester, országbíró s szlavóniai bán.

6. A már ismert *Baracskai Jakab fia Miklós;*

7. *Kreuzbeck Frigyes, német ember.* — Már Ottokár rímes krónikája említi «Friedrichen dem Kriuzpecken» (30,390. vers), a ki 1289-ben Albert osztrák herczeg seregében Güsszingi Iván ellen harczolt. De alig tehető fel, hogy ez 62 évvel később fegyverképes ember lett volna. — 1336 jul. 20-án az országbíró az osztrák Kreuspeyk vára előtt okiratot állít ki (Anjou-kori Okmtr. 3. k. 281). 1359-ben találjuk, hogy IV. Rudolf osztrák herczeg Kreuspachi Frigyes nevű tisztviselőjének (= dienstmann) az osztrák fővadászmesteri hivatalt adományozza (Jahrbuch des «Adler» 1887. évf. 142). 1362-ben pedig előfordul az osztrák főurak sorában Kreusbachi Vilmos fővadászmester. — Hogy Kreuzbachi Frigyes részt vett Lajosnak 1351. évi litván hadjáratában, azt Suchenwirt Péternek elég megbizható művéből tudjuk;

8. *Ellerbachi Burkhard Pupilin* szintén német ember.[1]

[1] Ellerbach (régebben Elderbach) jelenleg a bajorországi Schwaben nevű kormánykerület dillingeni járásában fekvő helység, melynek urai már

Itinerarium: Jan. 4., 9.: Buda; febr. 22., 24.: Buda; márcz. 14., 17.: Buda; ápr. 1., 2., 10., 11., 24., 29., 30.: Buda; május 7., 8., 24.: Buda; jun. 2., 4., 23., 25., 27.: Buda; jul. 3., 16., 29.: Buda; aug. 11., 13.: Buda; aug. 16.: *volhyniai határ mellett;* aug. 17.: *a litván földből visszatérvén táborozás a litván területen;* szept. 13., 21., 29.: Buda; okt. 6., 11., 16., 27.: Buda; decz. 6., 7., 8., 12., 15., 16.: Buda.

Dr. WERTNER MÓR.

a XII. század második felében szerepelnek. A Pupilin név náluk sok változatban fordul elő (1387.: Poppelin; 1441.: Buppeli; 1442. és 1447.: Popplin (Suchenwirthnél: Pupli). Egyebütt e név csak ritkán található. A valamikor Westphaliában feküdt stablo-malmedy-i benczésrendi kolostor apátjai között volt 669—670. I. *Papolin* (Babolin), 685-ben II. Papolin; a bajorországi oberfrankeni tartományban van 1366-ban *Pupelein* Aberdar nevű birtokos; úgy látom, hogy mindezek az ismert német Poppo név változatai. Hogy helylyel-közzel mennyire elferdítették az Ellerbach nevet, mutatja többek között a következő példa is: Lajos király 1351 jul. 11-én kéri VI. Kelemen pápát (Vatikáni ltr. ann. X. fol. 67.), hogy *Burthardo de Elrekatel*nek és ennek Erzsébet nevű nejének gyóntatójuk szabad választását engedje meg. Hogy itt Ellerbachi Burkhardról van szó, bizonyosnak veszem.

AZ ELSŐ MAGYAR HADIHAJÓ.

«Királyi magyar hadigőzös Mészáros». 1848.

Nehogy a fellázadt alvidékiek és csajkások elfoglalt és felfegyverzett gőzösökkel és azok által vontatott csajkákkal meglepjék a fővárost, a magyar kormány a főváros védelmére először is őrágyútelepet állíttatott fel Csepel környékén, majd a junius 2-iki ministertanácson megbízta gróf Széchenyi István közlekedési és Mészáros Lázár hadügyi ministereket, vegyenek meg a gőzhajótársaságtól a magyar állam részére 3—4 alkalmas gőzöst s egyben szólítsák fel a társaságot, hogy szüntesse be a gőzhajózást a Száván, nehogy a horvátpárt a gőzhajók erőszakos haszonbavételével azokon insurgenseket szállítson, s így az alsó végeket még jobban fellázítsa.[1]

A két minister Wodianer Móricz ügyvivő útján érintkezésbe lépett a gőzhajótársasággal s ez junius 7-iki bécsi közgyűlésén elhatározta, hogy vétel útján átengedi a magyar kormánynak a «Franz» nevű gőzöst, továbbá egy vontató hajót és néhány uszályt, s elvállalja két hadihajó építését az óbudai hajógyárban a magyar kormány számlájára. A 60 lóerejű «Franz» gőzöst, amelyet a társaság néhány éve 118,854 pft-ért szerzett be, 60,000 frt-ért hajlandó átengedni a magyar kormánynak, mely ezen összeget két részletben magyar bankókban és hitellevelekben fizetheti meg.[2]

A kormány a társaság kedvező ajánlatát elfogadván a «Franz»

[1] Országos Levéltár: Hadügyi ministerium 1240/1848. h. ü. eln. sz. — Közmunka- és közlekedésügyi ministerium 207/1848. és 232/1848. közl. eln. sz.

[2] O. L.: Közmunka-közlekedési min. 207/1848. közl. eln. sz.

már junius 13-án az óbudai hajógyárba került, hogy hadiczélokra átalakítva «Mészáros» néven még augusztusban megkezdhesse működését. Az átalakítási munkálatok vezetésével Mészáros hadügyi minister megbízta Adamich mérnök őrnagyot és Navarra századost s tűzmestert, sőt maga is behatóan tanulmányozta s megbeszélte velük s a társaság mérnökeivel a munka minden egyes részletét.[1]

Miután az utas s személyzeti fülkéket átalakították tiszti és legénységi lakásokká, kápolnára, kórteremmé, következett a hajó tüzérségi felszerelése, még pedig nyolcz darab 6 fontos, két darab 12 fontos ágyút és két hét fontos taraczkot állítottak fel a hajó fedélzetén.[2]

Midőn ezen munkálatoknak híre terjedt, napról-napra jelentkeztek katonák s tisztek, volt hajósok és hajóstisztek, kik szívesen, sokszor díjtalanul, szolgáltak volna a hadigőzösön.[3] A hajó személyzetét Mészáros hadügyminister nagy gonddal, a hadseregparancsnokokkal, a tábori egyházi főnökkel és az igazgató tábori törzsorvossal folytatott tárgyalások alapján állította össze s már julius végén megkezdődött a személyzet szakszerű kiképeztetése. A hadigőzös főparancsnokává Pálóczy László, a Turszky-féle 62. sz. gy. sorezred egyik kapitánya neveztetett ki; Máray Zsigmond csajkás hadfi a honvédséghez számfeletti őrmesternek és a «Mészáros» parancsnoka segédének, Orsonits Gáspár honvéd tüzérhadnagy a gőzhajó tüzérségének parancsnokává, Lekman János hajóskapitánynyá, Hervoich Antal nyug. őrmester számvevő tisztül, Markovits Antal pécsi egyházmegyei áldozó pap hadi lelkészszé, Herdegen Ede hadi főorvos főorvossá, Tombor Jusztin hadi alorvos pedig alorvossá neveztetett ki a «Mészáros» hadigőzösre.[4]

A hajó személyzete a következőkből állott. *Szerződés szerint felfogadott hajósszemélyzet:* 1 hajóvezér, 1 első-, 1 másoderőművész (gépész), 1 első-, 1 másod- és 1 önkéntes kormányos, 2 ács, 1 vitorla-

[1] O. L.: Hadügyi min. 364/1848. h. ü. eln. sz.

[2] O. L.: Hadügyi min. 1848. évi 51. kútfő 167. tétel.

[3] O. L.: Hadügyi min. 662/1848. h. ü. eln. sz. — Közlöny 1848. 38. sz. (163. l.)

[4] O. L.: Hadügyi min. 1130., 1150., 1496., 1513., 1590/1848. h. ü. eln. számok és u. o. 4560/1848. sz.

mester, 6 fütőlegény, 9 hajóslegény, 1 szénhúzó, 1 hajós ifjoncz. *Tüzérség:* 1 alhadnagy, 1 tűzmester, 3 tizedes, 3 főpattantyús, 27 alpattantyús, 1 tisztiszolga. *Gyalogság:* 1 őrmester hajósegéd, 2 tizedes, 1 dobos, 40 közvitéz. *Tiszti telep:* 1 kapitány hajóparancsnok, 1 tábori lelkész, 1 számvivő tiszt, 1 számvevő segéd, 1 főseb ész, 1 alsebész, 1 hajósegéd.[1]

Ezeknek egy havi járandóságuk volt 2740 ft. 36 kr. A 23 polgári személyzet élelmezése személyenként és naponkint 28 kr., egy hóra 332 ft. 44 kr. Átalányok, foltoztatási, czipőjavítási pótlék, a kapitányi szolga ruházatának megváltása 30 frt. A számvevő tiszt írószer pótléka 3 ft. 30 kr. Összesen : 366 ft. 14 kr. Vagyis az összes személyzeti kiadások összege havonként 3106 ft. 50 kr.

A katonai személyzetet meghagyván a hadsereg kötelekében a hadügyi minister rendelte szolgálattételre a hadigőzösre. A polgári személyzet szerződés útján fogadtatott fel, melyet a hadügyi minister szóbeli meghagyására Adamich őrnagy kötött Práznovszky Ignácz kir. ügyvéd, a királyi ügyek képviselőjének közbenjöttével az alkalmazandó személyekkel.[2]

[1] O. L. : Hadügyi min. 1848. 51. k. 363. t.

[2] O. L. : Igazságügyi min. Állad. titk. oszt. 1848. 32. k. 52. t. és Hadügyi min. 1848. 51. k. 454. t. A hadügyi minister által 1848 jul. 28-án jóváhagyott szerződés a következő :

Szerződés.

Mészáros nevet viselő hadigőzös felhadazására az alólírottakkal, az alábbálló feltételek mellett, fenntartatván a hadügyi Ministernek jóváhagyása következő szerződés köttetett.

Mi alólírottak kötelezzük magunkat a fentnevezett hajó szolgálatában egy a folyó hó 1-től számítandó évig híven, bátran, engedelmesen megmaradni ; mindent, mit fellebbvalóink, jelesen a hajó parancsnoka rendelend, pontosan, lélekismeretesen és serényen tellyesíteni, kötelességünk megszegése esetére magunkat az érdemlett büntetésnek jelesen kissebb nemű kihágásokért 1-tül 5 pengő ft. pénzbeli büntetésnek alávetvén. Az érintett feltételek a következők : a tüzelő egyéneknek 25 p. ft., a matrózoknak 16 ft., a szénhordóknak 23 p. ft., a hajógyermeknek 12 p. ft. havi fizetés, szabadtartás fejében naponkint 1½ font hús, 1½ font kenyér, ebédre való főzelék és a hajógyermek kivételével 3 meszely bor ; ruházatra pedig kalap, felső öltöny, nadrág és czipő ; ezenkívül a szolgálatban következhető valódi rokkantság esetére elhelyezés a kir. rokkantak lakában és naponként 20 p. kr. Költ Ó-Budán. Julius 8-án 1848. Aláírások. Ministeri jóváhagyás.

Miután az átalakítási munkálatokat befejezték, megkezdődtek az élestöltéssel való lőgyakorlatok a Dunán, mire a hadügyi minister a fővárost hirdetményben előre figyelmeztette, nehogy az ágyúdörgés felesleges nyugtalanságot idézzen elő a lakosság körében.[1]

Julius 20. és 24-ike közt felállították az óbudai hadi ruhatárból a hajóra szállított kápolnát, berendezték a kórtermet és gyógyszertárt s végül a hajóra szállították a municziót, még pedig: a nyolcz darab 6 fontos ágyú számára 1280 golyót és 16 kartácsot (8 drb 3 és 8 drb 6 latos seréttel); a két darab 12 fontos ágyú részére 140 golyót, és 20 kartácsot, és a két darab 7 fontos taraczk számára 160 gránátot és 20 drb kartácsot. 8 láda gyutacsot, 12 gombolyag gyujtózsinort és 46 drb 6 fontos vaktöltést díszlövések számára. Továbbá 6000 pisztoly töltényt, 2400 éles gyalogsági töltényt, 20 font puskaport és 150 font ólmot[2].

Julius 25-én megtörtént az ünnepélyes felszentelés, a személyzet eskütétele[3] és julius 30-án indult útnak először a «Mészáros» a Dunán lefelé.[4] Elinduláskor kézbesítették Pálóczy kapitánynak a hadügyminister parancsát és utasításait:

«A Mészáros hadigőzhajó parancsnokának. Valamint már előbbi értekezéseimben nagyobb részint kimerítettem általános nézeteimet a hadihajónak működéseire, rendeltetésire és biztosságára nézve, midőn azokat ismétlem, nem mulaszthatom el újra emlékezetébe hozni a parancsnokságnak, miszerint azon intézkedések, a mellyek a fennebbi czélok elérésére szükségesek, annál nagyobb szorgalommal és pontossággal megtétessenek, hogy ezen első hadigőzhajónak fenntartása, más részről pedig a Duna hajókázása és mind két partjának ellenségtőli megóvása sikeresen eszközöltethessék, főfeladata ennélfogva tehát a százados úrnak ezekre kellően figyelmezni és ha a hadigőzhajónak veszélyeztetése nélkül Pétervváradot elérheti, ott szinte a fenn elsorolt czél elérésére működjék, más különben pedig minthogy ott báró Hrabovszky

[1] Közlöny. 1848. 39. sz. jul. 18. (169. l.)
[2] O. L. Hadügyi min. 1962/1848. sz.
[3] U. o. 1467/1848. h. ü. eln. sz.
[4] U. o. 1654/1848. h. ü. eln. sz.

János hadnagyvezér és főhadiparancsnok rendelkezése alá esik, jelentse be ő méltóságának a hadigőzhajó állapotát, megtámadási és védelmezési erejét, ne titkolja el, a főhadi parancsnok urat a hadihajó más tulajdonai felől is oly kimerítőleg értesíteni, a mely által a vizeni egész működhetését felvilágosítsa, hogy a hadnagyvezér úr ezáltal a hadihajó egész használatát belátása szerint elintézhesse.

Felhívom továbbá a százados urat, szoros felelősség terhe alatt mindazon intézkedéseket megtenni, a mellyek a fenidézett czélra vezetők lennének, ha pedig Péterváradra nem mehetne, és ott vesztegelnie kellenék, tehát a Dunán felfelé czirkáljon akár egész Pestig, a hol az utazásban észrevett hibákat lehetőleg orvosoltatni fogja és magát a szükségesekkel ellátandja. Az elkövetett vagy történt hibára nézve utolsó beszélgetéseinkre hivatkozok, elvárván tudósítását minden állományról. Végtére az előfordulandó ellenséges erőre nézve kikötöm a hajó biztosságát szem előtt tartani s inkább visszatérni, mintsem veszélyeztetni, okot adván, hogy hibák mutatkoztak, mellyek orvoslását itten kelletik eszközöltetni.

Pest julius 31. *Mészáros* s. k.»[1]

Részletesebb utasításra eddig nem sikerült rátalálni, de két hadügyministeri átirat az ipar és kereskedési ministerhez és a belügyministerhez a részletekre nézve is eléggé pontos felvilágosítást nyujtanak. Az egyikben a hadügyminister felhívja az ipar és kereskedési ministert, hogy tegyen közzé haladéktalanul egy oly parancsot s egyet a «Mészáros» hadigőzös parancsnokának is kézbesíttessen, melynél fogva a hadigőzös minden a Dunán fel s alá járó kereskedelmi és más hajót megvizsgálhasson, vajjon nem csempésznek-e magukkal lefelé az ellenség táborába fegyvereket, lőszereket és más egyéb a magyar kormány részéről megtiltott kiviteli czikkeket, mikor is úgy a hajót, mint rakományát elkobozhatja.[2] A másikban pedig a belügyministert szólítja fel, hogy a dunamenti megyéket hívja fel először arra, hogy a «Mészáros»

[1] U. o. 4146/1848. sz.
[2] U. o. 4663/1848. sz.

hadigőzös számára a Dunaparton azon helyeken, hol kikötne, ha tűzifára szüksége lenne, azt azonnal készpénzért átengedjék, még pedig a gép fütésére mintegy 50—60 öl szükségeltetik. Másodszor kér a hajóparancsnok részére a dunamenti községek előljáróihoz szóló szigorú parancsleveleket, mely knek értelmében a hajóparancsnok kivánságára az alsóbbrendű személyesen jelenjen k meg, a felsőbbek pedig megbizható kiküldöttet menesszenek azonnal a hajó fedélzetére, hogy a hajóskapitánynak a kivánt felvilágosításokat megadhassák.[1]

Ezek s az alábbiak szerint tehát elsősorban az ellenséges, úgy katonai, mint kereskedelmi hajóforgalom megakadályozása, az ellenséges partok megfigyelése, ellenséges átkelések meggátlása, esetleg a saját katonaság átkelésének hathatós tüzérségi támogatása, ellenséges parti erődök lövetés és parti táborok nyugtalanítása lett a «Mészáros» első magyar hadigőzös feladatául kitűzve. Hogy ezeket a feladatokat mikép oldotta meg s mennyire felelt meg a hozzáfűzött várakozásoknak, arról sajnos, teljes képet nem lehet nyujtani, mert úgy a hadügyminister rendeletinek, mint Pálóczy kapitány jelentéseinek nagy része elveszett s mindeddig nem sikerült felkutatni. De a néhány fennmaradt parancs és jelentés is elég érdekes s érdemes választ ad s nagyjában megfelel a kérdésre.

I.

«Mészáros hadigőzösről Pálóczy László századosnak jelentése a hadügyministeriumhoz, — mely hason tévedések elkerülése s a nemzetőrségnek s a dunamelléki lakosságnak illető előljáróik általi felvilágosítása tekintetéből közhírré tétetik.

Palánka, 1848 aug. 19-én.

Tegnap délután 3 órakor elindultam Apatinból és este 9 órakor minden akadály nélkül egész közel Palánkáig értem, midőn több őrtüzektől megszólíttatánk mind a rácz, mind a magyar feléről a Dunának; alig haladtunk tovább Palánka felé magyar kiáltásokkal és éljenzésekkel, midőn a magyar partról két lövés esett,

[1] U. o. 1371 1848. h. ü. eln. sz.

mely minket azonban nem sértett meg s mely lövésekre az egész magyar épen azon a napon állított őrvonal emberei fellármázva mind reánk süté fegyvereiket s miután mindig ráczul feleltek magyar kiabálásainkra és egyre lövöldöztek, mi is tettünk ijesztésképen három ágyúlövést némely kisebb lövésekkel vegyülve, szerencsére nem találtunk senkit. A főhiba volt, hogy ezen baranyai magyar nemzetőrök rettenetes túlbuzgóságból minket ráczoknak véltek, mi pedig őket szinte azoknak, miután a magyar kiabálásokra mindig ráczul feleltek ; mi onnan eredt, hogy ráczok valának az őrvonalon, kik azonban a rablókkal nem tartanak, később azután kiálltunk a partra, és minden lecsendesedett.»[1]

II.

«Pálóczy László százados s a «Mészáros» hadigőzös parancsnoka következő jelentést tesz Palánkáról f. h. 19-én a hadügyministernek.

A palánkai nemzetőrségi őrvonalt Nestyén helysége már több hét óta avval ijesztgeté, hogy ezen helység lakosi a mitőlünk elfoglalt, 200 embert bíró komppal áttörni és Palánkát elpusztítani szándékoznak. Ennek folytán én a gőzössel Nestyénbe által menék s egy alkalmas távolságra megállván s egy ladikba 6 embert és 5 hajóslegényt beültetvén azon utasítással küldém ki őket a szárazra, miszerint az ottani néptől szép szóval a kompot visszakérjék. Azonban alig közeledtek azok a komphoz, a legközelebbi házakból mintegy 20 lövés esett rájok, mire én a ladikban ülő emberek biztosítására egy 6 fontos ágyúval feleltem. Erre a hegyről két kisebb ágyú lövetett ránk sérelem nélkül, mely 2 lövésre természetesen megnyíttatám én is a tüzet a palánkai nemzetőrökkel, kik szinte kisebb 3 ágyúinkkal a partról a Dunán keresztül az ellen figyelmét két felé osztották. Alighogy részünkről megkezdődött a tüzelés, az ellen ágyúi nyomban elhallgattak s az egy lélek nélküli Nestyén község lángba borult, úgy hogy kivévén a magyar részét és a rácz templomot a helység többi házai a rácz pap lakával együtt, mely utóbbit öt golyó és egy gránát ért, leégett. Az ágyúzás

[1] Közlöny. 1848. 77. sz. aug. 25. (385. l.)

után az emberek ismét kimentek a ladikból s az ott álló kompot minden ellenzés nélkül a hajóhoz vonták.»[1]

III.

«Hadügyminister Mészáros hadigőzös parancsnokának Budapesten october 11-kén 1848. Pozsonban.

E hó 10-kén 52 szám alatt kelt jelentését tudomásul vevén, meghagyom önnek a gőzössel Magyarország és Ausztria határa közt czirkálni és minden netalán történhető ellenséges seregek átkelésére főfigyelmét fordítani, tekintve pediglen mindig arra, nehogy a víz leszállása által a hajót veszélybe vigye.

Hadügyminister.»[2]

IV.

56. sz. Magyar hadigőzös Mészáros.

Hadügyminister Úr!

Dévény, 1848 évi okt. 13-án.

Tegnap a kormánybiztos Ujházi László parancsára föl menék Haimburgba, miután ő azon véleményben volt többek kimondására, miszerint ott hidat ütnek a Morva vizen felül álló ausztriai lovasság Haimburgba átvitelök végett ; oda érvén hidat nem találtam, de az osztrák vasasok utolsó csapatát, melly is egy kompon a többi átszállítottak után éppen a parthoz ért, nem akartam megtámadni, bár az egész átszállított ezred a parton föl volt állítva, miután nyilvános parancsom megtámadásokra nem volt és különben is egyik partjáról Austriának a másikra tétetett át lovassága. Egy gőzös ki feljebb állt az át nem állott Ceccoquert, ki is már a hajón volt, akará erre kényszerítődött átszállítani, de a mi 2 kéményünket látva azonnal a partra kiment és Deutsch-Wagram-felé masirozott. Rendeletét okt okt. 10-ről 1536. sz. a. 13-kán éjjel vettem és ahhoz tartandom magamat. — Ma reggel a pozsonyi őrsereg indul Bécs felé ; engemet a kormány biztos

[1] Közlöny. 1848. 77. sz. (385. l.)

[2] O. L. Hadügyi min. 8115/1848. sz.

előre küldött Heimburgba, megnézendő milyen katonasággal fedeztetik; odajöttömkor azonban semmi katonaságot nem találtam; most visszahúzódtam Dévényre és a szárazföldön lévő sereget, mihelyt ideérend vizen kisérendem, mindazonáltal nem igen messze, miután a víz igen csekély.

Pálóczy szdos s. k.[1]

V.

60. sz. Országi Magyar Hadigőzös Mészáros.

Hadügyminister Úr!

Posony, 1848. évi okt. 21-én.

Okt. 17-én indultam el Pozsonyból Pestre, midőn 18-kán Vácz és Pest között Kossuth elnök urral jöttem szembe, ki is azon parancsot adá, Pesten a szükségeseket bevévén őt útjában követni, Esztergomban visszajöttömig várva. Pestre menvén még aznap bevettem mindent és Hadügyminister Úrnak látogatási tiszteletemet akarám tenni, de hon nem találván, még az nap 11 órakor éjjel Pestről elindultam és 19-kén 7½ órakor Esztergomba érve Elnök Urat ott találtam és Komáromig kísértem, az nap ott maradván, másnap azaz 20-kán 12 órakor délben azon parancsot adá, miszerint Pozsonyba menvén, ott várjam további rendeleteit. Elnök Úr Győrött kiszállván, annak irányában megháltam. Ma 1½ órakor éjjel Ujházi kormánybiztos úrtól egy futár jött engemet azonnal Pozsonyba hivandó, hol is a seregnek jobb szárnyát, melly tegnap Haimburgban hált, oltalmazondjam.

Pálóczy major s. k.[2]

VI.

$\frac{9662.}{3562.}$ November 18-án 1848.

Az országos honvédelmi bizottmánynak.

Van szerencsém ide mellékelve Palóczy őrnagy és Mészáros hadigőzös parancsnokának 74. sz. alatti jelentését az országos.

[1] U. o. 8374/1848. sz.
[2] U. o. 8675/1848. sz.

honvédelmi bizottmánynak azon megkereséssel visszavárólag áttenni, miszerint az abban felhozott okok tekintetbe vételével a fent nevezett gőzösnek téli állomásrai berendezését elhatározni s azt szükséges intézkedések végett a hadügyministeriummal hova előbb tudatni sziveskedjék.

Pálóczy őrnagy a Mészáros hadigőzös parancsnokának.

Folyó hó 13-ról kelt és 74. sz. alatt felterjesztett jelentése nyomán ezennel meghagyom a hadigőzös parancsnokságának, miszerint addig is, míg téli állomása végett az országos honvédelmi bizottmány határozatával újabb rendeletet veend, — a hideg enyhítésére czélszerű intézkedéseket tegyen, őrködési időt rövidítse s ha kis kemenczék minden veszély nélkül alkalmazhatók, azokat azonnal állíttassa fel.[1]

Valószínű, hogy a honvédelmi bizottmány rendeletére a «Mészáros» nemsokára befutott az óbudai téli kikötőbe s Windischgrätz bevonulásakor leszerelt állapotban került osztrák kézre.

A «Mészáros» hadigőzössel egyidejűleg vette át a magyar kormány a «Batthyányi»-t s egy rakétás csónakot, továbbá felfegyverezte a Tiszán közlekedő gőzösöket is, a melyek egészen 1849 juliusáig igen hasznos szolgálatokat teljesítettek, de leginkább csak csapat- és élelmiszerszállításokkal.

Sokkal fontosabb s nagyobb horderejű lett volna a magyar kormánynak azon terve, hogy pánczélos hadihajókat építtet, ha a körülmények ennek keresztülvitelét megengedték volna. Már 1848 juniusában beható tanácskozásokat folytatott Mészáros Lázár hadügyminister Pálóczy Lászlóval, Mollinárryval és Adamichcsal a magyar állam részére építendő vashadigőzösök ügyében s ezek eredményeképen juliusban meg is bízta a gőzhajótársaságot, hogy óbudai hajógyárában fogjon hozzá az első ilyen hajó építéséhez. z építési munkálatokat a kormány részről Adamich és Mollináry, a társaság részéről pedig több mérnök s első sorban Pretions Sámuel angol hajóépítő mester vezették.

Mindenekelőtt megépítették a hajó favázát s ezzel október végére el is készültek. A hajó hossza 184, szélessége 23 láb volt. A hozzá való 100 lóerejű gépet a kormány megbizása folytán a

[1] U. o. 9662/1848. sz.

társaság a Pen és fia londoni czégnél rendelte meg 5150 £ árban s ebből a kormány 2500 huszast a megrendeléskor, 2650 huszast pedig a gép elkészültekor (nov. 2.) Wodianer bankár útján ki is fizette, egyben megbízta a társaság londoni képviselőjét, hogy a gép hazaszállításáról gondoskodjék. Közben azonban pénzhiány miatt itthon akadt meg a munka, míg végre nov. 24-én a pénzügyminister 25,000 pftnyi előleget utalt ki a társaságnak s ekkor megkezdték a belsőberendezés, a fedélzet s tüzérségi felszerelés munkáit; a külső vaspánczél lemezek felrakására azonban már nem került a sor, Windischgrätz közeledésekor abbahagyták a munkát.[1]

Buda visszafoglalása után a kormány újból megbizta az óbudai hajógyár igazgatóságát a hajó építésével s utalva arra, hogy a hajó «hova hamarabb elkészítése főszükséggé válván, az igazgatóság oda utasíttatik, miszerint annak minden akadályok mellőzésével siető és gyors építtetését eszközölje».

A kormány felszólítására a társaság azonnal újabb terveket készíttetett Pretions Sámuellel s jóváhagyás végett a kormány elé terjesztette, mely azt jóváhagyva sürgette a munka megkezdését, de az orosz beavatkozás megfosztotta Magyarországot attól a dicsőségtől, hogy mi építettük az első pánczélos hadigőzhajót s maradt a feltalálás dicsősége az amerikaiaké.[2]

Dr. PELZ BÉLA.

[1] O. L.: Hadügyi min. 1848. 51. k. 304., 432., 437., 447. tételek. — 7662., 7943., 8482., 8502., 9074., 9902., 10,687/1848. évi sz.

[2] O. L.: Közmunka- és közlekedésügyi min. Hajózási oszt. 1849. 2. k. 8. t. — Pretions felterjesztése személyes költségvetésével a következő:

A magyar kormánynak! a cs. k. Bécsi Dunagőzhajózási társulat hajóépitészétől.

Egy 184 láb hosszúságú és 23 láb szélességű hadigőzös tervrajzáért, melly a Duna folyamra s különösen hadi czéloknak megfelelő és nehéz tüzérség vontatására minden tekintetben alkalmas legyen s mellyen — mindamellett, hogy a vízgázolás igen csekély — a kellő erőre számítva legyen s így a hajóra egy közép-szelvény készítéseért, továbbá a calculusoknak Penn és fia angolhoni mérnökök átvizsgálása alá terjesztéseért, a kerékla pátok mélyedésének az előre kiszámítandó vízgázolással egybevetőleg leendő biztosítá-

sáért s a 100 lóerőre számított gépek leggyorsabb működésének eszközléséért ..... 50 font.

A hajónak a gyárban felállításakor kellő felügyelésért, a minták rajzainak hibátlan és hű elkészítéséért sat., a görbületek lemásolásáért s a kovácsoknak ezekkeli ellátásáért, a bókonyok (Rib, hajóborda), a hajó orra s hátulja, az alaplemezek sat. összeállításáért, a bókonyok felrakása és a hajó súlypontjának meghatározásáért, a gépek, katlanok sat. kellő elhelyezéséért, a gépezetnek biztosság tekintetéből a legelfogadottabb modorbani elrendezéséért, szóval a hajóra vízre bocsáttatásáig leendő felügyelésért ..... 50 font, összesen 100 font, vagy magyar pénzben 1000 pgő ft.

Ó-Budán, június 12. 1849.

TÁRCZA.

ADATOK AZ 1809. ÉVI HADJÁRATHOZ.

Budapest székesfőváros levéltárában őrzik a budai császári katonai törvényszéknek 1871-ig terjedő iratait. A törvényszék, a melyet minden bizonnyal még Mária Terézia uralkodása alatt állítottak fel, főként oly ügyekben ítélkezett, a melyek polgárok és katonák között merültek fel. Ezen kívül, az irattári anyag tanusága szerint, a törvényszék hatáskörébe tartoztak: a válóperek, a tényleges állományban elhalt legénységi egyének és a tisztek és tisztviselők hagyatéki és az árvák ügyei stb.-ek. A legértékesebb anyagot a hagyatéki és a polgári egyénekkel szemben felmerült adóssági ügyek alkotják.

A hagyatéki ügyek közül reánk nézve azért érdekesek *Davidovich Pál táborszernagynak* és Komárom vára parancsnokának, valamint a katonai Mária Terézia-rend lovagjának hagyatéki ügyiratai, mert bennök többek között olyan német szövegű levelek is vannak, a melyek adalékul szolgálnak az 1809-ik évi hadjárathoz.

A levelek közül az elsőt *Rainer főherczeg* írta Davidovichhoz; tizennégyet maga *Ferencz császár* intéz Davidovichhoz, míg a 2. számú, mely József főherczeghez szól, Ferencz császár levelének csupán a másolata. A 17. számú levél hitelesített másolat és *József főherczeg* intézte Davidovichhoz. Az utolsó, vagyis a 18. számú levelet *Kutschera János báró* írta ugyancsak Davidovichnak és benne semmi olyas nincsen, a mi érdekelne bennünket.

Az 1. számú levelet ő Felsége határozott parancsára Rainer főherczeg írta Pestről 1809 június 24-én. Szövege szó szerint a következő:

«Kedves Davidovich táborszernagy!

Testvérem, a főherczeg nádor úr tegnapi közlése alapján, gróf Metternich nagykövetnek és Dodun követségi tanácsosnak, a követségi személyzettel együtt elhatározott kicserélése tárgyában, tudatom

Önnel, hogy Dodun a franczia követséghez tartozó személyzettel június 28-ika előtt nem érkezhet be a Komárom előtti fogatváltó postaállomáshoz. Futár utján 24 órával előbb értesíteni fogom annak megérkezéséről, hogy értesítse: a franczia előörsöket és mint a kicserélésre legalkalmasabb helyet Ács postaállomását, ezt azután mindkét fél részéről 24 órára semlegesnek kell nyilvánítani, hogy mind a két követség kíséretével együtt ott baj nélkül beérkezhessen és a kicserélés után elvonulhasson. A mint lehet értesítsen az ügyben végrehajtott tárgyalásairól.»[1]

A császárnak másolatban hátramaradt levele 1809 július 24-én kelt Komáromban és József főherczeghez szól. Benne elhatározza a császár, hogy a folyó hó 12-ike, vagyis a fegyverszünet megkötésének napja óta behozott foglyokat ismét át kell adni az ellenségnek, mert ezzel mi is hasonlót követelhetünk. És ha a mondott 12-ike óta az osztrák csapatokból bárhol is került legénység az ellenség kezére, ezt állhatatosan vissza kell követelni és arra hivatkozni, hogy hasonló kívánságnak az osztrák hadvezetőség is eleget fog tenni. Majd így folytatja a császár: «Ennek következtében Kedvességed a kölcsönösség teljes biztosítása mellett a Narbonne franczia tábornoknak már átadott 26 foglyon kívül még a többi 55 főt is adja át. A kölcsönösség a legjobban úgy biztosítható, ha az elfogottakat, franczia részről is, nem egyszerre, hanem részletekben adják át. Kedvességed időről-időre jelentse be Nekem az eredményt és azt, hogy a francziák betartották-e a kölcsönösséget? Minden erre vonatkozó levelezés és tárgyalás őszinte, nyilt és a vezérkar főnökének aláírásával ellátott legyen.»[2]

A 3. számú levelet Tatáról írja a császár 1809 szeptember 1-én. Megtudjuk belőle, hogy a francziák a választóvonalon át és a Dunán lőporos szállítmányt irányítottak és hogy 1809 szeptember 2-án ismét egy hasonló szállítmány készült Győrré. Davidovich e jelentésére a császár azt írja a táborszernagynak, hogy a nélkül, hogy tudomást szerezne a holnap érkező szállítmányról, azonnal írjon Narbonne franczia tábornoknak, hogy a legutóbbi eseten elcsodálkozott, mert az ily eljárás szerződés- és egyezségellenes, vagyis valószinűleg előzetes tudomás nélkül történt. Ennélfogva értesítse (t. i. Narbonnet), hogy a kölcsönös megállapodások ily áthágását nemcsak szigorúan megtorolja, hanem oly rendszabályokat létesít, hogy ilyen és a legkellemetlenebb következményekkel járó esetek a jövőben elő ne forduljanak és hogy ő (t. i. Davidovich), mint várparancsnok, a kiismeri a katona kötelességeit, magasabb

[1] Érkezett: Komárom, 1809 junius 27.

[2] Érkezett: Pápán, 1809 julius 25. d. u. 3 órakor.

rendelkezés nélkül ilyent nem engedélyezhet és hogy joggal hasonlót is cselekedhet. Hogy pedig ebbeli állításának súlya legyen, a hely közelében, illő távolban, egy lovas hadosztályt vonultasson fel, hogy ha a dolog még egyszer megismétlődnék és a francziák a jobb parton, a mi választó vonalunkban akarják vontatni hajóikat, Gosztony tábornok, a ki Gőnybe tegye át szállását, a hajók megérkezésekor illedelmesen és határozottan tiltakozzon és ha a francziák erőszakhoz nyulnak, a mit azonban nem remél és a mi nagyon kellemetlen lenne, persze nem marad más hátra, mint hasonlóval válaszolni; ennél azonban eszesen kell eljárni.

A 4—16. számú levél Tatán kelt. Közülök a 10. és 11. számú levelek kémekre vonatkoznak. Az elsőben, a mely október 6-án kelt, tudomására adják Davidovichnak, hogy egy *Herzkuch* nevű zsidó, a kit Győrben gyakran láttak Narbonne tábornoknál és különben is gyanus egyén, nyilvános helyekbe surran és itt kihallgatja a katonákat és a polgárokat. Utasítja a császár a táborszernagyot, hogy a zsidó elfogatására tegyen meg mindent és ezt jelentse be neki. Herzkuch személyleírása a következő: 32—35 éves, karcsú, középtermetű, kék szeme van, szakálla fekete és hosszú, jól öltözködik, Győrben állítólag vagyona van.[1]

A 11. számú levél október 16-án kelt és Bécsből kapott titkos feljelentés alapján több olyan gyanus ember adatát és személyleírását tartalmazza a csatolmányban, a kiket a francziák kémeinek tartottak és a kiknek a hadseregnél kellett megjelenniök. Az első egy *Schiebel* nevű egyén, a ki mióta Magyarországból visszaérkezett, Bécsben a Landstrassen lakik a Birneban; egy nőt is hozott magával Pestről, a kit feleségének vall; inkább kicsiny mint középtermetű, hosszúkás arczczal, 30 és egynehány éves, erős pofaszakálla van, haja igen sötét, majdnem fekete, a Kerpennél[3] szolgált mint zászlós, vagy mint hadnagy. A második gyanus férfiú *Bram Ferencz;* igazgató fia; Tergel franczia ezredes titkárja volt; egyideig Pózenben lakott, majd Lazanszky kormányzónál vállalt szolgálatot Morvaországban, a ki négy lóval Magyarországba küldötte, a hol még most is tartózkodik. Gyanus volt továbbá: *Cremes* udvari titkár, aki akkor Bécsben a Wiedenen lakott és *Nimmerfort* elbocsájtott bécsvárosi tanácsos, a ki Bécsben a Lehngrubeban lakott. Schiebelre és Cremesre megjegyzi a leírás, hogy Magyarországba készülnek, míg Nimmerfortnak más a rendeltetése.

[1] Érkezett: 1809 október 8.

[2] Ma cs. és kir. 49. gyalogezred.

A 12. számú levelet 1809 október 17-én írta a császár a táborszernagynak és arról értesíti benne, hogy meghatalmazottai Bécsben békeszerződést írtak alá, a melynek szószerinti szövegét majd el fogja küldeni neki. Egyszersmind utasítja a táborszernagyot, hogy a francziák és ezek szövetségeseinek futárjai, a kik rendes útlevelekkel bírnak, nehézség nélkül szabadon utazhatnak.[1]

Az 5. és 6. számú levél[2] Komárom vára helyőrségének belső életére vet világosságot, a mennyiben az első így szól: Határozottan arról értesültem, hogy Komáromban nagyon kártyáznak. Ez nem történhetne meg, ha a várparancsnokság nagyobb figyelemmel lenne és ha a térparancsnokság személyzetét jobban szorítanák kötelességeinek teljesítésére. Kívánom, hogy ez az ártalmas rendetlenség azonnal beszüntettessék és remélem, hogy az ez irányban kiadott parancsaim és rendeleteim pontos végrehajtása felett őrködni fog.

A második pedig arról ad hírt, hogy a hadsereg csapatai és az insurrectiós gyalogság között többször viszálykodás támadt. «Meghagyom, írja a császár erélyes hangon, hogy gondosan ügyeljen és akadályozza meg azokat a körülményeket, a melyek az ily kellemetlenségeknek okai és példásan büntesse meg a viszály okozóit; hiszem, hogy a legjobb egyetértés marad fenn, a miben a jó példát felülről kell megadni.»

József főherczegnek, Székesfehérváron az insurrectiós táborban 1809 október 11-én kelt és csupán hiteles másolatban levő 17. szám alá foglalt levele[3] *Szeth János* Komárom megye fizikusának adatott ki annak idején és pedig a komáromi és esztergomi cs. k. tábori kórházakban előfordult hiányok kivizsgálása végett. A hiányosságokat Ő Felségének jelentették be, a ki a kivizsgálást is elrendelte. A megbízatás titkos volt, a végrehajtásra nézve pedig ezek olvashatók: «Jelen rendelet vétele után Komáromban Davidovichtól, Esztergomban pedig az ottani hadosztály, vagy dandár tábornoktól, vagy ennek helyettesétől nyilt parancsot kérjen és azután egy megbízható és elfogulatlan polgári orvost vévén magához, teljes óvatossággal és nagy pontossággal vizsgálja ki a fentebb említett két cs. k. katonai kórházban a feljelentés pontozataiba foglalt rendetlenségeket, végül pedig a legrövidebb idő alatt, személyes felelőssége mellett semmit el nem hallgatva, lelkiismeretes jelentést tegyen, megjegyezvén, hogy a kivizsgálást minden késedelem nélkül kell megtennie és az eredményt minden egyes

[1] Érkezett: 1809 október 18.

[2] Az első 1809 szept. 26-án, a második szept. 19. kelt.

[3] A másolatot Molnár százados hadosztály hadbíró hitelesítette.

állomásra vonatkozóan külön-külön kell ide beterjesztenie.» Kár hogy a feljelentés pontozatait nem vették másolatba.

Végül a 4., 7., 8., 9., 13., 14., 15. és 16. számú levelek Komárom vára helyreállítására, élelmezésére stb.-re vonatkoznak.[1]

A 4. számú levél szövege a következő:

«Kedves Davidovich táborszernagy!

Szükségesnek tartom, hogy Komárom vára eleség raktárai több levegőhöz jussanak, de nehogy az élelmikészleteket elidegenítsék, szükséges, hogy minden faajtóhoz egy vasrácsot készítessen; továbbá, hogy a helyiségekben levő szükségtelen eszközök, mint üres hordók, ládák stb.-ek eltávolíttassanak. A Vág és a Duna melléki két erődnek ostrom elleni biztosítása végett az escarpe lábánál magas és erős czölöpzetet kell készíteni és a Duna melletti erődöt két erős oszlopsorral kell összekötni a Dunával; a Vág melletti erődnél pedig, a Vág hídját az erőddel, két soros czölöpzettel kell összekötni. Továbbá, nehogy az ellenség a Duna és a Vág és a Vág-Duna, valamint az erődök között átsurranhasson, mind a két folyó-hosszában többsoros gerendafalat kell építeni. Egy erődházzal ellátott önálló zártsáncz építése a város alsó szögletében nemcsak a dunai hídat védené és a hídfőt is támogatná, valamint az ellenségnek az előnyomulását gátolná a város felől oldalból és hátból, hanem a Palatinus-sáncz magtartását is biztosítaná. Ennélfogva a végrehajtáshoz tegye meg azonnal az intézkedéseket, a mihez a hadügyminiszternek meghagytam, hogy az ottani munkások számát 2—3000 emberrel szaporítsa. Épúgy meghagytam fivéremnek János főherczeg úrnak, hogy hadseregéből két századost és 2 mérnökkari tisztet haladéktalanul Komáromba küldjön. A munkák előhaladásáról időről-időre tegyen jelentést. A mi pedig Komárom vára egyéb szükségletét illeti, a mellékelt másolatból láthatja, hogy a hadügyminisztert utasítottam, hogy 15,000 ember részére legalább is hat hétre szükséges eleséget biztosítson a vár számára.»

A melléklet szöveg pedig ez:

«Colloredo gróf hadügyminiszternek! Tata, 1809 szept. 11. Szükségesnek tartom, hogy Komárom várának a kazamattákban elhelyezett legénysége számára legalább is 3000 darab kettős varrott szalmazsák, továbbá 4000 darab pokrócz kiszállíttassék és hogy a kazamatákban padlózat készíttessék. A fűtéshez és főzéshez 30—40 darab kályha kell

[1] Keltezésük a következő: szept. 11., szept. 23., szept., 19., okt. 2., okt. 28., nov. 5., nov. 6. és nov. 13.

a hozzá való csövekkel. A 212 darab ágyú elégtelen, mert az elmult évben is 300 darab volt előriányozva. Épúgy hiányzanak ezek részére a tartalék ágyútalpak. Meghagyom, hogy azonnal és még az iránt is intézkedjen, hogy 12 darab 12-es kazamatta ágyútalp is kiszállíttassék. Intézkedéseire vonatkozó jelentését annak idején elvárom.»

A 7. számú levélben azt írja a császár, hogy ő maga is egyszer személyesen meggyőződött, hogy Komárom vára kerületében minő rosszak az útak, de főként a hídfőkben; a legkisebb eső után feneketlenné válnak. A házak jelenlegi gyakori lerombolása következtében az útak javításához való anyagban nem lehet hiány, csak idejében kell gondoskodni róla, még mielőtt a nedves időjárás beáll és mielőtt a gyakori menetek feneketlenné és majdnem javíthatatlanokká teszik őket.

A 8. számú levélben szó esik a komáromi híd megsérüléséről és ennek teljes helyreállításáról. «Meg vagyok győződve arról, írja a levél végén a császár, hogy a szükséges javításokat megtették, hogy hasonló baleseteknek elejét vegyék a jövőre nézve.»

A következő levélben meghagyja a császár Davidovichnak, hogy széleskörű intézkedéseket tegyen és biztosítsa azokat a helyiségeket, a melyek hat hónapra szükséges eleség elhelyezéséhez kellenek; egyuttal tudatja, hogy a hadügyminiszternek is sürgősen parancsot adott.

A 13. számú levélben arról értesíti a vár parancsnokát a császár, hogy mivel az Ausztriába, de inkább a Bécsbe szánt élelmiczikkek szállításához nincsen elegendő eszköz, megengedte a hadügyminiszternek, hogy a szállításhoz a komáromi második hajóhíd anyagát felhasználhatja, még pedig azt, a melyet a mathauseni híd anyagából állítottak össze. A híd anyaga azután Bécsben maradhat.

A 14. számú levél leadja József főherczegnek a komáromi töltések javítására vonatkozó javaslatát véleményezés végett.

A 15. számú levél szövege a következő:

«A Duka altábornagy által előterjesztett és Komárom vára erősségeinek javítására vonatkozó és a csatolt jegyzékbe foglalt munkálatokat engedélyezem, a melyeket Dedovich tábornok az őszszel, a télen át és a tavaszszal tartozik végrehajtani. Adja ki Dedovich tábornoknak a szükséges intézkedéseket és értesítse az országos commisariatust a kiállítandó fuvarok és munkások számáról.»

A csatolmány kimutatja azokat a munkálatokat, a melyeket őszszel és télen át a várban végre kell hajtani. És pedig: *a régi és az új várban* a koronamű előtti sikozat feltöltését folytatni kell, nehogy a nagy víz az árkokba jusson; az enveloppe mellvédének és a kazamattázott laktanyának az építését folytatni kell. A *vág-dunai hídfőben* az erőd

hátsó és a zártsáncz sikozatának a víz színén fölül érő feltöltését és a pékműhely tetejének fedését folytatni kell. A *dunai hídfőben* mind a 6 zártsáncz sikozatát elől a víz színe fölé 4 lábnyira, hátul pedig egészen fel kell tölteni; az erőd sikozatát úgy elől, mint hátul még három lábnyira emelni kell; folytatni kell a falazott erődház tetejének ácsmunkáit és a két városi útnak helyreállítását; a nagy vízzel várható veszedelem következtében úgy a Vágba, mint a Dunába épített különféle faanyagot ki kell venni és magasabb helyre kell szállítani. Fenti munkák nov. 16-tól való végrehajtásához szükséges munkások és fuvarok száma: 500 országos, 1300 önkéntes és 500 katonai munkás, továbbá 135 kincstári és 110 országos fuvar. A télen át elkészül a város és a többi kat. épületek körülfogására szolgáló nagy tervezet.

A tavaszszal kell végrehajtani: a régi és az új várban a külső művek helyreállítását (ravelins, contregardok, contreescarpok), a melyek falazva és emelve lesznek; a kazamatta laktanya építését és a tervezett bombamentes kórházat pedig az évben be kell fejezni. A vágmenti hídfőben falazva lesznek: az erőd, a 3. számú redoute és az összes contreescarpok és az erődházak. A dunamenti hídfőben falazva lesznek: az erőd a három redouttal, a contreescarpok és az erődházak.

A 16. számú levélben, hivatkozással Davidovichnak november 12-én kelt jelentésére, a komáromi töltés sürgős javításához az erődítési pénztárból 8000 forint előleget engedélyez a császár, a mit azonban be kell hajtani.

Pilch Jenő, honvédalezredes.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Mágóchy Gáspár Nogarolla Ferdinánd felsőmagyarországi főkapitányhoz (1586). Spectabilis et magnifice Domine ac Amice observandissime. Salutem et servitiorum paratissimam commendationem.

Értem az Nagyságod leveléből az mi kegyelmes urunk Ernestus herceg parancsolatját az törököknek készületi felől. Annak okáért az ott kinn végekhez való szolgáinknak meghagytam, hogy készen legyenek és ahová Nagyságod parancsolja, oda menjenek; ezek penig, az kik itt Munkácson velem vannak, noha immár paripájokat kibocsáták az fűre, miért hogy itt is minden lóeleség elfogyott, sehol semmi nincsen; mindazáltal jobbik lovacskájokat mindeniknek benntartatom velek és ahová szükség leszen és Nagyságod parancsolja, oda bocsátom ezeket is.

Az mely asszonyi állatnál az én nevem alatt való levelet találtak, az nem én levelem; hiszen Nagyságod az én pecsétemet ismeri. Az *Palaticz György* nevén valót sem tudom micsoda levél. Én inkább vélem, hogy *valami török practika.* Azért törvény szerént meg kell büntetni s ugyan meg kell érette ölni. Az leveleket im ismég visszaküldtem Nagyságodnak.

Isten tartsa meg Nagyságodat.

Ex Munkácz die 21 Aprilis anno 1586.

Magnificentiæ Dominationis Vestræ amicus et servitor

Gaspar Magóczy.

Kívül: Magnifico domino Ferdinando comiti a Nogarollis, sacræ cæsareæ regiæque Majestatis consiliario ac partium regni Hungariæ superioris generali capitaneo etc., domino et amico observandissimo.[1]

Nagy Márton hadnagy bizonysága (1597). Kassa város levéltárában fekszik az alábbi eredeti irat, a melyben Nagy Márton nevű hadnagy bizonyságát adja annak, hogy illetékeiket megkapták és hogy híven fognak szolgálni. «En ky vagiock Nagy Marton vallom minek-

[1] Eredetije Kassa város levéltárában a lajstromozatlan iratok között.

utana (az) nemess és beczuletes tiztelendő Cassay Biro uram es eges (= egész) tanacztoll Hadn(a)gya űalaztattam az meg neuezet Warosnak drabantainak, Hogy mind az en tizedesseimel es alattam ualo drabantaimall az fizetest telliessegell egy hóra fel üettük N. B.* ollian ockal is, hogy mig az nemes es becsületes Biro Vram es az egez vaross zazloya fön all, soha el nem hagyuk. Ennec nagyob bizonsagr (a) en Nagy Marton, hadnagya az meg mondott drabantoknak es az en tizedesseimel kezenk irassaval (meg) erősitettük.»

Az okirat szélén : N. B.* tudni illik az 5. 7-bristöll (Septembristől) fogua az 4. 8-brisick (Octobrisig) A(nn)o (15)97.

Bornemissza József huszti kapitány levele Bethlen Zsigmondhoz, Borsod vármegye országgyülési követéhez (1609). Generose ac egregie Domine, mihi observandissime.

Az Uristen Kegyelmedet jó szerencsés egességgel áldja meg.

Elhittem, hogy Kegyelmednél nyilván vagyon, az én ifjúságomtól fogva ennek *az szegény Magyarországnak mennyi sok vérhullásommal és három ízben való keserves rabság viselésemmel szolgáltam legyen* mindenkoron s ez mostani utolsó szabadságának ujabban való helyére állatásában is az én kegyelmes uram mellett, az Istenben elnyugodt szegény Boczkay István fejedelemnek hűséggel szolgáltam minden helyeken, mely sok szolgálatomnak tekinteteért adott volt ő felsége Ung vármegyében egy kevés jószágocskát az leleszi jószágból, Sislocz, Trask és Ratbeli portiókat, mely mindenestől is husz avagy huszonöt ház jobbágyot teszen, melyet ez ideig békességesen birtam. Értem azért, hogy kegyelmednek instructiójára ugy volna az nemes vármegyétől, hogy az kik benemerita personák, azoknál valok maradjon.

Kegyelmed azért tudja az én kicsiny állapotom szerint mindéltig Magyarországon szolgáltam. Kérem kegyelmedet nagy bizodalommal mint uramat, ha ott Pozsonyban az nemes ország előtt afféle jószágokról emlékezet leszen, kegyelmed az ország mellett való sok hű szolgálatomért legyen minden promotióval és patrociniummal az én dolgomban, maradhasson az kevés jószágocska kezemnél, kiért mind ő felségének koronás királyunknak s mind penig édes hazánknak és kegyelmednek is életem fogytáig szolgálhassak.

Tartsa meg az Uristen Kegyelmedet.

Datum in Ungwar 12 Octobris anno 1609.

Generosæ ac egregiæ Dominationis Vestræ servitor paratissimus

Josephus literatus Bornemisza
capitaneus Hustiensis m. p.

Adalék I. Rákóczy György 1644-iki hadjáratához.

Midőn I. Rákóczy György Erdély fejedelme 1644 február havában megindult, hogy fegyveres kézzel védje meg a magyarországi protestánsok veszélyeztetett jogait, elsősorban Kassa városára támaszkodott, a mely elsőnek csatlakozott a fejedelemhez s némi alkudozás után márczius hó 11-én megnyitotta kapuit előtte.

A hadjárat azonban rövid időre rá megakadt s a hű Kassán kedvezőtlen hírek szállongtak. A fejedelem tehát szükségesnek tartotta, hogy a város polgarságát megnyugtassa, a mi 1644 május hó 14-én, szokatlan időben, délután 2 órakor a város rendkívüli közgyűlésében megtörtént. Máskor rendesen a kora reggeli órákban volt az összejövetel.

A város jegyzőkönyvében a dolgot a következő szavakkal örökítették meg:

1644. Die 14. Maii, secunda (t. i. hora) promeridiana fuit frequens extraordinarie in curia amplissimus senatus, tribunus plebis, seniores, tota denique electa communitas.

Mi az oka, hogy ő Nagyságának vissza kellett szállani, tagadhatatlan dolog, *Lévánál* három nemzetből álló kétezer vitézi, megütközvén az ellenséggel s jól is viselvén az magyarok magokat, a németekben annyit elejtettenek, hogy egyik testről az másikra hághattanak s kiváltképen az kurtányok még az *Pucham* zászlóját is elnyerték s el is hozták, melyhez sok időtől fogva hasonlót nem láttanak.

Visszaszállásának penig oka, mert noha jó szivvel megütközött volna derekasan az ellenséggel, de az budai vezér értvén, hogy az törökök is némelyeket az német zsákmányosokban elfogtanak, intette arra az vezér, ne tartaná gyalázatnak az visszaszállást, mivel ő is meg akarná segíteni, s úgy szállott minden hadaival *Seczenihez* (= Szécsény). Az hely is ottan az ütközetre alkalmatlan és igen szűk levén s élésből is megfogyatkozván, jobb mezőt is az harczra, amint más alkalmatosságot is akart arra választani. Ezek az okok kényszerítették Urunkat ő Nagyságát az visszaszállásra. Hanem ő Nagyságának kivánsága ez: mivel az okos emberhez illenék, az dolognak általlátása, vennénk be az præsidiomot (katonaságot, helyőrséget). Ez is értésére esvén Urunk ő Nagyságának, hogy az palatinust az császár visszamenni parancsolná, s az *ledniczei várat* is, noha az németek mintegy kétezeren megszállották volt, de egy éjjel senkitől nem lévén bántások, csak felkeltenek s elmentenek alóla; kétség nélkül, ha jól volna dolgok, ezek sem mentenek volna el.

Az ratiók (= okok) penig, melyekkel persuadeálni akarja ő Nagysága az præsidiomnak bevételét, im ezek:

1. Az ő magok megmaradása, jó hirek-nevek, mindez világon s másikon, egyedül áll az Isten tisztességéhez s hazájokhoz való buzgó állhatatos szeretetnek megtartásában, melyért minden világi javokat semmire szükséges becsülni.

2. Mi az ő szabadságokért fáradunk, kiben mi is úgy mehetünk hasznosbban elő, ha ők is azt egy szivvel-lélekkel s akarattal segítik.

3. Soha annyi remissát, ajánlást nem irhatnak, kit megálljanak s bizony jövendőben bosszujokat töltik rajtok.

4. Mi is úgy felelhetünk meg nekik tett fogadásunknak, ha ők is meg nem fogják tőlünk az alkalmatosságokat; mert mi velek akarnánk élni és halni igéretünk szerint.

5. Több keresztyén attyokfiának is ne tegyenek kárt ő kegyelmek.

6. Az ellenségnek se adjanak szivet s alkalmatlanságra utat.

7. Most távoztathatják el magokról s gyermekekről az német igáját, ha egyesek leszünk.

8. Hasznos is az leszen. Mert megértvén az ellenség is muniálását (megerősítését) az helynek, talán még feléje sem megyen, ha most száz oka volna is.

9. Legyen örök példa előttök, *Boczkai* fejedelem idejében mely becsületesen viselték akkor magokat, noha akkorbeli németség nagyobb erővel volt. Mert ennek gyalogja kevés, rosz is, lövőszerszáma csak mezőre való, nincs oly készülettel, hogy várat s várost vína.

10. Nekünk tartozó kötelességeket is viseljék szemek előtt, assecuráljuk, mihentest eltávozik, kihozzuk, akármi kárt valljanak külső hostátjokban, recompensáljuk (kárát pótoljuk); gyalogink pénzen fognak élni, ha kinek kárt tennének, megadjuk.

Ezen kivül is több helyes és fő ratiokat kell felkeresni, de jó módjával, szép csendesen, meg kell azt is gondolniok, ha mi ő kegyelmekben frusráltatnánk (csalódnánk), kit nem reménylünk, valjon találkoznék-e oly fejedelem ezután, a ki akármi szükség idején felkelne mellettek, gyalázatos, rút hírek-nevek is maradna a posteritásnál (az utókornál). 1644. 11. Maii. *Putnok.*

Deliberatum: Jóllehet az præsidiomnak bevétele igen kedvetlen állapot, mindazonáltal ha az veszedelmet, mely előttünk vagyon, tekintjük, az szükség azt dictálja. Mert avagy oltalmazzuk magunkat avagy mindjárást megirjuk az palatinusnak, hogy siessen ide és feladjuk az várost, olyan amnistiát nekünk nem adnak, melyet megálljanak és büntetéssel hozzánk ne nyuljanak. Avagy penig urunk ő Nagysága parancsolatjának engedvén, az præsidiumot bevesszük és ekképpen magunkat oltalmazzuk; az hely nagy, elégtelenek vagyunk annak

megoltalmazására. De modalitate kell azért csak gondolkodnunk, mikor s hová szállítsuk elsőben s minemű nemzetségből állók legyenek azok.

Az jószág elpusztult, elégtelen az kőnek és palánkfának hordására; hanem az városiak is, kiknek szekerek s vonó barmok vagyon, hordassanak s az kiknek penig nincsen s értékek vagyon, fogadjanak s arra' való fákat, az holott közel találtatnak, vágatván, hasonlóképpen hordassanak. Csak úgy kell azért gondolkodni az állapotról, mintha immár itt volna az ellenség és ha az várost megveszi, soha *Kassa Kassa* nem leszen, hanem szintén arra az állapotra jutunk, mint szintén *az csehek.*

Kemény Lajos

Hadik András altábornagy, mint egyházi iró. Hogy rettenthetetlen hősök s nagy hadvezérek e mellett mély vallásossággal és Istenben vetett hittel is birhatnak, a történelemből számos példával látjuk beigazolva.

Hadik altábornagyról, a berlini hősről, Mária Terézia híres hadvezéréről, nem tudtuk, hogy mély vallásos érzülete őt arra is indította, hogy a háború szenvedéseinek mintegy lelki enyhitésére könyvet is írjon.

Az Úr pajzsának nevezi munkáját, melyben a «Szent Irásból s más válogatott és becses munkákból» az erre vonatkozó részeket egybeállította. A fekete bőrbe kötött 169 kis 8-rét alakú latin nyelvű kézirat czíme:

Clypæus Domini Exercituum
Conterentis Bella
ex
Scriptura Sacra
et aliis
selectis precibus
opera.
Generalis
Andreas Hadik
elaboratus.

A munka keletkezésének idejét nem tudjuk. A kötetből az első czímlap ki van vágva. Valószínűleg ezen volt az írás helye és éve is megörökítve. Nyomtatásban nem jelent meg.

A könyv tábláján mint egyik könyvtulajdonos *Vay János* alezredes, a ki 1807-ben halt meg,[1] sajátkezűleg jegyezte fel nevét. E családban

[1] *Nagy Iván.* Magyarország családai. XII. k. 101. l.

maradt fenn ez értékes kézirat s jelenleg *özv. Vay Kázmérné* tulajdonában van Budapesten.

A híres hadvezér hasonnevű fia, *II. András*, szintén katonai pályán tünt ki és lovas tábornokságig vitte.[1] Erről azt írja *Szinnyei* a Magyar írók életrajzaiban,[2] hogy a következő czímű könyvet írta: Tentamen quod ex prælectionibus mathematicis tam publicis quam privatis subibit. Ez a munka Bécsben 1779-ben jelent meg. Úgy de ez a II. András született 1764 május 12-én s így ezt a könyvet 15 éves korában írta volna. A mit is kizárt dolognak tartván, minden bizonynyal ezt a könyvet is édesatyja, a hős *I. András* írta (szül. 1710 okt. 16, megh. 1790 márcz. 12).[3] A ki, hogy különben is íróember volt, abból is látszik, hogy élete folyását is könyvben írta meg, kapitánykorától kezdve, leírva híres berlini haditényét is és általában érdekes fejtegetésekkel kísérve az átélt hadieseményeket.

Hogy az elől említett vallásos tárgyú mű czímlapján csak generálisnak írja magát, magyarázata az, hogy akkor még nem lehetett gróf, mert 1756 nov. 10-én lett előbb altábornagy és grófi rangra ezután csak 1763 május 20-án emeltetett. De nem is lehet kétségünk e munka szerzősége iránt, ha tudjuk, hogy iskoláit elvégezvén, oly mély vallásos érzülettel bírt, hogy mindenáron a jezsuita-rendbe akart belépni, mely szándékáról atyja csak nagynehezen tudta lebeszélni.

Dr. Szendrei János.

Lovas nemzetőrök fegyverzete 1848-ban. A csákány, a fokos ősi fegyverzete a magyarnak s a mai világháborúban is ott forog a hős magyar katonák kezében. I. Napoleon vértesei kellemetlen tapasztalatokat szereztek róla és a legendás negyvennyolczas időkben is szerepelt, a mint arról a két alább közölt okirat is tanuskodik.

Megjegyezzük, hogy az okiratok a kassai honvédelmi bizottmánynak Kassa város levéltárában őrzött irattárában találhatók.

1.

Tisztelt Polgármester Úr!

Abauj megye által mozgóvá teendő 500 lovas nemzetőr fegyverzete kiegészítéséhez szükségelt *csákánynyelekhez* megkivántató 250 darab

[1] *Nagy Iván.* Magyarország családai. V. k. 9—13. l.

[2] *Szinnyei József.* Magyar írók. IV. k. 1896. 227—8. l.

[3] *Magyar Nemzetségi Zsebkönyv.* I. k. Főrangúak. 1888. 120. l.

1½ öl hosszú s 2 hüvely vastag gyertyán vagy körös fiatal fának léte s minthogy ez Kassa város uradalma erdejében létezik, hivatalosan felkérem tisztelt Polgármester Urat, méltóztasson készpénz fizetés mellett a kivánt mennyiségű fát assignálni. Tisztelettel maradván Kassán, november hó 20-án 1848. *Semsey Albert.*

Kívül: Abauj megye főispánjától. Gróf Dessewffy Ferencz úrnak, sz. kir. Kassa város polgármesterének Kassán. Hivatalból.

Fent más kézzel: bemutat(tatott) november 20-án 1848.

43/1848. Pulszky Sándor főparancsnok.

2.

Kassa városa polgármesterének, Gróf Dessewffy Ferencz úrnak.

Ezennel felszólítom Polgármester Urat, méltóztasson:

1. A kassai tüzér-raktárból 6000 gyutacsos, 10,000 közönséges éles töltést és egy mázsa repesztő lőport rögtön ide által tenni.

2. Még annyi gyalog nemzetőrt, a mennyit felfegyverkeztetni lehet, mielébb egyenesen Bártfára küldeni.

3. A honvédeknek, kik mai napon tőlem elindulási parancsot nyertek, kiindíttatásokat és felfegyverkeztetésöket, *hacsak kaszákkal is* a mennyire lehet, előmozdítani.

4. *Az önkéntes lovasságból elhatározott, bátor embereket*, a mennyit lehet, *hacsak fokosokkal is ellátva*, kiindítani.

5. A kassai főélelmezési hivatalt oda utasítani, miszerint mindeneket elkövessen, hogy egy 10,000 ember élelmezésére el legyen készülve.

6. A Kassán általvonuló gömöri és tornai fegyveres nemzetőröket, ha töltvényekkel ellátva nem volnának, egyenként legalább 10 éles töltésekkel látassa el.

Kelt Eperjesen, nov. 30-án 1848. *Pulszky Sándor*, alezredes.

Kívül: 43/1848. Pulszky Sándor főparancsnoktól. Kassa városa polgármesterének, gróf Dessewffy Ferencz úrnak. Hivatalból. Kassán.

Kemény Lajos.

Számadáskönyv 1849-ből. A dési m. kir. áll. főgimnázium tanári könyvtárában egy értékes számadáskönyv van, mely az erdélyi hadtest számadásait tartalmazza 1849 január elejétől ugyanazon év július végéig. A számadási napló vezetőjének neve nem bizonyos, belső lapján 1879-ből ironnal feljegyezve találjuk ugyan, hogy «Intze József főpénztárnok jegyzetei», de ennek valódiságát nem tudjuk ellenőrizni. Ettől eltekintve azonban, a számadáskönyv maga kiváló értékkel bír, mely-

nek adatait az ezelőtt hatvannyolcz évvel folyt nagy küzdelem emlékére jónak látjuk nyilvánosságra hozni. A tételeket egyenként nem részletezzük, hanem csak a végösszegeket közöljük.

Felszerelési költségekre kiadtak 1849 jan. 7-től május 12-ig	1525242	frt 48	kr.-t
Élelmiszerekért a hadsereg és a lovak számára jan. 7-től júl. 5-ig	264435	« 33	«
Posta- és futárköltségek fedezésére január 9-től július 3-ig	17658	« 05	«
Külömböző hivatalnokok, alkalmazottak stb.-ek fizetésére január 19-től július 31-ig	73053	« 10	«
Nyugdíjra, költözési költségekre stb.-re április 28-tól július 26-ig	30624	« 50	«
Papok, tanárok, tanítók fizetésére január 16-tól július 16-ig	9145	« 83	«
Bánya- és vasgyárfelszerelésekre s ugyanott működő hivatalnokoknak márcz. 24-től máj. 12-ig	44697	« 50	«
Futárdíjak jan. 19-től július 27-ig	6862	« 17	«
Kórházi költségekre április 2-től július 1-ig	1566	« —	«
Kormánybiztosok, képviselők stb.-ek fizetésére febr. 12-től júl. 20-ig	46587	« 53	«
Segélyezések menekültek és betegek részére febr. 17-től július 16-ig	15371	« 53	«
Jutalomdíjak 1849 január 31-től július 18-ig	3570	« 84	«
Előlegezésekre, városi és megyei tisztviselők fizetésére január 15-től július 24-ig	27919	« 04	«
A szamosújvári rabok élelmezésére jan. 7-től július 2-ig	14256	« 74	«
Törvényszéki hivatalnokok részére február 7-től június 28-ig	2982	« 90	«
Kölcsönök törlesztésére febr. 10-től júl. 30-ig	7301	« 16	«
Nyomdai és könyvkötői munkák fedezésére febr. 22-től jún. 24-ig	2650	« 86	«
Fára, írószerekre június 21-től július 1-ig	303	« 08	«
Özvegyek és rokkantak segélyezésére január 7-től május 26-ig	743	« —	«
Vegyes kiadásokra január 15-től július 6-ig	1396	« 52	«

Az erdélyi hadtest kiadásai e szerint mintegy 2.096.368 (ezüst) frt 16 kr.-nyi összegre rúgtak alig hét hónap alatt.

Dr. Lukinich Imre.

Harcztéri levelek (1917—1918). A Ludovika Akadémia tiszti kaszinója ereklyeként őrzi azokat a leveleket, a melyeket az akadémiának harcztérre küldött tanárai írtak hírmondóúl és bajtársaik üdvözlésére. Közülök ragadjuk ki az alábbiakat; valamennyi az olasz hadszintérről származik. A leveleket *Rákosi György* vezérkarhoz beosztott és *Prökl Elemér* századosok írták. Változatos tartalmukkal talán értékes adalékot alkotnak majd akkor, ha az eredetieken már erőt vett az idő vasfoga.

Prökl százados levelének tartalma a következő:

«Szeretett Őrnagy Uram! Várva-várt leveleit megkaptam s gyógyító balzsamként hatott a soraiból áradó szeretettől átitatott lelkének lehellete, mely most sokszorosan jól esik, a mikor megint itt állunk és rettenetesen nehéz óráit éli dicső ezredünk, a világ legborzalmasabb frontjának még sokszor borzalmasabb pontján, a Mte S. Gabrielén. Nem mondható el szóval, le sem írható, a mi itt van; sőt még az itt sínylődők sem foghatják fel, hanem csak meghalnak vagy megőrülnek. Kimondhatatlan szenvedések: szomjúság, éhség, soha sem szűnő hallatlan ágyútűz, tisztázatlan és mindig kritikus harczhelyzet. Örökös harczok és ezekhez az offenziva kezdete óta szerte heverő temetetlen halottak százai az élőkkel szoros közelségben és milliárdnyi hullalégy. Itt csak félig őrülten tarthatunk ki. Hogy meddig bírjuk az erőknek ezt a végső megfeszítését, hamarosan elválik! Majer főhadnagy 12 óra multán már kérte megmaradt 14 emberének a felváltását a halálos kimerültség miatt. Őrnagy Uram, minden rossz lélek ide jöjjön megtisztulni! Az a sok rosszindulatú, embertársát maró hízelgő, miért nem jön ide!? Itt még ezek is vezekelhetnek! Filiczky hadnagy 13-án egy vállalkozás alkalmával beugrott az olaszok árkába és egy ellenséges géppuskát megfordítva, lőtte a menekülő olaszokat. De jött a zárótűz és a még hatalmasabb ellentámadás és Filiczky, volt tanítványom agyongyötört teste szétmarczangoltan borult az ellenség géppuskájára, a melyet ő maga ragadott el tőlük kézigránáttal. Kétségbeesett kézitusa után, megtépve a nagyobb erő által, hátráltunk állásainkba, visszaadva az olaszoknak az általunk csak imént elfoglalt állásokat. Így azután hiábavaló volt szerető gondosságom, az eleste hírére készített koporsó nem kapta meg dicső lakóját, mert Filiczkyt, az én szeretett kedves tanítványomat nem hozathattam le a 19/*a*. kavernából. Vérzik a szívem érte. Egy borzalmas éjszakán kint jártam a kavernákban, állásokat szemléltem s ekkor magam győződtem meg arról, hogy kis hívemnek drága hősi holtteteme elérhetetlen.»

«Őrnagy Uram, itt nincsenek élő emberek, csak hullák; mozdulatlan hideg és járkáló, csúszó-mászó élő meleg hullák. Nincsen kaczaj,

nincsen mosolygás, csak dögleletes hullaszag és végitéleti pusztulása mindennek. Ilyen körülmények között a mi helyzetünk, a műszaki századé is rettenetes. Nagy veszteségek árán is alig tudunk valamit teljesíteni. Meddő erőfeszítés minden. Minden csákány és minden kalapácsütésünkre néhány tuczat gránáttal felelnek. Ne gondolja őrnagy uram, hogy önbizalmamat vesztettem, de félek, hogy megőrülök ebben a szünni nem akaró fergetegben. A dolgom is sok, sokat kell kint járnom, a mit pedig csak rohanva lehet megtenni egyik lyukból a másikig. Ha itt elvégeztem dolgomat, rohanok a másik kavernához rettenetes zónákon át.»

«Egy alkalommal hozzám jött Horvát Dezső hadnagy. Tizenegyedikén még együtt indultunk vidáman a felváltásra. Kerek és telt képű, piros-pozsgás, víg és büszke fiú volt. Most, a mikor viszontláttam, sírva fakadtam, el kellett fordulnom tőle, hogy ne lássa a szánalom könnyeit. Úgy néz ki, mint az őrült. Minden pillanatban szinte várja az ember dühöngése kitörését. Alig van hangja, alig mozog; csupán vánszorgó árnyalak. Szegény fiatalság, mit vétettél te a Mindenható ellen, hogy ily nehéz keresztet raktak vállaidra?..»

«Nappali világítás a fényszórók sugaraiban. Egy éjjel csaknem két órán át feküdtünk a puszta köveken, gyalázatos gránáttűzben. Ránk is tapadt egy fényszóró sugara. Nem ment le rólunk. Nem mozdulhattunk és álltuk ezt a tüzet is. Azt hittem, megőrülök; fel akartam ugrani, hogy a fényszóróba vagy a sötétségbe rohanjak. Oly őrületesen bombázta a tüzérség a Gabrielét, hogy idegeim felmondották a szolgálatot és zokogtam; a biztos halál érzete vett erőt rajtam. Ebben a borzalmas pillanatban valóban kedvesek voltak a mellettem fekvő undorító hullák. Melléjük húzódtam, utánozni iparkodtam őket, hogy a pazar fényben engem is hullának nézzen az ellenség a szomszédos Monte Santóról. Holtra fáradtan, kiszáradt torokkal értem le másnap reggel. Utána másfél napon át sem enni, sem aludni nem tudtam; reszketett minden porczikám, fájtak az idegeim és borzongtam. Még most is magamon kívül vagyok, ha átgondolom állapotomat ...»

Rákosi százados pedig ezeket írta:

«Mélyen tisztelt Elnök Úr! Kedves kötelességemnek teszek eleget, midőn Itália földjéről, a Tagliamentó hatalmas torrensének partjairól küldöm legszívesebb üdvözletemet az uraknak. Dandárom törte át a Bainsizza-plátón a frontot, elfoglalta Canalet s innen Isten ostorakénti szerepelt Codroipóig. Tollam nem elég erős az események leírására, de feltétlenül hiszek az isteni gondviselésben, mert az a megsemmisülés, melynek szemtanui voltunk és vagyunk, csak egy hitszegő nép méltó

büntetése lehet! Hogy milyen modern felszerelésű hadsereggel volt dolgunk, ezt csak most látjuk; mi szegény útszéli koldusok voltunk hozzájuk képest. Most Kánaán földjén vagyunk: liba, pulyka, malacz ezerszámra, bor hektoliterszámra, kávé, czukor, élelmiszer zsákokban garmadákban van minden faluban.»

«Mélyen tisztelt Elnök Úr! Utolsó levelem óta nagyot fordult kis világom kereke. Napsugaras, kék égű, langyos itáliai mélysík helyett hatalmas havasok, zuzmarás táj, hólepel mindenfelé. Utunk szép és érdekes volt. Egy hét alatt 150 kilométert tettünk meg! Ki hitte volna, hogy a háború negyedik évében is képesek leszünk erre. Hegyi dandárom keményen megállotta a sarat, hisz megjárta már kétszer Szerbiát, végigment Maczedónián, keresztül Albánián, elfoglalta Brassót, első volt Bukarest falai alatt, első volt a Doberdón, félévig védte a S. Michelét és ismeri a M. Gabriele poklát. De védte még a Bainsizza-fentérséget is, bevette Canalét, első volt Codroipónál a Tagliamentó partjain, s most döngetjük a Mt. Grappa kapuit.»

«Csodálatos érzés fog el, ha látom magam előtt menetelni hőseink hosszú csapatát. A monarchia minden nemzetségéből valók a monarchia és Itália minden állatfajával. Mert együtt megy el előttem víg pipaszóval az 52-es pécsi gyerek vagy Baranya mákvirága, gomblyukában a requirált kacsa feje, a finom polentával táplált kacsatest pedig a marsch alatt vedlik tollától. Óriás czók-mókot czipel hátán a bosnyák vadász s a mellett madzagon vonszolja maga után a szerzett olasz birkát. Jaj annak, ki el akarja venni tőle! Minden nadrágzsebből egy nagy chianti flaskó kandikál ki a szlavón fiúnál. Csak így győzi a strapát. Hát a csehek mit nevetnek? Mindegyiknek aczélsisakja teli van megkövesedett szilvalekvárral. De ha jönnek a fliegerek s tojásokat eregetnek reájuk, nagy lelki nyugalommal cserélik fel a sapkát a sisakkal. Feltünő sok kutyát vezetnek pórázon a morvák. Uramfia, másnap egyetlen egyet sem látok! Hová lettek? megették! Hát a trén? Ez valóságos állatsereglet. Egy szamár mellé egy nagy öszvér fogva, a ló mellet békésen bandukol a hatalmas friauli ökör s a viczetrénkommandáns bosnyák káplár egy harácsolt kerépkár hátáról vezényel, nem törődve azzal, hogy első kerekének nyolczasa nem teszi üzemképessé vasparipáját. Minden második kocsi egy pompás fogat, elébe fogva egy pár szürke csacsi, s ha a kocsi zárt, úgy biztosan teli van pulykával s kaczér kicsiny fekete olasz kakasokkal... Karácsonykor 1917.»

Rákosi százados harmadik levelének szövege pedig így szól:

«A kedves, lekötelező sorokért, valamint a jóleső szerencsekívánatokért, azok viszonzása mellett, hálás köszönetet mondok. Örülök,

hogy szerény betűvetésem egy kis népszerűségnek örvend. Kedves időtöltés számomra a levélírás, miután egy egészen más világban érzem magamat, körülvéve idegenekkel, de azért nem elhagyatva, mert tollam és lelkem mindig otthonosan érzik magukat. Egy teljes hónapig éltem fent a hegyek között legszűkebb törzsemmel. Rajtam és második vezérkari tisztemen kívül csak az én vígkedélyű ezredes brigadérosom és az első telefonostiszt osztották meg a kényszerturista nem mindig kívánatos kenyerét. A többiek, parancsőrtisztek, orvos és állatorvosfőnök, hadbiztosság, gazdasági hivatal, postamester, dandárfőpap, csöndér és mi egymás, mind lent maradtak a völgyben. Rajongó barátja voltam mindig a természetnek, élvezni tudtam mindenkor a szabad levegőt; az alföldi róna és a tenger varázsa nem maradt hatástalan rám. De szebbet, mint egy tündéri éjszakát 1600 méter magasságban, hóborította örvények között, holdvilágos csillagos ég alatt, elképzelni mindezideig nem tudtam. A hókristályok milliárdjai csillognak mindenfelé; kis apró hólepte borókabokrok és fenyők, manók módjára gubbasztanak; ijesztő árnyékot ölt egy-egy kiálló sziklaorom. Holtnak, fagyottnak, élettelennek látszik minden, pedig alig egy kőhajításnyira néhol a föld alatt, néhol, sajnos, még a felszínen is élet lüktet; emberi lények élnek óráról-órára kék róka módjára, szűk kis sziklaodukban egymás mellett. Messziről semmi sem árulja el jelenlétüket, csak egykét lépésre megközelítve őket láthatók azok az apró vérvörös jánosbogárkák, pislognak, éledznek, halványulnak szüntelen. Tüzet gyujtani nem szabad, mert rögtön röpködnek az olasz robbanó csövek. Válasz reá egy kézigránát sortűz. Mit tesz mégis a leleményes bosnyák vadász? Aczélsisakja bélését kiszedi, faszenet rak a fenekére, meggyujtja, fujja, szitja s lobogó tűz nélkül pislog a parázs. Így melegíti megdermedt ujjait, merít reményt és vigaszt a siralmas jövőre. Jánosbogárka csak csillogj, pislogj... Szilveszter naptára szerint újév napja következett; a természet is kivette részét az ünneplésből. Hatalmas hóvihar kerekedett s az azt követő dermesztő hideg örökké emlékezetessé tette a napot. Sok agyongyötört fáradt test kimerült és lelke elszállt, noha pislogott a jánosbogárka... Két napja lent vagyunk a völgyben. Asztalomon villanylámpa ég! Délelőtt a salzburgi vadászok zenekara térzenét adott.... De most végére járok a papirnak. Meleg üdvözlet...»

Közli: *Koschowitz Gyula*, honvédőrnagy.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

Tóth-Szabó Pál: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Az Ipolyi jutalommal kitüntetett pályamű. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. 8-r. 1—474 lap.

Husz János hitújítása kiemelte a középkori világ megszokott rendjéből és hosszú véres háborúkba kergette Csehországot. Ezek a harczok világították bele először mélyen a hűbéri berendezkedés gyengéibe társadalmi, de az evvel elválaszthatatlanul összefüggő katonai téren is. Felületes szemmel nézve érthetetlen, hogyan tudott egy maroknyi nép szembe szállani egész környezetével és győzni. Csak akkor válik érthetővé, ha a harczok történetét az egymással küzdő erők összetételét pontos vizsgálat alá veszszük. A huszita mozgalmak világos előadása lehetetlen a hadtörténelmi tényezők részletes elemzése nélkül. A cseh nép hitében egyesülve nemzetté alakult, legalább is arra az útra lépett, mely az újabbkori értelemben vett nemzetté formálódáshoz vezet. S ez a titka sikereinek. Minden egyéb járulék, a nagy idők meghozzák a maguk nagy embereit, s lehetővé teszik, hogy minden tehetségüket kifejtsék. Ez történt Csehországban, a mivel szemben a katholikus Európa zilált képet mutat, egységes fellépésre, ereje kihasználására merőben képtelen. A háborúkat is mindössze két tényezője vívta komolyan, a német tartományok és — Magyarország.

Tóth-Szabó Pál könyve Magyarország szereplésének adja a történetét. A huszitizmus nem hadtörténelmi jelenség elsősorban, de az is. Ugyanúgy a munka, nemcsak a határon átcsapó szellemi áramlattal foglalkozik, de a harczok története s a mozgalom előidézte hadügyi változásokkal is. Vasszorgalmu kutatásra és rendkívül bő anyagra támaszkodik a szerző, a szellemi és politikai mellett a korszak hadtörténelmi oldala is megelevenül előttünk.

Részletesen leírja a bátyja örökségének elfoglalására induló Zsigmond király seregét és a magyarok küzdelmeit a támadó háborúban.

A személyi adatok olyan tömegét hozta napvilágra, melyhez hasonlót egyetlen idevágó leírásban sem találunk. A hanyatló középkor katonai téren megtette, a mit tehetett. A csehek sikereinek okát szerző nagyon helyesen nem annyira a katholikus rész gyöngeségében, mint inkább Zižka hadvezéri képességei és népe szervezetében keresi. Szemléletes képben mutatja be, kikből állott és hogyan alakult ki a huszita sereg. Majd reátér harczmódja ismertetésére és elég részletesen méltatja a szekérvárat és jelentőségét. Kár hogy nem választja el határozottan Zižka újítását attól az örökségtől, melyet az előbbi nemzedékektől vett át. Véleménye szerint győzelmes hadviselésük egyik oka az a körülmény, hogy csapataik szekereket használtak a haditerületen. «Hogy embereit a menetelés fáradalmaitól megkimélje, a csapatok mellett megfelelő számú hadiszekeret alkalmazott, átlag ezer embernél ötvenet». Ezeken szállította felszerelését, lövegeit és embereit, ezeken «csapott váratlanul az ellenségre». Szekerek felhasználása csapatszállításra már a XIV. században igen megszokott, Zižka ezt az eljárást igen jól ismerte, de nem jobban mint ellenségei. Tisztán ez a tény nem tette volna jellegzetessé fellépését, az ő paraszt harczosai nemcsak a kényelmi szempont okából becsülték meg szekereiket, a mozgó szekérfal diadalaik elsőrendű osztályosa lett a lovaghadak ellenében. Szerző a hadügyi előzményekre nem volt tekintettel. Innen a két különböző jelentőségű tényező, a seregszállítás ismert módja és a győzelmes ütközet, egymás mellé állítása — de igen világosan látja, hogy a csaták kimenetelét természetfeletti tényezőknek kellene tulajdonítanunk, ha nem fogadnók el Aeneas Sylvius előadását a sorba fejlődött, lövegekkel megrakott szekerek felvonulása és csataközben végzett bekerítő mozdulatairól. Találó szkepszissel jegyzi meg, Max v. Wulf álláspontjáról, mely szerint a szekérvár tisztán defenziv czélokat szolgált, hogy ilyen módon nem értjük «Miért futottak állandóan a németek elől a husziták, meg hátul és nem megfordítva».

Még Zižka életében kitünt, milyen veszedelmet jelent a huszita hatalom magyar földünkre nézve. 1423-ban történt az első támadás a Felvidék ellen s a szekérvár hat napos szorongattatás daczára, baj nélkül tért vissza Csehországba. Holy Prokop vezérsége idején pedig egyenesen tervszerűekké válnak a külföldi kalandozások, melyekből sajnos jelentékeny rész esett Magyarországra. A betörések leírása, mely különösen az okleveles anyag rendkívül széleskörű felhasználása miatt mintaszerű kiváló forrása lesz a jövendő kutatásoknak. Egy kifogásunk lehetne mindössze. Szóra sem érdemesíti Pessina művét a «Mars Moravicus» első részét. A morva író értesülései a husziták magyar hadjáratait illetőleg

olyan gazdagok, hogy ideje volna már pontosan kimutatni forrásai hiteles vagy hamis voltát. S míg ennek a kérdésnek önálló tárgyalása szorgos kutatást és elmélyedést követelne a csak erre vállalkozótól, szerzőnk részére, hatalmas anyaga birtokában, alig jelentett volna munkatöbbletet. Ha nem többet, csak néhány jegyzetet szentelt volna ennek a czélnak, külön hálára kötelezte volna a magyar hadtörténetírást. A huszita veszély volt a közvetlen oka annak, hogy Zsigmond kora megkísérlette, a hazai hadügyek rendezését. De tételes reformok nem történtek. Méltán hangsúlyozza a munka, hogy az 1435-iki törvény nem hozott lényeges újításokat. Ha mégis, úgy látja, hogy a telekkatonaság lett a nemzeti haderő alapjává, be kell vallanunk, hogy az egykorú részletkimutatások és a későbbi fejlődésből mást látunk. És pedig azt, hogy a bandériumok döntő fontossága továbbra is megmaradt.

A lipani csatában elbukott a huszitizmus kiengesztelhetetlen és támadó eleme. Az erőviszonyok eltolódtak a katholikusok javára. Albert király ostrom alá tudta fogni Tabort, noha ellene már nyiltan sorompóba lépett Lengyelország is. De döntő győzelmet ő sem tudott kivívni, a királyi teljhatalom kérdése nyílt kérdés maradt. Ám a mozgalom katonai hatása Lipan után más formában még sokáig élt. A cseh hadinép szétszóródott a szomszédos országok területén és a hadügyekre mindenütt nagy befolyást gyakorolt. Magyarországra különösen, de ennek részletes kimutatására a könyv nem terjeszkedik ki. Bőségesen leírja ellenben az eseményeket, melyek a husziták felvidéki uralmát illetik, s melyek középpontjában a nagyhatalmu Giskra személye áll. Neki és társainak gondolkozás és érzület dolgában alig van már közük Zižka korához, de katonai minőségük tekintetében annak leszármazottai. Nemcsak zsoldrendszerüket és belső szervezetüket hozták magukkal, de harczmódjukat is. Szerző ezt ismét úgy fejezi ki, hogy Giskra gyalogosait hadiszekereken szállította és ez sikerei egyik titka ; erre nézve is fennáll tehát, előbbi megkülönböztetésünk. Megemlíti a táborok huszita eredetét és jelentőségét, majd a csehek török elleni szerepét, de ezt épen hogy érinti. Annál jobban érdeklik a Giskra mellett önállóan szervezkedő huszita kötelékek, a bratrik; kik míg Mátyás meg nem rendszabályozta őket, valóságos elemi csapát jelentettek Felvidékünkre. Hatalmuk és társadalmuk nemcsak a magyar határig terjedt, nemzetközi volt a szó szoros értelmében. Magyarok is akadtak köztük, (Csicseri Zsigmond = Pan Bradacs) és sok jónevű idegen nemes, pl. a sokat emlegetett Wlczek Venczel és Hag Ferencz, ki később Mátyás szolgálatában, Sabac ostrománál halt hősi halált. Giskra jóllehet nem állottak közvetlen rendelkezése alatt, mindvégig tartotta velük a rokonságot.

A lengyel királynak megigérte, hogy megnyeri számára a német lovagrend seregében küzdő «testvér»-eket, hiszen azok valamennyien az ő szolgái. S ugyancsak a cseh király is, Podjebrád György, ápolta a velük való viszonyt, hogy alkalomadtán felhasználhassa őket, ellenségei ellen. Nagy számban szolgáltak a Hunyadi-párt, különösen Szilágyi Mihály hadaiban is. Giskra hatalmi állásának legjobb jellemzője, hogy Mátyás ellen királyjelöltről akart gondoskodni, a lengyel király személyében. Majd a császárhoz pártolt, ki Ausztria főkapitányává tette, s csak mikor az egész ország Mátyás táborába gyült, hódolt meg a nemzeti király előtt. Két párhuzamba hozható megállapítása érdekes hozzávetésre adhatna alkalmat. Megemlíti, hogy már Mátyás trónra-lépte előtt megtörtént, hogy a csehek zavargásainak véget vetendő az ország zsoldjába vették őket. Miután pedig Mátyás egyenesen belőlük szervezte állandó hadseregét, lehet, hogy a későbbi fekete sereg felállítására, kezdetben egy negativ szempont, a nyugalom biztosítása vezette az uralkodót. Az a tény, hogy fészkeik jó részét pénzzel kellett megszerezni, igen lehetségessé teszi ezt a megoldást. Uralma elején igen gyenge volt a Mátyás Magyarországa. Csak Kosztolány elestével áldozott le a bratrik napja, kik nem léptek a királyi seregbe, elhagyták az országot.

Igen fontos és nagyjelentőségű, a mit a csehek várépítkezéseiről mond. Tagadja t. i., hogy ezek igazi várak lettek volna, legtöbbjüket alig néhány nap alatt emelték, valamennyi fából való. Itélete minden tekintetben helytálló. A huszita várak egyike sem más, mint egy-egy megerősített tábor, csak az épületanyagra való hivatkozás elfogadhatatlan. A XV-ik századból nem egy kemény ostrommal daczolni képes, fontos favárat ismerünk. Fából készült a sok vérrel megvett Sabác és hogy többet ne mondjunk a Narenta torkolatánál emelt magyar erősség is.

A nagy buzgalommal és odaadással írt könyvet, melyet száz legnagyobbrészt kiadatlan oklevélszöveg egészít ki, őszinte elismerés illeti. Valóságos kincsesbányája a huszitákra vonatkozó történeti anyagnak. Ha a jövő foglalkozni fog a cseh háborúk eseményeivel, a kutatások és következtetések Tóth-Szabó Pál munkájából fognak kiindulni. *Tóth Zoltán.*

Stegemann Hermann: Geschichte des Krieges. Stuttgart-Berlin. Deutsche Verlaganstalt. 1917. 8-r. I. kötet 444 l. és 5 drb. színes vázlat. Ára 14 márka. II. kötet: 504 l., 4 drb. színes vázlattal. Ára 16·50 márka.

A világháborút tárgyaló irodalmi termékek hatalmas tömegében maradandó értékű és valóban magas színvonalon álló mű. A szerző neve nem ismeretlen azok előtt, kik a háború folyamán főként a svájczi újságokat és ezek között a Bernben megjelenő Bund-ban olvasták a szerzőnek a hadi helyzetre vonatkozó és időnként megjelenő talpraesett czikkeit.

A rendelkezésre álló anyag csoportosítása, megrostálása, összehasonlítása, felülbírálása és feldolgozása becsületére válik az írónak, a ki katonai tudásának is fényes bizonyítékát adja. A valóban megtörtént események felismerése, összefoglalásai, bírálatai és következtetései megragadják az embert. Hogy minő roppant nagy munkát végzett az író, azt csak az képes némileg is felfogni, a ki a világháború eseményeit állandóan és nagy figyelemmel kísérte.

Elüt az eddig megjelent összes és majdnem kivétel nélkül egyoldalú és felette száraz hadtörténelmi művektől. Könnyen érthető és a mennyire egyelőre lehetséges volt a részletekbe is elmélyedő egészet alkotott, melynek különös becse még könnyed irálya is. *A hadtörténelmi irodalom terén eddigelé még nem láttunk ily szép és mindvégig érdekfeszítő munkát.* Leírásai világosak, tárgyilagossága pedig messze fölülmulja a világháborúra vonatkozó eddigi összes műveket.

Az *első kötet* a világháború kitörésének napjától 1914 szeptember 15-ig lezajlott eseményeket foglalja össze, vagyis addig jut, a mikor a németek a Marne-menti csatát félbeszakítják és az Aisne mellékére vonulnak vissza, a mikor a tannenbergi diadal és a mazuri csata után az oroszok kitakarodnak Kelet-Poroszországból és a mikor Magyarország és Ausztria hadseregei véres tusák után a Szan folyó mögé húzódnak vissza az oroszok roppant nagy ereje elől. A könyv felosztása a következő: előzmények, az európai katonai helyzet, a nyugati hadszintér eseményei 1914 szeptember 15-éig, azután a keleti hadszintér eseményei ugyancsak 1914 szeptember derekáig, még pedig: hadi események Kelet-Poroszországban és hadműveletek Galicziában.

A bevezetésben a szerző a háború előzményeinek fontosabb körülményeit világítja meg okmányok és egyéb bizonyítékok alapján, a mihez a maga megjegyzéseit is hozzáfűzi. Európa katonai helyzete czímű fejezetében elénk tárja mindazt, mit a háborúba keveredett államok fegyveres erőire nézve szükségesnek tart.

Könyvének legtekintélyesebb részét természetesen a hadi események leírása alkotja, a mihez a berni Bund-ban megjelent nevezetesebb czikkeinek kivonatait is csatolja.

Az adatok tömkelegében itt-ott szokatlan, de jól eső és a lényeget

nem rontó költői lendülettel írja le a fontosabb eseményeket; *a magyar és az osztrák hadvezetőségre vonatkozó fejtegetései pedig fölötte hizelgőek ott, a mikor azt vizsgálgatja, hogy az ellenfelek közül tulajdonképen ki érte el a hadműveleti czélt.*

A vázlatok egyszerűek és áttekinthetőek és csak azt tartalmazzák, a mi a művelt közönség számára a nagy háború megértéséhez föltétlenül szükséges.

A könyv politikai részének kútforrásai: a nyilvánosságra hozott diplomácziai iratok és egyéb politikai művek; a pusztán hadtörténelmi rész alapjául szolgáltak: a hadvezetőségek jelentései, az ujságok hírei és egyéb hivatalos kiadványok, továbbá tábori levelek.

A *második kötet* tartalma: hadi események 1914 szeptember derekától 1915 február 21-éig. Részei a következők. Nyugati hadszintér: csata az Aisne mentén, Antwerpen ostroma, a flandriai csaták, állásharczok, a francziák támadásai, a németek ellentámadásai és végül ismét az állásharczok; keleti hadszintér: a szövetségesek előnyomulása a Szan folyó felé, ugyanezek visszavonulása a Szan alól, az oroszok előnyomulása az Angerapp és a Warte felé és Bochnia alá, harczok a Visztula és a Nyjemen közén, küzdelmek a Kárpátokban és a szövetségesek ellentámadásai. A csatáknak szinte végtelen sorában sűrűen találkozunk dicső honvédeink hősi tetteinek pártatlan és meleg méltatásával.

A dolog természetéből következik, hogy a szerző nem alkothatott tökéleteset, de rendkívülit igen és majdnem művészi elrendezésben tárja elénk a világháborúnak szédítően nagyarányú eseményeit.

Kriegsberichte aus dem grossen Hauptquartier. Deutsche Verlagsanstalt. Stuttgart-Berlin. 8- r. 1915—1917. 16—28. l.

A világháborúra vonatkozó németországi irodalmi termékek közül az, mely félhivatalos jellegénél fogva egyes események népszerű megismerésére vezet. Legnagyobb részüket a Wolff ügynökség révén a németországi napilapok is közölték annak idején. Semmiesetre sem mélyen szántó és adatok halmazával teli kis könyvecskék. Főként azok sikerültek a legjobban, a melyekhez egyszerű vázlatokat is csatoltak.

Bennünket főként a következők érdekelnek:

4. szám. Die deutschen Truppen in den Karpathen;

5. szám. Aus den Kämpfen im Osten. Aus den Karpathen

7. szám. Die Durchbruchschlacht in Galizien bis zur Einnahme von Przemysl;

8. szám. Die Schlacht in Galizien; Von Przemysl bis Lemberg;

13. szám. Die Kämpfe in Serbien;

15. szám. Schulter an Schulter mit unseren Verbündeten;
16. szám. Auf den Spuren der Bug-Armee;
17. szám. Die Frühlingskämpfe 1916.;
20. szám. Die russische Sommeroffensive 1916.;
22. szám. Der Dobrudscha-Feldzug;
23. szám. Aus den Kämpfen der deutschen Karpathentruppen (1916);
24. szám. Die Operationen des Alpenkorps vom Roten-Turm-Pass bis Titu. Die Eroberung von Tutrakan;
25. szám. Der Einbruch in die Walachei. Der Vormarsch der Donau-Armee von Bukarest auf Braila;
27. szám. Kämpfe des Korps Morgen von Campolung bis Focsani. Schlacht am Arges.

Csodálatos dolog és nagyon káros is, hogy nálunk még nem akadt élelmes vállalkozó hasonló népszerű füzetek kiadására. Nemcsak hiányát érezzük ezeknek, hanem kötelességszámba is menne a nagyközönségnek általában való tájékoztatása azokról a rettenetes, de egyszersmind dicső küzdelmeinkről, a melyeken a jövendő épül fel.

Görgei Albert: Görgei Arthur 1818—1916. Igló, Szepesi Lapok nyomdavállalata. 1917. 8-r. 127 l.

Rövid kézikönyv Görgei Istvánnak a tábornokról szóló munkájából merített szemelvények alapján azok számára, kiknek, hogy egészen őszinték legyünk, nincsen türelmük tudományos ízű hosszabb művek olvasására.

«A magyar történészek egy része, írja a szerző könyvének előszavában, a Kossuth-Görgei kérdésből politikát csinált és a helyett, hogy az ügyet magasabb nézőpontból ítélné meg, a két szélső politikai irányelv befolyása alatt dönti el azt. Mindaddig, míg történészeink e szélsőségeken nem tudnak felülemelkedni, az ítéletek Kossuth és Görgei felett tökéletlenek, részrehajlók s ennek folytán igazságtalanok maradnak.» Jelen sorai nem azoknak szólanak, kik az eseményeket politikai meggyőződésük szemüvegén keresztül jóhiszeműleg ítélik meg, sem azoknak, kik magukat történetíróknak nevezik és akik Görgeit megátalkodott tendencziával árulónak tisztelik s e czélból az adatokat önkényesen csoportosítják, történelmi eseményeket egyszerűen letagadnak vagy más időbe helyeznek és hogy vádjuknak megadják a valószínűség látszatát, Görgei ifjúságáról mindennemű koholmányt terjesztenek, — de szánva vannak a nagyközönség azon részének, mely különféle okokból nem tanulmányozhatja a kérdést, de jóhiszeműleg elfogadja annak az utóbbi csoportnak, a gyűlölet talaján termesztett valótlanságait.

A könyvecske részei különben a következők: Görgei ifjúsága és fejlődése (1818—1843.), forradalmi tevékenysége (1848—1849.), számüzetése Karintiában (1849—1867.) és végszó.

Mint kézikönyv megfelel és jó szolgálatot tehet.

Közlemények Szepes vármegye multjából. IX. évfolyam, 1—4. szám. *Dr. Iványi Béla: A márkusfalvi Máriássy család levéltára* 1243—1803-*ig*. 8-r. Lőcse, 1917. LV—175 l.

Miként a szerző maga is írja *A Máriássyak és a Szepesség* czímű első fejezetének végén:

viharos széltől hajtott és hullámhegyről hullámtaréjra sikló vitorlásként rohant végig a rég letünt és soha többé vissza nem térő századokon. Nem volt feladata, de meg ideje és tere sem engedte, hogy a változatos és mozgalmakban gazdag családtörténet ezernyi kérdéseit apróra kidolgozza; inkább csak érintette a Máriássy-család multjának egyes érdekesebb részeit, csak vázolni, nagy vonásokban megrajzolni óhajtotta a családnak a Szepességen való elhelyezkedését, a családnak Istvánig és Istvánnal († 1516.) való emelkedését, a család és a Zápolyai-dinasztia közti szorosabb kapcsolatot, e dinasztia bukásával a család további emelkedéséhez fűzött remények szertefoszlását, de nemcsak ezt, hanem ezzel kezdetét és folytatását egy több százados küzdelemnek, a melynek hullámgyűrűi még a XVIII. századba is messze elvibrálnak és a melynek végső fellobbanása 1848/9 volt.

Könyvének hadtörténelmi vonatkozású részeiből kiemeljük: Batiz comest, a ki a harczmezőn is hírnevet szerzett magának és szűkebb hazájának, Istvánt, a ki a márkusfalvi kuriát várrá alakította át, Zsigmondot, Rákóczi kapitányát, majd Pált, Miklóst, Farkast, Gábort és Ádámot II. Rákóczi Ferencz kuruczjait, a hírneves Andrást, a későbbi bárót, a katonai Mária Terézia-rend vitézét és táborszernagyot és végül a szabadságharcz hőseit: Tiborczot, Jánost, Gyulát, Edét és Sándort.

A könyv második része a Máriássy-család levéltárának a története.

A szerző valóban beváltotta könyvének előszavában mondottakat, nevezetesen: hazafias és hasznos, de emellett kedves kötelességet teljesített, a mikor közkincscsé tette egy ősrégi, tiszteletreméltó család levéltárának emlékeit, egy olyan családét, a melyből még nem veszett ki a szűkebb haza és a régmult iránti rajongó és ragaszkodó szeretet, egy olyan családét, a melyben a hajdankor emlékeit megbecsülik, átértik, szeretik és élvezik.

Pilch Jenő
honvédalezredes.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

I.

Tata vár 1577-iki állapota.

Tata várának sorsa a hadi szerencse változásának példájául szolgálhat. Rövid húsz esztendő alatt négyszer cserélt urat. Kapitánya, az olasz Tasso Hannibal Szolimán hadjárata alatt 1545-ben az első felszólításra átadta, a miért később fejével lakolt. A török sereg elvonulta után a vár újból magyar kézre került, míg 1557-ben Nagy János várkapitány gondatlansága folytán újból elvesztettük. A török felhasználta azt a jó alkalmat, hogy a vár kapitánya magánügyben Komáromba ment, a hová biztonsága kedvéért a vár helyőrségének lovasságával kisértette magát. Az ellenség a csekély gyalog helyőrséget meglepte és a várat elfoglalta; könnyelműségéért Nagy János szintén fejével lakolt. Tatát véglegesen a hős Thury György foglalta vissza Veszprémmel együtt 1566-ban.

Később Süess Orbánt bízták meg, hogy a várban szükséges építkezéseket végeztesse, a ki 1577 augusztus 19-ikén a királynak jelentést tesz a munka előrehaladásáról és jelentéséhez egy bizottságnak keltezetlen véleményét mellékeli, mely arról tesz javaslatot, hogy milyen építkezések szükségesek Tata várának védelmi állapotra helyezésére. E bizottság tagjai Süess jelentéséből kivehetőleg Salm Miklós gróf, Puchhaim Henrik, Teuffel Kristóf, Poppendorf Ferencz és Eysler Tamás voltak, a kik Süess jelentése szerint 1568 augusztus havában jártak Tatán. A bizottság véleménye mellett a vár plasztikus mintája volt mellékelve, Süess jelentése mellé pedig a vár tervrajza. Sajnos, mindkettő elveszett, de úgy a bizottság, mint Süess jelentése nélkülök is élénk képét adja a vár akkori állapotának.

I.

Tottis.

Von Comorn haben wir uns nach Tottis verfüeget, daselbst den Augenschein genommen, die Gelegenheit und Situm besehen, wie dem Haus am pesten zu helfen, ob solches vor einem Gewalt sich ein Zeit lang aufzuhalten gepaut werden mechte.

Pefunden aber nit, das das Haus mit ainem grossen Unkosten für ain starkhen Gewalt zu erpauen, dan der Sittus ist nit also geschaffen, hat gegen den Marckh alzunachent ain Perig, ungefärlich auf 60 oder 70 Clafter vom Graben da sich der Perig anhebt, und auf 153 Clafter, der Feindt sein völliges Leger schlachen mag, welliches dem Schloss fast schetlich, es khan auch das Schloss von allerlei Ungelegenhait des Sittus nit erweittert werden.

Dieweil aber wissentlich das der Feindt, als er dieses Haus ingehabt, daraus ser geraubt, und grossen Schaden than, auch fast täglich mit sainem Straiff vor Raab, Comorn, und denselben Reumen sich sehen lassen, das arm Volckh auf den Weinperg gewunnen, und wegg gefüert, welches nun yezo die weil Euer Majestät gedachtes Haus inhaben nit also beschehen kann, der Stat Raab und Festen Comorn ain guet Vor- und Wachthaus ist, solte

Komáromból Tatára mentünk, ott megnéztük a vár helyzetét, hogy miként lehetne a váron segíteni, és vajjon felépíthető-e így, hogy egy ideig feltartóztathassa az ellenséget.

De úgy találtuk, hogy a vár még nagy költséggel sem építhető fel erősséggé, mert a helye nem olyan természetű, a helységhez közel, vagy 60—70 ölnyire az ároktól egy 153 ölnyi magas hegy emelkedik, melyen az ellenség tábort üthet, a mi a várat veszélyeztetné, a vár a helyszín alkalmatlanságánál fogva nem is nagyobbítható kellően.

Mivel azonban tudvalevőleg az ellenség, a mikor a várat bírta, innen gyakran rabolt és nagy kárt okozott, naponkinti Komárom és Győr felé és a környékre való portyázásával elfogta a szőlőkben dolgozó jobbágyokat, a mi most nem lehetséges, mert a mondott vár felséged birtokában van és Győr városának, Komárom várának jó elővédjéül szolgál, a várat alázatos véleményünk szerint nem kell ily rossz állapotban hagyni, de meg kell erősíteni és ki kell

soliches mit unserm gehorsamen Rath nit also schlecht gelassen, sonder befestiget, und gebessert werden, das sich die in der Besatzung vor einem gemeinen Feindt darinnen behalten mechten, Euer Majestät haben darüber ain Modell, sich darinnen zu ersehen.

javítani, hogy a helyőrségbeliek tarthassák magukat benne az ellenség ellen. Felségednek e megerősítésről ime itt van egy mintája, melyben minden meglátható.

Es mecht auch solliche Festen, wan die ordentlich Verlag vorhanden, und merers Kriegsvolckh n der Besatzung läge, in Jars frisst vollendt werden, dan umb dieses Orth khain Dorf ausser der wenig gehuldigten Paurn, die zum Gebey nicht gebraucht mögen werden, derhalben auf die Underthanen khain Rechnung zu machen.

Ez az erődítése a várnak, ha a kellő anyag rendelkezésre állana és nagyobb volna a helyőrség, egy év leforgása alatt elkészülhetne, mert e hely közelében nincsen falu, annak a pár hódolt jobbágynak kivételével, a kik az építkezésnél nem használhatók. Ezért az alattvalókra nem lehet számítani.

Welche Arbeit ainer vor oder nach der andern an die Hendt zu nehmen, volgt hernach.

Hogy milyen munkát kell végezni sorjában, itt következik.

Für das Erst die drey Turm im Schloss sambt allen Gemeiren so in innern Stockh ober halb der zweijen Gäng abzuprechen.

Legelőször is a vár három tornya, minden a belső emeleten levő fallal, a két folyosó fölött lebontandó.

Zum dritten[1] das Pasteindl beim Thor mit B.

Harmadszor a B.-vel jelölt kapumelletti bástya (lebontandó).

Zum vierten den Graben gegen dem Perg mit C. dieffer und weitter zumachen.

Negyedszer a C.-vel jelölt hegy felé az árkot kiszélesíteni és kimélyíteni.

Zum fünfften die Cartina zwischen des hülczen Pollwerch und runden Thurm zuerheben, innwendig den Wall dickher aufzuschitten mit D.

Ötödször a D-vel jelölt kortinát a faerődítvény és kerek torony között magasabbra emelni és a sánczot megszélesíteni.

Also auch das hülczen Polwerckh und den runden steinen Thuern in rechte Höhe sambt ihren Prustveren zu erheben.

Szintúgy a faerődítvényt és a kerek kőtornyot a mellvédekkel együtt kellő magasságra emelni.

[1] A 2. szám a jelentésekből kimaradt.

Den Spitz an der steinnen Maur gegen den Theucht mit weg zu nehmen, und die selb Cartina zwischen den zwaien Pöllwerchen soviel sich thun lassen wirdt in ain gerad Lini bringen.

A tófelőli fal szegletét lebontani és a kortinát a két erődítvény közt lehetőleg egy vonalba hozni.

Den Graben und den Tham und das Polwerch B. zumachen und zubeschitten.

A B.-vel jelölt erődítvényt, árkot és sánczot betemetni.

Die zween Kheller im Graben F. und G. zugebelben, und als dan obendarauf die Khaczen zuschitten, es möcht mit der Zeit zwischen diesen zweien Khaczen der inner Graben gewelbt, angeschit, und auch zu einer Khaczen gemacht werden.

Az árokban az F. és G.-vel jelölt pinczéket beboltozni, a boltozás tetején «macskahátakat» rakatni,[1] e kettő között a belső árok is befedhető idővel és szintén macskaháttal látható el.

Item im Anfang für alle Ding von H. J. bis zum K. ain starkhen Deicht zaun von Aichem Holcz umb das Schloss zu machen.

Továbbá J—H-tól K-ig erős tölgyfa kerítést csináltatni a vár köré.

Auf den iner viereckheten Stockh die Prustwer von Erdt herum zu machen.

A belső négyszögletes emeleten földből mellvédet csináltatni.

Mit der Zeit das hülczen Polwerch etwas auswendig mit einer Maur zuverendern, und den runden Thuern auch in ein Pasteindl formiern, wie im Modell begriffen.

Idővel a faerődítvényt kivülről fallal megvédeni és a kerektornyot is bástyává átalakítani, amint a mintában látható.

Ainen Prun im Schloss zu machen.

A várban kutat ásatni.

Noch ain Pach Ofen.

Sütőkemenczét építtetni.

Die ineren gefüetterten Gräben mit der Schüdt von gebrochenen Gemeir so hoch auf zu schitten,

A belső, bélelt árkokat lebontott falak törmelékével annyira feltölteni, hogy a víz azokban többé

[1] A «Khaczen»-nek ez lehet helyes értelme, a boltozat felülről tekintve a macska domború hátához hasonlít.

damit das Wasser nit mer darin aufgehen möge, alsdan Stallung und Kosamenter daselbst nach Gelegenhait zu erpauen.

meg ne állhasson, azután ott az istállókat alkalmilag felépíteni.

Ainen Wacht Thuern auf dem Weinperg gegen Comorn zu pauen darauf man Warnung thain möge, wan der Feindt sich sechen lässt.

Komárom felé a szőllőkben őrtornyot építtetni, a melyről az ellenség közeledtét jelezhetni.

Alle Heiser, und Khirchen daselbs umbher so vil meglich nider prechen nider zerstossen, damit der Feindt darinnen sein Halt nit haben mag, und dieselben zu Khalich zu prenen zu prauchen, da man aus dem Schloss nit ain geringen haben mag.

Minden közelben levő házat és templomot, a mennyire lehet, lebontani, hogy azokban az ellenség meg ne vonhassa magát. A törmeléket mészszé égetni, mert a várban kevés kapható.

Den Tham an der undern Seitten schnuergerecht abzustechen, damit das Pasteindl streichen weg, alsdan mit der selben Erdten die Contrascarpa zuschitten, bey gemeiten Pasteindl die angefangenen Khaczen mit Erden zu erheben. Die Cortina gegen dem Tham etwas zu erhechen.

A sánczot alsó felén merőlegesen levágni, ezzel a bástyát lebontatni, és a nyert földdel a kontraeszkarpot megtölteni, a mondott bástyánál az elkezdett macskahátakat feltölteni, a kortinát, a sánczt felé valamelyest felemelni.

II.

Kívülről: Gebey Tottis.

Durchleuchtigister Grossmächtigister, Allergenadigister Herr, Euer Römische Khayserliche Majestät sein mein underthanigist gehorsambist pefliessen guettwillig Dienst, und was ich liebes und guettes vermag, zuvor. Euere Römische Khaiserliche Mayestät Antwortschreiben, vom 3. Augusti, das Euer Römische Khayserliche Mayestät bey derselben Hoffkamer

Tatai építkezés.

Felséges, nagyhatalmú, legkegyelmesebb uram, római császári felségednek ajánlom legalázatosabb engedelmes jóakaró szolgálatomat, és minden tőlem telő jót. Római császári felséged válaszát Augusztus 3-áról teljes tisztelettel kézhez kaptam. Ebben felséged értesít, hogy az udvari kamaránál intézkedett, hogy az építkezési költség sürgettessék, különösen pedig, hogy

allergenedigste Verordnung gethan, damit die Pauverlag getriben, und sonderlich auf Tottis alspald ain Summa gelts dargeben, und dasselbig Gepey vollendts zu Ente aufgericht werde, und das ich auch, was bisher alda zu Tottis gepaut, und noch zu pauen ist, auch mit was Unkosten solches verricht werden kann, Eüer Römischen Kaiserlichen Mayestät neben Vorgebung aines Abriss berichten und mitlerweill die Gepey nicht steckhen lassen solle, hab ich in unterthanigister Reverenz empfangen.

Tatára bizonyos összeg adassék, és az ottani építkezés teljesen befejeztessék, és én mindazt, a mi már felépült, a költségekkel együtt római császári felségednek egy tervrajzzal együtt jelentsem be, és eközben az építkezést ne szüneteltessem.

Und überschick zu underthanigister gehorsamb Euer Römischen Khayserlichen Mayestät erstlich ain Vorzeichnuss und Abriss der Gepey Tottis wie es weilandt der Römischen Khayserlichen Mayestät geliebten Herren und Vatern, hochlöblichister und seligister Gedachtnuss Commissarii, als Herrn Graff Niclas von Salmb, Herr Hainrich von Puchaimb, Herr Christoff Teuffel Seliger, Frantz von Popendorff, und Thomas Eysler auch Selige im Monath Augusti verschines 68 Jahr, der Römischen Khayserlichen Mayestät hochlöblicher und seliger Gedachtnuss, übergeben. Und Ihr Römische Khayserliche Mayestät also mir eines nach dem andern zu verrichten allergnädigist bevolchen.

Tehát római császári felségednek engedelmeskedve, küldök először is egy jegyzéket és Tata várának tervrajzát, a mint (a várat) róma császári felséged boldogemlékű néhai atyjának bizottsága, úgymint Salm Miklós gróf, Puchaim Henrik gróf, néhai Teuffel Kristóf, néhai Popendorf Ferencz, néhai Eysler Tamás az elmult 68 évben átadták, és római császári felséged nekem meghagyta, hogy jelentsem.

Daran hab ich, allergenedigster Khayser, bisher verricht und ge-

Legkegyelmesebb császár, azon eddigelé elvégeztem és építtettem

pauth, als das hültzen Polwerckh, mit dem Puchstaben R. bezaichnet, schadthaft und aines Tailles aingefallen gewesen, hab ich aus Bevelch Ihr Römischen Khaysserlichen Mayestät dasselbig von Grundt und Gemeyr von neuen erpaut, angeschüt und mit seinen Prustwehrn zugericht.

Zum andern hab ich den Prunn oder warmb Padt, bey dem Buchstaben Z. welcher allerdings verschütt gewesen, reinen, und das man prauchen kann zurichten lassen.

Zum dritten die zween Thuern im Geschloss sein abbrochen, an dem dritten arbeiten und prechen die Maurer Wintters Zeit, wan sie sonst nichts zu mauern haben, damit sie allda erhalten werden.

Zum vierten nachdem das Gemeyr bey den Buchstaben M. und N. etwas schadthafft und nider gewesen, da es dann der Feindt vor Jahren abgestiegen und ingenomben, hab ich dieselbig Mauer mit einem dünnen Meierl etwas erhöht, darhinten sonderlich bei den Buchstaben M. da gar kein Waall, allein etliche hosement gestanden, ein Wal angeschüt, und die Prustwehr von Erdt gemacht, auf das man die Stückh gegen den Thamb stellen und prauchen mag, welches vor an diesen Orth nit seyn, und der Thamb von kainem Orth nit beschossen oder gestochen werden mögen.

mert az R.-rel jelzett fa-erődítmény romladozott és részben beomlott volt, ő római császári felsége parancsára azt alapostól és falastól újból felépíttettem, feltöltettem és mellvédjeivel elkészíttettem.

Másodszor a Z. betűnél levő kutat, vagy meleg fürdőt, mely teljesen be volt temetve, kitisztíttattam és használhatóvá tétettem.

Harmadszor a vár két tornya le van bontva, a harmadikat a kőművesek tél idején bontják, ha más munkájuk nincs, hogy itt lehessen őket tartani.

Negyedszer, mert a fal az M. és N. betűknél kissé romlott és alacsony volt, mert az ellenség évek előtt megmászta és elfoglalta, ezt a falat egy másik vékony fallal felemeltettem, különösen az M. betűnél, a hol nem volt sáncz, de egy pár lakóhelyiség. A mellvédet is megcsináltattam földből, hogy az ágyukat a töltés ellen irányítani és használhatni lehessen, a mi eddig ezen a helyen lehetetlen volt, és a töltés egy helyről se volt lőhető vagy támadható.

Zum fünfften weil dieses Orth vom Perg in Stueckhen beschossen werden mögen, hab ich die Einfart der Portten bey dem Buchstaben L. gewelben, und darauf mit reverender zu melden mit Mist undt Erdt beschütt, damit dasselbig Orth im Ruckhen besser besichert ist.

Ötödször mert ez a helység a hegyről ágyúval lőhető volt, a kapu bejáratát az L. betűnél beboltoztattam és a boltozatot földdel, és tisztelettel mondva trágyával fedettem, hogy ez a hely hátulról nagyobb biztonságban legyen.

Zum sechsten. So hab ich verschienes 76 und das 77 Jahr die Pastein gegen den Teucht bezeichnet mit A. von neuen aus den Grundt gefüert, und Wasserfrey erhöcht, welche ich gleichwohl der Notturft noch dies 77 Jahr gar in sein vollkombne Höch aufgeführt, beschütt und zugericht, dieweil aber an diesem Orth sonst kain Erden zu bekhomben, sondern dieselbe im Teuchl genomben, und der Teuchl dazue abgelassen werden muess. Der Teucht aber der Zeit Feindts halber solang abgelassen nit verpleiben kann, hab ichs auf künftig Jahr, im Frieling zeitlich, ehe der Feindt die Ross vom Gras nimpt, angestellt, und den Teucht, zu Verhuettung Gefahr wiederumb eingelassen.

Hatodszor az elmult 76 és mostani 77 esztendőben a tó felőli A.-val jelölt bástyát alapjából újra építtettem és vízmentesen felemeltettem, melyet szükség szerint még ebben az esztendőben teljes magasságig emeltetek, megtöltetek és elkészíttetek. Mert azonban itt föld nem kapható, de azt a tóból kell venni, melyet ezért le kell csapolni. De a tó ezidőszerint az ellenség miatt oly sokáig nem maradhat lecsapolva, ezt a munkát jövő kora tavaszra halasztottam, mielőtt az ellenség lovait a mezőről behajtja. A veszedelem elhárításáért a tavat ismét megduzzasztottam.

Zum sibenden ist die Laimben Mauer gegen dem Teucht bezeichnet mit E. weil das Haus dem Feindt täglich vor Augen gelegen, die gehuldigten Pauern stündlich dahinkhumben, von Stückh zu Stückh abprochen, und die Cortina bis zu dem Spitz, undten im Grundt über Wasser 1½ Claffter,

Hetedszer, mert a vár napról-napra az ellenség szeme előtt van és óránkint jönnek menekülő hódolt jobbágyok, a tó felőli E.-vel jelölt vályogfalat darabról-darabra lebontattam és a kortinát a szegletig alapján a víz felett 1½ ölnyire felül 3½ lábnyi vastagságban teljes magasságában fel-

oben aber 3½ Fuess dickh in ihr völlige höch aufgefürt, hinten mit gueter Erdt ausgeschütt und verstossen.

építtettem, hátul jó földdel megtöltettem, melyet ledöngöltettem.

Zum achten hab ich das Ort bezeichnet mit F. gewelben lassen, darauf bevollchnermassen ain Khatzen geschüt werden möge, daran diesen Summer arbeiten, und so viel möglich beschütt und erhöcht werden soll.

Nyolczadszor az F.-fel jelölt helyet megboltoztattam és reá parancs szerint macskahátat töltettem. Ezen az idei nyáron is dolgoztatok és a mennyire lehet, megtöltetem és felemeltetem.

Zum neundten weil vorhin die Pastein mit K. im Rückhen unbedeckht gewesen, itzo aber durch diese bemelte Khatzen allerdings bedekht wird, diese Pastein gleich gegen dem Perge liegt, und von demselben fast überhöcht ist, lass ich die aus Rath Euer Römischen Khayserlichen Mayestät Paumeister jetzo mit einen dünnen Meiere ain Klaffter hohen Mauer darhinter mit Vaschin belegen, und mit guetter Erdt beschüten, auch ain Prustwehr von Erdt 3 Klafter dickh machen, daran wirdt itzo gearbeit, inwendig aber dieser Pastein den Platz, weill sie vom Perg sehr überhöcht, nit höcher machen, damit das Kriegsvolkh von der Prustwehr wol bedeckht bleib.

Kilenczedszer, mert azelőtt a K.-val jelölt bástya — mely a hegy felé fekszik, és ez nálánál majdnem magasabb — hátulról fedetlen volt, de most már az említett macskaháttal fedve van, a bástyát felséged építészének tanácsára egy ölnyi magas fallal és rőzse fonadékkal megerősítem, jó földdel megtöltetem, és 3 öl vastag mellvéddel láttatom el. Ezen most dolgoznak. E bástyán belől pedig, mert a hegy magasabb, a talajt nem emeltetem fel, hogy a helyőrséget a mellvéd eltakarja.

Ich hab auch hindter verlassen und bevolchen, ob man so viel Volckh zu der Arbeit bekhomben khann, die Cortina mit D. welche ain guette alte Mauer hat, mit Erdt zu erhöchen, undt die Prustwehrn darauf zu zurichten, aber das Arbeith Volkch ist alda hart

Azt is meghagytam, hogy ha elég munkás kapható, hogy a D.-vel jelölt kortinát, melynek jó öreg fala van, földdel emeljék, és mellvéddel lássák el, de munkásnép nehezen kapható itt, a magyar katonaság még készpénzért se dolgozik, az itt levő 100 német

zu bekhomben, das hungarisch Kriegs Volckh arbeit umb Pargelt gar nichts, die deutschen 100 Knecht so alda, aber gar wenig, dan sie haben ain starkhe Wacht, das sie es ihrem Anzeigen nach nit vermögen.

katona pedig keveset, mert erős őrszolgálatuk van, és szerintök nem győzik a munkát.

So viel ist, allergenedigister Kayser, bisher, allein das meist bei des Rosenberger Euer Römischen Khayserlichen Mayestät Haubtmann zu Tottis Zeiten verricht worden.

Ennyi az, legkegyelmesebb császár, a mi itt Tatán, különösen római császári felséged Rosenberger nevű kapitánya alatt végeztetett.

Wofor nun diese Cortina und Khatzen diesen Herbst also behüt werden kann, ist, allergenedigster Khayser, an dem Orthaus Tottis bevolchner Massen zu pauen.

Ha ez a kortina és macskahát ezen az őszön így megtartható, Tatán még parancs szerint építendő:

Erstlich die Pastein mit A. so albereit über Wasser aus Grundt erhebt, in seine volckhombne Höch zu mauern und auszuschütten, das muss den zeitlich im Frieling beschehen, dan man muss den Teicht darzu ablassen, das man die Erdt zu Anschüttung derselben heraus gewinnen khan, dan es ist sonst an diesem Orth khain andere Erth darzue zu bekhomben.

Először az A.-val jelölt bástya, mely alapjából már a víz színe fölé emelkedik, teljes magasságába építendő és feltöltendő. Ennek kora tavaszszal kell történnie, mert a tavat le kell csapolni, hogy a feltöltéshez földet nyerhessünk, mert itt más helyről föld nem kapható.

2. Die Pastein mit B. Ist noch nichts darzue angefangen.

2. A B.-vel jelölt bástyán még nem kezdtek semmiféle munkát.

3. So dieselbig vertig, muss man die Cortina zwischen dieser Pastein B. bis zum A. von neuen machen, dan dies Gemeir gar nichts werth, und ist zu besorgen, es werde sonst einmal einfallen.

3. Ha ezzel elkészültek, a B.-bástya és A.-pont közt új kortina készítendő, mert ez a fal nem ér semmit és félni lehet, hogy egyszer leomlik.

4. Das Gewelb mit G. ist auch noch zu machen, und darauf die Khatzen zu beschütten.

4. A G.-vel jelölt boltozat is elkészítendő, és reá macskahát töltendő.

5. Die Rundel mit O. ist vermög des Abriss mit ainem Mandtl, in Furmb ainer Pastein zu pringen, und dann besser zu erhöhen.

5. Az O.-val jelölt rondella a terv szerint köpenynyel bástyává alakítandó és felemelendő.

6. Volgents und schlieslich ist die Cortina zwischen B. und O. so mit ainer guetten Mauer versehen, mit Erdt zu erhöhen, und ain Prustwehr von Erdt zu beschütten.

Végül a B. és O. közti kortina jó fallal látandó el, földdel felemelendő és tetejébe földdel mellvéd készítendő.

So das also fertig, allergenedigister Khayser weis ich nichts mehr das ander mehr zu machen wär, allain inwendig haben die Fürstliche Gnaden Ertzherzog Ernst, Euer Römischen Khayserlichen Mayestät geliebter Herr Brueder, bevolchen ain Profandt Kheller gewelben und darauf Kasten zu Mehl und Traidt machen, dann deckhen zu lassen, das soll auch mit meyster gelegenheit für die Handt genomben werden.

Ha ez is elkészült, felséges császár, nem tudom, mi volna még elkészítendő, de úgy parancsolta Ernő főherczeg, római császári felséged testvére, hogy belől egy élelmiszer pincze, annak tetejébe pedig egy raktár liszt és gabona számára készüljön és fedessék be. Ez is a legjobb alkalommal el fog készülni.

Diese hie obgemelte Gepey, so noch an der Vesten Tottis bevolchner Massen zu verrichten, wan man richtige Pauverlag hätte, khündten meinen Überschlag nach ungefährlich mit 15,000 fl. Rheinisch verfertigt werden, das hab ich Euer Römischen Khayserlichen Mayestät gehorsambist berichten, und mich Euer Römischen Khayserlichen Mayestät darneben unterthänigist befelchend. Datum Raab den 19. Augusti. Anno 77. Euer Römischen Khayserlichen Mayestät underthainigister und gehorsambister Urban Süess m. p.

Ez a fentemlített építkezés, mely parancs szerint Tata várában még elkészítendő, ha kellő anyag volna, számításom szerinti megközelítőleg 15,000 rénes forinton elkészíthető. Ezt jelenthetem római császári felségednek, magamat legalázatosabban kegyeibe ajánlva. Kelt Győrött, Augusztus 19-én, a 77-ik esztendőben. Római császári felségednek legalázatosabb és legengedelmesebb szolgája Süess Orbán.

Kívülről: Mein Urban Süessen an die Römische Khayserliche Mayestät gehorsamber Bericht, was zu Tottis pauth und noch zu pauen ist.	Süess Orbán legalázatosabb jelentése a római császári felséghez, hogy Tatán mi épült fel és mi építendő még.
Más kéz: Praesentata 24. Augusti anno 77.	Bemutattatott Augusztus 24-én a 77-ik esztendőben.

Országos Levéltár. A pozsonyi Kamarához intézett levelek. 9. csomó.

II.

I. Rákóczy György tüzérsége az 1644-iki hadjárat elején.

Az alábbi jegyzék némi kiegészítéséül szolgál Tóth László dr. czikkének, mely I. Rákóczy György beavatkozásáról a 30 éves háborúba tavaly jelent meg e folyóiratban. Megtudjuk belőle a Fogarasból való hadbakelés napját (1644 január 27.) és értesülünk Rákóczy tüzérségének. municziójának számáról, melylyel elindult. Érdeklődésünket még az a körülmény is felébreszthetí, hogy a jegyzék több ízben szól egy specziális tüzérségi fegyvernemről, a «pattantyúról», petárdáról, melynek kezelése külföldről, Danzkáról (Danczig) való hozzáértőkre volt bízva.

Arra az esetre, ha a tüzérség két részre osztva menetel, az elsőben, melynek főparancsnoka Rákóczy Zsigmond, «főpattantyús» Christoph, a ki petárdás mester is. Melléje van rendelve két «maga tanította» (erdélyi?) legény. A második, közvetlenül a fejedelem vezérlete alatt levő rész főpattantyúsa Jakab, a ki «két maga tanította (erdélyi?) legényével» szolgál. Hozzá van még beosztva egy másik, szintén Jakab nevű, pattantyús és egy Angyal Simon nevű (erdélyi) legény. E részen szolgál «Augustinus» pattantyús is. A gyulafehérvári lövőszerszámok inspectorául «Conhrad» rendeltetett, «aki strázsa mester, és szükség esetén segéthet is, mivel maga is megtanulta a mesterséget». Végül a municzió között említés esik «ezelőtt Pattantyús Friderik csinálta» tüzes szerszámról.

A Kristóf, Jakab, de még inkább az Augustinus, Konrad, Friedrich keresztnevek német származásra vallanak. A jegyzék más magyar pattantyús nevét, az egy Angyal Simonét kivéve, nem említi, bár igen valószínű, hogy a benne felsorolt «legények» is magyarok voltak.[1]

[1] Az erdélyi fejedelmek korából három nemes Pattantyús családot ismerünk. — Kettőnek czímere úgynevezett beszélő czímer, mely vonatko-

Az Fogarasból megh indított lövő szerszámoknak, azok mellett jlevő embereknek és hozzájok kivántató munitióknak elrendelése ekképen következik, melyekkel indultanak megh 27. Januarii Anno 1644.

Ha az hadaknak nem mind együtt kelletik járniok, hanem külön, Rákóczy Sigmond úrral Ő Nagyságával lesznek tiz fontos lövő szerszámok ..... nr. 6.

Ezek mellett fő pattantyús Christoph, aki petárdás mester is, vele együtt két maga tanitotta pattantyús legény. Item Danczkáról későbbször jött pattantyús.

Viszen vele Petárdát..... nr. 2.

Álgyú golyobis, lövő szerszámokhoz..... nr. 200.

Álgyú por az száz fontú mázsával. Cent. nr. 25.

Muskétához való por. Cent. nr. 5.

Kanot. Ulnas[2] nr. 200.

Irtó kapa. nr. 10.

Csákány. nr. 5.

Ásó. nr. 5.

Mozsár pattantyú, melyből az tüzes szerszámokat bocsátani szokták. nr. 1.

zással van a névre. Ezek *a)* a Pattantyús Farkasé, kit Báthori Gábor 1609 május 19-ikén újból nemesít. Czímere: kék paizsban kétkerekű bombavető ágyú. (...»Tormentum quoddam, sive bombarda ...») — Az újból nemesítéssel egy Fogaras városi ház adómentesítése járt. — A czímer az egyik ős foglalkozását örökíti meg. («...artificium progenitoris ejusdem in rebus armamentariis repræsentans ...»)) Sisakdísz: növekvő, bokrétát tartó szarvas. — Lásd erdélyi Liber Regius. VI. k. 209. l. — *b)* Idősebb Danczkai Pattantyús Jakab és fia ifjabb Jakabé, a kiket Apafi Mihály 1680 deczember 13-án nemesít. — Idősb Jakab a fogarasi várban mint bombavető szolgált («... Tormentorum et quarundam Bombardarum in arce nostra Fogaras ... ejaculator ...»). Czímer: vörös paizsban kékruhás, vörös süveges, sárga csizmás férfi jobbjában égő kanóczos botot («... baculus ejaculatorius ...») baljában kivont kardot tart. — A család máig is virul és nem lehetetlen, hogy a jegyzékben előforduló Jakabok egyike volt a nemességszerző. — A család előneve, mely származása helyéről vétetett, talán egyetlen, de minden esetre igen ritka esete annak, hogy magyar nemességhez idegen, magyaros formában irott, előnév járult. — Lásd erdélyi Liber Regius XXVI. k. 362. l. — *c)* A II. Rákóczi György által nemesített Pattantyús Miklós és István (1659 márczius 17.) czímere nincs vonatkozással a névre. — Lásd: Országos Levéltár, 9047/834. erdélyi fökormányszéki szám.

[2] Rőföt.

Ónat az minemű öreg[1] szakaszokban szokták onnan felyül hozni, annak negyed részét. Cent. circiter[2] 1.

Kész öreg[1] tüzes szerszámokat, melyek mint gyujtásra, mint lövésre alkalmatosak. nr. 13.

Apróbb szerüek nr. 31.

Az kik még nem szintén készek, hanem csak vas pléhek héjja. nr. 51.

Gránátok, melyeknek nagyon kevés héjja. nr. 36.

(A lap szélén.) N. B. ide egy emelő csiga is kvántatnék, mert Fogarasban egynél több nem volt.

Ezek mellett gondviselő Dersi István, mellette egy lovas.

Ittem usque beneplacitum suæ celsitudinis[3] Jakab, a ki zászlótartó volt.

Második rész hadak közé lészen.

Eöregh[1] tiz fontos lövő szerszám. nr. 6.

Ezek mellé fő Pattantyús Jakab, két maga tanitotta legényével. Ittem Jakab nevű más pattantyús is, az régiek féle; addig míg ő érkezik, pedig lészen Angyal Simon nevű pattantyús.

Viszen az lövő szerszámokhoz álgyú golyóbist nr. 200.

Álgyú port az száz fontos mázsával. Cent nr. 25.

Kanotot. Ulnas[2] nr. 200.

Irtó kapa. 10.

Csákány. 5.

Ásó. 5.

Ónat az minémű szakaszban szokták onnét felyül hozni, annak negyed része.

Mozsár pattantyú, tüzes szerszámok bocsátgatására, az másik, ez rendbelinél apróbb.

Emelő csiga egy bokor.

Golyóbis tüzes szerszámok. nr. 112.

Golyóbis nélkül valók. nr. 33.

Készületlen tüzes szerszám. nr. 50

Gránátokat készületleneket. nr. 50.

Ezek mellett gondviselő Dávid Ferencz, melléje rendelve Jantsó Pálné jószágáról egy lovas.

Mindkét rendbeli lövő szerszám mellett egy-egy czigány és egy faragó ember.[4]

[1] Nagy.

[2] Körülbelül.

[3] Továbbá, a míg ő nagyságának úgy tetszik.

[4] Előbbi mint patkoló és szerkovács, utóbbi a lafetták és szekerek farészeinek karban tartására.

Item lánczok, kötelek, singh szegek, pántok, derékszegek, mindenik rendbeli mellett, vezetéken és az mellettök levő emberek kezénél inventarium szerint vannak.

Augustinus Pattantyús keze alatt ki mellé vagyon rendelve Feieruari András, és Boier Simonné jószágáról egy lovas, ezek vannak.

Musquetához való por az száz fontos mázsával. nr. 10.

Drabant puskákhoz való por. Cent nr. 6.

Kanót. Ulna [1] 1000.

Fekete ón, az egész darabnak fele. Cent. circ. 1.

Óngolyóbisok öntve, musquétához valók két ládácskában megolvasva és czédulázva.

Korompaki és pulhák forma, drabantoknak való hosszú puskák.

Ezelőtt Pattantyús Friderik csinálta tüzes szerszám. N. B. Ezeket talám az úr [2] mellett levő pattantyús kezéhez kell adni, mivel az petárdát csinált, és tüzes szerszámot kevesbet készíthetett, tudom Váradról s egyebünnet is fognak hozni.

Egy pattantyús leszen az Fejérvári lövőszerszámok mellett, kihez Déváról s egyebünnet is fog ő nagysága rendelni.

Ittem Conhrad nevű, ki strázsa mester volt, lehet mint egy inspector, és szükség idején segéthet is, mivel maga is megtanulta a mesterséget.

Országos Levéltár. Gyulafehérvári limbus. XIX. csomó 125/1.

Dr. Kárffy Ödön.

[1] Rőfös.

[2] A fejedelem.

MAGYAR HADISZABÁLYZATOK GYÜJTEMÉNYE.

Katonai rendtartás 1650-ből.

Edictum publicum consensu tam illustrissimi domini generalis, quam etiam domini iudicis, senatus et electæ communitatis regiæ liberæque civitatis huius portis civitatis applicatum.

Minthogy semmi rendek jó gondviselés nélkül dolgokat végben nem vihetik, szükség, hogy az két vagy három rendek között oly edictumot adjunk ki, az ki mellett az ő felsége szolgái, mind az respublicának tagjai és az városnak minden lakosi békességben élhetvén, meg is maradhassanak helyekben.

1. Elsőben is minthogy mindenek felett az kapukra lévén nagyobb vigyázás, szükség arról is tegyünk emlékezetet többi előtt, az kire két főgondviselőt adott Isten oltalmunkra, generális és főbíró urunkat, ő nagyságát és ő kegyelmét, annak utána kétrendbeli gondviselőket, úgymint porkoláb uramékat, hogy az kaput megnyitván reggel magok kezével, ne mások által, mivel ő kegyelmeknek jár tisztek szerint hitekben s idvességekben is. Annak utána az kulcsokat generális urunk ő nagyságának és főbíró uramnak vivén, magok az kapun legyenek, úgy hogy minden haladék nélkül reggeltől fogvást estvéig az kapu porkoláb nélkül ne találtassék életek s tisztek vesztése alatt. Mikor egyik porkoláb kapu nyitás- vagy záráskor egyik kapura megyen, az másik az másra menjen nyitni vagy bezárni s arra hit nélkül való embert ne bocsássanak.

2. Az strázsa mesternek az strázsákon teljes hatalma vagyon, úgy hogy hirek nélkül s akaratjok ellen ő kegyelmeknek egy gyalogot is el ne merjen küldeni senki, hanem éjjel-nappal ha ki mit vét az strásán, másnap az kapun törvényt látván porkoláb és hadnagy uraimékkal reá, meghaljon érette, ha csak ahová találtatik is valamelyik, kiváltképen éjtszaka; kihez képest minden éjtszaka kétszer járja meg az strázsákat strázsamester uram.

3. Ha valakiket az fokokon talál éjtszakának idején, megfogván törvény szerint meghaljon érte, nem levén ott senkinek dolga strásamester uramon kivül.

4. Az gyalog hadnagyok kezében levén az bot s az zászló, másoktól senkitől ne függjenek, hanem ő kegyelmektől, hanemha kinek, bizonyos szüksége vagyon gyalogra, az generalisoktól vagy penig hadnagyoktól kérjenek; levélszerjárásra se erőltesse senki az ő Felsége szükségén kivül s generálisok kivül kemény büntetés alatt.

5. Az porkolábok s hadnagyok is tempore obsidionis (= ostrom alatt) minden éjtszaka egyszer-egyszer megjárják az vártákat, az kapu között is háljanak, vigyázván országunk s helyünknek megmaradására, életek veszedelme alatt.

6. Ha valaki éjtszaka lövést teszen az szokott tilalom ellen, akár csak kapu zárlás után, megölettessék, mivel az tűznek idején, az ellenséghez való lövetés és az pártütés kivül nem szabad lőni.

7. Valaki szablyát vonszon valakihez haragból, keze vágattassék el kedvezés nélkül.

8. Az kik penig vért tesznek másokon, megölettessenek.

9. Valaki valami háborúságot, zendülést csinál az kapun vagy az városban, megölettessék.

10. Az strásamester minden éjtszaka kétszer, éjfélig egyszer, éjfél után másszor az vártákat megkerülje, így felel meg tisztének, másképen tiszti vész el érette.

11. Ha valami félelmes hírek lesznek, az porkolábok és a strásamesterek az hadnagyokkal az kapun háljanak és ne csak az strásamesterek, hanem porkoláb uraimék is lejövén az vártákról, egyszer-egyszer az várost megkerüljék tisztek s becsületek elvesztése alatt, hogy igy az vigyázásnak szünete ne legyen.

12. Akármi vagy nagy vagy kicsiny dolog történjék is éjtszaka, vagy lövés vagy tűz vagy akármi égi csudák, kiket mindkét magistratusának megjelentse haladék nélkül kemény büntetés alatt.

13. Ha valami gonosztevő megfogatik valami factumon (= tetten), egyenlőképen megfogassa mind az ő felsége tisztviselője s mind az nemes városnak arra rendeltetett embere és kiki az maga magistratusa eleiben vagy fogságában vivén, másnap kinek competens birája levén, adja az törvényes büntetésre személy válogatás nélkül.

14. Az szőlőkben, kertekben, talált kártevőket, aki ott találja, megfogja, ha bir vele; ha meg nem foghatnák őket, csak ismerjék meg, magistratusa tartozik igazat tenni rólok.

15. Ha valaki az megnevezett ő felsége szolgái és az nemes város

lakosi ellen valami háborúságot, tumultust (= zavargást) mivelne vagy csak indítana is, halálos büntetés legyen az fején.

16. Az város kerítéséhez ha találtatik valamely ház ragasztva, nagy vagy kicsiny, elhányattassék kedvezés nélkül kemény büntetés alatt; akikből illetlen veszedelmek lehetnének.

17. Ha vagy ő felsége az mi kegyelmes urunk vagy generális uramék vagy az város ellen valaki valami veszedelmes hireket hallana, kiki előtte járójának feje vesztése alatt megjelentse az dolognak igazsága szerint, egyenlőképen ellene is álljanak.

18. Valaki előttejárója ellen fegyvert fogna, akár uton, akár helyben, megölettessék, kiváltképen kapu vagy zászló alatt, hacsak gyalázatos szót szólana is ellenek.

19. Isten kitől oltalmazzon, ha tűz támad az városba, ilyen szokást kell követni, hogy az gyalogdobot meg kell ütni és feje vesztése alatt generális uram ő nagysága szállására kell menni zászlóstól és az hová kivántatik, egyszersmint fordithatja az úr őket; ha penig valamely gyalog jelen nem lenne, élete vesz el. Mivel az tűz nem csak történetből, hanem más practicából is szokott lenni, kihez képest az ő felsége képét (= képviselőjét), az város kulcsát és az ország zászlóját kell oltalmazni, az mely gyalogokból kell az kapun levőket segíteni s egyebeket is.

20. Az tűz alatt penig hacsak történetből esik is, sok kapdosás szokott lenni nagy kárral; akik efélében találtatnak, törvénynyel kell kemény büntetéssel megbüntetni; ha penig kezében tapasztalódik, meg kell mindjárt fogni és az felülmegirt mód szerint másnap magistratusa kezében adni az törvényes megbüntetésre. Vagy ha azon tűz alatt valami háborúságot inditana valaki, annál inkább ha végben is vinné, meghaljon érette.

21. Kapunyitás előtt az kis kapun jó készülettel húsz gyalogost ki kell küldeni és az kapu eleiben gyült szekereket jól távol állatni, közel a kapuhoz nem bocsátani és az szekereket megnézni, mi vagyon rajtok, hogy efélékből véletlen dolog ne kövessen bennünket.

22. Az kapunyitást, zárást porkoláb uraim ne más által, hanem magok cselekedjék, magok nyissák, zárják, nem levén más arra hites, tisztek elvesztése alatt.

23. Az strásamester is, ha az éjtszakai kerülésben jár, megnézze az lakatokat, mint vannak, mivel történt már az Kassán, hogy felvetették az lakatokat, de az reteszben nem volt verve; mert ha ezt nem miveli, egyenlő büntetése lesz az porkolábokkal.

24. Minthogy minden az jó egyességből áll, kivántatik, hogy igy is megfeleljen minden rend, nem hogy az határ, hanem az hidig is senki

vásárlásért ki ne menjen, hanem az piacra hozza minden eladni való eszközöket; ki-ki mikor eleget vásárol, annak utána ha mit el nem adhatnának, az árosok és kufárok abból vegyenek kereskedésre való eszközöket. Ha ki az ő felsége drabanti feleségek közül kufárkodni akar, generális urunk ő nagyságok biró uramnak commendálják. Annak felette az piacnak szabadságára és rendtartására úgy vigyázzanak vásárbiró uraim, hogy egyebek előtt generális uraimékre ő nagyságokra egyen főtekintet, mindenek előtt hirré tevén az vásárbírák generális uramék ő nagyságok sáfárinak avagy kulcsárinak, ha mi olyast hoznak az piacra. Ha kit penig, akármely rendben élőt, valamely piaci kapdosásban, hatalmaskodásban érnek, fa, mész, széna, káposzta és egyéb mindenféle élés és épületre való eszközöket hozó emberek az kapukon belöl bebocsátassanak minden bántás nélkül. Az kik penig ez ellen cselekszenek, pálcabeli büntetéssel büntetődjenek.[1]

Közli: *Kemény Lajos.*

[1] Kassa város 1650. évi jegyzőkönyvében.

A MAGY. TUD. AKADÉMIA HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A közéletnek, tudománynak és irodalomnak a háborús viszonyok okozta pangása a bizottság működésére az 1917-ik évben is bénítólag hatott.

A nyomdai árak még folyton tartó emelkedése nemcsak lehetetlenné tette több tervbe vett munka kiadását, hanem e miatt folyóiratának: a Hadtörténelmi Közleményeknek ívszámát ez évben is újból le kellett szállítani.

Ily körülmények között tehát folytatta a bizottság a világháború emlékeinek gyűjtését s foglalkozik a béke beállta utáni teendők terveivel, hogy majdan miként örökíthesse meg méltó módon és mentül szélesebb alapokon a magyarság hősi szereplésének e vérzivataros korszakban való történetét.

A bizottság ez évi történetének legjelentősebb eseménye volt, hogy annak elnöki tisztét *József főherczeg* úr ő Cs. és kir. Fensége, akadémiánk tiszteleti és igazgatósági tagja elfogadta.

Ez alkalomból a bizottság jegyzőkönyvében örökítette meg lelépő elnöke báró *Forster Gyula* val. belső titkos tanácsos, akadémiai tiszteleti tag négy évi buzgó és eredményes tevékenységét és mondott azért meleg köszönetet.

A Honvédelmi Miniszter úr a bizottságot ez évben kilenczezer koronával támogatta és 1440 koronával előfizetett a Hadtörténelmi Közleményekre.

A folyóirat ez évben XVIII-ik évfolyamában jelent meg, 25 ívnyi terjedelemben, nyolcz nagyobb tanulmányt és értekezést és 16 kisebb czikket közölve.

Folyó ügyeinek intézése végett a bizottság ez évben négy ülést tartott. Ezek egyikén dr. *Szendrei János* jelentést tett a Magyarországi várak története czímű nagy műve munkálatainak haladásáról.

A Hadtörténelmi Muzeum ügyének kérdésével a bizottság az idén is megfelelő módon foglalkozott.

KÉRELEM.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának igazgatósága elhatározta, hogy egybegyűjti az összes írott emlékeket és nyomtatványokat, a melyek a most dúló háborúra, ennek előzményeire és okaira vonatkoznak.

A Magyar Tudományos Akadémia kebelében alakított Hadtörténelmi Bizottság is szolgálatába áll e nemes eszmének, hogy ez úton is teljesítse azt a magasztos hivatását, mely kötelességévé teszi, hogy nemzeti közérzületünkre fölemelő hatással biró magyar hadi történelem adatait gondosan összegyűjtse a jövendő nemzedék és a történetírók számára.

Felkérünk tehát minden hazafit, hogy gyűjteményünk gyarapításához hozzájárulni szíveskedjenek.

A gyűjtendő tárgyak:

könyvek, önálló füzetek és különlenyomatok. Hogy ezek a füzetek vagy könyvek és különlenyomatok versben vagy prózában vannak-e írva, van-e valami tudományos vagy szépirodalmi értékük, azt a teljességre törekvő gyűjtés szempontjából nem kell figyelembe venni;

önálló füzetekben megjelent egyházi és világi beszédek, előadások és felolvasások;

önálló füzetekben, vagy csak egyes lapokban nyomtatott egyházi és világi, hivatalos és nem-hivatalos körlevelek, köriratok, felhivások, buzdítások, tanácsok, lázítások, utasítások, rendeletek, katonai buzdító és lelkesítő napi-parancsok, rendszabályok stb.-ek;

önálló füzetekben, vagy egyes hirlapokban lenyomtatott háborús vagy háborús vonatkozású énekek, dalok, nóták, versek és imádságok;

a ponyvairodalom mindenféle terméke;

háborús vagy a háborúval összefüggő statisztikai kimutatások;

háborús naptárak;

háborús térképek;

szöveges és szövegtelen háborús hangjegyek;

szöveges és szövegnélküli képes ábrázolások (képek, képecskék, képes levelezőlapok, fényképek);

egyesületek és társulatok, ipari és kereskedelmi vállalatok jelentései, ha bennük valamely vonatkozás van a háborúra;

mindenféle hivatalos és nem-hivatalos, hatósági és magán-plakát (falragasz);

színlapok, ha rajtuk a háborúval bárminő vonatkozásban levő előadás szerepel, vagy ha az előadást háborús jótékony czélra hirdetik;

a háborúban elesett hősökről kiadott gyászjelentések;

legyezők, szalagok, kokárdák, zászlócskák, gyujtóskatulyák, kávéházi, vendéglői és czukrászdai papiros-szalvéták, a melyeken háborús szöveg, térkép vagy kép van.

A magyar katonai kultúra legértékesebb anyagát fogják alkotni a gyűjteményben azonban *az írott emlékek, a melyek közé: a hadi naplók, a táborokból érkezett levelek és tábori levelezőlapok, harcztéri jelentések, hadifoglyoknál talált följegyzések stb.-ek tartoznak, melyeknek gyűjtésére — az enyészettől való megmentésük végett — különösen felhívjuk a magyar közönség becses figyelmét.*

A gyűjtött nyomtatványokat és kéziratokat akár *a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi-könyvtárának,* vagy a *Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőségének* (Budapest, VIII., Ludoviczeum-utcza 4. szám) kérjük beküldeni.

A naplókra és levelekre nézve megjegyezzük, hogy ezek zárt, lepecsételt és a fölbontás határidejének megjelölésével ellátott borítékokban is beküldhetők; ezek nyilvánosságra hozatala tárgyában kifejezésre juttatott kivánalmak a fennálló szabályok értelmében föltétlenül tiszteletben tartatnak.

A HUSZITA SZEKÉRVÁR A MAGYAR HADVISELÉSBEN.

(Második közlemény.)

Az 1443. év ú. n. hosszú hadjáratába számos szekér kíséretében bocsátkozott a magyar sereg. De ezek legnagyobbrészt aligha hadiszekerek [1] s jelenlétüket tökéletesen megmagyarázza a hosszas út és az idegen terület, mikor is a szükségeseket leginkább otthonról kellett magukkal vinniök. A harczokban nem vettek részt. Hunyadi 1443 november 8-iki levelében, melyben Ujlakit a Nis környéki csaták lefolyásáról értesítette, csak élelmet vivő szekerekről beszél.[2] S mikor a hazafelé tartó csapatokat a török a Kunovica-hegység lábánál megrohanta, a király és Hunyadi visszafordult a derékhad némely részével, a szekerek ellenben tovább haladtak a gyalogság fedezete alatt.[3] Az 1444-iki háborúban sem lényegbevágó a szerepük, legalább is nem annyira, mint a huszitáknál. A mit a vonuló sereg tagozódásáról tudunk, világosan bizonyítja, hogy szekereiktől nem vártak védelmet, sőt azokat tartották támadás esetén megoltalmazandóknak. A Várna előtti felvonuláskor az élen Hunyadi haladt magyar és oláh csapatokkal, hátul a király a keresztesek és a sereg többi részével s a kettő közötti széles térközben a szekerek, hogy egyaránt megmenthetők legyenek bárhol tünnék is fel az ellenség.[4] Mégis ekkor a szekerek jelentősége

[1] Mintegy hétszáz kétségkívül hadiszekér közülük. Cseh résztvevőkről is tudunk, de harczmódjuk kifejtését a terepviszonyok, esetleg a magyarok idegenkedése nem engedték meg. V. ö. *Kupelwieser* Ungarns Kämpfe mit den Osmanen 69. l.

[2] *Katona*, Historia Critica XIII. 251—254. l.

[3] *Kupelwieser* i. m. 77. l.

[4] *Callimachus*, De rebus Vladislai regis. (Schwandtner I. 511.).

világosabban megállapítható, mint előbb. Már az útvonal megválasztásakor azért döntöttek a hosszabb út, a Balkánnal párhuzamos irány mellett s csak a tengerpart közelében kanyarodtak délnek, mert ilyen módon magukkal vihették szekereiket, melyek átszállítása a hegységen lehetetlen lett volna.[1] S magában a szomorú emlékű ütközetben is találkozunk velük. Talán nem csalódunk, ha feltesszük, hogy fontosságukat leginkább a pápai legatus Cesarini Julian ismerte fel, ki annak idején Baselben barátságot kötött Nagy Prokoppal s eszmecserét is folytatott vele a husziták hadiszokásairól.[2] Az ő terve szerint a sereget leghelyesebb lett volna szekérsánczczal venni körül s előbb kevesebbet koczkáztató védelmi harczban puhatolni ki az ellenség erejét. Vele szemben a magyar lovagtaktikát épen Hunyadi képviselte. Szerinte a fedezékkeresés a megvert fél feladata, nem a támadóé. Az eredményt a kezdet határozza meg, tehát a félelem minden jelét kerülni kell. Gyors mozdulat fog hatni az ellenségre, mesterkedés nem.[3] S természetesen Hunyadi javaslata győzött, a magyar sereg támadásra indult, de azért a szekerek harczbavonását ő sem mellőzte teljesen. A balszárny a Devna-tóra támaszkodott, a jobb a hegységre s hogy ezt a megkerüléstől megóvja, valamelyest visszavonta s mögötte szekérvárat formált, megerősítve a kéznél levő lövegekkel.[4] Ez a szekérvár természetesen nem összetevője a támadásnak és a harcz közben megtett mozdulatoknak, nem más, mint az esetleges visszavonulás első állomáshelye.[5] De Turóczi szövege arra vall, hogy felveréséhez nem vették igénybe valamennyi szekerüket. Szerinte a támadás megkezdése előtt úgy határoztak, hogy mindegyik oszlopot ugyanolyan sebességgel szekerek is kövessenek, hogy a túlnyomó számú ellenség a küzdőket csak az arczvonalon fenyegethesse.[6] S ezt a megosztást látszik erősíteni a török író,

[1] *Callimachus*, 509. l.

[2] *Wulf*, Die husitische Wagenburg. 22. l.

[3] *Callimachus*, 514—515. l.

[4] *Kupelwieser* i. m. 98. l.

[5] *Callimachus*, 516. l. és *Kupelwieser* 105. l.

[6] Statuerunt ud unamquamque aciem sui *currus eadem velocittae tempore congressus sequi deberent.* Hosti enim erant impares, metuebant ergo ne ante pugnantes per hostem ultima acierum in parte invaderentur. *Schwandtner.* I. 256. l.

Chodzsa Szadüddin leírása is, ki bár dagályos szavakban dicsőíti a győzelem nagyságát, mégis csak 250, a magyarokat védő és válogatott portékával megrakott szekér elfoglalásáról tud.[1] Ez a leírás pedig csak a felvert szekérvárra vonatkozhatik, melyet a török a csata utáni napon elfoglalt, annak tagjai voltak szemmelláthatóan védelmi czélokat szolgálók és podgyászszal teltek. A Dunán Orsovánál átkelt seregnek mintegy ezer szekere volt.[2] Alig hihető, hogy ennek háromnegyed része elmaradt útközben, különösen miután az irányt a szekerek igényeinek megfelelően szabták meg.

Ezután négy esztendeig pihentek a fegyverek. Castriota hősies küzdelmeivel kapcsolatban, 1448-ban lángolt fel újra a harcz. A magyar haderő most is a régi lovassereg, de valamennyi forrás egyetért abban, hogy a lőfegyverek szerepe ebben a hadjáratban jóval nagyobb, mint az előbbiekben.[3] És ez a tünet minden egyéb támogató adat híján is szekérvár részvételére vall, mert a tüzérség a század derekán még elválaszthatatlan volt tőle. Erre mutat továbbá a kétezer német, cseh és lengyel zsoldos jelenléte [4] s a rigómezői csata lefolyása is. Különösen jellemző ebben a tekintetben a byzanci író, *Chalkokondylas* előadása, ki bizonyára nem ismerte a husziták hadiszokásait, leírása mégis akármelyik cseh krónikába beleillenék. Elmondja, hogy a sereg egy része szekereken ült, melyek egyuttal fegyvereket és szükséges felszerelést szállítottak. Mindegyiken két harczos volt egy pajzshordozó és egy pattantyús. Ugyancsak szekerek vitték a csatakigyókat, az ú. n. cerbottanákat, a kései középkor ezt az igen kedvelt ágyúnemét.[5] Magában az

[1] *Vámbéry*, Hunyadi János hat legnagyobb csatája. Magyar Történelmi Tár. XI. 216. l.

[2] *Kupelwieser* i. m. 85. l.

[3] Turóczi szerint Hunyadi ellátta seregét «castris bellicis, machinarum, pixidum ac aliorum tormentorum hostem ferientium ingenii». (Schwandtner I. 259.). A *castra* itt úgy látszik egyenesen szekérvárat jelent. Fogalmában benne van a megerősítettség, vele szemben a szultán tábora csak «hospitium». U. o. 260. l. S láttuk előbb a tábori jelentését.

[4] V. ö. *Kupelwieser* 111. l. — *Chodzsa Szadüddín* a cseh bán fogságba-eséséről tud. Magyar Tört. Tár. XI. 222. l.

[5] De rebus Turcicis (bonni kiadás) 356. l.

ütközetben pedig a szekérvár mindkét megszokott eljárására reátalálunk, a védelmire és a támadást támogatóra egyaránt. Egy reszükből felvert tábor készült, másik lövegekkel megrakva, szabadon maradt, készen a végrehajtandó mozdulatokra. Utóbbiak haladéktalan felhasználására I. Murad szultán megvakított testvérének, Musztafának fia, a kereszténynyé lett Dávid figyelmeztetett az első csatanap utáni éjjelen tartott haditanácsban.[1] Ő a ki talán legjobban ismerte a török katona természetét, az új fegyvernem harczbavetésétől úgy látszik, gyors sikert remélt. Mindenesetre érdekes, hogy a byzanci író forrása őt gondolta a szekerek előnyomulása értelmi szerzőjének. Szerinte a janicsárokat kellett mindenekelőtt tönkretenni, köztük volt a szultán s a török had többi része kisebbértékű. A rohamot még ugyanazon éjjel a magyar derékhad és a mozgó szekerek együttesen voltak hivatva végrehajtani. Meg is indultak és a meglepetés sikerült is.[2] De a szekerek tűzhatása nem volt eléggé lenyűgöző. A janicsárok az első dermedtség után magukhoz tértek és megszólaltak a török ágyúk is. Az egész magyar haditerv gyors döntésre volt alapítva, az ellenállás az egészet felforgatta. További kitartás esetén csekély számuk könnyen vészthozóvá válhatott volna, azért inkább visszavonultak táborukba, melyre az ütközet legdicsőségesebb napja várt. A mozgó szekérvár győzelmet aratni nem tudott, szerepe az éjjeli támadással be is fejeződött. Az arra következő napon Hunyadi még egy előnyomulást rendelt el,[3] melyben a szekerek is részt vettek volna, de ennek kivitelére már nem került a sor. Közben ő maga is menekülni volt kénytelen, a küzdelem harmadik napja egészen a táboré. A bennszorult maroknyi nép a szabadulás minden reménye nélkül utolsó csepp vérig küzdött. A török forrás kénytelen beismerni, hogy az egész csatának ez volt a legforróbb részlete.[4]

Hunyadi utolsó nagy harczában Nándorfehérvárnál a körülmények magyarázzák a szekerek kisebb jelentőségét. Ostromolt

[1] V. ö. *Kupelwieser* i. m. 115. l.
[2] *Chalkokondylas*, 364. l.
[3] *Chalkokondylas*, 368. l.
[4] *Chodzsa Szaddüdin*. M. Történelmi Tár, XI. 224. l.

vár felmentéséről volt szó, vizi csatával nehezítve. De a készület akkor is megvolt. A király nagyon hangsúlyozta, hogy Csehországból elsősorban szekerekkel felszerelt gyalogságot vár,[1] s jóllehet ez a segítség elkésett és a védelem egész terhe Hunyadira hárult, már ekkor neki magának is voltak hadiszekerei. Át is szállította ezeket a Dunán és lerakta a vár tövében,[2] bár körülményes felhasználásukra nem volt módja. Mozdulataikat a szűk hely tette lehetetlenné, védelmi jellegű tábor összerovása pedig feleslegesnek látszott. Valószínűleg csak ágyúik tüze vett részt a harczban. A huszita hadieszköz felhasználása tehát, mint látjuk, nem szükségszerű, jelentősége ingadozó, de kétségtelen, hogy a cseh harczmód belenőtt a magyar hadviselésbe, megszünt idegen lenni a magyar katona szemében.

Így tudta a külföld is. A huszitákkal vívott hosszú háborúskodásra visszaemlékezve, különösen Németországban, igen értékes eredménynek tekintették a csehek megfékezését. Annál is inkább, mert a nyugat felé mindig győztes seregeik így a keresztény közösség másik, kiengesztelhetetlen ellensége, a török ellen voltak fordíthatók. Mikor a szentszék Podjebrad elleni magatartása annyira elmérgesedett, hogy az új háború kitörése elkerülhetetlennek látszott, a német fejedelmek ünnepélyesen óvták a pápát a szakítástól. Tették pedig ezt nemcsak a csehektől való félelmükben, de azért is, mert meggyőződésük szerint a cseh katonák és harczmódjuk a multban nem megvetendő szolgálatokat tettek a török ellen.[3] A harczok, melyekre czéloztak, Hunyadi csatái voltak; ezekben mérte össze fegyvereit Zižka népe először a déli hódítóval, ezekben barátkozott meg az Európát védő magyar sereg a szekérvárral. Úgy, hogy Mátyás korára minden elő volt készítve arra

[1] Levele Rosenberg Henrikhez. *Palacky* Geschichte von Böhmen. IV. 1., 397. l. V. ö. *Eschenloer*. Gesch. der Stadt Breslau. I., 28. l.

[2] *Chodzsa Szadüddin*. M. Tört. Tár. XI. 226. l.

[3] Levelüket közölte *Pessina*, Mars Moravicus. 768. l. — Solent enim Turcæ more Persico pugna fugaci sequentium pectora ferire spiculis et equorum pernicitate simul et armorum levitate taga hostium invadere. Hanc artem Bohemi tum *curruum manitionibus et gyris*, tum aggeribus summa celeritate congestis, mira et incredibili arte deludunt. — Tehát szekérerődítések (munitiones) és mozgó, kígyózó szekérsorok (gyri).

nézve, hogy a cseh taktika a magyar hadviselésbe beleolvadjon. S ezt a fejlődést részben az itthoni viszonyok is elősegítették, mert a társadalmiak ugyan nem, de azok a hadügyi előzmények, melyek alapján Žižka szekérvárát annak idején megalkotta, nálunk is megvoltak.

Már a XIV. században szokásossá vált Európaszerte, hogy különösen a városok hadinépe, a helyett, hogy gyalogszerrel vonult volna harczba, az útat szekéren tette meg.[1] A lőfegyverek korának elkövetkezése hozta ezt magával, a lövegeket mindég szekerekre rakták. De ugyanakkor s ennek oka már tisztán az utánzás és a kényelmi szempont, olykor teljes fegyverzetű pánczélosok részéről is ezt tapasztaljuk.[2] A német források gyakran használt kifejezése a «Reise», úgy látszik, eredetileg a hadbavonulásnak erre a módjára vonatkozik. Nagy Lajos korában a szekér nálunk is szükséges kiegészítője a hadikészületnek,[3] de ezek talán inkább podgyászszekerek első sorban.[4] A XV. században azonban különösen városaink számadáskönyvei világosan elárulják a külföldi szokás széleskörű elterjedését. Nemcsak sűrűn fordulnak elő bennük kocsisok (auriga, currifer, rector, wagenknecht) és szekérkészítők (currifex, wagner), de némely tételük egyenesen félreérthetetlen. Átolvasásuk alkalmával azonnal feltűnik, hogy hadiköltségeket, zsoldfizetéseket tartalmazó rovatokban szekerekre kiadott pénzösszegek is szerepelnek. Egymásután következik pl. több ilyen kimutatás különböző kelettel, de a beosztás mindig

[1] *Jähns.* Geschichte des Kriegswesens. 924. l.

[2] *Wulf,* Die husitische Wagenburg 23. l. 42. jegyzet.

[3] Szabolcs megyéhez intézett hadraszólító parancsában (Visegrád, 1343 márczius 18.) meghagyja a király, legyenek készen, «more hominum exercituantium cum armis militaribus, equis et curribus plaustralibus ac aliis necessariis condecentibus». — Kállay-család levéltára (Nemzeti Múzeum) Sæc. XIV. 613. szám.

[4] Egy állítólag XIV. századbeli tiroli kézirat valóságos hadiszekérről tud Attila *magyar* király birtokában. Hogy a korabeli magyar viszonyok értékesítéséből eredne ez a megjegyzés, legalább is kétséges (der Charr ist geheissen der scharpfe precher und den fand *Attila,* der Chünig von Vngern, do er twng hispanien vnd schottenland). *Petz Gedeon,* A magyar húnmonda. 61. lap. Inkább a kézirat keltét tennők a XV. századba, mikor a német eredetű magyar királygenealogiák csakugyan mind Attilával kezdődnek.

ugyanaz: szekerek, zsoldosok.[1] De részletesebb beszámolásokban sincs hiány, melyek azután minden kételyt eloszlatnak. Bártfa 1441-ben Kassa ostroma alkalmával harmincz zsoldost állított, ugyanakkor ugyanolyan rendeltetéssel hat szekeret.[2] Berzeviczi Jánosnak (Hannus Priswiczer) és csapatának fizettek egy-egy szekér után harminczkét forintot 1434-ben.[3] 1441-ben «vector» minőségben találkozunk vele ugyancsak «ad eysam versus Kaschoviam».[4] Egészen természetes így, hogy Mátyás király, mikor a szekérvárat a magyar hadügy rendes alkotórészévé tette, a szükséges eszközök előteremtése végett a városokhoz fordult.

Ennek a hadszervezeti változásnak vagy inkább bővülésnek, a Csehország elleni támadó háború megindítása volt az alkalmi oka. Mátyás, ki a cseh harczmódot igen jól ismerte és a szekérsánczot tábori erődítésül már előbb is alkalmazta,[5] most elérkezettnek látta az időt, a huszita módszert hadviselése tulajdonává tenni és ilyen módon ellenségének legsajátosabb területén is föléje kerekedni. Nem elégedett meg tehát a régi keretekkel, mint Zsigmond kora, nem is zsoldosokat fogadott, mint atyja, hanem saját népét igyekezett bevezetni a szekérvár harczába. A külföld segítségét természetesen nem nélkülözhette teljesen, de a katonaanyagot most már, egyelőre legalább, Magyarország szolgáltatta. Joggal mondhatjuk, hogy tételes hadügyi reform volt, mit 1468-ban életbeléptetett: egy új fegyvernem bevezetése. S hogy a folytatás nem lett a kezdethez egészen méltó, bizonyára nem az eredeti terv megváltoztatásának, hanem két más természetű körülmény felmerülésének

[1] *Fejérpataky.* Magyarországi városok régi számadáskönyvei. 551., 552., 554., 556., 558., 559., stb. lapok.

[2] 1441. Auff dy rese kegen Cascha auf XXX. soldner dedimus 2700 den. in tota summa.

Item dedimus ad eandem viam Thomae Glauchner furlon 700 den.

Item auff dy selbige rese kegen Cachaw den furlewtin auf sex wagen auff izolichen 200 den.

Summa 1200 den.

U. o. 518. l. V. ö. 520. l.

[3] *Fejérpataky* i. m. 340. l.

[4] U. o. 512. l.

[5] Moldvai hadjáratában tábora részben ilyen módon volt megerősítve. *Długoss.* Historia Polonica. V. 496. (Krakó. 1878.).

volt a következménye. T. i. néhány esztendővel később beállott egyrészt a szekérvár válsága az első *valóságos* gyaloghad, a burgundi herczegen győzedelmeskedő svájczi fellépése következtében, másrészt és egyelőre ez volt a fontosabb, Mátyás cseh királylyá választatván, új alattvalói ebben a tekintetben kétségtelenül képzettebb harczosokat bocsáthattak rendelkezésére, mint magyar birodalma tehette. De azért a szekérvár ettől fogva rendes alkotórésze maradt a magyar seregnek, átalakulásában és visszafejlődésében közös ezentúl a sorsa Cseh- és Magyarországon. A király intézkedéseit levelezéseiből és rendeleteiből ismerjük. 1468 tavaszán felkérte egyik német fejedelmet, küldené hozzá a nála tartózkodó Ulrikot, ki a szekerek cseh mód szerinti rendezéséhez jól ért. Elmondja, hogy ilyenfajta ember Magyarországon alig akad, mert itt más hadakozási mód uralkodik, de a csehek ellenében előnyösnek tartja, ha segítségére lesznek némelyek, kik ellátják a szekerek ügyét és ismerik az ellenszereit az ellenség mesterkedéseinek.[1] S ilyen levelet bizonyára többet is írt. A szekerek kiállítására pedig a városokat kötelezte. A Szászváros hoz intézett rendelete maradt reánk, abban említi, hogy a többiek is hasonló utasítást kaptak. E szerint a magyar hadiszekér akár a cseh, fedeles volt, négy ló húzta, mindegyiken öt ember, kettő kapával, kettő ásóval, egy pedig szekerczével felszerelve.[2] Nemsokára ugyan az erdélyi szász székeknek a szekerek kiállítását elengedte,[3] de ennek oka bizonyára csak a nagy távolság s a közelebb fekvő városok részéről

[1] Intelleximus esse apud fraternitatem vestram quendam nomine Ulricum *in ordinandis more Bohemorum curribus* bene peritum, quia vero in regno nostro huiusmodi homines vix inveniantur eo quod ibi aliud militie genus observatur, nunc autem nos adversus eum hostem gerimus bellum, cuius precipua cantela est curruum dispositio, unde et nobis procul dubio utile futurum animadvertimus, si tales homines habeamus, qui et nostros currus artificiosius locent et contra iminicorum structuras remedia inveniant. *Fraknói,* Mátyás király levelei I. 148. l.

Unum currum cum quatuor bonis equis et cum coopertorio rubro ac catenis ferreis loco cordarum rede, atque ad eundem currum quinque homines, quorum duo ligones, alii duo fossaria instrumenta, quintus vero securim habeant, disponere ... debeatis. *Teleki.* A Hunyadiak kora. XI. 400—401. l.

[3] *Teleki* i. m. 407. l.

beszállított elegendő mennyiség volt. Csakhamar következtek cseh hívei megajánlásai is, Boroszló pl. egyedül nyolczvan szekeret igért.[1] De már hadbavonulása kezdetén sem szenvedett ilyesmiben hiányt. Az olmützi püspök leírva Krakóban az útnak indult magyar sereget, megemlékezik szekereikről is,[2] ugyanúgy a császár Boroszlóhoz intézett levelében.[3] A cseh katholikus párt feje Sternberg Zdenko pedig, kinek hadi jártasságához nem férhet kétség és ki nagyon jól tudta, mi mindenre van szükség, hogy a cseh királyt a siker reményével lehessen megtámadni, páratlannak nevezte Mátyás seregét s hitte, hogy diadalmasan fog előnyomulni egész Prágáig.[4]

Ez a reménység nem teljesedett be. A tíz esztendős háború Mátyás számára csak Csehország melléktartományainak birtokát biztosította, de a katonai fölény mindvégig az ő részén volt. S ez mindenesetre nagy változás Zsigmond idejéhez képest. Ehhez járul, hogy akkor Magyarországnak voltak szövetségesei, most ellenben Mátyás egyedül vívta a harczot, sőt Podjebrad halála után a csehek bőséges lengyel támogatásban is részesültek. A szembenálló seregek összetétele most már egészen hasonló; lovasság, gyalogság és szekérvárból állt mindkettő. Csak az arányok nem egyenlők, a cseh gyalogság mindvégig erősebb, a magyarnál a lovasság túlnyomó, de ennek Mátyás csak részben látta kárát. Teljes győzelmet nem tudott aratni, viszont seregének gyors mozgékonysága megmentette az esetleges döntő vereségektől. A csehek beláthatták, hogy szekérváruk ebben a megoszlásban, a régi fölényt nem biztosítja.[5] De a viszonyokon bajos volt változtatni. Podjebradnak volt nehéz lovassága, de serege zöme még mindig parasztokból telt ki.[6] Hatalmas cseh lovassereget szervezni nehezebb volt, mint Magyarországon a szekérvárat befogadni. Mátyásnak jutott embere a szekerekhez, Podjebradnak nem volt módja lovagrendet teremteni, népének ebben a tekintetben számba-

[1] *Eschenloer* II. 161. l.
[2] *Dlugoss*, V. 501. l.
[3] *Eschenloer*, II. 122. l. V. ö. 114. l.
[4] *Fraknói*, Mátyás király élete. 183. l.
[5] *Eschenloer* i. m. II. 201. l.
[6] U. o. II. 129. l.

vehető elemei ekkortájt zsoldért javarészben külföldön katonáskodtak. Ezekre a cseh korona már nem számíthatott és Mátyás eleinte nagy bizakodással vezette a háborút, sokak véleményében osztozva, hogy a huszitizmus teljes megtörése sohasem látszott annyira közelállónak, mint akkor.[1]

A tíz éves hadviselés történetét vizsgálva, be kell ismernünk, hogy a fegyvernemek meggyarapodása, a magyar sereg fellépésének jellegét igen kevéssé változtatta el. Fővonásaiban továbbra is lovassereg maradt. A hosszú küzdelem valamennyi szerencsés ütközete és hőstette a lovasság érdeme. Bizvást mondhatjuk, hogy még a híres boroszlói táborozást (1474.) is, mikor Mátyás egy hevenyészett erődítés oltalma alatt maroknyi nép élén szembeszállott a lengyel és cseh királyok roppant seregével, lehetetlenné téve az ellenség élelmezését és rémületet gerjesztve vakmerő rajtaütéseivel, a lovasság változtatta diadallá.[2] A csehek bizonyára nem a szekérvár, vagy a csekélyszámú gyalogostól tartottak leginkább, hanem a hol itt, hol ott feltünő, színlelt futásban menekülő, majd hirtelen visszatérő, falvaikat szemük láttára lángba borító magyar lovascsapatoktól.[3] Ujra tapasztalhatták, hogy a magyar rohamok hevét szekérváruk nem állja ki mindig.[4] Folytonosan résen kellett lenniök, támadásra alig gondolhattak, mert sohasem tudták, mikor és honnan szakad reájuk az ellenséges lökés. Olykor sikerült a szekérvár megnyitását és előnyomulását állandó reácsapásokkal lehetetlenné tenni.[5] Franz v. Hag, Mátyás kapitánya, ki utóbb Sabacnál halt hősi halált, 1469-ben a sziléziába tört cseheket a szó szoros értelmében kihajszolta a tartományból, mert szekérvárukat olyan nyomás alatt tudta tartani, hogy lovasságukkal nem voltak képesek előrontani szekereik közül, élelem után járni még kevésbbé.[6] A szekerekkel körülvett nagyobb seregek meg-

[1] *Fraknói.* Mátyás király levelei. I. 149. l.

[2] *Eschenloer* II. 306—314. l. V. ö. *Marczali.* Regesták a külföldi levéltárakból. 14. l.

[3] V. ö. *Pessina* i. m. 826. l.

[4] *Eschenloer.* II. 139. l.

[5] U. o. II. 144. l.

[6] *Eschenloer.* II. 183. l.

támadásától Mátyás természetesen óvakodott,[1] ilyenkor a két ellenfél vagy elvált döntő csata nélkül, vagy valamilyen cselhez folyamodtak, mi a cseheket kicsalta erősségükből.[2] A magyar lovasság erős fölénye szabta meg a háború jellegét, ezért lett apróbb csaták lánczolatává, melyekben Mátyás a szekérvárat döntően letörni nem tudva, végleges sikert ki nem erőszakolhatott, ellenben Csehország elpusztult, talán még jobban, mint néhány évtizeddel előbb a magyar Felvidék. A cseh szekérvár a magyarral szemben elsőbbségét megtartotta, de a dolog természete magyarázza, hogy lovassággal szemben döntő győzelmekre ugyancsak nem tehetett szert. Támadásnak igen ritkán lehetett csak elősegítője, csak a körülmények igen kedvező alakulása mellett.[3] Pedig épenséggel nem vesztett régi rendjéből és fegyelméből, a csehek fegyvereiktől sohasem váltak el, csakis az élelmet rakták szekereikre, míg Mátyás hívei, ha nem volt reá sürgős szükség, felszerelésüket is, és mint *Eschenloer* panaszolva írja, «fürdősapkákat» viseltek a haditerületen. Ilyenformán az új hadieszköz nem ütötte reá bélyegét a magyar hadviselésre, még leginkább ostromok idején vált hasznossá, mikor a szekérláncz sánczczá alakult, hogy a támadókat külső meglepetésektől megóvja.[4] Az ilyen biztosítás igen fontos volt, mert várak ellen Mátyás főfegyvere mindvégig a kiéheztetés maradt, rohamczélokra nem rendelkezett megfelelően erős gyalogsággal, noha esetleg lovasait is leparancsolta nyergükből.[5]

Mindezzel a huszita szekérvár a magyar hadiberendezés járulékává lett, gyakran feltűnik Mátyás egész uralkodása alatt. Több azonban nem. A király nem volt vérbeli ujító. Elsajátította kora és a régiek egész haditudományát, sokoldalú műveltségének két-

[1] Nos prævalemus longe equitatu, hostis autem numero peditum et munimentis curruum, quæ oppuguari temerarium fuisset, írja a háború legelején egy magyar prelatus a római követnek. Epistolæ Matthiæ Corvini. P. III. 75. l. Hasonlóan *Eschenloer;* Gerne hette Matthias mit ime gestritten, aber Girsik wolde die Wagenburg nicht reumen *darinne die Behmen allen Vortheil wissen.* II. 114., továbbá 202. l.

[2] U. o. II. 383—384. l.

[3] U. o. II. 189. l.

[4] *Eschenloer.* II. 129. l. V. ö. *Pessina.* 877. l.

[5] *Pessina.* 827. l.

ségkívül ez volt a legsarkalatosabb része, de mindig a jelennel törődött, az épen elérhető hadisikerekkel. Erre a tulajdonságára nagyon jellemző pl. hogy hadigépeit nem tartotta kevesebbre, mint ágyúit.[1] A szekérvárat átvette, harczmódját kiismerte, alkalmazta is, de számolt a körülményekkel, népe ősi hajlamaival és serege zöme mindvégig lovasság maradt. *Cortesius* bizonyára joggal szőtte bele a király hadvezéri egyéniségét dicsőitő költeményébe, hogy nincs senki, a ki mozgó táborát óvatosabban tudná elhelyezni és az egymáshoz fűzött szekereket czélszerűbben rendezné, mint ő.[2] Tartott gyalogságot is, de csak annyit, a mennyire épen szüksége volt. Ebben a tekintetben Merész Károly bukása némi fordulatot látszott hozni. Érintkezésbe lépett a győztes svájcziakkal és biztosította őket, hogy gyalog csapataikat szívesen fogadná zsoldjába.[3] S némelyek, úgy látszik szolgálatába is léptek.[4] Csakhogy ez is inkább a császár ellen irányított sakkhúzás volt, inkább azt akarta megakadályozni vele, hogy ellensége seregét gyarapítsák. *Bonfini* csak nyolczezer gyalogos, de húszezer lovas mozdulataiban gyönyörködhetett a bécsujhelyi hadiszemlén.[5] A szekérvár jelentősége sem érte el a cseh mértéket soha.

Hogy azonban nem maradt pusztán a csehek ellen alkalmazott erőpótlás, hogy tehát a magyar sereg állandó alkotórészévé lett, igen sok emlékből kiviláglik. Mikor a trónkövetelő lengyel herczeg ellen fegyveresen kellett fellépnie, hazahozta Mátyás szekérvárát is.[6] Ez 1471-ben történt, néhány évvel az ujítás befogadása után, de uralma végéről is biztos adataink vannak erre nézve. A korneuburgi csatáról feljegyezte egy a császárt szolgáló, később a fekete seregbe lépett zsoldos, hogy a császáriak már megnyerték a harczot, elfoglalták volt a magyarok szekérvárát,

[1] *Fraknói*. Mátyás király levelei. II. 110. l.

[2] De virtutibus bellicis Matthiæ Corvini. *Ábel Jenő*, Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőitő művei. Irodalomtörténeti emlékek II. 316. l.

[3] *Segesser*. Die Beziehungen der Schweitzer zu Matthias Corvinus. 32—33. lap.

[4] U. o. 24—25. l. (3. jegyzet).

[5] 659. l.

[6] *Eschenloer*. II. 252. l.

mégis, mert a hadrendet sikerült helyreállítaniok és segély is érkezett, végül a magyarok győztek.[1] Hogy visszaemlékezéseit csak néhány évtizeddel később foglalta írásba, ennek a pontnak a hitelességét csak erősíti, t. i. a szekérvár akkorra meglehetősen a multé volt, szerepeltetését tehát valóban a mult ismeretének kell tulajdonítanunk. De a szekerek felhasználásának a mértéke mindig a pillanatnyi szükségtől függött. Míg bármilyen nagyobbszámú cseh sereg hadvállalata elképzelhetetlen nélkülük, nem egy kétségtelenül hitelt érdemlő magyar vonatkozású forrásban hiába keressük említésüket. Másokban — a Žižka-féle kezelési módot zenitnek tekintve — hanyatló fokon teljes átalakulásban mutatkoznak. Abban a rendkívül becses levélben, melyet Mátyás 1481-ben Veronai Gáborhoz intézett, s melyben serege szervezetét és csatái képét meglehetős részletesen ismerteti, egyetlen szó sincs a hadiszekérről.[2] Igaz, hogy az Otranto alá küldött kis magyar segélyhad útnak indításával kapcsolatosan íródott, mintegy utasításul, mit szükséges a nápolyi királylyal a magyar katonát illetőleg közölni. És ott, a körülzárolt török őrséggel szemben bizonyára nem volt mód alkalmazására. Egy az 1470-es évekből származó olasz nyelvű feljegyzés leírta a török ellen készülő magyar sereget.[3] Elmondja, hogy háromezer szekér vitte a tábor felszereléséhez szükséges tárgyakat, van harmincz bombarda, melyek mindegyike száz olasz fontos köveket vet, a nélkül, hogy szekereikről leszednék őket, harmincz csatakígyó (cerbottana) stb. és tizenkét nagy bombarda-szekér, mindegyiken hat bombardával. Ez az utolsó tétel — egy szekéren több löveg — helyet találhatna bármelyik, félszázaddal régibb lajtsromban. Az előbbiek ellenben már mutatják azt az irányzatot, mely nemsokára a szekérvár egész eredeti jellegét megszüntette. T. i. a tisztán defenziv czélokat szolgáló tábori erődítés — a háromezer podgyász-szekér — és a harcz közben mozgásra képes, egyes lövegekkel felszerelt szekerek — a tábori

[1] Erlebnisse eines deutschen Landsknechts, kiadta *W. J. Freich. v. Tettau.* (Erfurt. 1869.) 7. l.

[2] *Fraknói*, Mátyás király levelei. II. 104—110. l.

[3] Fordítása megjelent a Századok 1884. évfolyamában 509—510. l. (A felséges magyar király szárazföldi és vízi hadereje a törökök ellen.)

ágyúk — ellátását. A majd védelemre, majd mozdulatokra, hol táboralakításra, hol ellenséges tömegek bekerítésére hivatott szekérsorok felbomlanak. Ziška alkotása, a sorba fejlődve mozgó szekérvár, két eredőre szakad, egyik a helyhez kötött tábor, másik a mozgó tábori tüzérség.[1] A két szélső válfaj mellett feltűnik egy közbenső harmadik is. Egyes hadiszekerek és pedig elég korán. Alkalmazásuk első oka valószínűleg a földrajzi tényezők befolyása volt. Egész szekérsorok nem mozoghattak mindenütt (már a legelső Aeneas Sylvius-féle leírás kiemeli, hogy mennyire előnyös alkatú a csehterület ebből a szempontból),[2] egyes szekerek inkább. Ezek természetesen hatványozott mértékben egyesítették magukban a szekérvár mozgóképességét és a mint látszik, kimondottan rohamczélokra szolgáltak. Erre vall, hogy a küllőkre kaszákat erősítettek, így pusztító hatásuk az előrehatoláskor erősebben érvényesülhetett s mögöttük az előnyomuló, lassanként a maga lábára állni kezdő gyalogság is fedezékre talált. Ez a szekérfaj a század derekától elég sűrűn fordul elő és néhány évtizeddel túlélte az eredeti huszita szekérvártipust. Lényegében nem egyéb, mint a sorok szétbontása nagyobb kezelhetőség kedvéért, miáltal azonban a sorok egykori félelmetes bekerítő mozdulata általában divatját multa.

[1] A szekérvár tehát a fegyvernemek beszármazását tekintve, a tüzérség őse, illetőleg nevelője, nem a gyalogságé. A lovasság elsőségét a *fedezetlen* gyalogsereggel szemben nem tette vitássá, mi megmagyarázza egyúttal a lovasharczmód zavartalan továbbvirágzását a svájciak fellépéséig. *Palacky* ítélete, hogy a középkori harczmódot megdöntötte (Geschichte von Böhmen IV. 1. 495—496.), csak annyiban helytálló, hogy a réginél bonyolultabb taktikát tételezett fel, mely nem bízott mindent a roham erejére és az egyes harczos egyéni képzettségére, azaz rokon már az újkorival. Még azt sem lehet szigorú kritikával állítanunk, hogy a tüzérségnek megteremtője lett volna. Szekerekre szerelt lövegek előfordulnak már a XIV. században is, de hatékonyságuk olyan kezdetleges, hogy megtámadtatás esetén nem állhattak meg önmagukban, valamilyen támogatásra szorultak. S a szekérvár, melynek soraiba az ágyússzekerek beékelődtek, épen a szükséges támogatást adta meg. Az ágyúk további fejlődésével azonban a mozgó sorok — a huszita szekérvár — feleslegesekké váltak. A fokozott tűzhatást nem bírták el s megszünt a támasz szüksége is.

[2] Historia Bohemica. 73. — Commentarius ad Alphonsum regem 49. (Helmstädti kiadás. 1699.).

Annál inkább, mert az ilyen egyes kaszás szekerek száma sohasem lehetett igen nagy, távolról sem annyi, mint a régi sorokba tömörítetteké. Előbb a tömeg és a vezetők, a hajtók ügyessége volt a fontos, a sorok felbomlásával megelégedtek alig néhánynyal, de azokat minél veszedelmesebb és összetettebb szerkezetüekké igyekeztek tenni. A hadtudományi tervezgetéseknek igen kedvelt tárgyai lettek, maga Leonardo da Vinci sem restelt foglalkozni velük.[1] Bizonyára ilyeneknek kell tekintenünk már azt a negyven szekeret is, melyet egy 1475-iki, Mátyás török elleni hadi készületét ismertető jegyzék egyszerűen hadiszekérnek (Streitwagen) nevez.[2] Mert a szám oly alacsony, hogy egy hetvenezer főből álló sereg felszerelésében más minőségben elképzelhetetlen. E mellett ugyanaz a forrás a tüzérségről külön emlékezik meg. És látott ilyeneket Bonfini is az említett bécsujhelyi hadiszemlén, hol az ő leírása nyomán, Mátyás szekérvára világos körvonalakban bontakozik ki előttünk. A szekerek számát, melyek a sereget közrefogják, az író körülbelül kilenczezerre teszi. Feladatuk egyrészt a tábor megerősítése, másrészt kaszákkal vannak ellátva s ezek részt vesznek a harczban, az ellenség körülfogására szolgálnak.[3] Mit jelent mindez? A magyar sereg szekérvárral fedezett, menetközben szekérsorok környezték, melyekből megállás esetén tábor alakult. E mellett a sorokból kiváltak egyes kaszás szekerek, de megvoltak még a sorok is, melyek az ellenséget bekeríteni hivatottak. A huszita szekérvár ez átalakulása első fokozatán, t. i. a kaszás szekerekkel megbővülve. Legfeljebb még egy tünetet vehetünk rajta észre, mely a munkamegosztást szolgálta és a nem-kaszás szekereket is elválasztotta egymástól, elkülönítve a taktikai szekérsorokat a tábor megerősítésére szolgálóktól. Erre ugyancsak Bonfini szövegéből következtethetünk. A csapatok által bemutatott mozdulatok között megemlékezik ugyanis egy ú. n. skorpió-formáczióról is,[4]

[1] V. ö. *Jähns*, Geschichte der Kriegswissenschaften. I. 287. l.

[2] «Apparatus et progressus domini Mathie regis Ungarie contra Turcos 1475.» *Chmel*, Monumenta Habsburgica. I., 2., 78—79. l.

[3] Carri pariter a latere agi, *quibus pro fossa valloque ex instituto Corvini Ungari non solum munire castra, verum etiam falcatis in praelio uti hostesque his circumvenire solent.* 660. l.

[4] Maxima sum admiratione correptus nam veri scorpionis imaginem præferebat. 660. l.

mi feltételezi, hogy a sereg egy részét a két szárnyon előnyomulni látta (a skorpió lábai), a zömöt valamivel ezek után húzódni (a törzs), míg egy harmadik tömeg hosszan elnyúlva az előbbiek mögött vonult fel (a fark). *Ipolyi* Arnold a két szélső részt a sereg szárnyainak, a törzset a centrumnak s a farkat a tartaléknak és a szekerekből alakítottnak tartotta.[1] De figyelembe véve az író előbbi kijelentését, hogy t. i. két oldalt a szekerek haladtak, melyekről megírta, hogy harczban az ellenséget bekeríteni is feladatuk, a két előretolt szárnyat csakis szekérsoroknak tekinthetjük. Ipolyit valószínűleg az a meggondolás vezette, hogy kilenczezer szekeret két sorba fejleszteni bajos, mert kezelhetetlenül hosszúra nyúlnának. Ez igaz is, de a rejtély azonnal megoldódik, ha a szekerek csoportját megosztottnak tekintjük és az előretolt szárnyakat taktikai szekérsoroknak nézzük, a hátramaradt részt pedig ugyancsak szekereknek, de olyanoknak, melyeknek a mozgó harczban szerep nem jutott, tehát a felverendő tábor szekérlánczszemeinek. Ilyenformán az elkövetkezett fejlődés is könnyebben megérthető, mert a taktikai szekérsorok nemsokára teljesen eltüntek, a kaszás szekerek még néhány évtizeden át szerepeltek, a felvert szekérvár a szekerekből készített tábor ellenben még igen sokáig élt.[2] A mozgó-szekérsorok elkülönülését letünésük öntudatlan előkészítésének tekinthetjük.

Csakugyan a huszita taktika jövője már nem volt hosszú, a szekérvár napjai meg voltak számlálva. Gyors letünését úgy látszik az a tény okozta, hogy II. Ulászló trónfoglalásával, noha így egész Magyar- és Csehország egy uralkodó kormánya alá került, a hadügyi kölcsönhatás meglazult. A magyar csapatok kivonultak a cseh tartományokból, itthon pedig siettek leszámolni a fekete sereggel. A fekete sereg volt az utolsó magyar alakulás, mely egészében szekérvárral volt felszerelve. A Mátyás halála utáni ausztriai harczairól pontosan tudjuk még, hogy azokat így küzdötte végig.[3]

[1] A magyar hadtörténelem tanulmánya. 50. l.

[2] Zrínyi Miklós Svendy Lázár militiairól írt traktatusának kivonatában is reáakadunk. *Széchy* Gróf Zrínyi Miklós. II. 277. l.

[3] Die soldner aus der Slesy mit der wagenpurg, so der kunig von Beheim bestellet hat, farn zu Altenburg über die Tunaw und vermainen das sloss in der Newenstat zu retten. Die sind VI. m. mann stark zu ross und fuss.

s úgy látszik vele mult ki a magyar szekérvár is. Pedig néhány hónappal Mátyás sok dicsőséget szerzett seregének elvérzése előtt minden jel arra vallott, hogy vele együtt a szekérvárnak is még jelentékeny rész fog jutni Magyarország védelmében. 1492-ben hatalmas török támadás fenyegetett. Megmozdult az egész ország, a déli határra indult a fekete sereg s valószínüleg ekkor keletkezett az a hadiszabályzat is, mely legnagyobb arányú és legbefejezettebb emléke a szekérvár multjának s mely a török ellen egyesítettnek tekinti Magyar- és Csehország egész haderejét. A Wlczek-féle hadiutasítás ez, a Wittingauban, *Palacky* által felfedezett szövegben.[1] A szekérvár sorsa is az lett, mint sok más intézményé, teljes elméleti megalapozása akkorra készült el, mikor nemcsak delelőjén volt már túl, hanem haláltusája is megkezdődött.

Wlczek Venczel egyike a század — Csehország nagy százada — legkiválóbb katonáinak. Pályáját az idegenbe települt csehek között kezdette meg, egyik alvezére volt Akszamit Péternek, vele együtt lépett 1453-ban László király szolgálatába. Akszamit halála után a harmincz kapitány között találjuk, kik a «testvérek» ügyeit intézték. 1466-tól pedig, hogy a garázdálkodó csapatok ügye lehanyatlott, Podjebrad György zászlaja alá szegődött [2] s részt vett a Mátyás elleni küzdelmekben. Eleinte Podjebrad Henrik seregéhez tartozott[3], majd Viktorin kiséretében tűnik fel. Mellette volt akkor is, mikor a herczeg kitört az ingadozó Trebitschből és futásban keresett menedéket.[4] 1470-ben Csehország egyik kerületének kapitánya.[5] Harczolt a császári seregben is, ugyancsak a magyarok ellen. Hosszú pályáján mind nagyobb tekintélyre tett szert. Egy cseh költő szerint a Duna, Elbe, Visztula és Dnjeper táján

Waldauf Florián jelentése. *Kraus*, Maximilians Beziehungen zu Siegmund Erzherzog von Tirol. 31. lap. Továbbá u. o. 33. *Firnhaber*, Beiträge zur Geschichte Ungerns. 37. lap. — Arra nézve, hogy ez valóban és kétségtelenül a fekete sereg, v. ö. Quellen zur Geschichte der Stadt Wien. II. 3. 5436. szám, 423—424. l.

[1] V. ö. Geschichte von Böhmen. V. 1. 359. l. 289. jegyzet.

[2] *Anger*, Geschichte der k. k. Armee. I. 144. l.

[3] *Pessina*, Mars Moravicus. 798. l.

[4] U. o. 827. l.

[5] Oestreichische Militärische Zeitschrift 1836. évf. 82—83. l.

nem viseltek haborút, melyben az ő tanácsát és útbaigazítását ki ne kérték volna.[1] Ulászló magyar királylyá választatásakor őt szolgálta *lovasvezéri* minőségben [2] s az uralkodó közössége természetesen közelebb hozta a magyarokhoz. Hadiutasítása egy magyar-cseh sereg számára készült s mindennél világosabban mutatja a két nemzet harczmódjának egymásra hatását. A cseh taktikát nem kevésbbé ismerte, mint Zižka, de ugyanúgy elvezérelhetett volna bármely, tisztán lovasságból álló magyar sereget is. Otthonról hozta a szekérvár megbecsülését, a magyar viszonyokba élte bele magát, mikor a török ellen szánt sereget túlnyomóan lovasokból állította össze. Hadoszlopainak mélysége a szekérvár megszabta helyi viszonyok következése,[3] a támadást bevezető, majd visszavonuló portyázók, csatározók beállítása az ősi magyar harczmód alkalmazásából folyik.[4]

Az utasítás,[5] mint említettük, főképen a török ellen készült, de teljesen általános és az arányokat illetőleg is igen különböző számú seregekre van tekintettel. Sajnos, szövege sok helyütt nem egészen világos. Először kisebb-nagyobb lovascsapatok felállítására és tagozódására nézve ad tanácsokat, melyek száz, kétszáz stb., majd ezerötszáz, kétezer, háromezer, végül nyolczezer főből állanak, összesen tizennyolczat. Számítása meglehetősen kuszált és zavaros. Azt állítja, hogy az összes tekintetbe vett csapatok negyvenezer embert tesznek ki, holott az eredmény negyvenkétezer. Mert az bizonyos, hogy tulajdonképen egy nagy sereg felosztását akarja tárgyalni. Ezt teszi valószínűvé az összegezés s egy megjegyzése mindjárt a szöveg elején. Itt, miután előadta, hogy

[1] *Jähns*, Geschichte des Kriegswesens 896. l.

[2] *Pessina* i. m. 903. l.

[3] *Jähns*, Geschichte der Kriegswissenschaften. I. 310. l.

[4] Az Anger-féle észrevétel, hogy ez a modern taktikára emlékeztető tünet (Gesch. der k. k. Armee. I. 147. l.), csak magyarázó megjegyzésképen fogadható el. A lovas elővédek nagy szerepe kétségkívül magyar hatás és tulajdonság.

[5] Eredeti cseh szövege többször megjelent. Legutóbb *Toman* művében (Husitske Valečnictvi). Német fordítása *Burian*-tól az «Oestreichische Militärische Zeitschrift» 1836. évfolyamában (Zug- Schlacht- und Lagerordnung der Reiterei des Fussvolkes und der Wagen), 82—99. l.

száz lovast három csoportban kell felállítani, huszat száguldókul (honci), harminczat ezek fedezetére (posilci), ötvenet pedig — ez a derékhad [1] — egy tömegben, elmondja, hogyan kell kétszázat. És ekkor azt javasolja, hogy az első száz emberből álló, tehát épen leírt csapatot két elővéd kövesse, egyik huszonöt, másik harminczöt emberből álló s azután következzék a főcsapat, száznegyven lovas. Az egyes (száz, kétszáz, háromszáz stb. főből álló) csoportok tehát részei egy nagyobb seregnek (körülbelül negyvenezer ember) s külön megtárgyalásuk csak arra szolgál, — mint alább meg is írja [2] — hogyan rendeztessék az egész, ha kevesebb volna negyvenezer főnél.

Az elővédek kikülönítése törvényszerű. Minden egyes csapat kettőt küldjön előre, melyek számereje az egésznek körülbelül harmadrésze. Sőt a török ellen ötszörös tagozatban vonuljanak fel. A csapat száma nemcsak az oszlop mélységét, de az arczvonal szélességét is meghatározza. Négy emberből áll az átlagos sor a legkisebb és negyvennégyből a legnagyobb csoportban. Mindegyiket külön parancsnok vezesse, az egyes elővédeket is, a nagyobb testeket kettő, esetleg három. Az utolsónak említett három csapatot, azaz a három legerősebbet, mely nyolcz, hét, illetőleg hatezer emberből áll, gyalogsággal is megtoldja. Ezek pajzsosok (pawaznjky) és alabárdosok (sudlicnjky), részben pedig cséppel, az ősi huszita fegyverrel vannak felszerelve, de lövészek is vannak köztük. És itt említi először a hadiszekereket. Meghagyja, hogy a három legnagyobb lovascsapat a szekereken belül álljon készenlétben, a legerősebb középen az u. n. téren, a hét és hatezer főnyi előtte, illetve mögötte s csak szükség esetén kerüljenek kívül. Ilyen módon a gyalogság, mely itt a három nagy lovascsapatnak járuléka, elvben még mindig hozzánőtt a szekérvárhoz. A szekerek mindegyikén legyen két lőfegyver, a szekérszárnyak előtt legalább

[1] Ebbe oldalt két-két lövészt helyez, az élre két lándzsást, ezek mögé hármat, majd a többit négyesével. A lovas lövészeket általában a szárnyakra utalja. Összecsapás előtt ki kell lőniök fegyverüket és pedig a lovakra czélozva, mert a sebesült ló megzavarja az ellenséges hadrendet. 89. l.

[2] Ha sok embere volna — ajánlja a királynak — rendezze őket a megírt módon, ha azonban ezer, kétezer vagy csak száz, kétszáz stb. lovasa, azt is itt találja száztól ezerig, ezertől negyvenezerig. U. o. (89. l.).

tíz seregbontó (haufnice) és ugyanannyi kisebb tömeg (harcovnice) hátul szintén. A szárnyakon, azaz a külső szekérsorokban ugyancsak szükséges néhány haufnice, hogy alkalomadtán, különösen a törökkel szemben, körülvezethetők legyenek. A mennyiben az előcsapatokat visszanyomnák vagy szétugrasztanák, eleve parancsot kell venniök, hogy csak a derékhadig hátrálhatnak, ott meg kell állaniok s úgy viselkedni, mint derék harczosokhoz illik. A mi más szóval annyit jelent, hogy az ellenség keresztülzúdulását a szekérváron feltétlenül meg akarta akadályozni.

A legerősebb hadtest, a derékhad, *magyar*, az előtte alló, hetezer főnyi, a cseh, a hatezer embert tartalmazó pedig morva zászló alatt harczoljon. S így tovább minden egyes csapatnak megvan a maga zászlaja, de a kisebbeket nem határozza meg. Legutolso a háromezres seregtest, melyről megmondja, hogy a *bosnyák királyé*, illetőleg annak a színeit hordja.

Ha a seregben ráczok és oláhok is volnának, kiknek hadrendjük nincs,[1] valamennyiüket csatározásra használják fel. Állítsanak az élükre alkalmas vezért, ki külön zászlót is kapjon s ki ért hozzá, hogy az ellenséget szorítsa, majd gyorsan visszavonuljon. Az üldözésre kürtszó figyelmeztessen, a megszakítására dob. A sereg zöme pedig nyomuljon azonnal az előhad után, szekerestől, vagy azok nélkül, — mert azért már felteszi ezt a lehetőséget [2] — a leírt rendben. Jelszó legyen: Isten és Szent Mihály velünk.

[1] *Burian* fordításában «Italiener» olvasható, a *Toman*-féle cseh szövegben (Husitske Valčnictvi 430. l.) «Vlachuov», tehát oláhok. S mindenesetre az előbbi a téves. Olaszok említése ugyan önmagában nem volna feltünő, de ezek csakis zsoldosok lehettek volna, képzett katonák, kik nem harczolnak csatarend nélkül. E mellett a XV. század folyamán az oláhok részvétele majd mindegyik nagyobb háborúban kimutatható.

[2] *Wulf* Wlczek utasítását, bár az író személyi hivatottságát elismeri, nem tekinti teljesen kifogástalan kútfőnek (Die husitische Wagenburg. 9—10. l.). És pedig azért, mert a szekérvár a század végére elvesztette gyakorlati jelentőségét, a mit Wlczek nem vett tudomásul. A gyalogság már akkor önálló fegyvernem, nem szorul szekérvédelemre. Az írót — mondja — nem a valóság vezette, hanem a régi elmélet és ebben sem mentes túlkapásoktól. A szöveg előítélet nélküli áttanulmányozása, ennek a véleménynek épen az ellenkezőjét eredményezi. Wlczek nagyon is észrevette, hogy gyalogsa-

A király személyét lovasok környezzék, kard és csatabárddal felszerelve. Külön testőrsége ötven-száz ember. Mindegyik főcsapatot két tag lándzsás utóvéd követ és három tag lövész.

Az ellenséggel szemben különösen a következő fogást ajánlja. Vonuljanak egy lankás hegyre (talán inkább fensíkra) vagy nem épen magas emelkedésre, úgy hogy a szélső szekerek a magaslatra kerüljenek, a sereg pedig a lejtőre. Az előnyomuló ellenséget most ágyútűzzel fogadhatják, míg az válaszolni alig tud, a sereg zömébe nem fér hozzá. S ha oly erős volna, hogy megkísérelné a megkerülést, azonnal el lehet vonulni a hegy körül és ismét úgy helyezkedni el, hogy a külső szekerek a párkányon, a csapatok a hegy mögött legyenek. Így újra nem veheti hasznát ágyúinak s a mozdulatot annyiszor lehet ismételni, a hányszor szükséges.[1] Ezenkívül javasol még két szintén foganatosnak tartott módot, de ezekben a szekérvárnak nem volt része.

A hozzáértő parancsnokokat nagyon megkívánja. A nem arra valók adják át tisztüket másoknak, kiket a csapatokból lehet kiszemelni. A szekereket ugyanaz vezesse, kire a táborozás ügyét bízták. De a helyet mindig a vezér válassza meg. A külső szekereken és a kapuknál gyalogság őrködjék, belül a téren lovasság és gyalogság, hogy szükség esetén bárhova könnyű szerrel juthasson erősítés.

Mindegyik szekérsorhoz osszanak be egy tapasztalt vezetőt, ki a távolság helyes megtartására ügyel. Rajta kívül kettőt, az

pitok olykor szekérvár nélkül vonultak harczba s ezzel az eshetőséggel maga is számol. Ha mégis a szekérvár fenntartása mellett döntött, meggyőződése és tapasztalatára hallgatott; a miből természetesen nem következik a szekérvár felsőbbsége, de a kútfőjelleg igen. Mert az új irány kibontakozását látva, annál inkább meg kellett gondolnia mit ír, miért tart ki a régi mellett.

[1] Ez az eljárás igen régi hagyományon alapul s a huszita mozgalom legszebb napjaiban állotta ki a tűzpróbát. Zižka élt vele 1423. magyarországi hadjáratában. Tábora egyik oldala egy tóra támaszkodott, másik egy magaslatra került, a kettő között állott serege. A krónika szerint így megmenekült az ellenséges lövedékektől. — *Wulf* (i. m. 36. l.) az 1423. adatot megemlíti, Wiczek mozdulatát mégis kivihetetlennek találja. Megokolatlanul; mert igaz, hogy mindkét leírás igen homályos, de annyira megegyező viszont, hogy nem lehet bennük kételkednünk. Kétségtelenül tényekre vonatkoznak, melyeket, sajnos, a két leírás nyomán sem tudunk világosan meghatározni.

előnyomulás és a szekerek pontos találkozásának irányítására (az ellenség bekerítésekor?). A szárnyak két első és két utolsó szekerének hajtói tartsák egymást állandóan szemmel, hogy a szekerek közötti térközöket ne szűkítsék vagy növeljék, hanem úgy haladjanak, hogy a sereg mozgása egyenletes legyen, az első szekereken tartsanak jelzőzászlót, hogy a sorok meg ne törjenek és a szekerek egyenes vonalban haladhassanak egymás mögött. Ha a talaj átszeldelt, vagy a menetet bármiképen nehezíti, minden sor küldjön előre embereket utászszerszámokkal. Ezeket mindennap a csapatok más-más részéből kell kiválasztaniok. A szélső szekerek személyzetén kívül az egyéb sereget, lovast, gyalogost egyaránt osszák három csoportra. És mindennap más menjen közülök legelől a fentebb leírt csatarendben.[1] Nyomaték kedvéért mégis megismétli még egyszer körülbelül ugyanazt, csak azt teszi hozzá, hogy az előcsapatok a sereg száma szerint legyenek erősebbek vagy gyengébbek. Ez esetben kétszáz könnyű lovast (koneberky) küld legelőre őrségül, mögöttük kétszázötven száguldó (honci) a kapcsolat fenntartására, ezek erősítésére ötszáz, majd ezer, kétezer stb., mint ezt már egy ízben elmondotta volt. A szekerek mellett rajtok kívül czélszerű lesz néhány haufnicét tartani készen, de külön lovakkal, hogy ide-oda rendelhetők legyenek. E mellett valamennyi külső szekérnek két kisebb löveget juttatna, ezek elveszik az ellenség kedvét a közeli csatározásoktól. A lovasság a szekerek között a maga rendjében vonul tova, fennmaradó csapatok a külső sorok mellett, de belül keressenek helyet, hogy a körülményekhez képest kicsaphassanak, majd visszatérhessenek.

Ha szekerek nélkül vonulnának harczba, úgy a gyalogságot a derékhadhoz és az előtte álló hadtesthez kapcsolják. A többi csapat *nem kap gyalogságot*, vonuljon előre a megállapított rendben.

Szekerek nélkül tehát nem is mindenütt szükséges függelék

[1] *Wulf* (i. m. 50. l.) itt megállapítandónak véli, hogy a leírás, melyre ez a hivatkozás történik, tulajdonképen egészen hiányzik. Világos pedig, hogy Wlczek azokra a rendelkezéseire gondol, melyek utasítása legelején találhatók a különböző erejű csapatok részekre osztását illetőleg. A sereg tagozása nála egyúttal csatarendbe állítást jelent. Maga mondja erről a szövegrészről, hogy «a sereg rendjére nézve nyújtok itt Felségednek egy iratot» (89. l.). Vagy még előbb: «Ez a seregrend a török ellen való» (88. l.).

ez a fegyvernem. Nincs valami nagy véleménye kora legkiválóbb gyalogcsapatairól sem. Azt mondja t. i., hogy ha az ellenség soraiban svájczi vagy német gyaloghad volna, a mieink akkor is a lovasságra támadjanak s ha erősebbek, sikerülni fog azt a nehezen mozgó gyalogtömegektől elválasztani és megtörni. *S ekkor a gyaloghaddal tehetnek a mit akarnak.* Szegezzenek ágyúkat ellenük, ha pedig árkokban vagy sánczokban várnák a támadást, állapodjanak meg valamely kedvező nem nagyon közeli helyen (az ellenség ágyúi miatt). Várják be míg élelemért mennek ki vagy állásukat elhagyni akarják és a mozdulat közben rontsanak reájuk. *A támadás,* hite szerint *eredményes lesz.*

Avval az esettel, mikor gyalogság szekerek nélkül elegyedik harczba, egész röviden foglalkozik. Szemmelláthatóan megköveteli, hogy a gyalogcsapat mellett legalább lovasság is legyen. Tehát a régi magyar, vagy cseh berendezést hasonlíthatatlanul többre becsüli a svájcziak vagy a landsknechtek taktikájánál.

Befejezésül ismét a szekerekhez tér vissza.[1] Várostromra mindig szekérvárat küldene. Egy kisebb sereg a tüzérséggel (tehát a szekérvárral) menjen előre s ígyekezzék keresztülvágni magát az előváros on. Majd felállítva ágyúit, kezdje meg a falak lövetését. A mint azok inogni kezdenek, azonnal következzék a roham, — a mit valószínűleg a közben megérkezett seregzöm hajt végre — nehogy a városbeliek a romokat éjjel kijavíthassák. Így aránylag csekély áldozattal diadalt remél. A rohamoszlopra nagy figyelmet fordít. Külön csapatokat rendelne ki, melyeknek nincs más feladatuk, mint az ellenség zavaró mozdulatainak elhárítása. De ugyanolyan fontosnak tekinti a szekereket is, azok oltalmára is megfelelő erőket fordít. A miből nyilvánvaló, hogy a szekérvár fontossága az ostrom alatt sem szűnt meg. Sorai bizonyára az ostromzár szigorúságát segítették elő.

A szekerek számát illetőleg, ezer szekérhez tizenhat-húszezer

[1] Mivel ezt a részt «más szekérrend»-nek nevezi, *Jähns* (Geschichte des Kriegswesens 897. l.) felteszi, hogy az egész kézirat csonka. Tekintettel a szöveg kusza voltára, ez nem is lehetetlen. De mégis valószínűbb, hogy arra gondol, a mit előbb a lovasság hadrendjének ismertetésekor elmondott a szekerekről. Ezért nevezi a következőt másodiknak.

fényi sereget kiván s hogy a sorok összekapcsolhatók lehessenek, a külsőket a belsők másfélszeresére szabná. A jelzőzászlók száma nyolcz, színük a könnyű megkülönböztethetőség kedvéért fehér és fekete. Ezek közül kettő, — mint már előbb említette — a külső sorok első szekerére kerül, hogy azok vezetői könnyen szemmel tarthassák egymást. Más kettő a sorok közé, arra a helyre, hol a felvert szekérvárból kifogott lovakat vezették, hogy felkerekedés esetén hamar reájuk leljenek. A harmadik zászlópárt a külső sorok ama két szekere viselte, melyeknél a két sornak meg kellett hajlani, hogy a vár hátulról bezárható legyen, a negyediket, az utolsót pedig a leghátulsó szekerek, hogy vezetőik könnyen egymásra akadjanak. A külső sorokba a szekéranyag legjavát válogatták össze. Őrsége mindegyiknek négy ember (woznjk). A lovakon bátor hajtók (wozatag) sisakkal és pajzszsal felszerelve, kiken kívül a szekéren is ült egy társuk, hogy ha valamelyikük elesnék, a helyébe léphessen. Minden tíz szekérnek külön parancsnoka volt.

A külső sorok szekerei alatt deszka függött, hogy megvédje a belüllevőket az ellenség lövedékeitől. Magukon a szekereken két-két kézi lőfegyver (pjstala), két font lőpor, hatvan lövedék, száz-húsz nyíl, két vascsép és két vashorog. A lovak jászola hosszában a szekérhez kötve, benne kövek, melyeket a közelférkőző ellenségre lehessen vetni. Az élen tíz, hátul négy haufnicét helyezne el, ha több akad, annál jobb. Oldalt négy-négy elegendő. Az emberek közül is két annyi kerüljön előre, mint hátra, a sorokat mindkét oldalon kisebb, mintegy száz főből álló csapat támogassa. Belül a téren is legyen két csapat az elő- és utóvéd erősítésére.

Nem közömbös előtte a lélektani hatás sem. Ha a csata megindítása nem sürgős, tekintsenek arra is, hogy a szél az ellenség felé fújjon. Ekkor a lárma, robaj és lőpor nagyobb rémületet fog előidézni. Az is előnyös, ha a szembenálló sereg szakadék vagy mocsár mellett telepszik le. Tőle nem messzire kell tábort ütni és csendben rendezni a csapatokat. Minden szekér mellett rakjanak hatalmas tüzeket, majd, hogy a szekerek megindulása fel ne tűnjék, erős lovascsapat menjen előre. Ha a dolog így esik, legyen bár húsz embere egy ellen, nem fogja tudni az ellenség mitévő legyen. — Evvel a biztató jóslattal végződik a szöveg.

A Wlczek-féle munkálattal a szekérvár harczát illető utasí-

tások legterjedelmesebbje született meg. Azt gondolhatnók láttára, hogy a magyar hadviselés a Hunyadi János és Mátyás alatt befogadott harczmódot ezután általánosabban, szélesebb körben alkalmazta. A következő évek története épen az ellenkezőt bizonyítja, az utasítás ismertetése után tulajdonképen nincs több mondanivalónk. A hihetetlen hanyatlás, mely a két Jagelló király korában minden téren, természetesen a hadügyekben is beállott, épen nem volt alkalmas újítások kiépítésére. Az ősidők óta megelevőt sem volt képes megőrizni. És a szekérvár esetében a szükségérzet is elhalt. A számos országgyűlés, mely annyi szigorú határozatot hozott az ország védelmi képességének emelésére, sohasem beszél róla. Az ezekben kiállítandónak rendelt sereg továbbra is lovasság. És pedig általában teljes fegyverzetű nehéz lovasság. Az 1492. XX. czikk szerint a bandériumok fele huszárokból állt.[1] 1498-ra helyesebbnek látták, ha az egész nehéz fegyverzetűekből telik ki.[2] Huszárokat csak a déli megyék állítsanak, alkalmazásukat úgy látszik, első sorban a török ellen tartották foganatosnak. És ez a területi különbözés tovább fejlődött. Az 1518-iki végzések ütik az első rést a lovasság tételes kizárólagosságán. Ezentúl Trencsén, Árva, Nyitra, Turócz, Zólyom és Szepes megye telek-katonaságát lovasok helyett puskás gyalogosokból tartozott kiállítani.[3] Közvetlen cseh hatásnak ezt a változást a határosság daczára sem lehet tulajdonítani. A cseh sereg akkor már nagyjában hasonló a magyarhoz, gerinczében, nehéz lovasság, szekérvárral párosítva úgy, a mint azt Wlczek javasolta. A puskás gyalogság bevezetése ott is, nálunk is a huszita szekérvár lehanyatlását jelentette, mert abban a tüzelőfegyverek a szekerektől elválaszthatatlanok. A szekérvár javakorában valamennyi puskás a szekerekhez volt beosztva, az azokon kívül haladó gyalogság drabant, tehát rendesen kopjás, de mindenesetre szálfegyverrel felszerelt.[4] Csakugyan néhány évvel később, mint az 1523. évi XX. czikk

[1] *Magyar Törvénytár.* I. 492.
[2] U. o. 604. l. XVI. czikk.
[3] VI. czikk. 746. l. V. ö. 1525. XXI. 834. l.
[4] V. ö. *Hadt. Közlemények.* 1916. évf. 285. l.

bizonyítja, a szekeret és a szekéren táborba szállót már nem is nézték hadakozónak. A törvény félreérthetetlenül kimondja, hogy két fegyvernemet ismer, lovasságot és gyalogságot.[1] A szekérvár véglegesen elbukott, már nem volt szükség reá. Kivált belőle a tábori tüzérség s a gyalogcsapatok a fegyvertechnika akkorra elért fokán már nem szorultak szekérfedezetre. A szláv országokban még élt a szokás táplálta hajlandóság irántuk. Mohácsnál a lengyel Gnojenski a sereg szekérvárba zárkózását tanácsolta [2] s vele más idegenek is. De a magyar urak leszavazták, a gyors előretöréstől több eredményt vártak. Pedig szekerük volt elegendő, a gyalogság tűzifegyvereit még ezeken szállították.[3] A magyar hadviselés visszatért önmagához, lényegében ott tartott, hol egy évszázaddal azelőtt.[4] Az idegen harczmódok akkoriban épen úgy nem tűntek fel utánzásra méltóknak,[5] mint annak idején Zsigmond korában.

A huszita szekérvár megjárta a földi dolgok útját. Hitéért küzdő népe védelmére teremtette meg egy bámulatos tehetségű vezér s maradandó hadtörténelmi következménye lett az ágyuk általános mozgóvá tétele, szóval a tábori tüzérség kifejlesztése. De a középkori harczmód ellenében nem volt olyan támadás, mint a középkori gondolkozás ellen a huszitizmus maga. A teljes párhuzamosságot tagadnunk kell. A hitbeliek terén történt újítás kiszámíthatatlanul fontos hadtörténelmi eredményt hozott: a

[1] Az egytelkes nemesek személyesen keljenek fel «et *non in kocsi* (prout plerique solent), *sed exercituantium more, vel equites, vel pedites, ut pugnare possint,* venire sunt obligati. *Magyar Törvénytár* I. 814. l. V. ö. 1525. XXXI. 834. l.

[2] *Kupelwieser,* Ungarns Kämpfe mit den Osmanen. 241. l.

[3] Batthyány Ferencz bán Zágráb megyéhez (1526 augusztus 1.). *Tkalčić* Monumenta historica liberæ regiæ civitatis Zagrabiæ. III. 250. l.

[4] Das hussitische Kriegswesen bildet keine Entwickelungsstufe, sondern nur eine Episode in der Geschichte der Kriegskunst, írja nagyon találóan *Delbrück.* (Geschichte der Kriegskunst. III. 516. l.)

[5] Az 1525. IV. czikk, mely az idegenek (Fuggerek stb.) kiutasításáról intézkedik, csak a hadiszolgálatot teljesítőkkel tesz kivételt, de kiköti, hogy «in confiniis regni, *Hungarorum more* servire militareque teneantur». *Magyar Törvénytár.* I. 828. l.

parasztnép katonai kiképzését. A vele járó taktika kevésbbé, mert a lovagharczczal nehány évtized alatt megférővé vált. A XV. század végének és a XVI. elejének a középkori harczmódot véglegesen megdöntő gyalogseregei, a svájcziak, landsknechtek és a spanyol infanteria a szekérvártól függetlenül alakultak meg. Ugyanúgy a magyar hajdúság.

TÓTH ZOLTÁN.

MAGYAR HADTÖRTÉNELMI EMLÉKEK A KÜLFÖLDI MÚZEUMOKBAN.

(Harmadik közlemény.)

VIII. Lemberg. *a) A Történelmi kiállításon 1894-ben.*

Lembergben a lengyelek 1894-ben egy történelmi kiállítást rendeztek, melyen különösen sok *Báthory István,* magyar származású lengyel királyra vonatkozó hadtörténelmi emlék volt kiállítva. Épen ezért siettem én is oda, hogy ottan együtt tanulmányozhassam azokat. A rendezőbizottság még a külföldön élő lengyel főuraktól is összegyűjtötte a régi fegyvereket. Feltünő általában a lengyel gyűjteményekben, hogy nagyon sok a Báthory István nevével és czímerével ellátott kard. Ennek az a magyarázata, hogy a nagy király hadi érdemekért leginkább ilyen, értékes és nevével ellátott kardokkal tüntette ki a lengyel hős főurakat. A lengyel fegyverzetre nézve meg kell jegyeznünk, hogy annál a szoros kapcsolatnál fogva, melybe Báthory alatt Magyar- és Erdélyországgal kerültek, a magyar fegyverzet és hadiviselet rendkívüli nagy és hosszas befolyást gyakorolt a lengyelekre, mely nemcsak a XVI. század megfelelő szakában, de az egész XVII. században is lépten-nyomon feltűnik. Lengyelország védszentje is a Boldogságos Szűz Mária volt s azért ép úgy, mint Magyarországon, itten is az ő alakját találjuk a hadi lobogókra festve s a kardok pengéjére vésve.

A lembergi kiállítás magyar vonatkozású fegyverei és hadi felszerelései közül a következőket említjük fel:

I. *Magyar lószerszám,* mely áll kantárzat, kengyelek és az

arannyal gazdagon kivarrott nyeregből, XVIII. század, gróf Drohojowszki József tulajdona Lembergben.[1]

2. *Sodrony pánczéling,* magyar forma. XVII. század, gróf Drohojowski János tulajdona, Lembergben.[2]

3. *Csákány fokos,* aranyozott ezüstveretű nyéllel. XVII. század. Uminski Piotr tulajdona, Krakóban.[3]

4. *Olajfestmény,* mely magyar huszárokat ábrázol. Méretei 63+50 cm. *Michatowski Piotr* festő műve (1801—1855.). Kozlowski Karola tulajdona, Poznaninban.[4]

5. *Magyar sodrony pánczéling,* ezüst csillagokkal és veretekkel díszítve. XVII. század eleje. gróf Zamoyski Wladislaw tulajdona, Kornikuban.[5]

6. *Szablya,* melynek pengéjén a következő feliratok vannak a Boldogságos Szűz Mária képe alá bevésve ; Mater Dei Protectrix Poloniae sub tuum praesidium confugio. Accipes gladium munus a Deo. In hoc signo vinces. Kettős kereszt. Deus exercitum Bellator Fortissime esto mecum. 1658. Teljesen hasonló példányokat ismerünk magyar gyűjteményekben pusztán azon különbséggel, hogy a Poloniae szó helyett Hungariae van rajtuk bevésve. Herczeg Lubomirski Andrej tulajdona, Przeworskban.[6]

7. *Huszár félvértezet,* rákfarkas sínpánczél (2 drb.) sisakkal együtt. Hátán szárnyakkal. XVII. század eleje. Herczeg Sanguszko Eusztách tulajdona, Podhorcichban.[7]

8. *Félvértezet.* Sisakkal együtt. Magyar forma. Aranyozott bronz díszítményekkel. A mellvérten a Boldogságos Szűz képe bevésve. XVII. század. Herczeg Sapieha Ádám tulajdona, Krasiczyniében.[8]

[1] *Katalog* wystawy zabitków starózytnych we Lwowie. 1894. 8. r. 593. (144.) szám.

[2] U. o. 414. (98.) sz.

[3] U. o. 568. (599.) sz.

[4] U. o. 771. sz.

[5] U. o. 413. (397.) sz.

[6] U. o. 469. (814.) sz.

[7] U. o. 396—7. (796.) sz. *Dr. Szendrei J.* A magyar viselet történeti fejlődése. Budapest, 1905. 190. lapján egy ily szárnyas lovas képe kiadva.

[8] *Katalog.* 1894. 403. (507.) sz.

9. *Szablya.* Pengéjén beverve arannyal. Stefan Batorius Rex 1580. Hüvelye újabb keletű. Herczeg Lubomirski Andrej tulajdona, Przeworskban.[1]

10. *Díszkard,* melynek hüvelye és markolata türkisekkel és achátokkal van kirakva. XVIII. század, gróf Szembek Piotr tulajdona, Siemianicachban.[2]

11. *Keleti formájú magyar sisak,* arannyal gazdagon kiverve. XVI. század vége, gróf Tyszkiewicz Benedek tulajdona. Párisban.[3]

12. *Díszkard.* Szablya forma, melynek pengéjébe Bathory István mellképe van arannyal beverve, gróf Branyiczki tulajdona, Willanoff-kastély, Varsó mellett.

b) *Gróf Lubomirszky Muzeum. Lemberg.*

1. *Sodrony pánczéling és sisak,* magyar formák. XVI. és XVII. század (3 drb.).[4]

2. *Díszkard.* Pengéjén Báthory István lengyel király neve és czímere arannyal beverve. XVI. század.[5]

3. *Szablya.* Magyar. (2 drb.) XVII. század.[6]

c) *Lozinski László gyüjteménye Lemberg.*

A tulajdonos a nagy lengyel királyra, Báthory Istvánra vonatkozó emlékek legbuzgóbb és legszerencsésebb gyűjtője és kutatója. Butorokon, képeken és ékszereken kívül gyűjteményét számos hadtörténelmi emlék gazdagítja. Ezek közül felsoroljuk:

1. *Félvértezet,* rákfarkas, sötétbarnára futtatva s all'azzimina modorban arannyal diszítve. A magyar-lengyel forma sisak orrvédő vasának lándzsacsúcsán a lengyel, gallérján pedig a magyar czímer látható arannyal beétetve. A domború mellpánczél közepén szintén arannyal étetve a Boldogságos Szűz Mária képe látható a gyermek

[1] *Katalog.* Lemberg 1894. 465. (810.) sz.
[2] *U. o.* Lemberg, 1894. 475. (455.) sz.
[3] *U. o.* Lemberg, 1894. 391. (182.) sz.
[4] 133., 435. és 448. sz.
[5] *U. o.* 67. sz.
[6] *U. o.* 43. és 66. sz.

Jézussal felhők között lebegve. Ehhez csípővért és czombvértek, a karvértekhez pedig pánczélkeztyűk csatlakoznak.[1]

2. *Egész vértezet.* Canelirozott. Az egész festett és részben aranyozott. A sisakon a lengyel czímersas, a mellvérten a Boldogságos Szűz képe és Báthory István czímere látható.[2]

3. *Teljes pikkelyvértezet.* Minden egyes pikkelyen egy hidegen aranyozott kereszt. A sisak magas forgó tartóval, melynek orrvédő vasán a Báthory István czímere, mellvértjén pedig a Boldogságos Szűz aranyozott képe látható. Ehhez teljes lóvért is csatlakozik, melynek szügyellőjén szintén Báthory czímere van bevésve.[3]

4. *Brigantine* (lengyelül: Karacena), mely bőrkabátra erősített aczélból készült s halpikkelyhez hasonló pikkelyekből áll, gallérral és a két vállon antik formákra emlékeztető oroszlán maszkokkal diszítve. A mellvért közepén aranyozott egyszerű kereszt. A hasonló mívű kerek sisak orrvédő vasának cartouchában Báthory István czímere arannyal bevert következő betűkkel: S. DG. R. P. (Stephanus Dei Gratia Rex Poloniae).[4]

5. *Kerek paizs,* vastag bivalybőrből. Középen körkörös díszszel vert bronzlappal. A bőrbe négy mezőben hadi jelvények között Lengyelország, Litvánia, Báthory István király czímere s ez utóbbi monogrammja vannak bevésve. Átmérője 450 mm.[5]

6. *Díszszablya* zománczozott markolattal, mely kakasfejet ábrázol. A kurta keresztvas kék és zöld színre zománczozott. A hüvely veretén a lengyel és Báthory czímer s a Boldogságos Szűz képe fordulnak elő.[6]

7. *Díszszablya.* Karabela markolattal, mely rekeszzománczczal díszített, épúgy, mint a hüvely veretei is. Báthory István czímerével diszítve.[7]

8. *Szablya.* Czápa-bőrrel bevont markolattal és vas keresztvassal,

[1] *Katalog* die Báthory Gruppe in der Historischen Sammlung des Herrn *L.* von *Lozinski* Lemberg. 1898. 15 képpel. 3. és 4. lap.

[2] *U. o.* 3. és 4. lap.

[3] *U. o.* 4—6. lap és a 10. lapon.

[4] *Katalog.* Báthory Gruppe. *L. Lozinski.* 6. l.

[5] *U. o.* 4. (17.) sz. 6. lap.

[6] *U. o.* 6. (82.) sz. 6. lap.

[7] *U. o.* 7. (82. *b.*) sz. 6. lap.

melynek egyik oldalán a királyi koronával fedett S. (Stephanus) betű, a betű közepén egy paizs a Báthory czímerrel, a keresztvas másik oldalán pedig a lengyel czímer van arannyal beverve. A kard pengéjébe arannyal bevert gothikus betűkkel a következő fölirat olvasható: Deus: *Spes*: *Nostra*: *Est*. A hüvely fekete bőrrel bevont, melynek veretei arany és ezüst diszítményekkel vannak ékítve.[1]

9. *Szablya*, hüvelye, veretei és markolata vasból készült. A markolaton korona alatt S. betű, arannyal beverve. A markolat egyik oldalán a lengyel, a másikon a litván czímer látható.[2]

10. *Szablya*, fából faragott markolattal, mely koronázott sasfejet ábrázol. A keresztvas arannyal díszített s közepén Báthory István király czímere arany zománczban látható. A pengébe a Boldogságos Szűz képe van arannyal beverve.[3]

11. *Kurta karabély*, trombitaszájú csővel (trombon), hátracsapó kerek lakatos szerkezettel. A cső és a szerszámlemezek arany és ezüst bevert díszítményekkel ékítvék és az S betű és a Báthory czímer látható rajtuk. Az agy egy faragott sasfej, hossza 950 mm.[4]

12. *Nyeregpisztoly*, nyolczszögletű csővel, mely arany és ezüstveretekkel diszített. A pisztoly agya a Boldogságos Szűz ezüstveretű képével, továbbá a lengyelországi és Báthory czímerrel diszített.[5]

13. *Tábori sátor zászlócska*, sárgaréz pléhből fanyélen. A zászló fecskefarkú és forgatható. Egyik oldalán Lengyelország s a másikon a Báthory czímer van domborúan kiverve.[6]

14. *Vezéri bot* (Bulawa). A fejet aranyozott ezüstből készített öt, vésett szőlőággal diszített szárny képezi. Ezek közepére egy szabadon foglalt hegyi kristálygömb van erősítve. A szárnyakat egy királyi korona fedi be. Nyele, szőlőlevelekkel vésett s három hegyi kristálytaggal van megszakítva. A buzogányfej alatt Báthory István király és a Sforza czímer van bevésve.[7]

[1] *U. o.* 8. (83.) sz. 8. lap.
[2] *U. o.* 9. (84.) sz. 8. lap.
[3] *U. o.* 10. (85.) sz. 9. lap.
[4] *U. o.* 11. (160.) sz. 9. lap.
[5] *U. o.* 12. (175.) sz. 9. lap.
[6] *U. o.* 13. (224.) sz. 10. l.
[7] *Katalog*. Báthory Gruppe. *L. Lozinsky*. 14. (231.) 10. lap.

15. *Tollas buzogány* (Buzdygan) hét szárnnyal, a melyek zöld alapon, kék és arany növényi ornamentikával vannak zománczozva. A buzogány fején Báthory István és Lengyelország czímere.[1]

16. *Az aranygyapjas-rend láncza.* 13 zöld és vörösen zománczozott s arannyal mintázott taggal. Minden egyes tagon a lengyel czímer aranyban s Báthory István czímere fehéren zománczozva látható.[2]

17. *Báthory István* lengyel király arczképe, magyar nemzeti öltönyben, mellén czímerével. Az egész kép fekete alapon arannyal átdolgozott zománczmunka. Méretei: 93+82 mm.[3]

18. *Félvértezet* (2 drb.) magyaros sisakkal együtt. Mellén aranynyal beverve Báthory István lengyel király czímere. Az egyiknek hátul szárnya van. *Báthory István híres repülő lovasságának felszereléséhez tartozott.*

19. *Sisak* (2 drb.). Magyar rohamsisak formájú, de *aczélszárnyakkal* van ellátva.[4]

20. *Sodrony pánczéling*, sisakkal együtt, aranyozott csillagokkal díszítve magyar-lengyel forma. XVI-ik század.

IX. Krakó. *Herczeg Czartoryski muzeum.*

1. *Szablya.* Magyar forma. Pengéjébe Báthory István neve és czímere arannyal beverve. 1570.-ből.[5]

2. *Forgó*, vert és vésett mívű aranyozott ezüstből. Szokatlan nagyságával tűnik fel. A sastollak még benne vannak. Báthory Istváné volt.

3. *Forgó.* Vésett mívű aranyozott ezüstből. Két részből áll: egy forgó tengelyből és egy sasszárny alaku részletből. A tengely alsó része négy karmú, vésett mívű saslábat ábrázol, a mely fölött

[1] *U. o.* Báthory Gruppe. 15. (254.) 10. l.

[2] *U. o.* Báthory Gruppe. 17. (361.) 10—11. l.

[3] *U. o.* Báthory Gruppe. 34. (530.) 16. l.

[4] A szárnyas lovasságra s általában a Báthory korának hadi viseletére vonatkozó képes emlékeket a híres lengyel festő *Jan. Matejkó* már egybegyűjtötte és kiadta. Munkája: Objasmema dziesieciu tablie Ubiorow w. polsce. W. Krakowie. 1879. Folio. Lásd még: *Lewicky J.* Album des costumes Polonais anciens et modernes.

[5] 57. sz.

golyó van. A tengelyszár felső része cartouch-szerű boglárt képez, mely fehér és zöld zománczczal ékített s közepén mindkét oldalán magasan kiemelkedő rekeszes foglalványban egy-egy almandinnal díszített. A tengely hossza 25 czm. A tengelyen négy tollból alkotott sasszárny forog, mely áttört mívű sodronyzománczos lombdíszítéssel és virágokkal ékített, melyek közé almandinek, türkiszek és gyöngyök vannak befoglalva. Az egésznek súlya 90 gr. A sodronyzománcz technika, erdélyi munkára vall. Báthory István lengyel királyé volt.[1]

4. *Szablyapengék* (2 drb.), melyekbe arannyal Báthory István mellképe van beverve.[2]

5. *Báthory István* mellképe. Olajfestmény, mely a lengyel királyt magyar ruhában ábrázolja. Kucsmája fekete prém, hosszan lelógó zacskóval, melyen elől piros négyszögű kővel és nyolcz gyöngygyel kirakott, hosszú arany boglárból kiálló fekete forgó van. Nyakán csipkézett szélű széles fehér inggallér hajlik ki. A tölgyfadeszkára festett kép Báthoryt utolsó éveiben ábrázolja. Jobb válla felett van neve fölírva. Méretei · 34·5+28 cm.[3]

6. *Báthory István* arczképe vászonra festve. Az attila sárgás-vörös damasztselyem, sűrűn alkalmazott gombokkal. A fekete prémgallérú mente vörös bársonyból van. A fekete prémkucsma ékköves boglárjában fekete tollforgó van. Oldalán pallos. A kép méretei: 160+68 cm.[4]

7. *Ugyanaz.* Olajfestmény hársfadeszkán. Térdkép. Oldalán aranyos markolatú szablya. A kép bal szögletében nevének kezdőbetüi. Méretei: 21·5+16 cm.

8. *Magyar sodrony-pánczéling,* sisakkal együtt (2 drb.). XVII-ik század első fele.[5]

9. *Szablya.* Markolata és hüvelye erdélyi zománczczal borítva. XVI. század vége.

10. *Félvértezet,* magyar rohamsisakkal (2 drb.) XVII. század.[6]

[1] Rajza kiadva *Szendrei J.* i. m. 738. lapján.
[2] 44. és 68. sz.
[3] *Leltári szám:* 249.
[4] *Leltári szám:* 121.
[5] *Leltári szám:* 247., 249.
[6] *Leltári szám:* 264., 349.

11. *Szablya penge.* Magyar. XVI. század.[1]

12. *Díszszablya,* aranyozott és vésett veretekkel és hüvelypantokkal. Madárcsőr-alakú markolata kupakjától a keresztvashoz kapcsolt aranyozott ezüst láncz képezi a kézvédőt. XVII. század eleje.[2]

13. *Szablya.* Magyar. Egyszerű vaspánt kézvédővel. Hajlott markolata és hüvelye fekete bőrrel bevont.[3]

14. *Nyereg* (2 drb.) és lókantárzat. A nyergek vörös bársonnyal vannak bevonva és keleti motivumú arany skofiumos virágokkal kivarrva. A lószerszám türkiszekkel és nefrittel van kirakva. A magyarországi török háborúkban zsákmányoltatott.

X. Trieszt. *Museo Civico.*

1. *Sodrony pánczéling.* Magyar. A XVII. század elejéről.

2. *Szablya.* Markolata gyengén hajlott s fekete bőrrel bevont. Egyenes keresztvasa aranyozott sárgarézből van. Széles pengéje hegye felé mindkét oldalán élezett. A penge egyik oldalába a Boldogságos Szűz képe van bevésve, alatta vonalkeretben a következő felirat: MARIA MATER . DEI . PATRONA . HUNGARIA SVB . TVVM . PRAESIDIVM . CONFVGIO. A penge másik oldalán pedig a kettős kereszt felett: IN . HOC . S'IGNO . VINCES, alatta pedig: DEVS EXERCITVM . BELLATOR . FORTISSIME . ESTO . MECVM. A fekete bőrrel bevont hüvely sárgaréz pántokkal és hordkarikákkal montirozott. XVIII. század eleje.

3. *Szablyák* (4 drb.). Magyar. A XVII. és XVIII. századból.

4. *Fokos* (2. drb). Fokosbalta és csákányfokos. XVII. és XVIII. század.

XI. München. a) *A bajor királyi hadsereg muzeum,* a müncheni főhadszertárban. Das Königl. Bayer. Armee-Museum im Hauptzeighause zu München.

A nagyobb gyűjtemények keletkezésének története mindig szükséges előföltétel azok megértéséhez s kellő tanulmányozásához. Ezért foglalkozunk azzal a jelen esetben is.

[1] *Leltári szám:* 883.

[2] *Leltári szám:* 308.

[3] *Leltári szám:* 309. A múzeumnak Katalogusa nincsen, de nagyméretű fényképi felvételek vannak az egyes csoportokról. Az utóbbi három szablya a III. számú fényképtáblán van felvéve.

A XV. században a mindinkább tökéletesedő tüzi lőfegyverek s másrészt a nagy, gyakran évekig tartó háborúk, melyekben mind nagyobb számú csapatokat állítottak egymással szemben, hovatovább megkivánták, hogy a városi tornyok és várbástyák összezsúfolt fegyverkamrái helyett rendszeres hadszertárak építtessenek s azokban nagymennyiségű fegyverzet és hadi anyag tartassék mindig készletben. IV. Vilmos bajor herczeg építette Münchenben palotája közelében a Salvator-platzon az első két hadszertárat, a melyben száz ágyút és több ezer emberre való hadfelszerelési tárgyat helyeztetett el. Ezek egy része azonban 1599 május 8-án a fegyverkovácsok műhelyében támadt tűz következtében elpusztult.

Ennek folytán Miksa herczeg egy új hadszertár felépítését rendelte el, mely öt egymással egybefüggő épületből, kápolnából s az országos főhadszertárnok és a többi hivatalnokok lakásaiból állott. Az épület előtt egy nagy négyszögletű udvari helyiségben voltak felállítva az ágyúk s ezek mögött a golyók voltak fölhalmozva. Ezenkívül 1807-ig azon a helyen a hol a jelenlegi udvari lovarda áll egy nagy helyiség létezett, a melyben a régi időkből származó vértezetek, zászlók és tropheák voltak elhelyezve. Köztük a legszebbek: Max Emanuelnek a magyarországi török hadjáratokban szerzett hadi zsákmányai és az 1802-ben a pfalzi fejedelmek Duna melletti neuburgi fegyverkamrájából ideszállított vértezetek. 1864-ben ezekkel kapcsolatban építtetett fel vörös homokkőből a főhadszertár, a II. Miksa király alatt keletkezett új stílusban, melyben a német góthika is kifejezésre jut.

A közelebbi években azonban részint a Germanisches Museum felállítása folytán Nürnbergbe, részint pedig a bajor nemzeti muzeumba került innen igen sok becses régi hadtörténelmi emlék, úgy, hogy az akkori hadügyminiszter Maillinger tábornok a hiányok pótlása végett szükségesnek látta elrendelni, hogy az egész ország összes helyőrségeinek hadszertáraiból és egyéb katonai intézeteiből a bajor hadsereg multjára vonatkozó régi fegyverek mind idő szállíttassanak be. A mi megtörténvén, ezen új muzeum a Wittelsbach-ház Bajorországban való trónraléptének hétszázadik évfordulóján, 1880 aug. 25-én megnyittatott.

Magát a gyűjteményt az idők folyamán sok veszteség érte. Így 1632-ben Gusztáv Adolf svéd király, 1705 és 1742-ben az

osztrák csapatok s végül 1800-ban a franczia hadak tömegesen vittek el innen fegyvereket. A Bécsbe vitt zászlók és ágyúk egyrésze azonban 1806-ban ismét visszakerült. És viszont az újabb háborúk, mint a Tirol elleni 1703., 1805. és 1809-iki harczok s végül az 1870—71-iki franczia háború idejéből számos hadi zsákmánnyal gazdagodott e muzeum, melynek tárait II. Maxmilián és II. Lajos királyok is nagy értékű ajándékokkal gyarapították.[1]

Általános fegyvertörténeti szempontból ki kell e gyűjteményben emelnünk az ágyúk fejlődési rendszereinek hatalmas anyagát, melyet első sorban egy 50 darabból álló ágyúmodell-sorozat mutat be. Ott látjuk Krayr Sebestyén hadszertárnok életnagyságú képét, mellette mozsárral s kezében gyujtó pálczával az 1599. évből. Majd 22 régi bajor ágyút találunk egy helyt felállítva 1524—1716-ig. Ezek közül kiemeljük a Sebold Hirder által 1524-ben öntött 9690 fontot nyomó, gyönyörűen diszített ágyút, valamint a Mária Foey által Münchenben öntött 4 darab egyenkint 7170 fontot nyomó oroszlán szájú ágyút szintén a XVI. századból.

Az újabb korból teljes gyűjteményét látjuk az összes tüzérségi anyagnak és fölszerelésnek s végül az 1870—71-iki franczia háborúban zsákmányolt szórlövegeket és 24 franczia ágyút.

Mindezekhez csatlakozik 20 teljes vértezet a 30 éves háborúkból, gazdag alabárd sorozat, ágyú és lőszerkocsi-minták, hadihajómodellek, temérdek bajor hadi lobogó a XVII. és XVIII. századból, számos egyenruha bábukon bemutatva.

A magyar vonatkozású emlékek közül kiemeljük a következőket.

1. *Pandurszablya,* fekete csontmarkolattal, hüvely nélkül. A pengébe egy pandur alakja bevésve és a fölirat. V. (ivat) Pandur. A Trenk pandurok felszereléséhez tartozott. XVIII. század.[2]

2. *Szurony,* fanyéllel ellátva, a csőbe való bedugásra. Buda 1686-iki ostrománál használtatott. Hasonló szuronyok már 1575-ben használatban voltak s a franczia gyalogság részére először 1640-ben Bayonneban készítettek ugyanilyen rendszerű bajonet-

[1] *L. Popp.* Das Königl. Bayer. Armee-Museum im Hauptzeughause zu München. 1886. I—XII. l.

[2] *U. o.* 67. l. 2428. sz.

teket. 1703-ban készítették az első hüvelyes szuronyokat, a melyek már a csőre reá huzattak.[1]

3. *Székely gyalogsági fegyver,* kovás szerkezettel. Kalibere 17·58 mm. 1806-ból.[2]

4. Ugyanezen felszereléshez tartozó csákó.[3]

5. *Magyar gyalogsági fegyver* 1868—73-ig. Kalibere 10·99 mm.[4]

6. *Gyalogsági fegyverek és huszár karabélyok* az 1808., 1828., 1829., 1839., 1842., 1855., 1856., 1868. és 1873. évekből.[5]

7. *Gyalogsági tiszti kardok* 1850. és 1851-ből.[6]

8. *Ágyú,* török föliratokkal. Hossza 1 m. 15 cm. Súlya 114 kg. 200 gr. Zsákmányoltatott *Esztergomnál* 1683-ban.[7]

9. *Dob,* vörös és zöld színre festve. Zsákmányoltatott *Péterváradnál* 1716-ban.[8]

10. *Sátor borító* a hozzávaló piros szőnyeggel és a sátorra való félholddal. A borító piros szövete gazdagon ki van varrva perzsa himzésekkel. Zsákmányoltatott Sulejman nagyvezértől 1687 aug. 12-én a *harsányi csatában.* Az ugyanekkor zsákmányolt nagy ebédlősátort a franczia csapatok 1800-ban innen Párisba vitték.[9]

11. *Ágyú,* török föliratokkal. Súlya 159 kg. Jenő herczeg által zsákmányoltatott 1716 aug. 5-én *Péterváradnál.*[10]

12. *Sátor:* Sulejman nagyvezér kihallgatási sátra, keleti motivumu applicatiós diszítéssel. Tizenkét rúdra. Zsákmányolnyoltatott 1687-ben a *harsányhegyi csatában.*[11]

13. *Tábori pénztár,* mesterséges zárral, ugyanezen hadi zsákmányból.[12]

14. *Dob,* vert ezüstből (2. drb). A reájuk való takarókat arany-

[1] *U. o.* 66. l. 2393. sz.
[2] U. o. 103. l. 4466. sz.
[3] *U. o.* 103. l. 4463. sz.
[4] *Popp L.* i. m. 126. l. 8171. sz.
[5] *U. o.* i. m. 148—9. l. 5959—8174. sz.
[6] *U. o.* i. m. 157. l. 5972—74. sz.
[7] *U.* o. i. m. 54. l. 2025. sz.
[8] *U. o.* i. m. 54. l. 2070. sz.
[9] *U. o.* i. m. 61. l. 2248—2252. sz.
[10] *U. o.* i. m. 67. l. 2411. sz.
[11] *U. o.* i. m. 83. l. 2962. sz.
[12] *U. o.* i. m. 83. l. 2987. sz.

nyal és ezüsttel hímezte Terézia Kunigunda, Max Emanuel neje, III. Szobieszky János lengyel király leánya. Ugyancsak a *harsányi hadi* zsákmányból valók.[1]

15. *Pisztoly.* Egy pár. Arabs föliratokkal. Kovás szerkezettel. Az 1717—1718. évi magyarországi török hadjáratokból.[2]

16. *Tábori puska.* 2 méter és 4 cm. hosszú csővel, bevert keleti díszítményekkel. Zsákmányoltatott *Esztergomnál* 1683. okt. 27-én.[3]

17. *Szakállas puska* (2 drb.). Keleti munka. Hossza 1 m. 24 cm. Súlya 29—30 kgr. Zsákmányoltatott *Buda* 1686-iki ostrománál.[4]

18. *Lózabla.* A Trenk pandurok felszereléséből. Zsákmányoltatott 1742-ben a Salzach melletti harczokban.[5]

b) *Bajor Nemzeti Muzeum.*

A müncheni bajor nemzeti muzeum új palotája ma Európa egyik legstylszerűbb muzeumi épülete és különösen középkori emlékekben leggazdagabb gyűjteménye. Eredetileg II. Miksa által alapíttatott és első régi épülete megnyittatott 1687-ben.[6]

Gazdag fegyvergyűjteménye és főleg középkori anyaga által válik ki. Teljes vértezetei gazdag sorozatán kívül feltünnek az 1150—1250. évek közötti időkből való egyenes kardok és pallosok, a középkori pánczélingek, a sisakok, a XV. és XVI. századi óriási két kézre való lángolt pallosok, melyeknek nagy része csupán hatalmi jelvény volt, számottevők az alabárdok, partizánok, zablák, kengyelek, sarkantyúk, tölténytáskák, lóportáskák rendkivül gazdag gyűjteménye.

Mint a bajor gyűjteményekben általában, úgy itten is számos a magyarországi török háborúkban ejtett hadi zsákmány látható.

A szurony fejlődését feltüntető sorozatban ott látjuk az első

[1] *U. o.* i. m. 83. l. 2969—2972. sz.
[2] *U. o.* i. m. 83. l. 2994—2995. sz.
[4] *U. o.* i. m. 84. l. 3010. sz.
[4] *U. o.* i. m. 84. l. 3011—3012. sz.
[5] *U. o.* i. m. 71. l. 8391. sz.
[6] *Hugó Graf.* Katalog des Bayerischen National. Museum 1880. 5. k.

nyárs alakú, fanyelű szuronyt a XVI. századból[1] egészen a legújabb korig, a mikor a szuronyformákat már rövidségük (alig 22 cm.) jellemzi.

Becses a sok ágyú-modell a XVI—XIX. századig, köztük egy kis hátultöltő ágyú, melyet Gusztáv Adolf hagyott hátra Münchenben, a mely tulajdonképen úgynevezett «hírlövő» díszlöveg volt. Nem kevésbbé jellemző a pánczél- és fegyver-modellek értékes sorozata.

De az egyes hadtörténelmi ritkaságok közül még fel kell említenünk egy a középkor elejéről való hadi gépet, melynek formáját még a rómaiaktól vettük át. Ez egy óriási számszerij (Buckarmbrust) nagy nyilak kilövésére (catapulta). Az iv kávájának hossza 2 méter.

A lovagkor igen érdekes emléke Bickenbach Konrád lovag síremléke 1393-ból. A rettenetes karcsu lovag ugyanis derekán és hasán fűzőt visel. A mellén lemezpánczélt s a fűző alatt sodronynadrágot hordott.

Ritkaságszámba megy nehány egykorú, teljes felszerelésével megmaradt szakállas várpuska, XVI. századi kanóczos szerkezettel. Kerekeken tolható állványával együtt. Lichtenhof várából származnak.

Feltűnik még egy hátultöltő puska 1580-ból, egy kézíj, melynek másik fele karabély, egy revolver rendszerű pisztoly a XVI. század végéről, kanóczgyujtós szerkezettel és végül a Reichenbach által szerkesztett ágyú 1820-ból, mely kováspuska módjára kakassal sült el.

A magyar és magyar vonatkozású emlékek sorából kiemeljük a következőket:

1. *A sárkányrendet.* Tudjuk, hogy ezt a rendet Zsigmond magyar király alapította 1408-ban s hogy annak számos magyar főúr is tagja volt. Magát a rendjelet illetőleg annak rajzát leginkább faragott sírkövekről s czímerrajzokról ösmerjük, de maga az eredeti rendjel eddig még egyetlen példányban sem volt ösmeretes. A müncheni muzeum legnagyobb ritkaságai közé tartozik, hogy a középkorból számos egykorú ruhaneműt és szövetet tud

[1] *Inventar Numer* 59. és 62.

felmutatni. Ezek között maradt fenn szerencsés körülmények között a sárkányrend egy szövet példánya is. A nagyobb rendjelek már ekkor is két alakban viseltettek vagy drága fémből lánczon a nyakon hordattak vagy szövetből alakítva a ruha bal mellére varrattak fel. Ez utóbbi módon készült a müncheni példány is. Aranyszálakkal dúsan átszőtt zöld selyem brokát szövetből készült a sárkány teste, úgy, hogy egy kemény alapzatra van felvarrva s hogy a test domborúságát kiadja szövettel vagy vattával van kitömve, mint azt általában a középkori applikátiós munkáknál látjuk. A konturokat, a négy lábat s a szárnyat azután arany skofiumszállal hímezték, illetőleg varrták ki. A sárkány nyelvét kiölti s visszafordított farka vége nyakára van csavarodva, úgy, hogy az egész alak egy ovális formát ad ki. A sárkány hátán egyenszárú kereszt látható. A rendjelhez tartozik még tulajdonképen egy a sárkány felett álló és sugaraktól körülvett egyenszárú kereszt is, melyen a jelmondat olvasható.

Ugyancsak itt látjuk kiállítva gróf Weisszberg Konrádnak a schönthali kolostorban levő s 1446-ban készült bronz lovagszobrának másolatát, mellpánczélján a sárkányrenddel.

2. *Gobelin.* Franczia munka, mely Max Emánuelnek a törökök felett 1688-ban *Belgrádnál* nyert győzelmét ábrázolja.[1]

3. *Emlékszobor bronzból.* Kis méretű. Tetején Max Emanuel bajor herczeg mellszobra. Talapzatán féldomborműben Belgrád 1688-iki ostroma és az 1687-iki második mohácsi csata látható. Készítette *Gróff György* szobrász.[2]

4. *Nyergek* (6 drb.). Hadi zsákmány Belgrád ostrománál. Rendkívül díszes munkák, keleti motivumu diszítményekkel. Ezek közül három darabot erdélyi munkának kell tartanunk. A borítás piros és zöld bársony arany skófiummal hímzett tulipántokkal és gránátalmákkal diszítve. A nyereg elő és hátulsó kávája és kápája aranyozott ezüstből készült ötvösmunka, nefrittel, türkiszekkel, rubintokkal és hiáczinttal kirakva.[3]

5. *Magyar tárcsapaizs.* A gerely betámasztására kikanyarítva,

[1] *Katalogus.* 1890. kiadás 69. l.
[2] *U. o.* I. em. XIV. terem, 6. sz.
[3] *U. o.* I. em. VIII. terem, 1. sz.

1459—1490 között). Mint a bécsi és ambrasi gyűjteményekben. Külseje pergamenttel s belseje disznóbőrrel bevont. Fogantyúja kétszeresen vett bikacsökből készült. Magassága 80 cm., szélessége 65 czm.

6. *Magyar tárcsapaizs* 1480-ból. Anschbach Gáspáré volt. (Egészen aranyozott díszítményekkel borítva.

7. *Magyar tárcsapaizs,* szokatlan kicsiny forma. Méretei 70+55 cm.

8. *Tárcsapaizs.* Formája hasonló I. Mátyás királynak a párisi tüzérségi muzeumban levő paizsához. Meduza fej van reá festve. A katalogus olasz munkának mondja.

9. *Tornasarkantyú.* Csaknem arasztnyi átmérőjű csillaggal. A XVI. századi magyar huszártornákon használtatott. Lerajzolva látható a bécsi műtörténeti muzeum ambrasi eredetü tornacodexében.

10. *Sisak.* súcsos süveg forma. Tetején csúcsba futó gombbal. A katalogus szerint a keresztes háborúk idejéből származnék. Azonban kétségtelenül régibb keletü forma. Ilyeneket látunk a bécsi képes krónikában több magyar vitézen.

11. *Sisak,* magyar forma. A katalogus lengyel formának mondja, azonban alakja teljesen a Zrinyi sisakjához vág s azonkívül félékkövekkel van díszítve, melyek foglalási technikája a XVI. század legvégéről való erdélyi munkára vall.

12. *Buzogány.* Kerek fejü gerezdes forma. XVII. századi erdélyi munka.

13. *Buzogány.* Szárnyas vagy tollas buzogány hét tollal. XVI. század régi magyar munka.

14. *Díszfokos,* vésett mívű aczélból, nyele gyöngyházzal és elefántcsonttal kirakott állati alakokkal és virágokkal díszített. Nyelében pisztolycső van elrejtve. Teljesen hasonló van a bécsi udvari fegyver-muzeumban.

15. *Magyar rohamsisak* (3 drb.). Rákfarkas nyakszirtvédővel, halántékvérttel és orrvédővassal. XVII. század.

16. *Fokos, fokosbalta, csákány és csákányfokos.* Ezek a XVI., részben már a XV. századból, s a XVII. és XVIII. századból származó specziális magyar támadó fegyverek számos példányban forduhnak elő e gyűjteményben, de elnevezésük sok esetben

felcseréltetik, vagy hibásan alkalmaztatik s magyar eredetüket sem mindenütt ismerik föl.

c) *A királyi istálló és nyereg kamarában.*

Mint általában a bajor gyüjteményekben, úgy itt is bőségében vannak a magyarországi török háborúkból származó hadi zsákmánynak.

Van itten egy tuczat régi nyereg, de különösen feltűnik egy, a melyet Max Emanuel zsákmányolt Belgrádnál s a melyhez az egész lószerszám is meg van. A takaró itt is arany skofiumos himzésű bársony, de ezenkivül az egész nyereg csupa ötvös remekmű: elborítva rubintok, smaragdok és gyémántokkal s a mi ennél is értékesebb, kék, fehér és zöld színű *sodrony zománczos virágokkal,* a melyet technikájánál fogva *erdélyi munkának tartunk.*

d) *Régi képtár.*

Kuruczok és labanczok csatája. Egykorú eredeti olajfestmény. Festője ösmeretlen.

XII. Schleissheim bajor királyi kastélyban.

1. *Budavár* 1686-iki ostroma. Egykorú olajfestmény ismeretlen festőtől. Méretei: 1·21+72 cm.

2. *Magyar nemesek a XVII. századból.* Freskókép a mennyezeten. Az egyik profilban áll; piros szövetü nadrágot, sárga csizmát s velenczei kékszinű dolmányt visel. Derekán zsinor-öv, de a kardtartó piros szattyán-szíj vállán van keresztülvetve, melyen rézzel kivert hüvelyü szablya lóg, vállán panyókára vetve prémes mente, fején prémes kucsma.

A másik vitéz hosszú piros dolmányt és a mente helyett párduczkaczagányt visel. A freskót *Beich* és *Amigoni* festették 1688-ban.[1]

Dr. Szendrei János.

[1] A kép kiadva *Dr. Szendrei J.* Adatok a magyar viselet történetéhez. Budapest, 1908. X. Tábla 3. sz.

NAGY LAJOS KIRÁLY HADJÁRATAI.

(1342—1382.)

(Második közlemény.)

1352.

a) A litvánok és rutének ellen Volhyniában. A tavalyinak folytatása.

1. A jászói konvent 1352 aug. 5-én tanusítja, hogy az abaújmegyei Sáp (azelőtt Czimpoháza) nevű birtokot meghatárolta s hogy a szomszédos birtokosok sorából *Szegedi Donát* azért hiányzott, mert a lengyel királynak segítségére küldött magyar csapatnál tartózkodik ;[1]

2. A nádor 1352 május 10-én tanusítja, hogy a szatmármegyei *Vetési Pál fia László Kont Miklós erdélyi vajdával együtt* a király hadjáratában részt vesz.[2] — Hogy e hadjárat a litvánok ellen indult, majd alább látjuk ;

3. A király a már ismert *Mogorević nb. Osztrovicai Novákot* 1352 decz. 28-án megajándékozván, többek között ezt mondja : «midőn mi ezelőtt az Oroszországban (in regno Ruzie) lévő *Belz nevű várat,* melyben néhány *litván és rutén* lázadó méltóságunk szégyenére gyülekezett, hatalmas seregünkkel ostromoltuk, nevezett Novák teljesen felfegyverezve futólépésben az említett vár árkához sietett, a hol több egymással összefolyó víztömeg a várat körülzárta ; beleugrott a hullámok közé, s a midőn a vár falait

[1] *Anjou-kori Okmtr.* 6. k. 141. l.

[2] *Zichy Okmtr.* 2. k. 518. l.

elérte, ügyes harczos módjára küzdve, szemünk láttára súlyos sérüléseket szenvedett.[1] Ezt az itinerarium helybenhagyja.

Lajos alig tudta bevárni, hogy Kijesztut gyalázatos eljárását megbüntesse. 1352 febr. 22-én hagyta el székhelyét, márcz. 12-én Szanokra érkezett, 21-én pedig a lengyel *Belcz* vára előtt Kázmérnak a várat ostromló seregével egyesült. Az ostrom nem sikerült. A szövetségesek vesztesége igen nagy volt. Nem maradt tehát más hátra, mint hosszabb fegyverszünetet kötni, a mit Kont Miklósnak sikerült is létrehozni. Lajos erre csak kisebb kísérettel, melyhez a lengyel Morovcsok és az összes Lackfiak tartoztak, rengeteg viszontagságok között járhatlan utakon keresztül hazafelé iparkodott. Ápr. 6-án már a beregmegyei Munkácson volt.

A hadjáratban a következők vettek részt:

1. *Szudár Péter*, a kit már fent említettünk;

2. Az ismert lengyel *Morovcsok;*

3. *Lackfi István vajda fiai: Miklós és Dénes, valamint fivérei Miklós és Pál.*

4. *Perényi Miklós fia Miklós*, az Abaúj megyében törzsökös ismert család tagja, kit 1329-tól 1361-ig ismerünk. 1352 febr. 26-tól szept. 4-ig a barsmegyei Hrussó várnagyja; az előtt és utána udvari vitéz. Róla mondja Lajos 1352 febr. 26-án, hogy *az olasz hadjáratokban* nevezetes érdemeket szerzett magának, miért is neki és fivéreinek a Kobalafölde nevű sárosmegyei birtokot adomány czímén adja.[2] Belz ostroma alatt sikerült neki a megsebesült királyt hátára venni és a várat körülzáró vizen keresztül biztos helyre hozni;

5. *Oppelni László herczeg* († 1401 máj. 8.), a sziléziai Piasták tagja; 1367 óta Magyarország nádora. Midőn Belcz előtt elsőnek ért fel valamelyik toronyra, sisakját lekapták fejéről és oly erővel lökték le, hogy majdnem agyonütette magát;

6. A már fent említett *Ratold nb. Lesták*, Somogy megye főispánja,[3] a kit Belcznél egy kő sujtotta mellen;

[1] Vjesnik Zemalskog Arkiva. 1905. évf. 15. l.

[2] *Anjou-kori Okmtr.* 5. k 595. l. Bártfa város levéltára. 11. szám.

[3] Hogy akkor királyi udvarmester volt, a mint ezt Pór állítja, nem felel meg a valóságnak, mert az első kir. udvarmester (magister curiæ regis) csak 1366 aug. 26-án ismeretes; ez pedig Szudár Péter (Zalamegyei Okmtr. 2. k. 10. l.).

7. *Pok nb. Móricz fia: Simon,* ki 1351. decz. 6-től 1360 márcz. 29-ig Pozsony megye főispánja, később (1369) dalmát-, horvát- és tengermelléki bán († 1374/75). Tőle származik a megyesaljai Morócz-család. Belcznél szintén megsérült;

8. Az ismert *Balog nb. Szécsi Miklós* szőrényi bán. Ő is megsérült Belcz előtt.

9. *Ákos nb. Böbék István,* 1351 máj. 16-ig Liptó megye főispánja, 1360 óta országbíró († 1368). Az 1352. évi hadjáratban zászlótartó; Belcznél szintén megsérült.

Pór azt mondja, hogy Böbék Istvánnal együtt egy Böbék Balázs is Belcz előtt megsebesült. Ez nem fogadható el. A Böbék-család genealógiája eléggé ismert, de Balázs nevű tagot nem találunk benne. István 1352-től 1358-ig György nevű fivérével félbeszakítás nélkül Liptó megye főispánja s így határozottan mondhatjuk, hogy nem Balázzsal hanem Györgygyel van dolgunk;

10. A már fent említett (szép) *Albert,* a *Hohenzollern-család tagja* és Nürnberg várnagyja, kit Belcznél egy alázuhanó kő- vagy fadarab sebesített meg;

11. Az ismert *Ellerbachi Burkhard Pupelin.* Ugyancsak Belcznél érte nyíllövés.

b) *Olaszországban.* Tudjuk, hogy Lajos 1350 júliusában Laczkfi Andrást hagyta vissza Sziczíliában mint kir. helytartót. Arról pedig hogy helytartósága alatt Olaszországban nagyobb hadműveletek történtek volna és hogy mikor végződött helytartói működése biztos tudomásunk nincs, holott hatalmának támogatására s a megszállott területek megfékezésére tekintélyes és állandó hadseregre volt szüksége. Erre a következő adat nyújt némi felvilágosítást. A már 1348 óta ismert Patvaróczi Péterről olvassuk [1] hogy 1352 ápril. 23-án urának Lackfi András székely főispánnak ajánlatára érdemei elismeréseül Nagytapolcsány városában a Nyitra vizén álló malmot kapta. Az erről szóló okirat azt mondja, hogy Péter időközben a tengerentúli hadjáratból visszatért, miután ott két sebet kapott és egyik szemét is elvesztette. Ez arra enged következtetni, hogy Lackfi András is a fenti napon már otthon volt és hogy az említett hadjárat ez időtájra esik.

[1] *Turul.* 1910. évf. 169. l.

Itinerarium: Jan. 4.: Buda; jan. 15.: Esztergom; jan. 17.: szintén Esztergom, de az illető okiratot Budán állították ki;[1] jan. 29., 30., 31.: Buda; febr. 4., 25.: Buda; márcz. 7.: Bártfa; márcz. 18., 22., 25., 30.: Buda; ápr. 1.: Welk;[2] ápr. 11., 12., 15., 20., 24., 25.,26.: Buda; máj. 6., 11., 12., 16., 18., 24.: Buda; jun. 11.: Buda; júl. 4., 13.: Buda; jul. 27.: Esztergom; aug. 2.: Semte;[3] aug. 7.: Buda; szept. 4., 10., 14., 18., 20., 21., 29.: Buda; okt. 4., 17., 23.: Buda; nov. 5., 8., 11., 23.: Buda; decz. 2.: Visegrád; decz. 8.: Buda; decz. 12.: (Nagy-)Várad.

1353.

Hadjárat a szerbek ellen. Noha határozott adataink nincsenek arra nézve, hogy ebben az évben szerbek és magyarok között háború lett volna, vannak bírósági határnapkitűzések, a melyek erre engednek következtetni. Ilyenek a következők:

A nádor 1353 máj. 10-én tanusítja, hogy a Vetési Pál és Káta nb. Pál fia: Vasvári Tamás (szatmármegyei birtokos) ügyét, melyet május 1-én kellett volna letárgyalni, királyi parancsra 1353 okt. 6-ára halasztja; teszi ezt pedig azért, *mert Vetési Pál fia László urával (Kont) Miklós erdélyi vajdával együttesen a királynak egyik vállalata ügyében (in expeditionem suam Regalem) el fog utazni.* Ez a vállalat csak haditermészetű lehetett, a mit talán az is támogat, hogy a határnapot újra, és pedig 1354 máj. 1-ére halasztották.[4]

[1] *Anjou-kori Okmtr.* 5. k. 542. l.

[2] Fejér. IX. 2. k. 152. l. Mivelhogy ebben az okiratban egy északkeleti földesúrról van szó, ki Lublós Poprád táján birtokot kap, e Welk(u) alatt nem a pozsonmegyei Csallóközben fekvő Vököt, hanem a szepesmegyei *Felkát* kell érteni.

[3] *Hazai Okmtr.* 2. k. 99. l. szerint Buda, a mi csak kanczelláriai keltezés. Hogy Semte a helyes, bizonyítja a Bakonyi apátság Oklevéltára: 1. k. 368. l., hol Semthe néven szerepel. Ráth nem tudja, vajjon a nyitramegyei Sempte-e vagy a pilismegyei Zemthe, Zemte vagy Szemcse. Ez utóbbi a következő alakváltozásokban fordul elő: 1322-ben Zenthe (a pilismegyei Pomáz mellett); 1467: Szempthe (Pilis megyében); bizonyosra veendő, hogy az 1352 év alatti a pilismegyeivel azonos.

[4] *Zichy Okmtr.* 2. k. 518., 546. l.

Itinerarium: Jan. 29.,[1] 30.: Buda; febr. 14., 17., 23.: Buda; márcz. 1., 3., 8., 10.: Buda: márcz. 17.: Visegrád; márcz. 25., 26., 31.: Buda; ápr. 3., 4., 17.: Buda; ápr. 26.: Esztergom; máj. 14.: Visegrád; máj. 17., 19., 27.: Buda; jun. 1., 2., 6., 11., 25.: Buda; jul. 3., 13., 17., 25.: Buda; aug. 12., 13., 14., 15., 19., 26.: Buda; szept. 1., 2., 4., 6., 15., 20., 21.: Buda; okt. 23.: Buda; nov. 26.: Zólyom; decz. 10., 13., 23.: Buda.

1354.

a) *A szerbek ellen.* A hadjárat idejének meghatározására sok okirati adatunk áll rendelkezésünkre.

1. Az egri prépost 1355 jan. 24-én tanusítja, hogy Somosi Miklós peres ügyét a királyi hadsereg oszlásának 15-ik napjától egy újabb, 1355 jan. 20-ára hirdetett hadoszlás utáni quindenára halasztják.[2] Ebből az következik, hogy az első quindena még 1354-re esik.

2. Az országbíró 1355 febr. 10-én Korongi Miklósnak (vasmegyei földesúr) Nagymartoni Miklós elleni pörét, melynek tárgyalását a Rascia (= Szerbia) ellen indított hadsereg oszlása utáni 15-ik napjára tűzték ki, 1355 jan. 20-ról (mely napon az oszlás quindenaját kihirdették), 1355 máj. 1-ére halasztja.[3]

3. Ugyanezt mondja az országbíró 1355 febr. 10-én, midőn Rumi Német Jánosnak (vasmegyei ember) a szentgotthárdi apát

[1] Erre a következő megjegyzésem van. Az országbíró 1353 febr. 5-én elmondja, hogy a Gutkeled nb. Bátoriaknak birtokaik egymás közötti felosztására ugyanazon év jan. 13-át tűzte ki tárgyalási napul. *Jan. 29-én* megjelent Bátori Péter és felmutatott egy királyi levelet, mely azt tartalmazta, hogy *Bátori László vele együtt az ő szolgálatában Erdélyben tartózkodott*, minek következtében ő (a király) a tárgyalást 1353 május 1-ére halasztja. *Most azonban Erdélyből Budára utazik vissza*, a miért is és mert az ügy elintézésére kitüzött határnap (máj. 1.) még nagyon távol volt, megparancsolja, hogy a tárgyalást 1353 márcz. 3-ára tűzzék ki (Anjou-kori Okmtr. 6. k. 37.). Ebből tehát látjuk, hogy a király 1353 január havában Erdélyben tartózkodott, a mit az is támogat, hogy a mint fent is láttuk, 1352 decz. 12-én Nagyváradon volt.

[2] *Zichy Okmtr.* 2. k. 590 l.

[3] *Anjou-kori Okmtr.* 6. k. 261. l.

elleni ügyét halasztja el. Itt a Ráczország ellen hadbaszállt sereg oszlását említi.[1]

4. A nádor 1354 máj. 10-én elmondja, hogy Rozgonyi Lászlónak s Péternek, néhai Miczk bán fia Loránd elleni ügyét máj. 1-én kellett volna tárgyalni; királyi parancsra azonban az ügyet a hadsereg oszlásának tizenötöd napjára halasztja.[2] Ebből látjuk, *hogy a hadműveletek 1354 májusában még javában folytak.*

5. Az országbíró 1355 febr. 18-án elmondja, hogy 1354 márcz. 26-án Lackfi András nejének peres ügyét kellett volna tárgyalni; de mivel elődje, Szécsényi Tamás országbíró időközben meghalt és ő (=Druget Miklós) lett az utódja, megparancsolta a király, hogy az ügyet a Rascia ellen hadbaszállt sereg oszlásának tizenötöd napjára, vagyis 1355 jan. 20-ra halaszszák.[3]

6. Szécsi Miklós országbíró mondja 1355 jún. 19-én, hogy Druget Fülöpnének az abaújmegyei szinnai polgárok elleni ügye már elődje (Druget Miklós) előtt folyt és hogy akkor a végtárgyalást a Ráczország ellen indított sereg oszlásának tizenötöd napjára, vagyis 1355 jan. 20-ra halasztották.[4]

7. Szécsi Miklós országbíró 1356 márc. 23-án mondja, hogy a Dorozsma nb. Hosszúbácsi Jánosnak (valkómegyei birtokos) a Garai-családbeliek elleni ügyét a Rascia ellen indított hadsereg oszlásának jan. 20-ra esett quindenájára halasztották.[5] Minthogy világosan mondja, hogy a quindena 1355-re esett, a hadjáratot itt is 1354-re kell helyeznünk.

8. Ugyanő mondja 1356 máj. 23-án, hogy a vasmegyei Somlói Demeterné peres ügyét 1354 márcz. 19-ről, a Rascia ellen indult sereg oszlásának 1355 jan. 20-ra esett quindenájára halasztották.[6]

9. Druget Miklós országbíró 1355 febr. 10-én tanusítja, hogy az ungmegyei Palágyi Miklósnak Grifano-i[7] Miklós fia István

[1] *Anjou-kori Okmtr.* 6. k. 259. l.
[2] *Anjou-kori Okmtr.* 6. k. 216. l.
[3] *Anjou-kori Okmtr.* 6. k. 263., 267. l.
[4] *Anjou-kori Okmtr.* 6. k. 337. l.
[5] *Anjou-kori Okmtr.* 6. k. 441. l.
[6] *Anjou-kori Okmtr.* 6. k. 473. l.
[7] *Hazai Oklevéltár.* 261. l.

elleni ügyét a Rascia ellen indított kir. sereg leszállásának (residentia = oszlás) 1355 jan. 20-ra esett quindenájára halasztották.[1]

10. Szécsi Miklós országbíró 1355 nov. 26-án tanusítja, hogy Pelejtei Lászlónak (zemplénmegyei ember) Füzéri János elleni ügye 1353 okt. 6-án Szécséni Tamás országbíró elé került, ki akkor a bizonyító eljárást 1354 jan. 8-ra tűzte ki. E határnap után az ügyet a Rascia ellen indult hadsereg jan. 20-ra esett oszlásának quindenájára halasztotta.[2]

11. Druget Miklós országbíró mondja 1355 febr. 18-án, hogy (a zemplénmegyei) Nagymihályi János ügyét a Rascia ellen indított hadsereg jan. 20-ra esett oszlásának quindenáján tárgyalta.[3] Minthogy azt említi, hogy ebben az ügyben Szécséni Tamás országbíró már 1353-ban intézkedett, világos, hogy e quindena 1354-re esett.

12. Az országbíró 1355 febr. 17-én tanusítja, hogy a bodrogmegyei Tárnoki András egy a Rascia ellen indult sereg jan. 20-ra esett leszállásának quindenájára kitűzött tárgyaláson meg nem jelent.[4]

13. Margit dalmát-horvát-szlavón herczegnő 1356 jan. 10-én mondja, hogy házi tisztje Tamás fia István podgorjai birtokos, elhalt férjének különösen akkor tett nagy szolgálatokat, midőn ez nagy hadsereggel Lajos királynak segítségére Szerbia ellen indult.[5] Tudjuk, hogy a király öccse, István, 1354 máj. 15-én még egy okiratot állított ki és hogy ugyanazon évi aug. 9-én, midőn a magyar sereg Szerbia ellen indult, meghalt.[6] A Margit okiratában említett szerb hadjárat tehát 1354-re esik.

[1] Így mondja kétszer a kútfő (Hazai Olkevéltár 261. l.). Thallóczy Lajos (Magyar-szerb összeköttetések Okltra. 15.) ugyanezen kútfőre hivatkozva, az illetőt Grifomoi Istvánnak nevezi. De mindkét név gyanus. Grifano vagy Grifamo nevű helységet nem ismerünk. De tudjuk, hogy 1415 febr. 8-án Georgius de *Grisano* Bereg megye egyik szolgabírája (Zichy Okltr. 6. k. 334. l.), a miből arra következtethetünk, hogy a Grisanói család beregmegyei volt.

[2] *Károlyi Okltr.* 1. k. 228. l.

[3] *Sztáray Okltr.* 1. k. 243. l.

[4] *Zichy Okltr.* 2. k. 593. l. V. ö. különben még a következő helyekkel: *Fejér.* Cod. diplom. IX. 2. k. 438., 456., 460. l. *Hazai Okmt.* 1. k. 211., 212. l. *Katona:* Historia critica 9. k. 102. l. *Turul.* 1899. évf. 137. l.

[5] *Fejér.* IX. 2. k. 500. l.

[6] *Fejér.* IX. 1. k. 46. l.

14. A király mondja 1355-ben, hogy Szügyi-Vásári Miklós érsek nővérének (a ki egy ismeretlen Lászlónak volt neje) fia *Péter* az érsek oldalán, a szerbek ellen 1354-ben indított hadjáratban vett részt.[1]

15. *Meszesi Demeter nagyváradi püspök* 1354 jun. 24-én «a félhitűek» ellen indított hadjáratban részt vevén, Zimonyban, tábori sátorában keltezi egyik okiratát.[2]

A hadjárat részleteit különben nem ismerjük.

b) *Hadjárat a tatárok ellen.* Erről hazai kútfőink nem nyujtanak közelebbi adatokat. Csak az egykorú olasz Villani Máté († 1364) tárgyalja. Szerinte a magyar király hatalmas sereggel Oroszországon keresztül a Bug folyón túl fekvő Tatárországba érkezett, de a fiatal tatár fejedelem alkudozásokba bocsátkozott, úgy hogy a dolgot szépszerivel elintézték.

Itinerarium: Jan. 24., 25., 29.: Buda; febr. 2., 26.: Buda; márcz. 2., 4., 19., 20., 30.: Buda; ápr. 2., 9., 12., 20.: Buda; máj. 1., 3., 6.: Buda; jun. 12.: *Zimony;*[3] jun. 16., 30.: *Belgrád;*[4] jul. 6.: *Belgrád;* aug. 1.: Visegrád; aug. 8., 18.: Buda; szept. 18.: Buda; okt. 29.: Buda; nov. 4.: Buda; decz. 8., 13., 14.: Buda.

1355.

a) *Segítőcsapat a lengyel királynak.* Erről csak egyetlen egy hazai okirati adatunk van. A nádor 1355 jul. 8-án mondja, hogy *Ákos nb. Böbék Istvánnak* (Liptó megye főispánjának) 1355 máj. 1-én a nádori ítélőszék előtt kellett volna megjelennie, de nem jelent meg, mert a király parancsára a lengyel királynak segítségére indított magyar sereggel elindult s ennek következtében a király István összes peres ügyeinek tárgyalását 1355 okt. 6-ára halasztotta.[5]

[1] *Turul.* 1899. évf. 136. l.

[2] *Cod. diplom. et epist. Moraviae.* 9. k. 233. l.

[3] *Anjou-kori Okmánytár.* 6. k. 222. l. Az okirat rubruma itt Zemplén; de ez helytelen, mert a szöveg végén olvasható: datum in *Zemlinio,* a mi határozottan Zimony = Semlin.

[4] Nem áll tehát, a mint *Fejér.* IX. 2. k. 336. l. mondja, hogy jun. 16-án Visegrádon tartózkodott volna.

[5] *Anjou-kori Okmtr.* 6. k. 359. l.

Hogy ki ellen irányult ez a hadjárat, biztosan nem tudjuk. A pápa 1354 nov. 10-én keresztes hadjáratot hirdetett Csehországban, Lengyel- és Magyarországban a tatárok és litvánok ellen és így több mint valószínű, hogy fenti okirati adatunk erre vonatkozik.

b) *Svájczban.* II. Albert osztrák herczeg († 1356) a svájcziak ellen háborúskodott, kik nem akarták elismerni fennhatóságát. 1355-ben a svábok a zürichiekkel szövetkeztek ellene, mire Albert 1355 jul. 26-án Lajos magyar királytól kért segítséget. Lajos eleget tett a kérésnek és segítségére küldötte *Lackfi Pál* vezérlete alatt 400 ijászból álló csapatát. Pál csatlakozott Puchheimi III. Albert, Ergau, Thurgau és Sundgau kapitányához († 1384) és így sikerült nekik 1355 aug. 9. és 11-én «Tulna» mellett az ellenséget leverni. A herczeg a magyar vezért kellőleg meg is jutalmazta.[1]

A hadjáratra vonatkozó egyéb adatok részben teljesen helytelenek, részben csak nagy óvatossággal használhatók. Fessler pl. azt mondja, hogy Lajos már 1351-ben küldött Albertnek egy Lackfi Pál vezérlete alatt álló segítőcsapatot, — de hozzá teszi mindjárt, hogy négy évvel később (1355-ben) is ugyanezt tette. Egy osztrák adat[2] szerint Puchheimi IV. Henrik (III. Albert fivére) volt Albert herczeg hadvezére s ő hozott neki 500 magyart a zürichiek ellen. Ez az utóbbi adat már azért sem hiteles, mert e Henrik neje, Rauhensteini Erzsébet már 1343 *ápr. 24-én mint özvegy* szerepel.[3]

[1] *Hist. Hung. Font. Domesticae.* 3. k. 166., 167. l. — Tulna fekvését nem ismerjük. A «Milleniumi Történelem (3. k. 284. l.)» határozottan állítja, hogy a csata Thurgau városánál zajlott le, de ez nem lehet helyes. Thurgau annyi, mint Thur megye, Thur tartomány, Thur kerület, de nem város. Tulna valószínűleg egy Thurn összetételü (pl. Solothurn) földrajzi tárgy elferdítése.

[2] *Jahrbuch des «Adler»* Wien. 1887. évf. 138. l.

[3] *Urkundenbuch von Oberösterreich* 6. k. 475., 476. l. Hogy Lajos király Laczkfi Pált bízta meg e segítő-csapat parancsnokságával, talán arra vezetendő vissza, hogy a Puchheim-család, mely Ausztria legelőkelőbb családaihoz tartozott, már előbb is magyar főúri családokkal házassági összeköttetésben állott. Nagymartoni Pál országbíró második neje 1343 óta néhai Puchheimi Henrik (= Henrici Puchamary) vagyis fenti IV. Henrik leánya. Pál országbíró első házasságából származó leánya Anna (meghalt 1360 előtt), 1340 óta fenti Puchheimi Albert, a Svájcz ellen indított osztrák sereg vezére-

Itinerárium: Jan. 2., 24., 25.: Buda; febr. 8., 19., 25., 26.: Buda; márcz. 16., 18., 20.: Buda; ápr. 6.; Buda; ápr. 22.: a fehérmegyei Bicske; máj. 1.: Visegrád[1]; máj. 12.: Buda: máj. 22.: Visegrád; máj. 29.: Buda; jun. 7., 12., 19., 24., 25.: Buda; jul. 7., 9., 28.: Buda; aug. 10., 15., 20.: Buda; szept. 18., 25.: Buda; okt. 6., 8.: Visegrád; okt. 10.: Buda; okt. 19.: Visegrád; okt. 22., 23., 26., 27.: Visegrád: nov. 22., 29.: Visegrád; decz. 24., 28., 30.: Visegrád.

1356.

Hadjárat a tengervidéken és a velenczeiek ellen.

1. A nádor 1356 máj. 8-án mondja, hogy a Várdai János és a (szatmármegyei) *Peleskei Ádás István* között folyó pört, melynek tárgyalása 1356 máj. 1-re volt kitűzve, azért halasztották el, mert István a tengervidéki részek felé indított hadsereghez megy, a miért is a *jelenleg működő* sereg leszállásának quindenájára napolják el az ügyet.[2]

2. Az országbíró 1357 ápr. 17-én a következőket tanusítja: Egy sopronmegyei birtokpör tárgyalása 1356 márcz. 16-án kezdődött, első elnapolása 1356 máj. 1-ére esett; az ellentmondókat máj. 15-ére idézték meg; a király azonban ezt az utóbbi határnapot megmásította, a mennyiben azt «ad quindenas residentiæ exercitus regii *tunc proxime movendi*» elhalasztotta. A «quindena residentiæ exercitus regii *contra venetos* moti» «ad quindenas diei medii quadragesimæ» volt kihirdetve.[3] Ebből pedig minden kétséget kizárólag kitűnik, hogy a *velenczeiek ellen indított hadjárat még 1356 május hava után kezdődött és hogy a hadsereg oszlását 1357 márcz. 29-re hirdették ki.*

3. Az országbíró 1357 ápr. 19-én mondja, hogy Benedek Komárom megye főispánjának Komáromi Dancs fia Miklós elleni

neka neje. A fődolog pedig az, hogy Laczkfi István vajda (fenti Pál fivére) második neje (1346) fenti Pucheimi IV. Henrik leánya.

[1] *Anjou-kori Okmtr.* 6. k. 302. l. Sommersberg (S. S. rer. Silesiac.) mantissa szerint Zaloch (valamely Szalók).

[2] *Zichy Okmtr.* 3. k. 28. l.

[3] *Sopronmegyei Okltr.* 1. k. 269., 274. l.

ügyét, egy korábbi határozat alapján, a velenczeiek ellen vonult hadseregnek márcz. 29-re esett oszlásának quindenájára halasztotta és hogy az ügyet királyi parancsra újabban 1357 aug. 8-ára halasztja.[1]

4. Az országbíró 1357 jan. 15-én tanusítja, hogy a Várdai János és Tatár István fiai közötti ügyet a *jelenleg* harczban lévő hadsereg oszlása utáni quindenájára halasztja. A halasztás az illető okirat külsején olvasható és: 1357 jul. 1.[2]

5. Ugyanő tanusítja, hogy (a szatmármegyei) Biri Lászlónak és Jánosnak Semjéni István elleni pörének tárgyalását, mely a velenczeiek ellen indult hadsereg 1357 márcz. 29-re esett oszlásának quindenájára volt kitűzve, a következő jul. 1-re halasztja.[3]

6. A nádor 1358 máj. 20-án tanusítja, hogy felidai Csirke Tamás (abaújmegyei ember) ügyét a velenczeiek ellen indult sereg 1357 márcz. 29-re esett oszlásának 1357 ápr. 12-re kitűzött quindenáján kellett volna tárgyalni.[4]

7. Az országbíró 1356 jul. 10-én tanusítja, hogy a Gutkeled nb. Bátoriaknak a szabolcsmegyei Ábrány helység miatti pörét ugyanazon évi jun. 19-én kellett volna elintézniök; jul. 1-én azonban megállapítja, hogy *a királyi hadsereget mozgósították, hogy Bátori Lők(ös) fia Péter, Bátori János fiai László s György, több más Ábránynyal szomszédos birtokossal hadbaszállásuk miatt távol vannak*, a miért is az ügy tárgyalását a röviddel azelőtt indított hadsereg oszlására halasztja.[5] Bátori László és György a Somlyói ág tagjai. György 1350—1371-ig szerepel. László, kivel már fent is találkoztunk (1353-ban), szintén 1350-ben merül fel; 1353 jan. 30-tól 1361 aug. 25-ig Szabolcs megye főispánja; utoljára 1373 febr. 1-én merül fel; 1378-ban már nem él. Lőkös fia Péter az ecsedi ághoz tartozik; 1345-ben Olaszországban («ultra partes maritimas») merül fel, a hol tanulmányait folytatja; 1349-ben megint otthon van; utoljára 1366-ban találkozunk vele.

Lajos már 1355 deczemberében küldte csapatait Szlavóniába.

[1] *Anjou-kori Okmtr.* 6. k. 561. l.
[2] *Zichy Okmtr.* 3. k. 45., 60. l.
[3] *Anjou-kori Okmtr.* 6. k. 561. l.
[4] *Sztárai Okltr.* 1. k. 292. l.
[5] *Anjou-kori Okltr.* 6. k. 491. l.

a hol a hadműveleteket haladéktalanul megkezdték. Az egyik kútfő[1] 1356 jan. 23-án azt mondja, hogy a magyar hadsereg Dalmáciában van. *Buzád-Hahót nb. Alsólindvai Miklós* szlavóniai és dalmát-horvát bán elfoglalta Klissa vár alját két erődítménynyel. Lajos most már szövetségeseket is keresett. IV. Károly császár 1356 jun. 3-án arról értesíti a velenczei doget, hogy a magyar király pártján áll a velenczeiek ellen.[2] Így történt, hogy Lajos seregét Horvátországból Bihácsba és innen Treviso felé vezette. Ez junius kezdetén történhetett, mert a velenczei signoria jun. 24-én értesíti Treviso városát, hogy a magyar hadsereg Trevisóhoz közeledik, jun. 26-án pedig a Signoria Treviso s Mestre városoknak a magyar hadsereg elleni védelmére intézkedik.[3] A seregnek *Wolffurti Konrád* vezérlete alatt álló előcsapata Görzön keresztül haladt a Lajossal szövetséges IV. Albert görzi gróf († 1374) beleegyezésével. A magyar haderő jun. 26-án a Tagliamento partjain San-Vitóban, Aquileja területén táborozott. Aquileja patriarkája már jul. 6-án értesítette a doget, hogy Károly császár parancsából ő is a magyar király pártjára áll és ezt fogja segíteni a velenczeiek ellen. A magyar sereg San-Vitót elhagyván, Sacilen át (a jelenleg a trevisói tartományban fekvő) Conegliano vára felé folytatta útját; innen pedig, miután nemcsak ezt, hanem Asolót, Cenedát (szintén a trevisói tartományban) és Querot (most Belluno tartományának Feltre nevű kerületében a Piave mentén) is elfoglalta, Trevisót vette ostrom alá. Ennek hatása alatt Carrarai Ferencz, Pádua ura jul. 30-án szintén szövetkezett Lajossal. Trevisó ostroma sokáig húzódott eredmény nélkül. Lajos, ki ezalatt sok veszélynek volt kitéve, elfogadta Albert osztrák herczegnek azt a tanácsát, hogy hagyja el Trevisót és térjen vissza Magyarországba (1356 aug. 23). A főparancsnoksággal a már ismert Szügyi és Vásári Tamást bízta meg. Az ostrom azzal végződött, hogy mindkét fél nov. 11-től 1357 ápr. 10-ig tartó fegyverszünetet kötött.[4]

Suchenwirt szerint Ellerbachi Burkhard Pupilin, ki 1353-ban

[1] *Anjou-kori Diplom. Eml.* 2. k. 467. l.
[2] *Óváry:* Oklevélmásolatok. 1. k. 47. l.
[3] *Óváry* 1. k. 47., 48. l.
[4] *Óváry* 1. k. 48., 49. l.

és 1354-ben Lajosnak a szerbek ellen indított hadseregénél is tartózkodott, de az ellenséggel nem jutott közvetlenül harczba, szintén jelen volt Treviso ostrománál és ennek bevégezte után is Olaszországban maradt. Azt olvassuk, hogy Olaszországban, Lombardiában, Treviso előtt és egyéb helyeken ellenségeire sujtott. Láthatták, hogy a hadigépeken állva, ként, szurkot és tüzet oltott és mindezt oly gyorsasággal és merészséggel tette, hogy pánczélja, czímere és ruházata nyilakkal volt teli; sok félénk hőssé vált, a mikor látta, mily erőteljesen tud vívni az ellenséggel. Motta vára előtt (a trevisói határban) addig segítette barátait, míg véglegesen győztek. Serravalle előtt alaposan megismerték ellenségei; áttörette a csapatot úgy, hogy sokan saját kárukra tapasztalták, hogy a nyílak száz halált okoztak. Mindnyájuknak, Ghibellineknek és Welfeknek el kellett ismerniök fölényes derékségét. Vicenzánál átúszta a Brenta folyót és rajtaütöttek 600 ellenségen, a kik közül számosan elestek vagy fogságba jutottak. Serravallet másodszor is megostromolta, a mely alkalommal számos súlyos követ a völgybe hajítottak és sok lövés esett úgy, hogy számos lovag vérét öntötte és a nyilak sokasága nem egy karba és czombba fúródott bele: itt történt, hogy mindig mások előtt kezdte meg a támadást.

Ugyanazon forrás szerint a már fent említett *Cilly Ulrik* is részt vett az 1356-iki olaszországi hadjáratban. Azt mondja Suchenwirt, hogy Ulrik készségesen és dicsvágygyal eltelve állott a magyar király szolgálatába Isztria ellen, a honnan Trevisóba követte a magyar sereget és nagyfokú érdemeket szerzett.

Itinerarium: Jan. 16.: Győr; jan. 17., 19., 26.: Pozsony;[1] febr. 6.: Visegrád; febr. 26.: Buda; márcz. 1., 6.: Buda; márcz. 28.: Köpcsény (Moson megyében); márcz. 31.: Visegrád; ápr. 10., 15., 17., 24.: Visegrád; jun. 4.: *Zágráb;* jun. 11.: Visegrád;[2] jul. 4.: *Conegliano;* jul. 15.: *Bihács* (óvatosan kezeljük); jul. 27.: *Treviso alatt;* aug. 1.: *Trevisói tábor;* aug. 3.: *Treviso;* szept. 12.: Visegrád (óvatosan kezeljük); okt. 26., 28.: *Zágráb;* nov. 4.: *Zágráb;* nov. 27.: Visegrád; decz. 28.: Visegrád.

[1] *Sztáray Okltr.* 1. k. 248. l. szerint Visegrád; kancelláriai keltezés.

[2] *Anjou-kori Okmtr.* 6. k. 484. l. és *Zichy Okltr.* 3. k. 115. l. Ezt óvatosan kell venni.

1357.

Hadjárat a tengervidéken. Már az előbbi hazai okirati adatokból kiderült, hogy az 1356-ban Velencze ellen indított hadjárat ebben az évben be nem fejeződött, hanem 1357-re is átterjedt.

1. A pápa 1357 máj. 1-én köszönetet mond Lajosnak, hogy a szentszék segélyére csapatokat küldött neki. Az esztergomi érseknek pedig azért mond köszönetet, mert Lajost rábírta, hogy neki segítőcsapatot küldött.[1]

2. A pápa 1357 máj. 17-én írja Lajosnak, hogy követét, az erdélyi prépostot fogadta. Megtudta tőle, hogy Lajos sereget küldött Ordelaffo Ferencz (Forli ura) ellen; kéri egyúttal, hogy seregeit, a míg Ordelaffo teljesen tönkre téve nincsen, hagyja a pápa szolgálatában.[2]

3. A pápa 1357 jun. 11-én újonnan kéri Lajost, hogy csapatait továbbra is tartsa vissza Olaszországban.[3]

A Trevisóval kötött fegyverszünet leteltével a hadi műveletek újra megindultak. A mit ezekről tudunk, többnyire krónikák adataiból ismeretes, úgy hogy az időmeghatározás sokszor nehézségekbe ütközik. Szügyi-Vásári Tamás, kit Lajos 1356-ban fővezérül Treviso előtt hagyott, a fegyverszünet letelte után az ostromot újra megkezdte a nélkül, hogy döntő sikereket ért volna el. Egyik hazai korírat szerint *Chel fia János fivére (germanus) Pál* lovag[4] ezen harczok alatt a Brenta folyóba veszett. A helyzet akkor kezdett jobbra fordulni, a midőn Kont Miklós nádor új erősítéseket hozott. Kiéheztetéssel elfoglalták Serravallét, Mestre is megadta magát, de Castelfranco-Venetót nem sikerült elfoglalni, minek az lett a következménye, hogy a nádor szept. 21-én Castelfrancot elhagyta, a fővezérré lett Szügyi-Vásári Tamásnak adta át és hazájába tért vissza. A királynak a hadjárat sikertelensége persze nem tetszhetett; azt hihette, hogy a nádor nem az erre

[1] *Történelmi Tár* 1895. évf. 262. l.

[2] *Történelmi Tár* 1895. évf. 262. l.

[3] *Ugyanott* 263. l.

[4] Pórnak az a véleménye, hogy alatta az Ákos nb. Cselén fia Sándor fia János fivére értendő; több rendbeli oknál fogva nagyon valószínűtlen.

alkalmas ember. Olaszországba küldte tehát Hémfi Benedeket,[1] hogy ő vezesse a hadműveleteket. De ez sem érvén el döntő sikert, Lajos újra visszaküldte Szügyi Tamást, a ki azonban csak a megszállt területeket tudta védeni a nélkül, hogy a velenczeieket legyűrte volna. Nem is lett volna a hadjáratnak kedvező eredménye, ha több dalmát város a velenczeiek elleni gyűlöletükből a magyarokhoz át nem pártolt volna. Zárát már régebben ostromolták Lajos csapatai, a miben őket Carrarai Ferencz segítette; a város szept. 17-én adta meg magát. Itt érte hősi halál Ellerbachi Bukhard Pupilint.[2] Zára után *Nonára* került a sor, melyet Csúz János dalmát-horvát bán ostromolt.[3] Egyik levelét decz. 14-én a Nonát ostromló táborban keltezi. Még ezen ostrom közben adta meg magát *Sebenigo* is. Midőn aztán 1358 januárban Brazza és egyéb dalmát városok is Lajoshoz pártoltak, megdőlt a velenczeiek harczi kedve, a mire Lajos 1358 febr. 18-án a békeszerződésre megesküdött.

Már fentebb láttuk, hogy a pápa a magyar királytól segítőcsapatot kért. Lajos teljesítette a kérést, a mennyiben *Lackfi (II.) Miklós,* István vajda fia vezérlete alatt, a pápa érdekeiért erélyesen síkraszállt Albornoz Egyed bibornoknak († 1367) tekintélyes segélyhadat küldött. A pápa ellenségei *Landaui Konrád* német

[1] Lajosnak e kedvencz embere, a Veszprém megyében törzsökös Döbrentei Himfy-család egyik sarja. 1358-ban visegrádi várnagy; később bolgár bán. Atyja: Heym (= Hém) fia Pál.

[2] Fiai később Magyarországban találhatók. Közülök Vilmos 1369-ben testőrtiszt. Nevezett évben megkapja Lajostól a vasmegyei Monyorókerék nevű várat és várost (későbbi német neve: Eb(e)rau). Utódai a legelőkelőbb főurak sorában találhatók. A családnak a magyar ága III. Jánossal halt ki 1499-ben.

[3] A király 1357 jul. 2-án Pozsega várában tanusítja, hogy Csúz János horvát bán tisztjei: *András fia István* saját, úgy mint rokonai (proximi), *Kene fia Miklós* és *Gyiák (= Ják) András fia Miklós* előtte megjelentek. Kiemeli azokat a hű szolgálatokat, melyeket rokonai *vele együtt* a királyellenségei, *a velenczeiek ellen* az ország határain teljesítettek és kéri a királyt, hogy ennek elismeréséül őket egy ellenük hozott bírói marasztaló ítélet következményei alól mentse fel. (Fejér IX. 6. k. 89., 90.) Megjegyezzük azonban, hogy Csúz János, László nyitrai püspök és Szerecsen pécsi kamarafőnök és temesi várnagy által 1370 jun. 10-én (Vjesnik 1908. évf. 88) Avranában kiállított okirat szerint 1370 előtt csak dalmát-horvát *al-bán* volt.

zsoldosvezért[1] fogadták szolgálatukba. Miklós azzal nyitotta meg hadműveleteit, hogy seregének felét Landau ellen, a másikat pedig Cesena ellen küldte. Landau a magyar király közvetítésével békét kötött és elhagyta Olaszországot. Miklósnak 1357-ben végbezvitt dolgainak egyéb részleteit nem ismerjük.

Itinerarium: Jan. 22., 25., 26.: Visegrád; febr. 19., 22.: Bécs; febr. 26.: Visegrád; márcz. 3.: Buda; márcz. 5., 7., 14., 17.: Visegrád; márcz. 19.: Buda; márcz. 28., 30., 31.: Visegrád; ápr. 6., 24., 29.: Visegrád; máj. 2., 8., 9., 16., 17., 19.: Visegrád (19-én Buda is); máj. 27.: Visegrád; jul. 2.: *Pozsegavár;* jul. 19., 21.: Visegrád; aug. 16.: Buda; okt. 9.: Turtő;[2] okt. 23.: Visegrád; nov. 28.: *Zára;*[3] decz. 14.: *Nona előtti tábor;* decz. 21.: Visegrád.

1358.

a) *A szerbek elleni hadjáratra* csak kevés hazai okirati adatunk van.

Csúz János dalmát-horvát bán és Halomföldé ura Kninen 1358 okt. 6-án arról értesíti a velenczei államtanácsot, hogy a magyar király a szerb eretnekek ellen indul; kéri a tanácsot, hogy hagyja meg a velenczei gályáknak, hogy a tengeren áthaladó magyar hadakat ne bántsák.[4] A hadjárat fontosabb eseményei azonban csak a jövő évben fejlődtek ki.

Suchenwirt szerint *Cilly Ulrik* is részt vett e hadjáratban.

b) *Olaszországban.* Az itt viselt dolgokról sincsenek lényeges hazai okirati adataink. Az eseményeket többnyire csak krónikákból ismerjük.

Albornoz biboros 1357 szept. kezdetén otthagyta olaszországi

[1] A bajorországi Landau urai sorában van I. Éberhard († 1321) fia II. Konrád (1321 † 1363), kinek fia, I. Lajos (= Lutz † 1398) szintén mint Landau ura szerepel. Egyenes fiutódai János Ádám személyében haltak ki 1690-ben.

[2] Túrtő 1475. és 1488-ban Békés, 1498-ban Külsőszolnok megyéhez tartozott. Jelenleg Puszta-Mezőtúr mellett Bánréve felé.

[3] *Anjou-kori Okmtr.* 6. k. 626. l. szerint ugyanazon napon *Zágráb.*

[4] *Magyar-szerb összeköttetések Okltra.* 18. — V. ö. *Anjou-kori Dipl. Emlékek.* 2. k. 524. l.

működését és visszatért Avignonba. Ordelaffo keményen tartotta magát Forliban, úgy hogy Albornoz utódja, a tehetetlen clugnyi apát még 1357 végén feladta az ostromot. 1358-ban azonban új magyar segítőcsapatok érkeztek és az ostrom újból megkezdődött.

Hogy kik voltak az újabb magyar csapatok vezérei, nem tudjuk. Lackfi Miklós 1358 okt. 6-án még Olaszországban tartózkodott és így bizonyos, hogy tevékenyen részt vett benne; hogy azonban melyik ponton és mikor lépett közbe, nem tudjuk. Egyik kiváló kutatónk[1] azt kérdezi, hogy Forli ostrománál részt vett-e valamely magyar had, mert szerinte nincs erről tudomásunk. Azt hiszem hogy igen, mert 1358 febr. 8-án *István világosvári (Zaránd megye) várnagy*, egyúttal *az olasz Forli várnagyja is.*[2] Családi hovatartozandóságát nem ismerjük, de nem lehetetlen, hogy a Lackfiak családjához tartozott. Lehet az ismert Micsk bán fia is.

A magyar segély nem sokat lendített a clugnyi apát vállalatán. Ordelaffonak sikerült a «nagy kompánia» czímén működő zsoldoscsapatot szolgálatába fogadni, mire a pápa Albornozt újra megbízta a háború vezetésével. Munkáját 1358 végén kezdte meg és újra Lajos királyhoz fordult, a ki azonban most csak erkölcsi támogatásban részesítette, a mennyiben egyik emberét, *Tamás fia Miklóst* azzal bízta meg, hogy a zsoldoscsapattal lépjen érintkezésbe; ez sikerült is. Landau Konrád otthagyta Ordelaffót és kivonult a pápai területekről. Ordelaffo 1359 jul. 4-én adta meg magát, a mire Forli ismét a pápa kezére került.

Itinerarium: Jan. 5., 6., 11., 19.: Visegrád;[3] jan. 20.: *Zára;* jan. 22., 30.: Visegrád; febr. 3.: Visegrád; febr. 20., 22.: *Zára;*[4] febr. 26.: Visegrád; febr. 28.: Kőrös (Horvátországban); márcz. 3.: (Zárából visszatérve) Buda; márcz. 15., 18.: Visegrád; ápr. 28.: Visegrád; máj. 1.: Buda; máj. 3.: Visegrád; máj. 5., 6., 15.: Buda; máj. 27., 28., 31.: Visegrád; jun. 3., 5., 6., 7.: Visegrád:

[1] *Pór.* Nagy Lajos. 341. l.

[2] *Anjou-kori Dipl. Emlékek.* 2. k. 505. l.

[3] Ez utóbbi csak kancelláriai keltezés lehetett, mert Lajos már egy nappal később Zárában van. De több mint valószínű, hogy egész január havában Dalmácziában tartózkodott.

[4] Hogy febr. 18-án és 20-án (Zichy Okltr. 3. k. 103. és Magyar Tört. Tár 9. k. 24-én) Visegrádon volt, kancellária keltezés.

jun. 14.: Pilis; jun. 19., 26., 27.: Visegrád; jun. 28.: Ó-Buda: jul. 1., 3.: Visegrád; jul. 23.: Buda; aug. 9.: Visegrád; aug. 13., 14.: Lipcse (Zólyom megye); aug. 20.: Székesfehérvár: aug. 27.: Ó-Buda; okt. 7.: Visegrád; okt. 14.: Temesvár; nov. 1., 19., 22.: Visegrád.

1359.

a) *A szerbek ellen.* A tavalyi hadjárat folytatása.

1. Az országbíró 1359 máj. 8. körül az Aba nb. Petőcz fiai és a szintén Aba nb. Bertóti Egyed fiai között fennforgó perben halasztást rendel el [1] tekintettel arra, hogy *Petőcz fiai közül Mihály* (a Fricsi-család őse) a szerb király ellen indított hadjáratban Kont Miklós nádor kiséretében részt vesz.

2. A király aug. 29-én meghagyja a leleszi konventnek, hogy Ung megye, különösen pedig *Csicseri Domonkos fia János* panaszára tartson vizsgálatot és idézze meg Druget Miklós néhai országbíró fiát Jánost és Druget János nádor fiát Jánost, a kik sok egyéb hatalmaskodás között Csicseri Domonkos fiát Jánost és annak fivérét Ráczországba utaztában, szabad úton, Szentes birtokon, ennek Szentesligete nevű erdejében megtámadták, Domonkos fia Istvánt megölték, Jánost pedig halálosan megsebesítették.[2]

A király maga is részt vett a hadjáratban, a mint ezt itinerariuma is bizonyítja. A Rigómezőig haladt, de ennek ellenére a hadjáratnak nem volt állandó jó eredménye.

b) *Erdélyben.* A velenczei követ 1360 jan. 16-án a signoriához czímzett levelében többek között jelenti: «A bán (Szécsi Miklós horvát-dalmát bán) arról értesít, hogy a király az erdélyi részekben levő hadsereghez ment. Nem tudom azonban, úgy van-e? mert itt nem tudhatom meg mindig az igazat».[3] Igaza volt, mert itinerariumából tudjuk, hogy már 1359 nov. végén Erdélyben tartózkodott. Hogy az Erdélyben összpontosult hadseregének mi volt

[1] *Fejér:* Cod. dipl. IX. 3. k. 129. l.

[2] *Történelmi Tár.* 1900. évf. 408., 409. l. V. ö. *Magyar szerb összeköttetések Okltra.* 19. l.

[3] *Óváry.* 1. k. 51. l.

a rendeltetése, nem tudjuk, de nem szenvedhet kétséget, hogy éle az oláh fejedelem ellen irányult.[1]

Itinerarium: Jan. 5., 12.: Visegrád; febr. 3., 7.: Visegrád; márcz. 13.: Ó-Buda; márcz. 13. után: Buda; márcz. 27., 29.: Visegrád; ápr. 3., 5., 7., 28., 29.: Visegrád; máj. 7.: Buda; máj. 15.: Visegrád; máj. 1. és 28. között: Szekcső (Tolna megye); máj. 31.: *Szalánkemén* (Szerém megye); jun. 15.: Buda; jun. 25.: *Rudniki főhadiszállás* (Szerbia); jul. 6.: *in descensu exercituali in Servia* (hadiszállásunkban Szerbiában); jul. 22., 27.: Visegrád; aug. 6.: Nagyszombat; aug. 26., 29., 31.: Visegrád; szept. 29., 30.: Visegrád; okt. 3., 30., 31.: Visegrád; nov. 3.: Visegrád; nov. 29.: *Gyulafehérvár;* decz. 11., 13., 15., 20., 30.: *Gyulafehérvár.*

Az itinerariumra még a következőket jegyzem meg. A raguzaiak 1359 aug. 13-án arról értesítik Lajos királyt, hogy azon idő alatt, *míg ő Szlavóniából Magyarországba visszautazott,* Vojszló nevű szerb főúr, Chelm comese, ellenük nagy igazságtalanságokat követett el.[2] Ez kétségen kívül jul. 6-ika után történt, a midőn Lajos Szerbiából visszatért.

1360.

a) *Erdélyben.* Tudjuk, hogy Lajos 1359 nov. 29-ike óta Gyulafehérvárott tartózkodott. Az itinerariumból fogjuk megtudni, hogy csak 1360 febr. 14-én érkezett meg Visegrádra, a miből azt kell következtetnünk, hogy egész januárban és február felében Erdélyben tartózkodott. Febr. 27-én a velenczei követ Budáról jelentést tesz, a melyben többek között ezeket mondja: «Febr. 2-án érkeztem Budára, a hol megtudtam, hogy a király húshagyó keddre okvetetlenül vissza fog érkezni az erdélyi hadseregtől. A király pénteken, folyó hó 14-én későn este érkezett Visegrádra; úgy a hogy (mert beteg volt) átlovagoltam 16-án. A nádornál jelentkezvén, néhány nap mulva kihallgatást nyertem a királytól.[3]»

b) *Olaszországban.* Visconti Barnabás milánói herczeg vissza-

[1] Hogy Lajos 1359 őszén azért gyűjtött volna Erdélyben sereget, hogy ez évben másodszor is Szerbiába törjön (Pór. 361. l.), alig hihető.

[2] *Raguzai Okltr.* 11. l.

[3] Óváry: I. k. 51. l.

követelte a pápától Bolognát és mert a pápa erre nem volt hajlandó, Barnabás hadüzenettel válaszolt. Seregében 1500 olyan magyar is volt, a kik kétségkívül a velenczei háború bevégezte után zsoldos csapattá alakulván, most hozzá szegődtek. A pápa 1360 ápr. 26-án Lajoshoz fordult segítségért. Nem hiába. *Pok nb. megyesaljai Morócz Simon*, a ki 1360 márcz. 29-én még Pozsony megye főispánja volt, szept. 30-án 7000 magyarral már ugyan Bolognában volt, de nem igen használt a pápának. Simon ugyanis nem kapta meg Albornoztól a magyaroknak járó fizetést, a mire Malatesta Galeotto, Rimini urának vezetősége alatt Parmába s Modenába vitette embereit. Miután e vidéket alaposan kiszipolyozták és Albornoznak még mindig nem volt elegendő pénze, újra ott hagyták és három részre szétoszlottak. Az eddig «Nagy magyar csapat» czímén szereplők zsoldos sereggé alakultak és a szicziliai király szolgálatába léptek ; a második csapat Visconti Barnabás pártját fogta, Morócz Simon pedig visszatért Magyarországba, a hol később tengermelléki bán lett.

Említettük, hogy Simon magyarjainak egy része, mint zsoldos-csapat a szicziliai király szolgálatába lépett. Tudjuk, hogy akkor az ily zsoldos csapatok Olaszországban hatalmas és sokszor döntő szerephez jutottak és annak a szolgálatába léptek, a ki jobban fizette őket. Vezéreik a condottiere = (conductor = vezér) nevet kapták, a kik némelykor azon a területen, a melyen harczoltak, az egész közigazgatási és katonai hatalmat is bitorolták. Ki kell emelni, hogy Lajos király idején számos hasonló és olyan német vezér próbált szerencsét az olasz-magyar viszály közben, a kik kalandra vágytak, vagy hazájukban nem igen jól érezték magukat. Lajos szolgálatában találtuk már a *Wolffurti fivéreket, Ellerbachi Burkhard Pupilint, Urslingeni Wernert, Landaui Konrádot, Sulz Fülöpöt* (kit Malispiritusnak hívtak), *Armagnus = Arminius = Hermann Fretza, Hebingert* és másokat. A leghirhedtebb volt köztük *Baumgarteni János*, kit a németek Hannesnek (Hans), az olaszok Anictino Bongardonak neveztek.[1] De Olaszország is hemzsegett a zsoldosoktól.

[1] Az 1207-ben elhalt I. János bolgár czárt a pápa Jo(h)*annicius*-nak nevezi ; Anictino sem más. Baumgarteni János 1349-ben volt Lajos szolgálatában.

1361-ben a következőket találjuk a «Magna societas Ungarorum» (Nagy Magyar Társulat) soraiban:[1]

1. *Othimi János fia Miklós* comes és kapitány. Othim ferdített név; annyi mint Athina (ma a verőczemegyei Vocsin), melyet az Aba nb. Lőrincz volt kir. tálnokmester unokái 1317-ben kaptak. Athinai Miklós 1359 decz. 6-án még Magyarországban tartózkodik.[2]

2. *Amerigus (Imre) filius Hemerici Cupa.* Minthogy több Kupa helység van, ezt az Imrét nem határozhatjuk meg.

3. *János fia László lovag* (miles). Ismeretlen.

4. *Becse fia István.* A Becse-Gergely nb. és Erdélyben birtokos Virágosberki családban van Becse (1329—1333) fia István (1356—1402), de minthogy Beche esetleg Beke is lehetne, nem vagyunk biztosak benne, hogy a zsoldos a Virágosberkiekhez tartozik.

5. *Laurentius dictus Thus Juthe.* Meg nem határozható. Jut, Juta, Juti s Jutom nevű földrajzi tárgyak most is vannak Somogy megyében. Ha a közlés helyes, akkor ezen Juthe is lehetne az említettek egyike, a mit az is támogatna, hogy Somogy megyében akkor egy (Bő nb.) laki Thúz nevű család is létezett.

6. *Miklós fia Márton.* Ismeretlen.

7. *István fia Miklós.* Ismeretlen.

8. *Michael dictus Elach.* Elach lehet Oláh vagy Ujlak.

Mind a nyolczról határozottan hangsúlyozza a kútfő, hogy magyarok. Két német: *Ente s Filister* (valószínűleg gúnynevek), mint marescalli szerepel köztük.[3]

[1] *Anjou-kori Dipl. Emlékek.* 571., 584. l.

[2] *Sopronmegyei Okltr.* 1. k. 316. l.

[3] Marescallus vagy marescalus a középkori latinságban annyi mint lovász; később lett belőle magasabb katonatiszt; a németben: marschalg, marschalk, a mostani marschall. De a polgári életben is megtaláljuk e megjelölést. A német Hofmarschall pl. valamely fejedelmi udvar gazdasági főfelügyelője volt; ezt alkalmazhatjuk a fenti két németre is és alattuk oly tiszteket kell értenünk, a kik a zsoldos csapatnál a gazdaságkezelés teljesítésére voltak rendelve, a mint ezt például a mai *hadbiztosok* végzik. Hogy a magyar királyi udvarban is volt ily méltóság, bizonyítják a következők:

a) Minthogy az Egmont-család a Geldern—Jülich—Zütpheni trónutódlásra vonatkozólag Zsigmond császárnak megigért pénzösszeget meg nem fizette, Zsigmond 1424-ben «*Henpel marschalg von Ungern*» nevű emberét küldte Nürnbergbe, hogy ott a királyi kinevezési iratokat megsemmisítse

1361-ben még a következők fordulnak elő: 1. *János fia János;* 2. *Nagy Gergely;* 3. *István fia János;* 4. *Péter fia Péter;* 5. *Paulus dictus Thuoria* (ferdített név); 6. *Gergely fia János*; valamennyi a társulat tanácsosai (consiliarii).

1362-ben a következők szerepelnek: 1. *László lovag;* 2. *Emericus de Cupa,* a kit 1361-ben is említenek; 3. *Eliseus fia Miklós;* 4. *Bogdán;* 5. *Cibale fia János,* a ki, ha csak minden jel nem csal, a *Hontpázmán nb. Cibak fia Jánossal* azonos, kit 1335-től 1356-ig ismerünk és a ki a Bihar megyében birtokos palotai Cibak és (E) Sztári családok egyik őse[1]; 6. *János fia Péter;* 7. *Demeter fia János;* 8. *András fia István;* 9. *Gergely fia Miklós;* 10. *Gál fia László;* 11. *Georgius Habitid* (ferdített név); 12. *István fia György;* 13. *Benedek;* 14. *András fia János;* 15. *Johannes Furlanus* (valószínűleg olasz ember); 16. *Thomas Cergeri* (ferdített név); 17. *Kis Márton.*

Itinerarium: Jan. 6.: Torda (Erdélyben);[2] jan. 25.: Marosvásárhely; febr. 2.: Nagyszeben; febr. 14., 16., 18.: Visegrád; márcz. 1.: Buda; márcz. 8., 19., 20., 21., 22., 23., 24., 25.: Visegrád; máj. 8.: Kaproncza; máj. 14., 16.: Nagyszombat; máj. 18., 19.: Visegrád; máj. 21.: az osztrák Seefeld; máj. 22., 26.: Visegrád; jun. 21.: Lipcse; jun. 30.: Visegrád; jul. 2., 22.: Visegrád; aug. 2., 3., 20., 26., 28.: Visegrád; nov. 17.: Zágráb; decz. 6.: a horvátországi Kőrös.

(Windecke Eberhard, Zsigmond életírójának művében). Minthogy akkor Perényi Miklós a király lovászmestere, Henpel (talán helyesen Hempel) alatt csak udvari marsallt láthatunk a fenti értelemben;

b) Mátyás királynak a pápához küldött követe 1462 máj. 27-én «magnifico Ladislao Vexei baron et *mareschalco de la corte* in suo ambassatore al Summo Pontifice» ugyanazon évi jun. 16-án pedig: «Magnifico Domino Ladislao Vexen Baroni Hungarie ac Mareschalcho et oratori Serenissimi regis Hungarie». Itt a Veszprém megyében birtokos Vezsenyi család egyik tagjáról van szó.

Mátyáskori Diplomatiai Emlékek. 1. k. 140., 148. l.

[1] Támogatja ezt a következő adat is: A midőn 1390-ben egy krasznamegyei és egy középszolnokmegyei embert vádoltak gyilkossággal, az ez ügyben indított vizsgálatban Cibak fia Stári László és Toldi Miklós mester voltak a királyi kiküldöttek (Bánffy Okltr. 1. k. 427—428.). Toldiról pedig tudjuk, hogy 1365-ben a fehér csapatban szolgált.

[2] Hogy jan. 3-án és 6-án Visegrádon volt, csak kancelláriai keltezés.

1361.

A szerbek ellen. Hogy meddig tartott 1359-től 1361-ig a szerbek elleni harczokban beállott szünet, nem tudjuk pontosan. Az utóbbi évről szólnak a következő adatok:

1. Az esztergomi káptalan 1361 máj. 5-én jelenti a királynak, hogy a barsmegyei Péli Dezső fiai részére határjárást tartott. Az erről szóló okiraton olvassuk: «ad quindenas residencie due solvit».[1] E rossz fogalmazásból mitsem tudunk meg.

2. Az országbíró mondja 1361 máj. 8-án Visegrádon, hogy az Alsólindvai Miklós bán fiai (István és János) és a Zicsi-ek (Páska fiai László s Jakab, valamint Zajki Gál fia Páska) között folyó ügyben a Ráczország ellen *jelenleg* harczoló kir. sereg oszlásának quindenájára halasztást engedélyez.[2] — Ugyanezen ügyben jun. 20-án határozatot hoz, melyben mondja, hogy az ügyet 1361 jan. 13-án kellett volna letárgyalni, és hogy ezt 1362 máj. 1-ére halasztja.[3] — Ebből kitűnik, hogy a hadjárat 1361 junius végén még javában folyt.

Itinerarium: Jan. 2., 6.: Zágráb; jan. 10.: Fejérvár; jan. 23., 28.: Visegrád; febr. 2., 3., 13.: Visegrád; márcz. 7.: Nagyvárad; márcz. 30.: Visegrád; ápr. 15.: Nagyvárad; ápr. 21.: Paks; máj. 5.: Visegrád; máj. 6.: elutazott Visegrádból «ad nemus in venationem (valamely erdőbe vadászni)»;[4] máj. 20., 22.: Visegrád; jun. 20.: Lipcse; jun. 21.: Kövesd (valószínűleg Borsod megyében); jul. 1., 17.: Visegrád; aug. 9.: Zólyom; szept. 9., 10.: Buda; szept. 29.: Zólyom; okt. 7.: Visegrád; nov. 16., 18.: Visegrád; decz. 1., 2., 10., 13., 16., 31.: Visegrád.

[1] *Zichy Okltr.* 3. k. 198. l.

[2] *Fejér.* IX. 3. k. 284. l.

[3] *Zichy Okltr.* 6. k. 8. l.

[4] Így mondja *Anjou-kori Diplom. Emlékek.* 2. k. 578. l., de keltezése megbízhatatlan. Azt állítja t. i., hogy vasárnapon elutazott; máj. 6-ika azonban Áldozócsütörtökre esett. Azt is mondja, hogy a király állítólag visszajön Visegrádra jövő szombaton vagy vasárnapon.

1362.

A császár elleni hadjárat előkészületei. Az ez évre eső egynehány hazai okirati adat nem mondja meg, hogy ki ellen irányult az előkészület. Mind a mellett kipuhatoljuk.

1. A nádor 1362 febr. 9-én egy e napra kitűzött ügyet a *jelenleg* folyó hadjáratban működő kir. sereg oszlásának quindenájára halaszt.[1]

2. Az egri püspökhelyettes ápr. 3-án tanusítja, hogy a Kisvárdai László fiai s Daróczi János közötti pert, melyet márcz. 30-án kellett volna tárgyalnia, azért napolja el, mert a király, a mint maga vele közölte, *egynéhány lázadó ellen rövid idő mulva hadba akar szállni* («est habiturus»). A halasztás a hadjárat quindenájáig tart. Itt tehát egyelőre csak a királyt kisérő sereg *mozgósításáról* van szó.[2]

3. Szatmár megye alispánja ápr. 28-án tanusítja, hogy a Bátori János és Szekeresi László közötti ügyet e napról a hadsereg leszállásának quindenájára elhalasztja.[3]

4. A király Zágrábból máj. 15-én felhívja az Ugocsa megyében levő nyalábi várhoz tartozó magyarokat és oláhokat, hogy *Hémfi Benedek* szatmármegyei főispán zászlója alá gyüljenek, mert ellenkező esetben a legszigorúbb megtorlással él velök szemben.[4]

5. Az országbíró Visegrádból jun. 17-én a László esztergomi várnagy és a somogymegyei Baráti Barla (=Barnabás) közötti ügyre vonatkozólag a következőket mondja: A pör 1361 aug. 22-én kezdődött, de akkor ugyanazon évi nov. 8-ára halasztották. Ezután újra elhalasztották a *jelenleg* («præsentis») hadbaszállt sereg oszlásának quindenájára, *melynek kihirdetését aug. 22-én még nem ismerték.* Ezután a király, figyelemmel Barla szegénységére s az ügy gyorsabb elintézésére, elrendelte, hogy a tárgyalást 1362 jun. 10-re tűzzék ki, a mi meg is történt.[5]

[1] *Fejér.* IX., 3. k. 335. l.
[2] *Zichy Okmtr.* 3. k. 206. l.
[3] *Zichy Okltr.* 3. k. 207. l.
[4] *Századok.* 1894. évf. 503. l.
[5] *Hazai Okmtr.* 3. k. 179. l.

6. Az országbíró okt. 13-án a Károlyiak és a szatmármegyei Vitkai István közötti ügyet a *jelenleg* hadbaszállt sereg oszlásának quindenájára halasztja.[1]

Itinerarium: Jan. 10., 18., 31.: Visegrád; febr. 15., 20.: Visegrád; márcz. 10.: Buda; ápr. 12.: Buda; máj. 2.: Kapronczа; máj. 8., 15.: Zágráb: jun. 2.: a horvát Kalnik;[2] jun. 16.: a pozsonymegyei Szempcz; jun. 24., 29., 30.: Pozsony;[3] jul. 5. 12.: Visegrád; aug. 1.: Buda; aug. 3.: a liptómegyei Szenicze vadászkastély; aug. 10., 15.: *Trencsén;* aug. 18.: Visegrád; aug. 25.: Buda; aug. 27.: Visegrád; szept. 14., 21.: Visegrád; okt. 13.: Buda; okt. 17.: a hevesmegyei Maklár; okt. 21.: Diósgyőr; nov. 7.: Kassa; nov. 13.: a szabolcsmegyei Kálló; decz. 23.: Visegrád; decz. 31.: Pozsony.

Már fentebb mondtam, hogy az 1362. évi hazai okirati adatok az ellenségről mit sem szólnak. Úgy látom, hogy a következőket állapítjuk meg belőlök.

Lajos király és IV. Károly császár között — a ki egyúttal cseh király is volt — az érintkezés 1360 körül kezdett feszültté lenni. 1361-ben annyira kiélesedett a dolog, hogy néhány cseh rablólovag, kétségkívül Morvaországon keresztül, a magyar határszéli vidéken garázdálkodott. Magától érthető, hogy ezt Lajos fegyveres hatalommal megtorolni iparkodott. Erre vonatkoznak az 1362. évi fenti okirati adataink, a melyek között az április 3-ról szóló azt mondja, hogy a király nehány ellenség (æmuli) ellen nemsokára személyesen akar hadbaszállni. A támadók alatt csak a cseheket érthetjük. A király személyes beavatkozása nem történt oly gyorsan, a mint azt április 3-án kilátásba helyezte, mert előbb elegendő megbizható szövetségest kellett keresnie. Ezeknek élén álltak az osztrák herczegek, a kikkel 1362 márcz. 10-én végleges szerződést kötött. A czél a császár megbuktatása volt. Az egyesült seregek nemsokára megindultak. Aug. 10-én és 15-én Lajost Trencsénben találjuk, csapatai pedig Morvaországot kezdték pusztítani s az ország belsejébe hatoltak. Károly fel-

[1] *Károlyi Okltr.* I. k. 254—256. l.

[2] *Fejér.* IX. 3. k. 304. l. szerint Buda; de ez csak kancelláriai keltezés.

[3] *Fejér.* IX. 3. k. 311. l. szerint Visegrád; ez is kancelláriai keltezés.

ismervén a helyzet komolyságát, a további ellenségeskedéseknek azzal vetett véget, hogy idejekorán fegyverszünetet kötött. Végleges békére azonban csak 1364-ben került a dolog.

1363.

a) *Bosznia ellen.* A király 1363 ápr. 13-án az összes hadkötelesek ügyeit azért halasztja el, mert egynéhány lázadó ellen nemsokára sereget fog meneszteni. Azok közé, kiknek ügyét elhalasztja, tartoznak: *Hémfi Benedek*, Pozsony megye főispánja s *fivére, Péter.*[1] Minthogy itt a residentiát nem említi, világos, hogy csak mozgósításról van szó. Hogy ki ellen irányult a hadbaszállás, kiderül a következő adatokból.

1. Az országbiró 1363 szept. 3-án Hédervári István fiainak Szalóki Pál elleni ügyét, melyet a Bosznia ellen küldött hadsereg 1363 aug. 27-re esett oszlásának 15-ik napjára (= quindenájára) kitűztek, ugyanazon évi nov. 20-ra halasztja;[2]

2. Az országbíró egy más ügyben mondja: «a boszniaiak ellen indult sereg aug. 27-re esett oszlásának quindenájára»[3]

1363 júniusban két sereg indult Bosznia ellen. Az egyiket *Lévai Miklós esztergomi érsek*, a másikat pedig *Kont Miklós nádor* vezette. Ozorába törvén, *Szrebeniket* vették ostrom alá, de sikertelenül. A hadjárat részleteit és végleges eredményeit, kielégítő adatok hiányában nem ismerjük; csak a király itinerárja nyújt egynéhány időrendi adatot.

Az időmeghatározásra nézve azonban érdekes a következő boszniai okirati adat:[4]

Tvrtko boszniai bán a Prozor melletti Rámában 1363 aug. 11-én kijelenti, hogy *Hrvatinic Vlkac* hű szolgájának hű szolgálatáért abban az időben *mikor Lajos magyar király rátört és Plévába jött Szokol alá,* ajándékul adja Szokolt egész Plévával stb. Az itinerárium fényesen támogatja ezt az adatot.

[1] *Történelmi Tár* 1898. évf. 357. l.
[2] *Hédervári Okltr.* 1. k. 59. l.
[3] *Fejér*, IX. 3. k. 377. l. V. ö. U. o. IX. 7. k. 228. és 522. l.
[4] *Századok.* 1900. évf. 394. l.

Suchenwirt szerint *Cilly Ulrik* is részt vett a boszniai hadjáratban. A szerző szerint a hadjárat a magyarok győzelmével végződött.

b) Arról, hogy Lajosnak ez évben másutt is lett volna hadi vállalata nincs tudomásunk. 1363 decz. 3-án kéri ugyan a velenczei signoria a királyt hogy 200 fegyverest küldjön számára,[1] de erről sem tudunk többet.

Ugyanazon napon (decz. 3.) mondja a pápa, hogy Péter cyprusi király kérésére Lajost is felszólítja, hogy a szentföldre indítandó hadjáratban részt vegyen. Sürgeti Lajost, hogy tegye meg; kéri továbbá, hogy Péter szándékának, hogy a hadjáratra hajókat és egyebet gyűjtsön, ne okozzon nehézségeket.[2]

Itinerarium. Jan. 25.: Buda; febr. 2.: Buda; febr. 11., 17.: Visegrád; ápr. 4.: Visegrád; ápr. 13.: Nagyszombat; máj. 5.: Arad; máj. 11.: Pozsony; máj. 18.: Visegrád; jún. 1.: Visegrád; jún. 2.: Buda; jún. 29., 30.: Visegrád; júl. 8.: *a boszniai Pliva* (a kútforrásban tévesen Plina); júl. 10., *a boszniai Szokol előtti tábor*; júl. 19.: Verőcze; aug. 18., 27.: Lipcse (vadászhelyén); szept. 2.: Visegrád; okt. 1., 2., 4., 10. 13.: Visegrád; okt. 16.: Diósgyőr; okt. 25.: Kassa; nov. 6.: Visegrád; decz. 13., 15., 23.: Visegrád.

1364.

A nádor 1364 nov. 25-én kijelenti, hogy a Bátmonostori László s a kalocsai érsek közötti ügyben a bizonyító eljárást júl. 1-től nov. 18-ra kitűzték, de hogy a király a tárgyalást a *jelenleg működő*

[1] *Óváry.* 1. k. 53. l.

[2] *Történelmi Tár,* 1895. évf. 73. l. A dolognak az volt a háttere, hogy V. Orbán pápa a Szentföld visszahódítására keresztes-hadjáratot akart indíttatni. 1363 márcziusában már abban egyeztek meg, hogy János franczia király legyen a hadsereg főparancsnoka s hogy I. Lusignani Péter cyprusi király († 1368.) kezdje meg a hadműveleteket. János király azonban 1364 ápr. 8-án meghalt, Péternek pedig nem sikerült a hadviselésre szükséges költségeket előteremteni s a pápa is megváltoztatta eredeti szándékát, a mennyiben most már azt kivánta, hogy a nyugati hatalmak inkább a törökök által fenyegetett byzánczi császár segítségére menjenek; vagyis a keresztes hadjárat terve már 1364-ben teljesen csődöt mondott.

hadsereg leszállásanak quindenájára halasztotta.[1] Ez ismeretlen hadjárat.

Itinerarium: Jan. 16.: Sopron; jún. 21.: Pozsony; febr. 5.: Pozsony; febr. 10.: az ismeretlen Janich; febr. 16-ika körül Nagyvárad; febr. 24., 26.: Visegrád; márcz. 3., 5., 21.: Visegrád: ápr. 5., 18.: Visegrád; ápr. 24-ike előtt: Kaproncza; máj. 7.: Fejérvár; máj. 11.: Visegrad; máj. 17.: Buda; máj. 23.: Győr; máj. 27.: Visegrád; jún. 4., 10., 11.: Visegrád; jún. 26.: Lipcse; júl. 6., 15., 21., 22., 23.: Visegrád; júl. 24., 25., 26.: a Fejérmegyében lévő gerencséri vadászkastély; aug. 7., 24.: Visegrád; szept. 4.: Visegrád; szept. 15.: Kassa; szept. 22., 27: a lengyel Krakó; okt. 3.: a biharmegyei Bagamér; okt. 7.: az abaujmegyei Vizsoly; okt. 10.: Diósgyőr; okt. 18., 26., 27.: Visegrád; nov. 6.: Buda; decz. 11., 12., 13., 15., 27.: Visegrád.

1365.

a) *Oláhország ellen.* A király ez évi jan. 5-én az összes hadköteleseknek megparancsolja, hogy ugyanezen évi febr. 24-én Temesvárra egybegyüljenek és onnan az oláh (= havasalföldi) vajda ellen a harcztérre induljanak.[2]

Már Károly királynak volt baja Baszaráb János oláh vajdával, ki mindenáron a magyar fennhatóságot le akarta rázni magáról. A közte s Károly között 1330-ban vívott csaták annyira váltak javára, hogy a magyar fennhatósag egy ideig szünetelt és Oláhország fejedelemség lett. Addig, míg Károly élt, nem voltak többé összekoczczanások, de halála után Baszaráb János fia és utóda Sándor véglegesen szakított azzal, hogy megtagadta hűbérési kötelességeinek teljesítését.[3]

[1] *Zichy Okltr.* 3. k. 273. l.
Fejér. IX. 3. k. 470. l., IX. 7. k. 533. l.

[3] Csak így magyarázható Lajosnak 1359 aug. 29-én (*Temesm. Okltr.* 1. k. 87. l.) kelt oklevele, melyben azt mondja, hogy Sándor vajda őt valamikor nem akarta elismerni természetes urának és hogy Szárna földesúr oláh unokái, kik a magyarok pártján álltak, havasalföldi birtokaikat elhagyván Magyarországba menekültek. Tudjuk, hogy Lajos 1344 nyarán Erdélyben táborozott, a mi kétségkívül a vajda megbüntetésével állott összeköttе-

b) *A bolgárok ellen.*

1. Az egyik hatóság 1365 máj. 5-én elmondja, hogy a pilisi apát és *Jakab volt pozsonyi bíró fia István* közötti pert «ratione transitionis ad *praesentem* exercitum regium, ab octavis festi epiphaniæ domini proxime præteriti ad quindenis rezidentiæ ejusdem exercitus regalis» elhalasztják.[1] Minthogy arról van szó, hogy a bíró fiának a május 5-ikén már működött hadsereghez kellett csatlakoznia s az ügyet 1365 jan. 13-ikáról a hadseregnek oszlása utáni quindenájára elhalasztották, alig szenvedhet kétséget, hogy itt a bolgár háborúról van szó.

2. A nádor mondja 1365 okt. 17-én, hogy az Ilsvafőiek ügyét, melyet a bolgárok ellen küldött hadsereg okt. 6-ára esett oszlásának quindenájára volt kitűzve, 1366 máj. 1-ére halasztja.[2]

3. Az országbíró 1365 okt. 13-án elmondja, hogy a Hémfi Benedek s a vasmegyei Varsányi Erneszt közötti pört egyik korábbi határozat értelmében a bolgárok ellen indult sereg okt. 6-ra esett oszlásának quindenájára halasztotta. Időközben hozták azt a királyi levelet, mely azt tartalmazta, hogy *Varsányi László (Lackfi) Dénes erdélyi vajdával a Bodon (= Viddin) nevű vár és város védelmezésére Bolgárországba indul* s hogy László atyja, Erneszt fiának távollétében nem hajlandó az ügybe belebocsátkozni, minek következtében a pört 1366 jul. 1-re halasztja.[3]

4. Az országbíró 1365 okt. 13-án tanusítja, hogy néhai Micsk bán fia Istvánnak s ennek fia Ákosnak ügyét a bolgárok ellen indult hadsereg okt. 6-ára esett oszlásának quindenájára kitűzte, de a felek akaratára 1366 máj. 1-ig elhalasztja.[4]

tésben, csak hogy a ravasz ember a magyar hadseregnek Oláhországba való betörését be nem várva, jónak találta Lajos elé sietni s alattvalói hűségét kifejezni. A jó viszony talán 1364 végéig tartott. Lajos fenti hadbahívójában azt mondja, hogy Sándor vajda élete vége felé az adófizetést elmulasztotta s hogy fia és utódja atyja nyomdokába lépett. Az új vajda, László, kit rendesen Lajko-nak neveznek, féltvén ujdonsült méltóságát, nem igen vágyódott a háború után, hanem czélszerűnek látta azt tenni, a mit 1344-ben atyja tett: meghódolt Lajosnak, ki erre rögtön Bulgária ellen fordult.

[1] A pozsonyi káptalan országos levéltára. Capsa 28. fasc. 1. Nr. 54. *Hazai Okltr.* 278. l.

[2] *Temesmegyei Okltr.* 104. l.

[4] *Hazai Okmtr.* 5. k. 146. l.

5. Ugyanezeket az adatokat találjuk az országbírónak 1365 okt. 17-én Károlyi Simonnak a Vitkaiak elleni ügyében hozott halasztó levelében.[1]

6. Böbék István országbíró 1365-ben egy turóczmegyei ügyből kifolyólag a királyi hadsereg residenciájának quindenája utáni 22-ik napján okiratot állít ki.[2]

7. A király Viddin város alatt 1365 jun. 2-án írja, hogy (a szatmármegyei) *Ujlaki Miklós fia László*, a lehetőség szerint neki s koronájának Bodon (=Viddin) nevű városának megszerzésében s Bolgárország elfoglalásában érdemeket szerzett.[3]

8. A király Viddin városa előtt mondja 1365 jun. 4-én, hogy egyrészt *Hémfi Benedeknek* Viddin városa s kerülete kapitányának kérésére, részint pedig királyi kegyelemből a sopronmegyei *Ebergőci Andrásnak* és *Jánosnak* megkegyelmez, mert Viddin városnak a most folyó harczok alatt történt elfoglalása körül nemcsak ők maguk, hanem a sopronmegyei *Zsirai Benedek fia István* is, a kapitány szolgálatában kiválóan kitüntették magukat.[4]

9. A király a bolgár Szőrény mellett 1365 jun. 23-án elismeri azon érdemeket, a melyeket (a vasmegyei) *Biri János fia Péter* Viddin város elfoglalása és a soká idegen kéz alatt álló Bolgárország visszahódítása körül szerzett.[5]

10. Lajos Lugoson 1365 jun. 30-án Kont Miklós nádornak a bolgár hadjáratban szerzett érdemeiért a viddini jászokat mint örökös szolgákat adományozza. Azt mondja, hogy midőn a lázadók és hűtlenek ármánykodása folytán Magyarországtól már régen elszakított Bulgária felé felette nagy sereg élén elindult, Miklós nádor összes fegyveres népét és ijászait mozgósítván, a királylyal együtt a harcztérre indult. De nemcsak ezek mentek a királylyal, hanem számos rokona, magasabb tisztviselője s háziszolgája is követte őt, kik közül sokan vérüket ontották. A nádor kiváló

[1] *Károlyi Okltr.* I. k, 261. l.

[2] *Történelmi Tár*, 1902. évf. 221. l. V. ö. *Fejér*, IX. 3. k. 523., 634. l. IX.. 6. k. 292. l. IX. 7. k. 246. l., X. 2. k. 779. l. *Zichy Okltr.* 3. k. 282., 283., 284. l.

[3] *Történelmi Tár.* 1898. évf. 357. l.

[4] *Sopronmegyei Okltr.* I. k. 358. l.

[5] *Történelmi Tár.* 1898. évf. 358. l.

hadvezetésének és serege hősiességének köszönhette Lajos Viddin bevételét, környékének megerősítését és egész vidékének visszahódítását.[1]

11. Ugyanő elmondja 1366 febr. 2-án, hogy (a vasmegyei) *Patyi János fia János*, Viddin város megvívásában és a származás jogán a királyt illető, de rég idő óta idegen kéz birtokolta Bulgária visszahódításában sok érdemet szerzett magának.[2] Itt is az 1365. évi bolgár hadjáratról van szó.

12. Ugyanő 1365 nov. 6-án felhívja a vasvári káptalant, hogy puhatolja ki, vajjon *Szentiváni István* künn van-e *Lackfi Dénes vajdával Bulgáriában?*[3]

13. A nádor tanusítja 1365 nov. 4-én, hogy a *Tomaj nb. Losonczi Dezső* s ugyanazon nb. *Szigányi László* között folyó peres ügyet 1364 okt. 9-én kellett volna hosszabb halasztások után elintézni, de a bolgárok ellen indított királyi sereg 1365 okt. 6-ra esett oszlásának quindenájára elnapolták.[4]

14. Suchenwirt szerint *Cilly Ulrik* is részt vett a bolgár hadjáratban, melynek folyamán a magyarok Viddint, a szép bolgár fővárost körülvették; a bolgár király fia a várossal együtt meghódolt. A hadjárat főeredménye az volt, hogy Viddin és környéke magyar kézbe került és hogy Lajos a megszállt bolgár területekből bolgár bánságot alapított.[5]

c) Hadjárat Olaszországban. Az alább következő adatok-

[1] *Történelmi Tár.* 1898. évf. 359. l.

[2] *Történelmi Tár.* 1898. évf. 360. l.

[3] *Hazai Okmtr.* 2. k. 82. l.

[4] *Bánfi Okltr.* 1. k. 255. l.

[5] Czélszerű a bolgár bánok eddig ismert sorrendjét is e helyen felsorolni;

a) 1365—1366: *Lackfi Dénes*, István vajda fia; amellett egyszer Temes megye főispánja is; (+ 1367 kezdetén).

b) Ennek öccse Imre (+ 1375 kör.), ki 1366 febr. 9-én Viddin kapitánya, Miháld és Karánsebes várnagya.

c) 1366 dec. 26-án *Hémfi Benedek*, ki ugyanazon évi máj. 24-én csak mint Döbrentei Benedek mester szerepel.

d) 1367 ápr. 15-án *Hémfi Péter*, Benedek fivére.

e) 1367 aug. 30-án *Kórógyi Fülöp fia László.* Előkelő család tagja, ki 1341-ben merül fel.

f) 1368—1369 (másodszor) *Hémfi Benedek* (végrendelkezik 1384 jún' 8-án).

ból csak az tűnik ki, hogy Olaszországban 1365-ben több magyar úr kétségkívül saját embereivel olasz földön hadakozott. Két nagy csapat volt: az úgynevezett *angol* vagy *fehér* csapat és a Flórencz szolgálatában lévő s Szent Györgyről nevezett sereg. A fehér csapat fővezére *az angol Hugo Mortimer* volt, a Sz. Györgyről nevezettet pedig *Visconti Barnabás milanói herczeg fia Ambrus* vezette. Az elsőben 1365 jan. 8-án a következő magyarok voltak:

1. *Nicolaus de Thodi Ungarus*, a kit általában Arany János hősével azonosítunk.[1]

2. *Michael de Sale*. Ez Szalai lehet.

3. *Lanzelottus de Samusce*. Lancelottus az olaszban annyi mint László; Samusce talán Szamosi vagy Somosi.

4. *Petrus de Marchio*. Teljesen ismeretlen. Lehet a zemplénmegyei Gutkeled nb. Márki-család ivadéka.

5. *Nicolaus de Segoria*. Ez utóbbi alighanem Zagória.

A második, *Sz. Györgyről nevezett csoportban* voltak ugyanazon évi okt. 12-én a következők:

1. *Dominus Lucas de Valco*. Valószínűleg valkómegyei ember.

2. *Michael mariscalcus Ungarorum*. Mariscalcus (=marsall) annyi mint lovászmester.

3. *Petrus de Sala* consiliarius dictæ societatis, vagyis a nevezett társulat tanácsosa.

4. *Nicolaus de Sala*. Valószínűleg Szalai Miklós, az előbbinek fivére vagy nemzetségi rokona.

5. *Ricardus... Michaelis Ungarus*. A hézagot nem tudjuk kitölteni.

6. *Andreas de Sorba*. Teljesen ismeretlen. Nyilván Sorba admirális rokona

7. *Johannes Somozola*. Talán a hevesmegyei (Aba nb.) Domoszlai-családból való.

[1] V. ö. az *Akadémiai Értesítő* 1913. évf. 172—180. old. megjelent dolgozatommal, melyet itt a következő érdekes adattal bővítek. — Mária Terézia 1755-ben Tholdii s nagyszalontai Tholdi Ádámnak és Zsigmondnak a grófi rangot adományozván, többi között mondja, hogy az illetők abból a néhai Tholdi Miklós családjából származnak, kiről mint *kiváló erejű*, kézzel és vassal sok hőstettet végzett emberről a magyar évkönyvek felettedicsérőleg emlékeznek meg. (*Áldássy Antal:* A Magyar Nemzeti Múzeum czímeres levelei 332—333. l.)

8. *Georgius de Sale.* Valószínűleg Szalai György.[1]

Említik azonkívül a következők pecsétjeit is:

a) Mathias Dalmas; b) *Petri Montespel,* mely utóbbi alatt valószínűleg a flórenczi kerületben lévő Montespertoli értendő; c) *Johannes de Valco (?);* d) *Paulus Lanzelus;* e) *Gali de Gula;* talán Gyulai Gál; f) *Nicolai de Sala;* valószínűleg a fenti Szalai Miklós; g) *Georgis de Chelit.*

Itinerarium: Jan. 5., 6., 11., 18.: Visegrád; jan. 30.: a komárommegyei Koppán monostor; febr. 2., 14.: Buda; febr. 17.: Nagyvárad; febr. 23.: Buda; márcz. 1.: Visegrád; *(kanczelláriai keltezés);*[2] márcz. 2.: Nagyvárad; márcz. 15.: Buda; ápr. 26.: *Szalánkemén;* máj. 16.: *Arad;* máj. 30.: *a bolgár Viddin előtt;* jun. 2., 4.: *Viddin;*[3] jun. 23.: *a bolgár Szörény mellett;* jun. 30.: *a krassómegyei Lugos;* jul. 5., 12.: Buda; jul. 13., 16., 22., 26., 31.: Visegrád; aug. 27., 29.: Visegrád; szept. 4.: Visegrád; szept. 13.: Pozsony; szept. 17.: Buda; szept. 20., 22.: Székesfehérvár; okt. 28.: Visegrád; nov. 5.: Buda; nov. 6.: Zólyom; nov. 16., 19., 20., 22., 28.: Buda; nov. 30.: Pozsony; decz. 5.: Győr; decz. 16.: Diósgyőr; decz. 17., 20.: Visegrád.

1366.

Hogy Lajos ez évben nagyobbszabású hadjáratot indított volna, arról nincsenek határozott okirati adatok. Ez évi itinerariuma azonban oly váltakozó, hogy egyik-másik hadiczéllal való összekötettését feltételezhetjük.

Itinerarium: Jan. 2.: Visegrád; febr. 1., 2., 15.: Visegrád; febr. 16., 18., 21., 22., 25., 27.: Buda; márcz. 20., 22.: Visegrád; ápr. 2., 12.: Visegrád; ápr. 23., 24., 29.: Gyulafehérvár; máj. 9.: az erdélyi Torda; máj. 10.: Kolozsvár; máj. 16.: Torda; máj. 22., 27.: Kolozsvár;[4] jun. 3., 6., 7., 11., 12.: az erdélyi

[1] *Anjou-kori Dipl. Emlékek.* 2. k. 625., 639. l.

[2] *Fejér* IX. 3. k. 501. l. szerint Buda; de ez is csak kancelláriai keltezés.

[3] Hogy jun. 15-én és 21-én Budán volt, nem állhat, mert Lajos akkor Bulgáriában tartózkodott (Ráth, 62. l.).

[4] *Zalamegyei Okltr.* 2. k. 10. szerint máj. 23: *Pécs,* de ez nem fogadhatóel, mert Lajos ebben az okiratban már Lengyelország királyának neveztetik.

Beszterce; jun. 16., 20.: az erdélyi Görgény; jun. 24., 26.: Székelyvásárhely;[1] jul. 3., 9.,[2] 11., 12., 13., 14., 15.: Gyulafehérvár; jul. 15.: az erdélyi Alvincz; jul. 20., 23., 24.: az aradmegyei Lippa; jul. 27.: Buda; aug. 12., 26.: Visegrád; aug. 27.: a hontmegyei Bozók (óvatosan veendő!); aug. 28., 29., 30.: Visegrád; szept. 1.: Visegrád; szept. 20.: Buda; okt. 6.: Temesvár; okt. 10.: a krassómegyei Orsova; nov. 9.: a krassómegyei Mezősomlyó;[3] nov. 13, 23.: Buda; decz. 3.: Visegrád; decz. 6., 7.: a fehérmegyei Vértes erdőben lévő vadászkastély; decz. 9., 20., 26., 31.: Visegrád.

1367.

Erről az évről sincsenek határozott hazai okirati adataink. Lajos 1367 máj. 5-én azt írja Velenczének, hogy a megrendelt gályákra szüksége van. Miért? nem tudni, ha csak a következő adatra nem vonatkozik, melynek értelmében a már ismert Carrarai Ferencz, Pádua ura, mint Lajos szövetségese, 1367 elején 300 gyalogost küldött Velenczén és Zengen át Lajos seregéhez.[4]

Itinerarium: Jan. 9., 14.: Buda; jan. 15.: Damásd;[5] jan. 16., 25.: Buda; jan. 28.: Zólyom; febr. 1.: Buda; febr. 2., 6., 9., 19.,: Visegrád; márcz 5., 7., 10.: Visegrád; márcz. 12.: Buda; márcz. 16.: Visegrád; márcz. 17., 23.: Buda; ápr. 2., 3., 4., 13.: Visegrád; máj. 11.: Buda; máj. 27., 29.: Visegrád; jun. 6.: Pécs; jun. 17.: Buda és Visegrád; jun. 29., 30.

a mi csak 1370-ben volt lehetséges. *Pannonhalmi Okltr.* 2. k. 540. szerint máj. 24: Buda; *Sztárai-Okltr.* 1. k. 349. mondja, hogy máj. 29-én is Budán volt; mindkét adat legjobb esetben csak kancelláriai keltezés, mert Lajos ez időben Erdélyben volt.

[1] *Zalamegyei Okltr.* 2. k. 244. mondja, hogy jún. 24-én Pozsonyban volt; ugyanazt mondja *Fejér* IX. 3. k.: 536. jún. 27-re vonatkozólag; mindkét adat hibás, mert Lajos akkor még mindig Erdélyben volt.

[2] *Ráth* 63. l. szerint júl. 9-én: Csanád. El nem fogadható.

[3] *Sztárai-Okltr.* 1. k. 350. szerint nov. 8-án Buda; kancelláriai keltezés.

[4] *Anjou-kori Diplom. Emlékek* 2. k., 485., 488., 490. l.

[5] *Hazai Okmtr.* 2. k. 121. l. szerint Buda; csak kancelláriai keltezés.

Visegrád; jul. 4.: Marót; jul. 18.: Predava;[1] aug. 20.: Székesfehérvár; okt. 20., 27.: Buda; nov. 1.: (az ismeretlen vagy elferdített) Wechlinda; nov. 2.: Buda; nov. 5.: Székesfehérvár; nov. 19., 25.: Buda; decz. 15.: Kaproncza.

1368.

a) A boszniai hadjárat. A király Kapronczán 1367 deczember 15-én kelt levelében felhívja az erdélyi nemességet, hogy parancsára tüstént hadba szálljon.[2] Itt tehát mozgósításról van szó, mely az 1368 kezdetén indítandó hadjáratra értendő. Minthogy tudjuk, hogy a nádor egy 1370-ben kiállított levelében azt mondja, hogy egy korábbi perhalasztó irata «a Bosznia ellen menesztett hadsereg 1368 máj. 1-ére esett quindenáját» említi, a fenti mozgósítás Bosznia ellen irányult.[3] Egy 1391. évi levélben pedig mondja a nádor, hogy a baranyamegyei Laki Péter özvegye néhai Böbék István országbírónak (1360—1369) egyik levelét felmutatta, melynek értelmében néhai Laki Péternek a boszniaiak ellen indult hadjárat 1368 *máj. 1-ére* esett oszlásának quindenája utáni 12-ik napján kellett volna valamely ügyet bírósági úton rendeznie.[4]

Egyébként a hadjárat részleteit nem ismerjük.

b) Az oláh vajda ellen. Erről számos okirati adatunk van.

1. Opuliai László herczeg nádor 1368 aug. 8-án tanusítja, hogy a Bátmonostori László s a baranyamegyei Siklósi István közötti ügyet, melyet ugyanazon évi aug. 1-én kellett volna tárgyalni, a *jelenleg* folyó hadjárat oszlásának quindenájára halasztja.[5]

2. Az országbíró tanusítja 1368 okt. 13-án, hogy Bátmonostori Lászlónak a baranyamegyei Bólyai Dezső fiai elleni perét okt. 6-ról a kir. hadsereg oszlásának quindenájára azért halasztja el, mert *Bátmonostori László* a jelenleg működő hadsereghez fog indulni.[6]

[1] *Ráth* szerint tengerparti helység; de ez valószínűleg közlési hiba. *Fejér* IX. 4. k. 49. szerint ugyanazon napon Visegrádon.

[2] *Teleki-Okltr.* 1. k. 158. l.

[3] *Zichy-Okmtr.* 3. k. 388. l.

[4] *Zichy-Okltr.* 4. k. 456. l.

[5] *Zichy-Okltr.* 3. k. 358. l.

[6] *Zichy Okltr.* 3. k. 364. l.

3. Ugyanazon napon tanusítja a nádor, hogy a zemplénmegyei Azari Jakab ügyét 1368 okt. 6-ról a jelenleg működő kir. hadsereg oszlásának quindenájára halasztja.[1]

4. A csanádi káptalan bizonyítja 1368 szept. 14-én, hogy Szeri Pózsa fia István perét szept. 15-ről a Laich vajda ellen jelenleg indult hadsereg oszlásának quindenájára elhalasztotta.[2]

5. Az országbíró 1368 szept. 22-én mondja, hogy a Csab nb. zalamegyei Reznekieknek *Kutasi János* ellen folyó ügyét ugyanazon évi szept. 15-ről azért halasztja el a hadsereg oszlásának quindenájára, mert János a Layk vajda ellen jelenleg indult hadsereghez elutazott.[3]

6. A nádornak 1370 máj. 16-án kelt egyik ítélőleveléből tudjuk, hogy a Losoncziak ügyét a Layk vajda ellen indult hadsereg 1368 decz. 7-ére esett oszlásának quindenájára halasztották.[4]

7. Az országbíró tanusítja 1369 máj. 8-án, hogy Bátmonostori László peres ügyét a Layk vajda ellen indult seregnek 1368 decz. 7-re esett oszlásának quindenájára halasztották, de a felek kívánságára 1369 máj. 1-éig meghosszabbították.[5]

8. Az országbíró tanusítja 1368 nov. 25-én, hogy a hontmegyei Zsemberi Péter özvegye és *Bátmonostori János* között folyó pert, melyet ugyanazon évi nov. 18-án kellett volna elintézniök, azért halasztja el ezen hadsereg oszlásának quindenájára, mert János a jelenleg működő hadsereghez fog utazni. Biztosra vehetjük, hogy ez is az oláh hadjáratra vonatkozik.[6]

c) Bolgárország ellen. Erről kevés okirati adatunk van.

1. A király 1368 okt. 25-én, vagy nov. 1-én[7] Bulgáriában a Zokol nevű vár közelében okiratot állít ki, melyben a következőt mondja: Hahóti Miklós fia *Miklós* és az alábbi rokonai: Mihály fia János mester, Othyaz... Csányi Egyed fia, valamint Maróti

[1] *Károlyi-Okltr.* 1. k. 310. l.
[2] *Temesmegyei Okltr.* 1. k. 106. l.
[3] *Turul* 2. k. 19. l.
[4] *Bánfy-Okltr.* 1. k. 296. l.
[5] *Zichy-Okltr.* 4. k. 634. l.
[6] *Zichy-Okltr.* 3. k. 365. l.
[7] Ha igaz, a mit Fejér IX. 4. k. 119. l. visegrádi tartózkodásáról mond, akkor szokolyi táborozása nov. 1-ére esne.

Domonkos fia Péter megegyeztek abban, hogy egyik ügyükből kifolyólag nemsokára pénzösszeget kellene lefizetni. Minthogy azonban *Hahóti Miklós mester László úr seregében szolgál mint kapitány* és különös és felette fontos ügyben el van foglalva, a fizetést nem teljesítheti, mert a jövő nyolczadikára kitűzött rövid határnap nagyon közeledik, a király megengedi, hogy a határnap a jelenleg működő hadsereg oszlásának quindenájára halasztassék.[1]

Ebből kitűnik, hogy Opuliai László hg. nádor hadseregparancsnok volt és hogy Hahóti Miklós e hadseregben magasabb főtiszti állást foglalt el. Hogy Miklós fent nevezett rokonai is részt vettek volna a hadjáratban, az a fenti adatból ki nem vehető. A *Buzád—Hahót nb. Miklós* zalamegyei ember és hébe-korba a Falkosi (zalamegyei helység) vezetéknevet is viseli. Hogy épen a nádor seregében szolgált, valószínűleg azzal állhatott kapcsolatban, hogy 1361-ben alnádor volt.[2] A mi pedig az okirat kiállítási helyét illeti, ma már biztosan tudjuk, hogy Zokol vára nem a boszniai Szokol, hanem a szerbiai alexináczi területben fekvő Sokô vagy Sokolac nevű rom.[3]

2. A király 1368 nov. 12-én a bolgár Szörény vára alatt a következőt mondja: *Nagymihályi György fia János* arra kéri őt, hogy a szatmármegyei Gelényes birtoka miatt közte s egynéhány egyéb érdekelt között folyó per ügyében királyi megbizottat küldjön ki, hogy ellenfeleivel az ügyet elintézze. Lajos *Pakáni Antal fia Kopaszt* bízta meg az ügy elintézésével, mire ez ugyanazon napon (nov. 12-én) jelentette, hogy az összes érdekelteket, névleg: *Nagymihályi László fia Jakabot* és *Vetési Pál fiait László*t és *Jánost, a bolgár Szörény várral szemben a Duna mellett lévő királyi hadiszállásban* találta s az ügyet megbeszélte.[4]

Említett felek a Kaplyon nemzetség sarjai. György fia, János, 1344-ben tűnik fel; 1370 márcz. 16-tól 1376 jan. 12-ig Ung megye

[1] *Századok* 1869. évf. 128., 129. l.

Pór határozottan azt állítja, hogy e Miklós az alsólindvai Bánfi-család tagja, a Buzád-Hahót nb. néhai Miklós szlavón bán fia. Ez nem áll, mert Miklós bán fiai közül egy sem viselte a Hahóti nevet; mindig csak Alsólindvaiak voltak.

[3] *Thallóczy* a Századok-ban 1900. évf. 590. l.

[4] *Sztáray-Okltr.* 1. k. 354., 355. l.

alispánja; 1391 jul. 20-tól 1396 jan. 6-ig ugyanazon megye főispánja. A gelényesi ágból való László fia Jakab 1346-tól 1393-ig ismeretes. Vetési Pál fiai a nemzetség Károlyi-ágához tartoznak. László 1384-ben még él, János 1384-ben már nem.

Itinerarium: Jan. 10.: Visegrád; febr. 5., 19., 20., 23., 25.: Visegrád; márcz. 1.: Buda; márcz. 9., 15., 16.: Visegrád; márcz. 26.: Gyulafehérvár; ápr. 16.: Csik-Székely; ápr. 26., 27.: az erdélyi Szászhalom; ápr. 28.: az erdélyi Rozsnyó; máj. 25.: Visegrád; jun. 4., 8.: Visegrád; jun. 10.: a somogymegyei Megyer; jun. 12.: Visegrád; jun. 18.: a fehérmegyei Vörösberényvár; jun. 21., 22., 27.: Visegrád; jul. 5.: Zólyom-Lipcse; jul. 6., 8., 13.: Zólyom; jul. 18.: a ligeti vadászkastély[1]; jul. 27.: a liptómegyei Német-Lipcse; aug. 2., 4.: Zólyom-Lipcse; aug. 6.: Veszprém (?); aug. 9.: Zólyom; aug. 16., 29.: Visegrád; szept. 1.: Visegrád; okt. 25.: Visegrád (óvatosan veendő); nov. 1. *táján a bolgár Szokoly vár előtti hadiszállás;*[2] nov. 12.: *a bolgár Szörény vár előtti táborban a Duna mentén;* decz. 4.: Engh (Valkó megyében).

Az itinerariumhoz azonban egynéhány helyreigazítást kell fűznöm, a melyek fényesen bizonyítják, hogy helyes itinerariumok nélkül számos hadjárat időrendi egymásutánját alig lehet biztos alapra fektetni. Thallóczy Lajos a Századok 1900. évi 577—615. old., «*Nagy Lajos és a bulgár bánság*» czím alatti kitünő dolgozatának végén 14 okiratot közöl. Ezekkel az okiratokkal számos esetben igazolni véli az egyes hadjáratokra vonatkozó időrendi meghatározásait; ezek azonban helyenként nem felelnek meg mindig az eddig ismert keltezéseknek. Elemezzük csak őket:

1. A király Szántó nevű faluban egy judica-vasárnapon levelet ír Hémfi Benedek bolgár bánnak, melyben tudatja vele, hogy Gergely fia Miklós lovagot (= miles) Lajk oláh vajdához küldötte követségbe. Az okirat évszáma nincs közzétéve, de szerzőnk

[1] Ráth azt hiszi, hogy e Liget a barsi Körmöczbányánál ma is létező Legendel nevű telep. Fejér IX. 6. k. 274. szerint 1382-ben a Liget nevű királyi birtok Körmöczbánya mellett fekszik. Ma e néven ismeretlen.

[2] *Sopronmegyei Okltr.* I. k. 283. l. szerint Visegrád; de ez csak kancelláriai keltezés.

1368 márcz. 26-ára teszi. Erre nézve mindenek előtt megjegyezzük, hogy Lajos tartózkodási helyeinek sorában «Szántó»-t egyáltalában nem ismerünk. Szántó nevű helység igen sok van és volt. Az oklevél szerint «in villa Zantou». Honnan vette a szerző, hogy éz épen Pilis-Szántó? Lajos 1368 márcz. 16-án még Visegrádon van; 1368 *márcz. 26-án azonban már Gyulafehérvárott*[1] van és így találjuk őt egészen 1368 ápr. 28-áig Erdélyben. 1368 márcz. 26-án tehát nem lehetett Pilis-Szántón. Opuliai László hg. nádor ugyanazon napon és helyen írja Benedek bánnak, hogy többszöri kérésére (t. i. a nádoréra) a király neki tekintélyes segítőcsapatokat küldött Bulgáriába és szemére hányja a bánnak, hogy erről a csapatról mindaddig még semmit sem közölt; egyúttal tudatja vele, hogy Gergely fia Miklós lovag Layko vajdához indul mint királyi követ; értekezzék vele. Hogy a nádor fenti napon valamely Szántó nevű helységben tartózkodott, arról nincs tudomásunk. 1368 márcz. 8-án Visegrádon van, márcz. 13-án Sz. Erzsébetfalun (Pestmegyében), ápr. 27-én a zalamegyei Mándhidán; *de volt* 1370 *jul. 1-én egy Szántó nevű helységben*[2] csakhogy, ez utóbbi adatot fenti kérdéses keltezésre nézve nem használhatjuk. Az egésznek magyarázata csak az lehet, hogy — bármikor is volt — Lajos okiratát a nádor kanczelláriája adta ki a király nevében Szántón.

2. A király egy meg nem nevezett év jul. 17-én Liget-en tudatja Benedek bolgár bánnal, hogy ennek fivérének, Péternek hozzá (a bánhoz) és a királyhoz intézett levelét megkapta s teljességében tudomásul vette. Ennek válaszaként közli a bánnal, hogy Gergely fia Miklós Heves megye főispánja, Layk vajdának abbeli készségét jelenti, hogy Viddin várába haladéktalanul elszállíttatja az igért élelmet. Várja Miklós újabb jelentését, melynek vétele után kész hadaival megindulni; felhívja egyúttal a bánt, hogy értesítse az ügyre vonatkozó szándékairól és egyéb körülményekről.[3]

A szerző szerint itt is 1368 volna a kiállítás éve. Minthogy

[1] *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* 2. k. 310. l.

[2] *Történelmi Tár* 1910. k. 115. l.

[3] *Századok*, 1900. évf. 605. l.

Lajos 1368 jül. 18-án, egy nappal tehát korábban, a barsmegyei ligeti vadászkastélyban tartózkodott és onnan egy György nevű vajdának ír,[1] világos, hogy Benedek bánhoz jul. 17-én írt levele, egyetértőleg Domoszlai Miklós küldetésével, 1368-ra esik.

3. A viddini bírák (Ragusai Péter és egy ismeretlen András) írják Benedek viddini bánnak egy meg nem jelölt év szept. 15-én (nem a mint a szerző mondja: 8-án), hogy Viddin vidékén köztudomású dolog, hogy a király őt bánnak kinevezte, csakhogy állását még el nem foglalta. Ennek következtében már nem tudják az emberek, hogy mi igaz benne. Michlaus zsupán megérkezése még növesztette a kételyeket. Jőjjön tehát minél hamarább, ha csak azt nem akarja, hogy azt a keveset, a mi visszamaradt, elveszítse. Erre megjegyezzük, hogy Hémfi Benedek bolgár bánná történt kinevezése 1368 márcz. 1-ére esett.[2] Hogy a bírák levele szintén ez évből való, azért fogadható el, mert a benne említett Miklós ispán minden valószínűség szerint Domoszlai Miklós követ. Nagyon támogatja ezt Lajosnak 1368 decz. 4-én a valkómegyei Eng-en írt levele, melyben a viddini, lagani s fehérvári várnagyokat biztosítja, hogy azon esetre, ha a vár védelme közben elvonulásra kényszeríttetnének, eleve is felmenti őket a hűtlenség alól.

4. A bírák fenti levelének felette érdekes kiegészítésének kell tekintenünk Hémfi Péter levelét, melyet egy meg nem jelölt év okt. 16-ika körül fivérének, Benedek bolgár bánnak ír Bodonyból. Nevezetesen a következőket mondja: a bán kétségkívül már tudja, hogy ő neki Fejérvár nevű vár állapotáról írt, de mai napig, a mint annak lennie kellett volna, erre vonatkozólag a bántól választ nem kapott. *István bán fiai: Miklós és István* nem tudták a nevezett várat saját erejüknél fogva a tőle küldött emberének visszaadni s az ott parancsnokló várnagyuk már azért nem bírta megtartani, mert már nem volt elég élelme; fél tehát (= Péter) attól, hogy a vár a király ellenségeinek kezébe fog kerülni. Hogy ezt megelőzze, Miklós és István mestereknek segítségére kellő mennyiségű puzdrásokkal 60 fegyverest küldött,

[1] *Történelmi Tár*, 1898 évf. 365. l.
[2] *Temesmegyei Okltr.* 106. l.

hogy Benedek várnagyát *Göböl fia Miklóst, Dénes fia Tamást,* ezeknek rokonait és egyéb báni tisztviselőit, kiket ő a vár védelmezésére kiszemelt, a várhoz vezessék. Csakhogy ez nem könnyen fog menni, mert a király ellenségei a várhoz vezető összes utakat keritésekkel, árkokkal és egyéb műszaki erődítményekkel elzárták. Vagyis nincs abban a helyzetben, hogy kocsikon azonnal élelmiszereket tudna a várba szállítani. Ezen úgy segített, hogy liszttel megrakott 22 lovat küldött a várba s elrendelte egyuttal, *hogy a várba érkezett összes kövérebb lovakat tartsák vissza és szükség esetén egyék meg őket.* Tudtára adja továbbá, hogy a jövő csütörtökön seregével nyilt csatába kell bocsátkoznia s a hűtlenek ellen indulnia, mert ennek a vidéknek összes lakói, különösen a köznéphez tartozók, a tirnovai (=bolgár) fejedelem pártjára állottak és vele egyesültek; úgy mondják, hogy az említett tirnovai fejedelem hét báróját hét zászlóaljjal (= banderium) e vidékre küldte, minek következtében azon kell lenni, hogy László (=Lajk) havasalföldi (=oláh) vajda, ha nem is többet, de legalább három vagy négy saját zászlóalját engedje át, hogy Isten segélyével sikert érhessenek el.

«*A tegnapi ütközetben,* — folytatja levelét, — *a fejérvári vár előtt* a bán egynéhány házi tisztje megsebesült, több ló megsérült és elesett.»

Minthogy Lajos 1368 decz. 4-én (l. f.) többi között a fejérvári várnagyot is eleve felmenti, több mint valószínű, hogy Hémfi Péter ezen érdekes levelét is 1368-ban írta.

Az itt említett István bán fiai *Miklós* és *István* a Lackfi-család tagjai. István bán az eléggé ismert erdélyi vajda, a ki 1351-től 1352-ig szlavón bán volt. Miklóssal majd alább (1369-ben) találkozunk; István 1369-től 1370-ig a székelyek főispánja, később bán, vajda s nádor; 1396-tól 1397-ig Nápolyi László trónkövetelőnek helytartója Nápolyban; meghalt 1397-ben.

5. A király egy meg nem jelölt év nov. 11-én Temesvárból meghagyja Benedek bolgár bánnak, hogy azon czél elérése után, mely miatt jelenleg a királyi hadsereggel bolgár földön tartózkodik és miután Viddin várát és kerületét biztonságba helyezte, személyesen térjen vissza hozzá; a mennyiben a hadakozó katonák nevezett vár vagy környékének védelmére már nem volnának

szükségesek, engedje őket haza; ha a királyi tiszteknek egyikétmásikát akarná visszatartani, akkor *néhai András vajda fiát Györgyöt* és *Thomplin*-t tartsa vissza összes embereikkel. Ha a még nála lévő pénzből nem tudná őket kifizetni, akkor írjon a királynak, hogy mennyi költségre van szüksége. E levél keltét a szerző 1368-ra teszi. Megjegyzi azonban, hogy a levél zárlatán pecsét nyomai vannak, a melynek helyén e szavak olvashatók: Relatio Kont palatini (= Kont nádor előadása). E szavak mibenlétét azonban nem tudja megmagyarázni, mert Kont Miklósnak, mint nádornak, utolsó oklevele, a melyet ismerünk, 1367 márcz. 5-én kelt. 1367 márcz. havától 1372 augusztus haváig László opuliai herczeg volt a nádor.

Ezekhez a következő megjegyezni valóm van.

1. Lajos 1368 okt. végén a bolgár Szokol vára előtt táborozott (l. f.), nov. 12-én pedig a bolgár Szörény előtt,[1] tehát egy nappal korábban nem lehetett Temesvárott.

2. 1366 szept. 20-án még Budán van; okt. 6-án *Temesvárott*, okt. 10-én Orsován, nov. 9-én a krassómegyei Mezősomlyón: 1366 okt. 6-ika után nem találjuk, hogy 1367. és 1368-ban Temesvárott tartózkodott.[2]

3. Hémfi Benedek 1366 decz. 26-án bolgár bán és nincs egyetlen egy okirati adatunk arra, hogy ez állásban nov. 11-én nem lett volna.

4. Kont Miklós 1356 márcz. 31-től 1367 márcz 16-ig a nádor; tehát 1366 nov. 11-én is az volt.

Mindezek alapján, azt hiszem, határozottan kimondhatjuk, hogy ennek az okiratnak helyes keltezése: *1366 nov. 11-ike.*

Benne két magyar alvezér neve is előfordul.

a) Néhai *András vajda fia György.* Ez nem más, mint a már ismert Lackfi András († 1359.) fia, ki mint Kerékegyházi, némelykor mint Németi György 1365-ben merül fel. 1392-től 1393-ig ő a macsói bán. 1399-ben már nem él;

b) Thomplin a Hontpázmán nb. Szentgyörgyi s Bàzini Gróf család öregebb Szentgyörgyi ágának sarja. Magyar neve Tamás;

[1] *Sztárai-Okltr.* 1. k. 355. l.

[2] *Pesty:* Krassómegyei Okltr. 74., 75. l.

az osztrákok faragtak belőle «*Tömmel*»-t, a mi a Tamás becézője; a magyarok Tem(p)lin-né alakították át. E Tömmel később (1377) ujvári várnagy, (1382) kir. kincstárnok, (1384) dalmát-horvát bán és (1385) országbíró.

1369.

a) *Hadjárat az oláh vajda ellen.* Tulajdonképen a tavalyi oláh hadjárat folytatása.

Böbék István országbíró 1369 decz. 28-án tanusítja, hogy egy pörös ügyet, melyet a Lajk vajda ellen indított hadsereg 1369 decz. 7-ére esett oszlásának quindenáján, 1369 decz. 21-én kellett volna tárgyalnia, 1370 máj. 1-ére halasztja.[1] A hadjárat szervi összefüggésben van az 1368. évi bolgár háborúval és ennek folytatásának tekinthető. Lajko már 1368 második felében, de még 1369-ben is sógorával, a bolgár Sztracimirral együttesen a magyar fennhatóság ellen fellázadt és Viddint megtámadta. Lajos erre azzal válaszolt, hogy 1369-ben két sereget menesztett a szövetségesek ellen. Az egyiket *maga* vezette, hogy Bolgárország felől támadja Oláhországot, a másikat pedig *Lackfi Miklós* erdélyi vajda, a ki a mult évben, fivérével Istvánnal együttesen a bolgár Fehérvár ügyében is közreműködött. A vajdával együtt volt a már ismert *Pok nb. Moróc (vagy Mórichidai) Simon* és *Járai s Váragyai Péter*, ki 1360 óta erdélyi alvajda volt. Az utóbbi sereg többnyire székelyekből állt.

Miklós átkelt az erdélyi oláh határon fekvő Jalomnicza folyón, elfoglalta az ennek partján épített erődítményeket és megverte a Dragomér nevű domboviczai várnagy parancsnoksága alatt álló hadsereget. Elbizakodván e sikeren, Miklós azt a hibát követte el, hogy további működésében mellőzte az óvatosságot. Nemsokára nagy nehézségekre akadt, szorosok, mély útak, alig áthatolható cserjések akadályozták a magyar sereg előrehaladását; a viszonyokkal jól ismerős ellenség ezt kiaknázta s így megismétlődött az 1330. évi vészteljes visszavonulás; maga Miklós is elvesztette életét és tetemét alig tudták kiszabadítani az ellenség kezéből.

[1] *Turu*, 2. k. 19., 20. l. V. ö. *Zalamegye Okltr.* 2. k. 55. l. *Sztáray-Okltr.* 1. k. 360., 361., 396. l.

Az üldöző ellenség Lajk személyes vezérlete alatt egészen az erdélyi Talmács-ig hatolt, hol a Szent Miklósról nevezett klastromot elhamvasztotta.[1] Ezalatt a magyar hadsereg másik felének egyik osztálya *Dorozsma nb. Garai Miklós macsói bán* (1360—1375, † 1386.) parancsnoksága alatt az oláhok minden fáradozásainak ellenére mégis átszállott a Dunán, a mire Lajk serege szétoszlott. Az egész dolognak, bár a részleteket nem ismerjük, megint az lett a vége, hogy Lajk meghódolt. Miklós vajdán kívül elestek még: *Járai Péter erdélyi alvajda, Vas Dezső* (a Wass grófi család őse), *Vörös Péter* küküllői várnagy, *Székely Péter* és *László* kiváló tisztek.

b) *Hadjárat a bolgárok ellen.* Már említettük, hogy Lajk vajda 1368—1369-ben a bolgárokkal szövetkezett és hogy Lajos hadserege mind a kettő ellen harczolt. Erről a következő okirati adatok szólnak:

1. Lajos 1369-ben említi, hogy seregének oszlása ez évi aug. 27-ére esett;[2] ez a bolgár hadjáratra vonatkozhat.

2. Lajos 1369 aug. 29-én értesíti Hémfi Péter bolgár bánt, hogy Sztracimir bolgár czárt szabadon bocsátotta, hogy *Hémfi Benedeket* és *Garai Miklós* macsói bánt Sztracimir hazakísérésére leküldötte, *Benedeknek pedig királyi segélycsapatokat bocsát rendelkezésére.*[3]

3. László hg. nádor 1370 jan. 1-én említi, hogy a zemplén megyei Leszteméríek és a Nagymihályiak közti ügyet egyik korábbi halasztó levelének értelmében már *a bolgárok ellen indult hadsereg* 1369 *decz. 7-ére esett oszlásának* quindenáján (1369 decz. 21.) kellett volna elintéznie, de elhalasztja 1370 máj. 1-re.[4] Ebből következik tehát, hogy úgy a Lajk, mint a bolgárok ellen indult sereg oszlása ugyanazon napra, vagyis 1369 decz. 7-re esett.

Itinerarium: Jan. 18., 25., 28.: Gerencséri vadászkastély; febr. 14.: Buda; márcz. 2.: Visegrád; márcz. 6., 14.: Buda; ápr. 21.: Visegrád; máj. 6., 28., 30.: Diósgyőr; jun. 2.; Verőcze; jun. 11., 13., 20.: Visegrád; jun. 22., 24., 26., 28.: Buda; jul.

[1] *Fejér* 11. k. 475. l.
[2] *Fejér* IX. 4. k. 160. l. IX. 7. k. 290. l.
[3] *Századok* 1900. évf. 607. l.
[4] *Sztáray-Okltr.* 1. k. 361. l.

5. : Visegrád ; jul. 6. : a barsmegyei Predajnai vadászkastély ; jul. 15. : Lipcse ; jul. 21., 22.,[1] 26. : Visegrád ; aug. 29. : Damásd ; szept. 2. : Damásd ; szept. 13., 14., 15. : Pozsony ; szept. 16. : Diósgyőr (?) ; szept. 25. : Buda ; okt. 7. : Buda ; okt. 11. : Visegrád ; okt. 15. : Tuur (= Túr) ; okt. 28. : Kassa ; okt. 29. : Diósgyőr ; decz. 6. : Zágráb ; decz. 18. : Buda.

1370.

Bolgárország ellen viselt hadjárat.

1. A nádor 1370 decz. 14-én mondja, hogy a baranyamegyei Laki Klára és Bátmonostori László között folyó ügyet, a *bolgárok* ellen menesztett hadsereg *decz. 7-ére* esett oszlásának quindenáján kellett volna letárgyalni, de mivel a felek ügyvédei így akarják, elhalasztja 1371 máj. 1-ére.[2] E szerint a bolgár hadjárat még 1370-ben is folyt.

2. Támogatja ezt a nádornak 1370 decz. 18-án kelt levele, melynek erején a Pomázi Benedek és a Herendi családbeliek közötti pört ugyanazon okból 1371 máj. 1-ére halasztja.[3]

3. A nádor tanusítja (1371-ben), hogy a sopronmegyei Nagy-Marton iak ügyét László hg. nádor «in quindenis residencie exercitus regii versus Bulgaros moti et ad octavas festi beati Andree apostoli in anno domini Millesimo CCC°LXX° *preteritas* proclamate» elhalasztotta.[4] Ebből világosan kitűnik, hogy a bolgárok ellen indult hadsereg oszlása 1370 *decz. 7-ére* esett.

Mindezek mellett még sem mondhatjuk határozottan, hogy ezek az adatok nem 1369-re vonatkoznak, mert a nádor fogalmazása nem igen szól ellene.

Itinerarium: Jan. 9., 10. : Buda ; jan. 20., 25., 26. : Visegrád ; febr. 1. : Visegrád ; febr. 11., 21. : Buda ; márcz. 3., 6., 8. : Buda ; márcz. 12., 16. : Diósgyőr ; márcz. 30. : Kolozsvár ; ápr. 4 : Torda ;[5] ápr. 15. : Gyulafehérvár ; ápr. 23. : az erdélyi

[1] *Zalamegyei Okltr.* 2. k. 36. l. rubrumában tévesen Zalathna.

[2] *Zichy-Okltr.* 3. k. 412. l.

[3] *Zichy-Okltr.* 3. k. 413. l.

[4] V. ö. *Zalamegyei Okltr.* 2. k. 40. l. és *Anjoukori Okmtr.* 1. k. 426. l.

[5] *Fejér,* IX. 4. k. 232. l. szerint ápr. 10-én Buda és ugyanott 243. l. ápr. 21. : Visegrád csak kancelláriai keltezések.

Megyes; ápr. 24.: Küküllővár; ápr. 26.: Székelyvásárhely; máj. 10., 11.: Székelyvásárhely; máj. 20.: Buda; jun. 2.: Diósgyőr; jun. 5.: Megyeri vadászkastély (óvatosan veendő!); jun. 17.: Dézsvár (Erdélyben);[1] jun. 24.: a középszolnokmegyei Zilah; jun. 30.: Damásd; jul. 9.: Ráth 65. l. szerint az ismeretlen Karus; jul. 13.: Visegrád; aug. 1.: Visegrád; aug. 2.: a zólyommegyei Seuniche vadászkastély; aug. 30.:[2] Visegrád; szept. 1., 29., 30.: Buda; okt. 7.: Buda; nov. 17., 25.: a lengyel Krakó; decz. 8.: a lengyel Gniezno; decz. 28.: Diósgyőr.

1371.

a) *IV. Károly császár elleni hadjárat.*

1. A nádor tanusítja 1371 aug. 8-án, hogy a nagyváradi püspök és Várdai Miklós és Domonkos közti ügyben 1370 aug. 1-én kellett volna eljárni, de hogy az eljárást királyi parancsra a kir. hadsereg oszlásának quindenájára halasztja.[3]

2. A király 1371 szept. 4-én megparancsolja az összes hatóságoknak, hogy az erdélyi Nádasiak bármi perét halaszszák, mert *mindkét Nádasi a Morvaország ellen indult hadsereghez* indulandók; a halasztás szóljon e sereg oszlásának quindenájáig.[4]

3. A nádor mondja 1372 febr. 9-én, hogy a nagyváradi püspök és a Váradiak közti ügy elintézése a kir. hadsereg oszlásának quindenájára esett; bár e *quindena még nem következett be*, ő mindamellett az ügyet a felek kívánságára 1372 máj. 1-re halasztja.[5]

4. Egy szintén 1373 febr. 9-én kiállított levélben már közelebbit mond e hadjáratról. Ugyanazon előbbi ügy egy korábbi

[1] *Ráth* 65. l. szerint jún. 17. és 18.: Diósgyőr; de ez el nem fogadható.

[2] Így mondja Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, mely a zólyommegyei Szeniczczel azonosítja. *Ráth* 66. l. mondja, hogy ez a zólyommegyei Selmecz; *Fejér* IX. 4. k. 233. l. Geumche Zolien; ugyanott 229.: villa Scemniche; de mivel tudjuk, hogy 1362 aug. 3-án a liptómegyei Csemicze vadászkastélyban tartózkodott (Magyar Történelmi Tár, IX. k. 212. l.) és e helység némelykor Csernicze néven is szerepel, nem lehetetlen, hogy Seuniche is az.

[3] *Zichy-Okltr.* 3. k. 432. l.

[4] *Teleki-Okltr.* 1. k. 171. l. V. ö.: *Fejér*, IX. 4. k. 331. l.

[5] *Zichy-Okltr.* 3. k. 447. l.

ítélőlevél értelmében *a császár ellen* indított sereg *febr.* 11-*re* esett oszlásának quindenáján volt tárgyalandó.[1]

5. Az országbíró 1372 febr. 14-én tanusítja, hogy a zemplénmegyei Csicseriek és a Várdaiak közti ügyet a *csehek ellen* menesztett kir. sereg *febr.* 11-*ére* esett oszlásának quindenáján kellett volna elintézni, de a felek akaratára 1372 máj. 1-re halasztja.[2]

A hadjárat indító oka az volt, hogy Lajos 1371 jul. 2-án az osztrák herczegekkel Károly császár ellen szövetkezett. Hogy az 1371 aug. 8-án (l. f.) említett hadoszlás már összeköttetésben volna, nem bizonyos. Annyit tudunk, hogy Lajos király *Szudár Péter* (ki 1371 jan. 28-án még szlavón bán) és *László herczeg vezérlete alatt* sereget menesztett Károly ellen, mely a morvák és csehek ellen harczolt. Nevezetes részleteket nem ismerünk és a harczok már 1371 végén vagy 1372 elején megszüntek, mert a hadoszlás már 1372 febr. 2-ára esett. Károly 1373. évi pünkösdjéig tartó fegyverszünetet kötött.

b) 1371-re valószínűleg a következő haborús esemény is esik. Lajos király 1371 márcz. 9-én elbeszéli, hogy a Sopron megyében törzsökös Nagymartoni-család két tagja: a magyar Miklós és a német Miklós, miután már megelőzőleg számos nemesi birtokon és minden néven nevezendő tulajdonban hallatlanul garázdálkodtak, öltek és pusztítottak, végre annyira mentek, hogy *egy osztrákokból álló nagyszámú sereget* az országba hívtak és ennek segítségével kimondhatatlan kegyetlenkedéseket és bűntetteket követtek el. Ezt már most azzal torolja meg a király, hogy mindennemű vagyoni átruházásaikat, kivéve a Kanizsaiakkal kötötteket, érvényteleneknek nyilvánítja.[3]

Itinerarium: Jan. 28.: Veyn-i vadászkastély;[4] febr. 13.,

[1] *Zichy-Okltr.* 3. k. 448. l.

[2] *Zichy-Okltr.* 3. k. 451. l.

[3] *Sopronm. Okltr.* 1. k. 392. l.

[4] *Ráth* 66. l. szerint a veszprémmegyei Zircz mellett feküdt; forrását nem nevezi meg, de ez valószínűleg *Fejér* IX. 7. k. 308. l. *Magyar-Zsidó Okltr.* 1. k. 79. l. szerint *Veyn*-i vadászkastély. Ugyanazon évben (júl. 1-én) Ráth szerint ismét Veim-en van; de ezt nem fogadhatjuk el. A helység *Csánki:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 3. k. 260. l. szerint 1332 és 1337 között mint *Veyn*, 1478-ban mint *Weyn* fordul elő s megfelel a veszprémmegyei zirczi járásban most is fekvő *Veim* pusztának.

24., 28.: Buda; márcz. 5., 6., 9.: Buda; márcz. 10.: Várad; márcz. 17.: Verőcze; ápr. 5., 9.: *Zára;* ápr. 13.: *Nona;* (Dalmácziában); máj. 3.: *Kapronczа;* máj. 20., 24., 26., 28.: Visegrád; jun. 10., 12.: *Trencsén;* jul. 1., 2.: Pozsony;[1] jul. 9., 15.: Visegrád; aug. 17.: Visegrád; aug. 25.: Torna; szept. 3., 5.: Visegrád; szept. 18.: az erdélyi Ecsellő vadászkastély; szept. 21.: Buda; nov. 1., 11.: Visegrád; nov. 18.: Diósgyőr; decz. 8.: az abaujmegyei Fóny; decz. 28.: Visegrád.

1372.

a) *A boszniai hadjáratról* csak egy hazai okirati adat szól. Az országbíró 1372 febr. 25-én tanusítja, hogy Pomázi Benedek leányainak Bátmonostori László elleni ügye, melyet 1372 febr. 18-án kellett volna elintézni, ugyanazon évi máj. 23-ra kellett halasztani, mert *Bátmonostori László a boszniai bán ellen most menesztendő hadsereghez fog csatlakozni*, a mit a királyi levél is tanusít.[2]

b) *Olaszországban.* Segítőcsapat Carrarai Ferencz Padua urának.

1. A király 1373 jan. 9-én Budán kelt levele *Hémfi Benedek, Szudár György* és *Lackfi Dénes fia István* számára szól, kik a Pádua urának rendelkezésére menesztett királyi népek kapitányai. Hallotta, hogy Ferencztől pénzt vettek fel; nem tudja, mily okból, minthogy őket három hónapra elegendő összeggel látta el. Azt akarja, hogy az általa indított segítőcsapatot ő maga fizesse és Ferencztől barmily néven nevezendő fizetést ne kérjenek, ne is fogadjanak el. Ha ez mégis megtörténne, akkor az összeget a király számlájára kérjék kölcsön.[3] Az illető okirat kelte 1353.; de ez nyilván téves, mert az események összegezéséből kiviláglik, hogy csakis 1373 lehet.

Hémfi Benedeket már ismerjük. Szudár György[4] az ismert Szudár Péter bán öcsese, ki 1370 szept. 2-án és 1373 márcz. 8-án (1382 jul. 15-ig) kir. pohárnokmester; Dénes fia István pedig a

[1] Ráth 66. l. szerint júl. 1-én a veini vadászkastélyban is lett volna; ez el nem fogadható (v. ö. az előbbi megjegyzéssel).

[2] *Zichy Ok tr.* 3. k. 451. l.

[3] *Történelm Tár,* 1910. évf. 3., 4. l.

[4] Nem pedig, mint Pór állítja, az Ákos nb. Böbék György.

Lackfi-család harmadik István nevű tagja, ki 1368-tól 1386-ig kir. lovászmester (l. f.).

2. A király (1373) jan. 16-án ugyanazokhoz intézett levelében felhívja őket, hogy, ha csak lehet, Ferencz és a velenczeiek között békét közvetítsenek. Maradjanak helyükön addig, míg őket visszahívja vagy felváltja. Ha pénz kell, vegyen Benedek annyit kölcsön, a mennyire szüksége van; ebből adjon *Imre nádor* és Szudár György embereinek annyit, hogy ne szűkölködjenek.[1]

Imre nádor (1372 okt. 13.—1375. ápr. 2.) a Lackfi-család második Imre nevű tagja.

Mindkét levélből minden kétséget kizárólag kitűnik, hogy a magyar csapatok már 1372 végén Olaszországban voltak. Támogatja ezt egyéb forrás is,[2] így a mely 1372 *decz. 9-éről* mondja, hogy (Hémfi) Benedek magyar kapitány (capitaneus Hungarus) seregével Páduába bevonult, mire a velenczeiek visszahúzódtak.

A magyar segélynyújtás azzal vette kezdetét, hogy a király *Lackfi Istvánt* igen tekintélyes sereg élén Felsőolaszországba küldte. Carrarai Ferencz ezt a sereget San-Pietroban helyezte el, hogy innen Treviso felé vonuljon. Nemsokára megérkezett Csanád nb. *Telegdi Tamás* esztergomi érsek 2000 lovassal is. A már fentemlített magyar urakon kívül még *Balog-Semjén nb. Kállai Öböl Tamást* is említik, ki 1364-ben Hunyadvár várnagya volt. A magyarok Feltrén, Bellunon és Bassanón át haladtak előre és sikerrel mérkőztek meg a velenczeiekkel. Nekimentek Treviso ostromlásának, de számuk akkor már csökkenőben volt, mert Hémfi Benedek és Szudár György időközben hazamentek embereikkel. Lehet, hogy ez már 1373-ra esik, de a hadműveletek folytatása kétségkívül 1373-ban történt.

Itinerarium: Jan. 6.: Visegrád; febr. 3.: Visegrád; febr. 20.: Buda; febr. 28.: Visegrád; márcz. 10.: Visegrád; ápr. 15.: Visegrád; máj. 9.: Buda; máj. 15., 16., 23., 26., 31.: Visegrád; jun. 14.: Esztergom; jun. 28.: a barsmegyei Léva; jul. 3.: Bars; aug. 6., 24.: Visegrád; aug. 24. és szept. 3. között:

[1] *Történelmi Tár,* 1910. évf. 4. l.

[2] *Gloria:* Monumenti della Universita di Padova, nr. 80.

Zalathna; okt. 4.: Ujvár;[1] okt. 6.: Nagyszombat; okt. 8.: a nyitramegyei Sempte; okt. 9.: Pozsony; okt. 16.: Sopron; okt. 22.: Gerencsér;[2] decz. 15.: Damásd.

1373.

Olaszországban a tavalyi hadjáratot folytatták.

1. A pápa 1373 jun. 2-án értesíti *(Lackfi) Imre erdélyi vajdát, az Olaszországban tartózkodó némely magyar harczosok kapitányát,* hogy a vele megindítandó tárgyalások vezetésével az otrantói érseket és az urbinoi püspököt bízta meg.[3] A keltezésre azonban megjegyezzük, hogy (II.) Lackfi Imre 1369 jun. 26-tól szept. 3-ig erdélyi vajda, 1373 febr. 1-től kezdve 1376 márcz. 8-ig pedig fivére: II. István az. A fenti keltezés tehát inkább arra vall, hogy a pápa levele 1372-re esik.

2. A pápa 1373 jul. 11-én felkéri *István erdélyi vajdát,* hogy a vezérlete alatt alló magyar csapatokat a római egyház ellenségeinek nyújtandó további támogatásától tiltsa el.[4]

3. Carrarai Ferencznek van egy meg nem jelölt évi jul. 30-án kelt és *Benedek bánhoz, a királyi seregek kapitányához* intézett levele, a mely szerint tudomására jutott, hogy a király seregei

[1] *Sopronmegyei Okltr.* 1. k. 400. l. «in suo hospicio regali», vagyis királyi szállójában. Érsekujvár akkor e néven még ismeretlen volt. Fenti Ujvárt majdnem határozottan azon Ujvárral kell azonosítani, mely valamikor Poszony megye ujvári kerületének központja volt. Latin neve Alba ecclesia (= fehér templom); németül Weiskirchen-nek nevezték; egyáltalában azt tartják, hogy a most Nyitramegyében fekvő *Holics*-csal azonos. 1336-tól 1338-ig Lackfi István volt a várnagya. Minthogy Lajos okt. 6-án Nagyszombaton volt, nagyon is elhihető, hogy két nappal később Holicson tartózkodhatott.

[2] *Fejér* IX. 4. k. 420. l. szerint 1372 nov. 7: *Albert.* Lajos e napon meghagyja Hermann nb. Lackfi Imre erdélyi vajdának, hogy Pánczél János neje, Klára, ügyében járjon el. Lackfi Imre 1369 jún. 26-tól 1372 szept. 3-ig erdélyi vajda 1372 okt. 13-án már nádor (Zichy Okltr. 3. k. 471.); ha tehát Fejér darabja nem hamisítvány, akkor 1372 nov. 7. előtt lett kiállítva.

[3] Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde (Neue Folge). 24. k. 598. l. Regesta Vaticana. 269. folio 176. l.

[4] U. o. 559. l. Secretæ anni tertii.

páduai területen akarnak állomásozni. Ő a királylyal úgy állapodott meg, hogy a magyarok saját embereivel vállvetve, a király ellenségei ellen Páduán kívüli területen harczoljanak, a mit különben Benedek akkor, midőn seregével Páduába jött, külön ki is jelentett; kéri őt, tegyen úgy, a mint a király mondta. Egyúttal tudatja vele, hogy, *a mint ezt már a bán fiával is közölte*, számos magyar harczos a báni hadsereget elhagyja és hazatér.[1] Az események egymásutánja arra enged következtetni, hogy ez a levél is 1373-ban kelt.

4. A király egy meg nem jelölt év Vincze-napján Gerencsérről a következőkhöz ír levelet: a) *Csúz János volt tengermelléki bánhoz;* b) *Hémfi Benedek volt bolgár bánhoz és jelenleg Pozsony megye főispánjához;* c) *(Lackfi Dénes fia István) a királyi lovászmesterhez;* d) *(Lackfi) Györgyhöz;* e) *Pető fia Miklóshoz.* Minthogy az ottani (=olaszországi) viszonyokról újabb és megbízható értesítést akar nyerni, felhívja őket, hogy levelének vétele után azonnal küldjék hozza Csúz János volt bánt; ha ez gyengélkedése miatt nem jöhetne, jőjjön helyette Benedek volt bán, a ki őt az állapotokról és az ott szükséges intézkedésekről alaposan értesítse. Kívánja azonban, hogy a hozzá utazónak osztaga Olaszországban maradjon. Általában meghagyja nekik, hogy addig, míg ellenkező parancsot nem kapnak, Pádua urának támogatását abba ne hagyják, hanem a király szolgálatában nála maradjanak. Egyebet Kis László királyi házitiszt fog velök közölni.[2]

Itt is megállapíthatjuk a helyes keltezést az események egymásutánjából. A levél 1373-ból való; de Vincze-nap sok van; itt azonban kétségtelen, hogy Lackfi István akkor még nem volt fogságban és így majdnem bizonyos, hogy a levelet 1373 első felében, de mindenesetre jun. 30-ika előtt írták. De meg kell jegyezni azt, hogy Lajos 1372 okt. 22-én is Gerencséren tartózkodott.[3] A levélben említett *Pető fia Miklós* kétségkívül (a mint majd alább látjuk) a *Balog nb. Balogi Pető erdélyi alvajda* (1337—1342) *fia*, kit 1364 máj. 7-től 1372 márcz. 9-ig mint Doboka megye

[1] *Történelmi Tár.* 1910. 5. l.; v. ö. *Anjoukori Dipl. Emlékek.* 3. k. 50., 52. l.

[2] *Századok*, 1900. évf. 612—613. l.

[3] *Fejér*, IX. 6. k. 169. l.

főispánját ismerünk; 1364-ben pedig fivéreivel együttesen a tordaaranyosmegyei Léta s a dobokamegyei Bálványos várnagya is.

Treviso támadása kezdetben kedvezőnek igérkezett, de annál vészteljesebb lett az 1373 jun. 30-án intézett ostrom, midőn a velenczeiek török csapatoktól támogatva harczoltak. A magyar lovasságot mocsaras területnek szorították, honnan már nem volt menekülés. A fogságba jutott magyar főurak száma igen tekintélyes volt; köztük találjuk Lackfi István fővezért és Kállai Öböl Tamást. A hadjárat azzal végződött, hogy a hadakozó felek 1373 szept. 21-én békét kötöttek és a magyar foglyok szabadságukat visszanyerték. Lackfi István 1397-ben halt meg mint Nápolyi László helytartója; Kállai Öböl Tamás 1387-ben végrendelkezett.

Itinerarium: Febr. 3., 7.: Visegrád; febr. 23.: Diósgyőr; márcz. 2.: Visegrád; márcz. 5.: Buda; márcz. 9.: Bécs; márcz. 15., 16., 18., 19., 21., 24.: Visegrád; márcz. 26., 29.: Buda; ápr. 5.: Buda; máj. 1.: Buda és Visegrád; máj. 13.: a grodnai vadászkastély;[1] máj. 24.: Krakó (Lengyelországban); máj. 28., 29.: Diósgyőr; jun. 21.: Visegrád; jul. 1., 2.: Zólyom; jul. 22.: Visegrád; aug. 11.: a borsodmegyei Szilvás-Várad; aug. 14.: Visegrád; szept. 1., 14.: Diósgyőr; szept. 25.: Visegrád; szept. 29.: Pozsony; okt. 1., 3., 6.: Kassa; okt. 12., 24., 25.: Visegrád; nov. 1., 2., 6., 8., 15.: Visegrád; decz. 9., 13., 14., 15.: Visegrád.

1374.

Itinerarium: Jan. 4., 9., 10., 13.: Buda; febr. 1., 6., 16., 17.: Visegrád; febr. 20., 26.: Buda; márcz. 22.: Buda és Visegrád; márcz. 29.: Visegrád; ápr. 16., 27.: Buda; máj. 1.: a biharmegyei Bihar; máj. 2., 3.: Nagyvárad; máj. 25.: Lippa; jun. 15.: Visegrád; jun. 21.: Léva; jul. 4.: Zólyom; jul. 22.: Lipcse; szept. 1., 4., 9.: az abaujmegyei Vizsoly; szept. 17.:

[1] Így mondja *Anjoukori Dipl. Emlékek* 3. k. 57. l. — Gradna nevű helység van Trencsén és Abauj megyében. Minthogy Lajos ez évi máj. 24-én a lengyelországi Krakóban, máj. 28. és 29-én pedig Diósgyőrben van, nagyobb a valószínűség, hogy fenti Gradna az abaujmegyei.

Kassa ;[1] okt. 4. : Buda ; nov. 1., 5., 16. : Visegrád ; nov. 30. : Buda ; decz. 1. : Buda ; decz. 13. : Visegrád ; decz. 23. : Buda.

1375.

Ez évről nincsenek megbízható okirati adataink.

Itinerarium: Jan. 13. : Buda ; jan. 21., 22., 31. : Visegrád ; márcz. 4. : Buda ; márcz. 7. : Visegrád ; ápr. 4. : «Zipice» ;[3] ápr. 24. : Visegrád ; máj. 1. : Nagyvárad ; máj. 3. : Pozsony ; máj. 15., 19. : Temesvár ; máj. 31. : a krassómegyei Érsomlyó ; jun. 24. : Buda ; jun. 29. : Nagyszeben ; jul. 1. : Szászhalom (Nagyküküllő megyében) ; aug. 1. : Lipcse ; aug. 8. : a lengyel Krakó ; aug. 12., 14. : Kolozsvár ; aug. 28. : Temesvár ; szept. 21., 30. : Buda ; okt. 12. : Visegrád ; nov. 2. : Zólyom ; nov. 25. : Kapronczа ; decz. 6. : Visegrád ; decz. 28. : Diósgyőr.

1376.

Erre nézve sem rendelkezünk megbízható hazai okirati adatokkal.

Itinerarium: Jan. 14. : Krakó ; jan. 26. : a lengyel Sandomir ; jan. 29., 30. : a lengyel Bjelc ; febr. 22. : Buda ; febr. 26. ; Visegrád ; febr. 28. : Buda ; márcz. 7. : Buda ; ápr. 3., 6. : Buda ; ápr. 24. : Regécz vára ; máj. 1. : Nagyvárad ; máj. 8., 18. : Diósgyőr ; máj. 31. : Visegrád ; jun. 2., 4., 5., 19., 21. : Visegrád ; jun. 22. : Damásd ; jul. 5. : Visegrád ; jul. 9., 19. : Zólyom ; aug. 13. : Zólyom ; aug. 18. : Hatvan ; szept. 4. : Zólyom ; szept. 9. : Lipcse ; szept. 29. : Buda ; okt. 5. : Szentmárton ; decz. 8. : Visegrád ; decz. 15. : Hatvan ; decz. 29. : Diósgyőr.

[1] *Fejér*, IX. 7. k. 369. l. szerint 1374 szept. 18-án Visegrád ; kanczelláriai keltezés.

[2] *Ráth*, 68. l. Szepesnek veszi ; egy más kutató (Kuchelmann János) azt véli, hogy az a hont- vagy nógrádmegyei Sipek. Az okirat tartalma az, hogy az ismert Ákos nb. György Trencsént kapja. Úgy látszik, hogy Szepes elferdítése.

1377.

Erre az évre csak egyetlen egy hazai okirati adatunk van, nevezetesen:

Szepesi Jakab országbíró 1377 máj. 8-án tanusítja, hogy a *Kisvárdai Domonkos* és *Csicseri János* közti pert már ugyanazon évi máj. 1-én kellett volna elintézni, de mert mindkét fél a jelenleg hadbaszállt sereghez készül utazni, elhalasztja 1377 nov. 18-ra.[1] Hogy ki ellen irányult e hadjárat, biztosan nem tudjuk, de több mint valószínű, hogy a lengyelek ellen.

Tudjuk, hogy Lajos anyai nagybátyja III. Kázmér lengyel király 1370-ben meghalt, hogy utána Lajos lett Lengyelország uralkodója s hogy az ország kormányzatát anyjára, Erzsébetre bízta. A lengyelek már eleve sem vonzódtak a királyné kormányzatához, úgy hogy Erzsébet megúnván a dolgot, fiához Magyarországba visszatért. 1376 végén azonban újra átvette a kormányt, de most sem jobb sikerrel. Szerencsétlenségére hozzájárult még egy vészteljes véletlen is, melynek 160 magyar esett áldozatul. Lajos erre tekintélyes sereggel átment a Kárpátokon, hogy Lengyelország belügyeit szabályozza és az oda betört litvánokat megfenyítse. Serege két irányban működött. A lengyelek elfoglalták Chelm várát, ő maga pedig Bjelc-et vette ostrom alá, melynek parancsnoka, a lengyel Narynuntoicz György elvégre Chelmet és Belcet is feladatta. A litván herczegek: Podlachiai Kijesztut és Vladimir Lubart már a magyar király megérkezésének hallatára beszüntették az ellenségeskedéseket. A lengyel hadjáratot az itinerarium is támogatja.

Ez évre vonatkozólag figyelemreméltó a következő adat is. A király 1377 decz. 27-én elmondja, hogy *Oszlopi Trautmann* (= Trochmannus) sopronmegyei birtokos, többrendbeli bűnös és erőszakos tette mellett annyira elvetemült, hogy *Ausztriából számos czinkostársat szerezvén,* ezekkel titkos útakon Magyarországba tört, itt gyilkolt, rabolt, gyújtogatott és pusztított. Ennek az lett a következménye, hogy Lajos Oszlopot és az ott épített várát

[1] *Zichy Okltr.* 4. k. 16., 17. l.

Hontpázmán nb. Szentgyörgyi Tömlény (l. f.) újvári várnagynak és fivérének, Péternek adományozta.[1]

Itinerarium: Jan. 1., 8., 11.: Diósgyőr; febr. 4.: Buda; febr. 20., 22.: Visegrád; febr. 28.: Zólyom; márcz. 1., 17.: Visegrád; ápr. 5.: Visegrád; ápr. 12.: Füred; ápr. 20.: Torda; ápr. 24.: Vizsoly; ápr. 26., 28., 30.: Torda; máj. 1.: Torda;[2] máj. 9.: Kolozsvár; máj. 17., 18.: az erdélyi Beszterczе; máj. 21., 23., 24., 30.: Székelyvásárhely;[3] jun. 1., 7.: Diósgyőr;[4] jun. 16.: Torda; jun. 18.: Kolozsvár; jun. 28.: Kassa; jul. 3.: *a lengyel Sandec;* jul. 26.: *a lengyel Bjelc;* aug. 25.: a zalamegyei Sümeg;[5] szept. 7., 8.: *Bjelc;* szept. 14.: a sárosmegyei Lipócz vára; szept. 21.: Kassa; szept. 30.: Buda; okt. 4., 7.: Visegrád; okt. 20., 30., 31.: Zólyom; nov. 5., 8., 9., 10., 11., 19.: Zólyom; nov. 28.: a valószínűleg zólyommegyei Dobronya; decz. 12., 18., 21., 27., 31.: Diósgyőr.[6]

1378.

Olaszországi hadjárat. Reá vonatkozólag hazai okirati adatok nincsenek. A dolog úgy történt, hogy Genua és Velencze közt komoly viszályok támadtak. Lajos király Genuát támogatta, miben őt régi szövetségese, Carrarai Ferencz is követte. Lajos 5000 embere jun. 26-án vonult be Paduába. Vezéreik voltak: *Tomaj nb. Losonczi Dezső fia László erdélyi vajda* (1376 jun. 21-től

[1] *Sopronm. Oklt.* 1. 445. l.

[2] *Ráth* 69. l. és *Fejér*, IX. 7. k. 383. l. máj. 1-én Diósgyőr; de ezt nem fogadhatjuk el.

[3] *Fejer*, IX. 5. k. 146. l. *Ráth* 69. l. és *Pes y* (Krassómegyei Okltr. 131. l.) szerint máj. 28. és 30-án Diósgyőr; de minthogy még jún. 18-án Erdélyben volt, el nem fogadható.

[4] Jún. 1-je igen kétes (Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, 2. k. 471. l.); jún. 7. (Sopronmegyei Okltr. 1. k. 441. l.) igaz lehet.

[5] Kétes (Ráth, 69. l.); *Zalamegyei Okltr.* 2. k. 149. l. szerint aug. 28-án Visegrád; de ez határozottan kancelláriai keltezés.

[6] *Sztáray Okl r.* 442. l. szerint decz. 22-én: Visegrád; kancelláriai keltezés.

1391 márcz. 10-ig) *Alsáni Bálint* pécsi püspök[1] és *Horváti János macsói bán* (1376 jan. 25.—1381 aug. 1.). Ferencz 3000 magyar harczos segítségével megtámadta Mestrét,[2] mire Visconti Barnabás, Milanó ura († 1385.) a velenczeiek pártjára állott. A magyar sereg Brescia vidékét pusztította. Az egyik olasz forrás szerint Horváti János két más magyar főtiszttel egész Montebelloig pusztította Barnabás területeit; ez 1378 aug. második felében történt. Ugyanazon évi deczember havában újabb 1300 magyar jött Verona segítségére; ezeknek vezérei voltak: *Garai Miklós nádor* és *Szepesi Jakab* országbíró (1373 máj. 8.—1380, † 1380). Ezekről mondja a koríró, hogy Barnabás ellen sikerrel harczoltak. Nevezetes eredményt azonban egyik fél sem ért el; a magyar seregek még a jövő évben is Carrarai Ferencz oldalán működtek.

Erre vonatkozik a következő okirati adat: A raguzai tanács 1378 szept. 25-én Zive Longo raguzai polgár személyében követet küld *Embrich imottai grófhoz*, kitől Zeech bán nevében is segélyt kér abból az alkalomból, hogy *a genuai hajóhad az Adria vizeibe érkezett.* Imotta nem más, mint a dalmát ragusai kerületi kapitánysságban (Stagno táján) fekvő Imotica. Felsőlindvai Széesi Miklós 1377-től 1380-ig dalmát-horvát bán. Hogy Embrich alatt a magyar Imre értendő, kétséget nem szenved, valamint az is biztosra vehető, hogy itt a Lackfiak sarjával van dolgunk. II. Imrére, volt bánra, vajdára s a nádorra nem igen gondolhatunk, mert 1378-ban valószínűleg már nem élt; de Lackfi Andrásnak († 1359.) is volt egy Imre nevű fia, ki 1365-ben merül fel, a ki a kerekegyházi vezetéknevet használta és 1399-ben már mint néhait említik. Családjának e néven a harmadik tagja volt.

Itinerarium: Jan. 3., 4., 6.: Diósgyőr; jan. 13.: Szilvásvárad; jan. 24.: Buda; febr. 6.: Buda és Visegrád; febr. 7.: Buda; febr 10., 11.: Visegrád; márcz. 1.: Buda; márcz. 3., 7., 16.: Visegrád; márcz. 27.: Buda; ápr. 2., 4.: Pozsony;

[1] Így mondja *Gloria:* Monumenti nr. 87. Hozzáteszi még, hogy a bosnyák bán (Tvrtko István) is az egyik vezér volt; de ezt egyéb források nem igazolják. A forrás «macsói bán» helyett boszniait» mond.

[2] Az egyik olasz koríró szerint (ap. Óváry l. k. 276. l.) a magyarok Trevisót is elfoglalták; Mestre ostromát pedig azért kellett abbahagyniok, mert a várbeliek oltott meszet öntöttek szemök közé.

ápr. 20., 22., 24.: Visegrád; ápr. 28.: Buda; ápr. 29.: Hatvan;[1] máj. 1., 9.: Visegrád; máj. 21.: Verőcze; máj. 26., 27., 28., 30., 31.: Visegrád és Buda; jun. 1.: Visegrád; jun. 9.: Buda; jun. 15.: az osztrák Haimburg; jun. 20.: Regécz;[2] jul. 2.: Gradna—Szentmiklós; jul. 6., 21., 23.: Visegrád;[3] aug. 12., 27.: Visegrád; szept. 8.: Visegrád; szept. 12., 20.: Buda; nov. 3., 5., 14., 15., 16., 17.: Visegrád; decz. 14.: Visegrád; decz. 26.: Diósgyőr.

1379.

Olaszországban továbbra is Páduának nyujtottak segélyt.

1. *Nádasdi Darabos Lőrincz* vasmegyei földesúr előadja 1379-ben, hogy akkor, midőn ő Benedek volt bán és Pozsony megye főispánjával együttesen a királyi hadseregben a velenczeiek ellen harczolt, őt egy peres ügyben a törvényszék elmarasztalta.[4]

Hémfi Benedek, a kiről itt szó van, kétszer volt Pozsony megye főispánja. Először 1362 nov. 2-től 1365 nov. 29-ig; másodszor 1379 febr. 11-től 1380 jul. 23-ig; ekkor már nem volt bolgár bán. Ha már most fontolóra vesszük, hogy Benedeket 1377. és 1378-ban nem említik hadvezérnek, 1379-ben (l. alább) pedig Trevisóban találjuk, akkor több mint valószínű, hogy a jelen adatban említett hadjárat 1379-re esik.

2. Carrarai Ferencz egy meg nem jelölt év aug. 7-én értesíti a magyar kir. seregek parancsnokát, hogy a genuai hajók Chioggia alá érkeztek, mire ő rögtön csapatokat küldött Castelcarro felé. Ebben a hadi műveletben húsz magyar úr is részt akar venni, a mit nekik meg is enged; de nagyon szeretné, ha köztük lenne a «*dominus Cogne Nicolaus*»; kéri a parancsnokot, tegye lehetővé, hogy a magyarok mielőbb Páduába jőjjenek, a hol majd vezetőt kapnak, a ki őket Castelcarróba kíséri.[5]

[1] *Magyar-Zsidó Okl r.* 1. k. 96. l. szerint Buda kancelláriai keltezés.

[2] Hogy e napon Visegrádon volt, csak kancelláriai keltezés.

[3] *Tkalčić:* Monum. civ. Zagrab. 1. k. 273. l. szerint júl. 26-án Zágráb, de ezt óvatossággal kell venni.

[4] *Fejér,* IX. 5. k. 323. l.

[5] *Történelmi Tár,* 1910. évf. 6. l.

Az események egymásutánjából az évszámot most is 1379-re tehetjük. A magyar parancsnok neve már határozatlan; több mint valószínű, hogy ez is Hémfi Benedek. Hogy ki a Cogne Miklós, nehezen mondhatjuk meg. Kétségkívülinek vehetjük, hogy Cogne nem más, mint a magyar *Konya* keresztnév olaszos alakja, a mi abban találja bizonyítékát, hogy az ismert Katyisz nb. Szécséni Konya fia Ferencz 1403 nov. 16-án (Raguzai Okltr. 139. l.) mint Francho Cognievich fordul elő.

A genuaiak 1379 májusában megújították a velenczeiek elleni támadást, melynek döntő eredménye volt. Megnyerték a tengeri csatát. E csapás hatása alatt a velenczeiek követséget menesztettek Lajoshoz, hogy a béketárgyalásokat megindítsák. Hogy akkor még tekintélyes magyar haderő volt Olaszországban, bizonyítja az is, hogy a követség magyar fedezet alatt indult el Trevizóból. Az első tárgyalások az Olaszországban működő magyar sereg vezéreivel: Hémfi Benedek és Szepesi Jakabbal folytak, a kik jún. 12-én érkeztek Budára, a honnan máj. 25-től júl. 2-ig a dogeval levelezésben is voltak. A békét azonban sokkal később kötötték meg.

Itinerarium: Febr. 1., 6.: Zólyom; febr. 9.: Visegrád; febr. 20.: Buda és Visegrád; máj. 1., 7., 8., 15.: Diósgyőr;[1] máj. 25.: Visegrád és Buda; jún. 1.: Buda; jún. 6., 7: Visegrád; jún. 9., 14., 15.: Buda; jún. 21., 23.: Visegrád; jún. 24.; Buda; jún. 29.: Visegrád; júl. 5.: Buda; júl. 31.: Zólyom; aug. 21.: Kassa;[2] aug. 25.: Gradnaszentmiklós; szept. 4.: Diósgyőr; okt. 10., 14.: Buda; nov. 1.: Zólyom; nov. 5.: Visegrád (óvatosan veendő); nov. 15., 21., 25.: Zólyom; nov. 30.: a barsmegyei Zsarnócza.

1380.

Hadjárat Olaszországban.

1. Szepesi Jakab országbíró 1380 márcz. 14-én tanusítja, hogy a Várdai Domonkos és Daróczi László fiai: Lőrincz, Tamás és Bertalan között folyó peres ügyet ez évi márcz. 7-én kellett

[1] *Anjoukor Dipl. Eml.* 3. k. 169. l. szerint Pozsony; nem hihető.

[2] *Zichy Okltr.* 4. k. 111. l. szerint aug. 24-én: Visegrád; kancelláriai keltezés.

volna letárgyalni, de mivel *Daróczi Lőrincz és Bertalan urukkal: Szudár Péterrel együttesen az Olaszországban működő királyi hadseregben tartózkodnak,* Tamás pedig nélkülök nem tárgyalhat, elhalasztja az ügyet jövő júl. 1-ig.[1] A Darócziak egy Bereg megyében törzsökös család sarjai, Bertalan 1369-től 1433-ig szerepel, Lőrincz 1353-tól 1420-ig.

2. A király 1380 szept. 7-én Gonzaga Lajos mantuai herczeghez levelet ír, melyben a János macsói bán ellen felhozott panaszokra vonatkozólag (a bán Mantua területén garázdálkodott) sajnálatát fejezi ki s biztosítja, hogy a dolog tudtán kívül történt és hogy szigorúan meg fogja parancsolni, hogy Mantua ellen ellenségesen fellépni többé ne merészkedjenek.[2]

3. A király 1380 szept. 18-án tanusítja, hogy *Tomaj nb. Losonczi István fia István* (a későbbi dalmát-horvát és szörényi bán) Olaszországban királyi szolgálatban van, miért is összes peres ügyeit 1381 jan. 31-ére halasztja.[3]

4. Durazzói Károly herczeg és (Horváti) János macsói bán az Olaszországban hadakozó magyar seregek fővezérei egy meg nem jelölt év szept. 18-án Arezzó-ból (Hémfi) Benedek bán tisztjeinek meghagyják, hogy zsoldjuk nem fizetése esetén szabad visszatérést engednek nekik, valamint hogy zsoldnemfizetés esetén 15 mérföldnyire Flórenczen túl nem fogják őket táborba vinni.[4] Az események egymásutánjából kifolyólag ez a levél is 1380-ra esik; abból pedig, hogy nem egyenesen Benedekhez, hanem tisztjeihez fordulnak, biztosra vehető, hogy Benedek akkor már nem tartózkodott olasz földön.

5. János macsói bán és az Olaszországban hadakozó magyar csapatok alvezérei 1380 okt. 10-én kötelezik magukat, hogy Flórencz, Bologna, Perugia, Pisa, Siena és Lucca városoknak birtokait háborgatni nem fogják.

Névsoruk a következő:

[1] *Zichy Okltr.* 4. k. 136. l.
[2] *Óváry* 1. k. 54. l.
[3] *Bánfi Okltr.* 1. k. 349. l.
[4] *Történelmi Tár,* 1910. évf. 6. l.

a) Az eléggé ismert *Horváti János macsói bán* generalis capitaneus vagyis főparancsnok.[1]

b) Ladislaus et Lanceloctus Bebech seneschalli Ungharorum. «Seneschallus» akkori időben, nevezetesen a franciáknál, a nemesi csapatok vezére volt. Mindketten az Ákos nb. Böbék-család sarjai. István országbíró († 1369) fia László, a későbbi abauj- és temesmegyei főispán; meghalt 1401-ben. Ennek fivére, *Ferencz* († 1421 el), 1388-ban ajtónállómester, 1390-ben királynéi tárnokmester és udvarbíró, később macsói bán. Minthogy egy Böbék Lancelotot (a mi szintén Lászlónak megfelel) nem ismerünk és több mint valószínű, hogy itt László fivérével van dolgunk, biztosnak vehetjük, hogy Lancelot hibás közlés és hogy ez nem más mint Böbék Ferencz.

c) Horváti János bán fivére László. Fivérével együttesen részt vett Lajos király halála után a Mária királynő elleni összeesküvésben (1385); halála évét nem ismerjük. Arról, hogy országos hivatalt viselt volna, csak a következő adatunk van: «Johannes de Horvaty Banus de Machou» 1376—1378 között levelet ír fivérének, melyben ez egy Branus nevű oláh knyéz szélhámoskodásairól értesíti. A levele czíme: «Nagyságos *László bán* úrnak kedves fivérünknek.»[2] Hogy hol és mikor volt bán, nem tudjuk, de 1382 jún. 14-én azt találjuk, hogy egy horvátországi ügyre vonatkozó okiratban «a Relacio Ladislai bani» szókat olvassuk;[3] ő volt tehát az ügy előadója s alig lehet kétség benne, hogy Horváti Lászlóval azonos. Az is több, mint valószínű, hogy csak macsói albán volt.

[1] Hogy mennyire ferdítették a külföldi, nevezetesen az olasz tudósítók e nevet, igazán feltünő. Egynéhányan *Herikárt*-nak, mások, ha nem csalódom, *Hiornard*-nak nevezik. Mindkettőből jó adag képzelőtehetséggel kiérezzük a Horváti névalapos elferdítését. De mit szóljunk Confortus Pulex (Pulci) olasz krónikáshoz (*Muratori*, 13. k. 1247. l.), a ki őt *Samaritanus* Jánosnak mondja. Ennek magyarázatára egyetlen egy, de felette gyenge alapunk van. Horváti helység tudvalévőleg Valkó megyében feküdt. De 1272 óta ott találjuk *Samaria* helységet is, mely a 15-ik században mint Szentmária fordul elő az okiratban. Nem lehetetlen tehát, hogy Horváti János is valamikor ott birtokos volt és hogy őt helylyel-közzel róla is nevezték; vagyis hogy ez az olasz korírónak is tudomására jutott és hogy ez Szentmáriából az előtte jól ismert Samaritanus nevet faragta.

[2] *Magyar-szerb összeköttetések Okltr.* 21. l.

[3] *Tkalčić:* Monum. civ. Zagrab. 1. k. 29. l.

d) *Franchus úr.* Ez a Nógrád megyében törzsökös *Katyisz nb. Szécséni Konya Miklós fia Ferencz.* Felmerül 1369-ben. 1374—1389-ig több megye főispánja; 1393—1395. erdélyi vajda; meghalt 1408-ban mint országbíró.

e) *Johannes Petoni úr,* kit Pór határozottan a Nádasd nb. Gersei Pető fiának vesz. De ehhez sok kétely fér. Van ugyan e családban egy Pető fia János, ki 1353-ban merül fel és aki 1405-ben Zala megye főispánja († 1426 el.), de nem szabad elfeledni, hogy vele egyidejűleg akkor még több Pető fia János is élt. Nevezetesen van egy Szántai Pető fia János, ki 1361—1373 között mint a király hű lovagja (miles fidelis) királyi kiküldött Krassó és Temes megyében valamely birtokügyben[1] és valószínűleg azzal a Szántai Pető fia Jánossal azonos, kinek leányával a Bátoriak 1391-ben egynéhány középszolnokmegyei birtokot kaptak. Nagyon figyelemreméltó azonban a következő is. Alább majd meglátjuk, hogy a Gömör megyében törzsökös Balog-nemzetség sarja, *Balogi Pető fia Miklós,* Doboka megye főispánja, 1373-ban a Páduában működő magyar hadsereg egyik osztagparancsnoka. 1364-ben e Miklós fivéreivel, Lászlóval s *Jánossal* együttesen a tordaaranyosmegyei Léta s a dobokamegyei Bálványos várnagya. Ha már most mindezeket összegezzük, arra az eredményre is juthatunk, hogy Johannes Petonis Balogi Pető fia János is lehet, mert hogy Petoni(s) nem más, mint Pető, biztosnak vesszük.

f) *Georgius de Edrowar úr.* Ez a Győr megyében törzsökös *Héder nb. Hédervári-család ivadéka.* György 1348-tól 1381-ig ismeretes. Hogy közhivatalban állt volna, arról nincs tudomásunk.

g) *Nicolaus Zus úr.* Ez a már ismert *Csúz János bán fia,* a Kőrös megyében birtokos Ludbregi-család őse, kit 1370-től 1381-ig ismerünk és a ki 1384 előtt meghalt.

h) *Nicolaus de Ghuse úr.* Meg nem határozható.

i) *Nicolaus Subegne Kun úr.* A Sopron megyében törzsökös Osl-nemzetségnek volt egy *Szemenyei*-ága, melynek tagjai helylyelközzel a Csikós vezetéknevet is használták; nevezetesen tette ezt az 1384-ben előforduló Miklós († 1394 el.); de volt a nemzetségnek egy Csornai-ága is, melynek tagjai 1349 óta a *Kún* vezetéknévvel

[1] *Temes m. Ok tr.* 129. l.

éltek; ezek között van 1389-ben Kún György fia Miklós is. Subegne valószínűleg Szemenye ferdítése. Így csak annyit mondhatunk egyelőre, hogy fenti Miklósunk határozottan az Osl-nemzetség tagja, de ágbeli hovatartozandóságát meg nem határozhatjuk.

j) *Lucas Zun úr.* Előfordul már korábban is Olaszországban; meg nem határozható.

k) *Paulus de Parachox úr.* Pór határozottan Poháros Pálnak nevezi; de erre nincs okirati vagy egyéb megbízható kútfőnk. Poháros Péter, ki 1358-ig Abauj megye főispánja volt, eddigi tudomásunk szerint csak Miklós nevű fiút hagyott maga után, ki 1364-től 1382-ig ismeretes és 1382-ben Szaplonczai néven szerepel. Hogy Parachox-nak némi hangtani rokonsága van Pohárossal, nem tagadható, de ugyanazt mondhatjuk Pálóczi-ról is.

l) *Ladislaus Dani úr.* Az oláh származású Dán (= Dániel) megkapta Nago nevű fivérével együttesen a temesmegyei Rékást; utódai mint Dobozi Dánfiak fordulnak elő. Midőn Zsigmond király 1406-ban Garai Miklós érdemeit felsorolja,[1] kiemeli, hogy megkoronáztatása után *Daan* (= Dán) *fiai László* és *Mihály* Jánki Lászlóval együttesen ellene fellázadtak. Akkor is Horváti János pártján álltak. Már 1371-ben találjuk, hogy néhai Daan comes fiai: Dobozi Demeter, *László* és Mihály a Remeteiekkel (a Hémfi család oldalágából) a csanádi káptalan előtt egyezkednek.[2] Fenti Dani tehát határozottan Dánfi.

m) *Ladislaus Valachus úr.* Oláh János; meg nem állapítható, mert csak gyér és igen gyenge támasztópontok állanak rendelkezésünkre.

n) *Archa miles úr.* Teljesen ismeretlen. «Miles» annyi mint lovag.

o) *Johannes Aynardi úr.* 1363 okt. 13-án igazolja az országbíró, hogy Tomaj nb. Losonczi Tamásnak Aynard fia János elleni ügyét ugyanazon évi okt. 6-án kellett volna tárgyalni, de hogy a felek kívánatára 1364 jan. 13-ra halasztja.[3] Aynard a német Einhard. Azonos-e az itt említett Aynard fia János az 1363-ban szereplővel, meg nem állapítható.

[1] *Hazai Okmtr.* 7. k. 434. l.
[2] *Temesmegyei Okltr.* 120. l.
[3] *Bánfi Okltr.* 1. k. 246. l.

p) *Stephanus Conpot úr.* Ez az *Aba nb. nánai Kompolt*-család egyenes őse; Zsigmond király alatt volt országbíró.

q) *Johannes Simonis Bani úr.* Ez a már ismert Pok nb. Morócz (némelykor Móriczhidai) Simon fia. Előfordul 1375-től 1425-ig; meghalt 1437 előtt.

Horváti László és az összes utána felsoroltak «*ex majoribus caporalibus*[1] *et conductoribus Ungarorum*» valók.

Magyar tolmácsokként működtek *Andreas Ghiorde de Capronza de Ungharia,* a magyar király házitisztje.

r) *A Nápolyból való Dentiz Ferencz.*[2]

A hadjáratnak az volt az indító oka, hogy Lajos király Sziciliára és Nápolyra birt összes jogait a vele nemzetségi rokon Durazzói Károly herczegre akarta ráruházni és hogy Johanna nápolyi királynő ezt ellenezte. Károly seregében körülbelül 9000 magyar volt; a többi olasz volt. 1380 júl. elején indult meg Treviso vidékéről, hol a magyarok táboroztak és Vicenza felé vette útját; innen Montebellóba ment, majd Veronánál átkelvén az Etsch folyón, tovább haladt. Szept. kezdetén bevette Károly a Perugiában fekvő Gubbio városát, Arezzo pedig szabad akaratból megadta magát. Károly ezután kis időre Rómába utazott, hogy a pápával tárgyalásokba bocsátkozzon és átengedte magyar csapatait Genuának, hogy távolléte alatt Genuát a milánói Visconti Barnabás ellen védelmezzék. 1380 nov. 11-én érkezett Rómába.

Itinerarium: Febr. 11., 12., 14.: Zólyom; márcz. 4.: Zólyom; márcz. 10.: Visegrád (óvatosan veendő!); márcz. 13.: Zólyom; márcz. 17.: Buda; ápr. 1.: Visegrád; ápr. 7.: Diósgyőr;[3] ápr. 8., 13.: Visegrád; ápr. 21., 27., 28.: Buda; máj. 12., 13., 14.: Buda; máj. 30.: Zágráb; jún. 2., 3.: Zágráb; jún. 13.: Kőrös (Horvátországban); jún. 19.: a horvátországi Kálnik; jún. 26.:

[1] «Caporali» a latin caput (= fej) származottja s itt határozottan főtisztet jelent. — A németek később alaposan elferdítették és belőle gyártották a korporált, a mi jelenleg a legalacsonyabb altiszti fokozat; ugyanezt jelenti a mai olasz caporale is, csak hogy ez mindkét helyen meg nem felelő, mert korporál a latin corpustól származik, ez pedig annyi mint test. Helyesebb volna tehát *káprál,* a mit a magyar káplár helyett is el lehetne fogadni.

[2] *Anjoukori Dipl. Emlékek,* 3. k. 387. l.

[3] *Anjoukori Dipl. Eml kek,* 3. k. 337 l., de óvatosan veendő.

Kőrös ; jún. 27.: Lipsény ; júl. 15.: Diósgyőr ; júl. 24.: Visegrád ; aug. 3.: a borsodmegyei Kaza ; aug. 9.: Tótlipcse ; aug. 12., 14.: Zólyomlipcse ; aug. 25.: Gradna-Szentmiklós ; aug. 27.: a zólyommegyei Végles vára ; aug. 28.: a zólyommegyei Búcs ; aug. 29.: Végles vára ; szept. 2.: Zólyom ; szept. 7.: Liget kastély ; szept. 9.: Buda (óvatosan vegyük!) ; szept. 12.: Liget kastély ; okt. 13., 21.: Visegrád ; nov. 2., 11., 13., 18.: Visegrád ; nov. 26.: Diósgyőr ; nov. 29., 30.: Zólyom ; decz. 6., 8.: Zólyom ;[1] decz. 21.: Diósgyőr ; decz. 22.: Liget kastély ; decz. 30.: Buda.

1381.

A tavalyi olaszországi hadjáratot folytatták. A pápa 1381 jún. 2-án Durazzói Károlyt királylyá koronázta, minek hallatára Johanna férje, Braunschweigi Ottó, nejének seregével Károly ellen vonult ; júl. 16-án bevonult Károly Nápolyba, júl. 17-én pedig Castelnuovot kezdte ostromolni ; aug. végén fogságba jutott Ottó, mire Johanna Károlynak megigérte, hogy fiának fogadja s a közben segítségére érkezett provencei gályákat nem fogja ellene felhasználni. Igéretét nem tartotta be, mert a gályák parancsnokainak meghagyta, hogy Károly ellen küzdjenek és a királynőtől támogatott Anjou Lajoshoz hívek maradjanak. Ennek az lett a következménye, hogy Károly az álnok nőt Muro várába elzáratta és 1382 máj. 22-én állítólag négy magyar zsoldos által megfojtatta.

Itinerarium: Jan. 11.: Buda ; jan. 25.: Liget kastély ; jan. 31.: Buda ; febr. 2.: Liget kastély ; febr. 13.: Buda ; márcz. 6., 7.: Buda ; ápr. 5.: Buda ; ápr. 7.: Visegrád ; máj. 23.: Diósgyőr ; máj. 26.: Visegrád ; jún. 1., 3.: Visegrád ;[2] jún. 13., 15.: Visegrád ; jún. 25.: Zsolna ; jún. 26.: Diósgyőr ; júl. 3.: 4.: Gradna ; júl. 6., 8.: a lengyel Poznan ;[3] júl. 14.: a lengyel Kalis ;

[1] *Ráth*, 72. l. decz. 6.: *Visegrád; Hédervári Okltr.* 1. k. 83. l. decz. 10: *Visegrád; Zalamegyei Okltr.* 2. k. 175. l. *Buda.* Kétségkívül csak kancelláriai keltezések.

[2] E két utóbbi adatot óvatosan kell venni, mert *Monum. Poloniae* 3. k. 418. l. és 8. k. 86. l. szerint jún. 3. és 5-én Lajos a lengyelországi *Vízlicán* tartózkodott. A dolog valószínűleg arra vezethető vissza, hogy a keltezés a lengyel kancellária műve.

[3] *Fejér*, IX. 5. k. 474. l. Buda csak kancelláriai keltezés.

júl. 16., 17., 24., 26.: Zólyom ; aug. 1.: Lipcse ; aug. 5.: Selmecz ;[1] aug. 8.: Semchte ;[2] aug. 11.: Buda (óvatosan használjuk!) ; aug. 16., 22.: Zólyom ;[3] aug. 28.: a borsodmegyei Dédes ; szept. 18.: Buda ; okt. 1.: Krakó ; okt. 11.: Harsány (valószínűleg Borsod megyében) ; okt. 16.: Ujvár ; okt. 23.: Diósgyőr ; nov. 1. : Diósgyőr ; nov. 5.: Verőcze ; nov. 13.: Visegrád ; nov. 22., 26., 29.: Diósgyőr ;[4] decz 6. :[5] Diósgyőr ; decz. 7., 31.: Diósgyőr.

1382.

a) *Az olaszországi* hadjáratról szóló határozott hazai okirati adataink nincsenek. De mivel — mint már láttuk, — Durrazói Károlynak a sziciliai-nápolyi trón elérését czélzó törekvései 1381-ben nem értek véget és Johanna királynő csak 1382-ben halt meg, biztosra kell vennünk, hogy a még 1382-ben is Olaszországban tartózkodó magyarok és Johanna-pártiak között fegyveres összeütközésekre került a dolog.

b) *Az oroszok elleni hadjárat.* A nádor 1382 május 8-án tanusítja, hogy *Kaplyon nb. Csomaközi György* «circa custodiam regni Ruscie», azaz az orosz birodalom védelmezése ügyében el van foglalva, miért is a Károlyiak elleni ügyét máj. 1-ről ezen évi okt. 6-ra el-

[1] *Ráth,* 73. l. Szerinte júl. 24-én Pilis, de ezt ő maga is kérdésesnek találja. A mi Selmeczet illeti, alig hihető, hogy ez a hontmegyei Selmeczbánya legyen ; ez inkább a liptómegyei (Nagy- és Kis-) Selmecz lehetne ; esetleg pedig a zólyommegyei Csemicz hibás közlése.

[2] Semchte is valószínűleg Selmecz. Urkundenbuch zur Gesch. der Deutschen in Siebenbürgen 2. k. 516. l. határozottan azonosítja a pozsonmegyei Szempczczel («Szencz» Wartberg) ; de erről szó sem lehet.

[3] *Fejér,* IX. 5. k. 519. l. Visegrád ; csak kancelláriai keltezés. *Magyar Történelmi Tár,* IX. k. 124. l. (ap. Turul 2. k. 113. l.) aug. 29-én Visegrád ; ez is csak kancelláriai keltezés.

[4] *Anjoukori Dipl. Emlékek* 3. k. 456. l. szerint Krakó ; csak a lengyel kanczellária keltezése. Ugyanott 3. k. 459. l. szerint decz. 7-én is Krakó, a mi szintén a lengyel kancellária műve. — Hogy nov. 30-án Krakóban volt, a mint ezt *Codex dipl. maj. Poloniae* 3. k. 514. l. állítja, szintén erre vezetendő vissza.

[5] *Fejér,* X. 5. k. 472. l. szerint decz. 6-án Kőrös ; ez nem fogadható el.

napolja.[1] Itt orosz-galicziai területről van szó, melyet Lajos 1372-től 1385-ig magyar vajdák által kormányoztatott.[2]

Itinerarium: Jan. 2., 9., 17., 27.: Diósgyőr ;[3] febr. 5.: Krakó ; febr. 20.: Diósgyőr és Dédes ;[4] febr. 24.: Szilvásvár (ad) ; febr. 28.: Dédes ;[5] márcz. 1.: Buda ; márcz. 14., 15.: Püspöki ; márcz. 16.: Zólyom ; márcz. 21., 28.: Buda ; ápr. 1.: Buda ; ápr. 11.: Valkó ; máj. 1.: Ó-Zólyom ; máj. 5., 7.: Buda ; máj. 16.: Szigetvár ; máj. 29.: Visegrád ; jún. 1.: Ó-Zólyom ; jún. 2., 3., 18., 23., 29.: Visegrád ; júl. 6.: a hontmegyei Nostra ; júl. 8.: Visegrád (óvatosan vegyük) ; júl. 10.: Nostra ; júl. 11., 20., 24.: Zólyom ; júl. 25., 28.: Liget kastély ; aug. 20.: Szutfalu ;[6] aug. 29.: az

[1] *Károlyi Okltr.* 1. k. 380. l.

[2] Ezeknek sorozata a következő :

a) 1372—1378 : *Opuliai László herczeg,* volt nádor.

b) 1378 : *Szudár Péter bán és fivérei Imre s György.*

c) 1380 aug. 17 : *Ratol dnb. Kaplai János.* Így mondja Anjoukori Dipl. Eml. 3. k. 340. l. — *Fejér,* X. 3. k. 16. és Hazai Okmtr. 7. k. 417. szerint 1384 máj. 25. és jún. 28-án csak «volt orosz vajda.» Hogy 1386 márcz. 26-án még tényleges vajda lett volna (Fejér X. 1. k. 314) nem valószínű. 1387 ápr. 14-én és 1392-ben csak «volt vajda» (Fejér, X. 1. k. 382 és X. 3. k. 126.)

d) 1381 nov. 26., 29. *Szudár Péter bán* (Anjoukori Dipl. Eml. 3. k. 459. és Fejér IX. 5. k. 468.)

e) 1382 : szintén *Szudár Péter bán* (Fejér, IX. 5. k. 555 v. ö. 625).

f) 1382 nov. 7 : *Ratold nb. Kaplai János* (Fejér, X. 1. k. 44.)

g) 1385 okt. 7. és nov. 17 : *Ákos nb. Bőbék Imre* (Fejér, X. 1. k. 261. és Bártfa város levéltára 26. sz.) ; de itt tévesen *rácz* vajda.

[3] *Fejér,* IX. 7. k. 471. l. szerint jan. 4-én Zágráb, a mi el nem fogadható.

[4] A *Nedeczky' család lev ltára* szerint febr. 25. : Visegrád ; ha a közlés helyes, csak kancelláriai lehet.

[5] *Zichy Okltr.* 4. k. 222. febr. 19-én Buda ; kancelláriai keltezés.

[6] Szabolcsmegyében van 1411-ben Zwth nevű helység de ez aligha lehet fenti Szútfalva. Az illető okiratban *(Fejér,* IX. 6. k. 274. l.*)* Lajos a barsmegyei Körmöczbányán lévő menedékhelynek Liget birtokot adományozza s így sokkal valószínűbb, hogy akkor oly helyen tartózkodott, mely közelebb feküdt Barshoz, mint Szabolcs megyéhez. Egy régibb kutató mondja, hogy Körmöczbánya mellett Svábfalu feküdt és hogy Szútfalu ezzel azonos. De találjuk, hogy a király egyik 1365. évi okiratában *(Fej r,* IX. 3. k. 501. l.) a Szepesség területén fekvő Suchfalváról szól, mely már akkor aranymosóiról volt híres. 1343-ban (Supplem. Annal. Scepus. 2.k. 93. l.) előfordulnak a szepesmegyei Suchfalva urai.

abaujmegyei Mislye ; szept. 2.: Somogyi ;[1] szept. 10.: Nagyszombat, a hol Lajos röviddel éjfél előtt meghalt.

III.

Határozatlan tartózkodási helyek.

Már az itinerariumban kérdőjelet tettünk egynéhány tartózkodási hely mellé, hogy a későbbi kutatók figyelmét felkeltsük. Hátra marad még néhány határozatlan hely bíráló megvilágosítása.

Buda. a) A király egy meg nem jelölt év die Quadragesimáján levelet ír Hémfi Benedek volt bán és jelenlegi pozsonymegyei főispán nejéhez, melyben felhívja, hogy bármily néven nevezendő s bárhol található termények Orsova várába szállítsa be.[2] Minthogy a levél Benedek nejéhez van czímezve, magától értetődik, hogy Benedek akkor az ország határain kívül tartózkodott. A levél közlője (Thallóczy Lajos) a keltet 1373 márcz. 23-ra teszi, a mit el is fogadhatunk.

b) *Theiner:* Vet. Monum. Slav. Merid. 1. k. 317. l. szerint Lajos 1376 okt. 11-én fivérével együtt Budán volt. Tekintettel arra, hogy fivére (István) és ennek fia János már 1376 előtt meghaltak, Theiner állítása lehetetlenség.

Csanád. Fejér, IX. 3. k. 539. l. szerint Lajos 1366 nov. 13-án Csanádon tartózkodik. Minthogy a király (U. o. 540. és 542. l.) az illető ügyet már ugyanazon évi február kezdetén elintézte s az elintézés a fenti okirat alapján történt, világos, hogy ez 1366 előtt bocsáttatott ki. Lajos különben 1366 nov. 13-án Budán van. Ugyanazon kutató szerint 1366 júl. 9-én is Csanádon volt, a mit már fentebb kétségbe vontunk.

Damásd. A király Damásdon (nem mint a közlő rubrumában mondja : Dömösön) egy meg nem jelölt év pünkösdje utáni szombaton Hémfi Benedek pozsonyi főispánnak írja, hogy a folyó évi Kr. János születése előtti vasárnapon a császárral fog Trencsénben találkozni, a mire czímzettet is meghívja.[3] A levél közlője

[1] Minthogy aug. 29-én az abaujmegyei Mislyén tartózkodott, nem szenvedhet kétséget, hogy a szept. 2-án említett Somogyi az Abauj megye cserháti járásában fekvő *Somodi.*

[2] *Századok,* 1900. évf. 614. l.

[3] *Századok,* 1900. évf. 610. l.

a keltet 1372 máj. 22-re teszi s ennek értelmében a találkozás 1372 jún 20-ra esne. Az eddigi itinerarium szerint Lajos 1372 máj. 15., 16., 23., 26., 31-én Visegrádon, Trencsénben pedig egész évben nem volt. De ott találjuk 1371 *jún.* 10. *és* 12-*én* és így több mint valószínű, hogy fenti levél kelte 1371 *május* 31.

Debreczen. a) A nádor 1374 decz. 10-én a következőket mondja: Megjelent előtte a liptómegyei Vidaföldi Máté és előadja, hogy a midőn ő 1372 *decz.* 21-*én* családjával együttesen Debreczenen át lakóhelyére akart utazni, Debreczeni István mester őt és családját Debreczenben fogságba ejtette s súlyosan megsebesítette. István mester *az akkor Debreczenben tartózkodó király előtt* megigérte ugyan, hogy neki kellő elégtételt ad, de meg nem tette stb.[1] Ebből már most is biztosan tudjuk, hogy Lajos 1372 decz. 21-e körül Debreczenben tartózkodott, de pontos napi keltet nem ismerünk.

b) A király egy meg nem jelölt év máj. 8-án Debreczenből Benedek volt bán, Pozsony megye főispánjának, valamint Hémfi Miklós és Péter mestereknek levelet ír, a melyben előadja, hogy Sztracimir bolgár cár († 1398) követe, Kálmán, Vidinből követ gyanánt a királyhoz utazván, Csanád nb. Makófalvai Lőrincz által súlyosan megsebesíttetett. Nagyon sajnálja az esetet, miért is felhívja őket, hogy Lőrinczet hallgassák ki és Kálmánnak minden néven nevezendő elégtételt adjanak.[2]

Ezt a tartózkodási időt nem lehet az előbbivel egynek venni s így csak a czímzettek nyújtanak némi támasztópontot. Hémfi Miklós és Péter, a temesmegyei Remete urai, az ismert Hémfi Benedek fivérei; minthogy a király csak Benedek nejéhez ír, világos, hogy ennek férje akkor az országon kívül tartózkodott; tudjuk továbbá, hogy Lajos 1373 márcz. 16-án Visegrádból az oláhországi só ügyében szintén Hémfi Benedek temesi főispán nejének, valamint Benedek fivérének, Péternek és Miklósnak ír;[3] mindezek összeségéből tehát kitűnik, hogy a máj. 8-án Debreczenből írt levél kelte is 1373-ra esik.

[1] *Zichy Ok tr.* 3. k. 587., 588. l.
[2] *Temesmegyei Okltr.* 115., 116. l.
[3] *Temesmegye Okltr.* 122., 123. l.

Kevi. Ráth szerint egy meg nem jelölt év nov. 25-én; de hogy melyik Kevét értsük, nem tudjuk.

München. Annal. Zwettl. (ap. *Pertz:* Scriptores rerum Germanicarum 9. k. 688. l.) szerint Lajos 1355-ben ott lett volna; erről hazai okirataink mit sem tudnak.

Parasgna. Ráth 74. l. szerint dalmácziai helység, melyben Lajos egy meg nem jelölt év aug. 15-ike utáni szerdán tartózkodott volna (v. ö. Anjoukori Diplom. Emlékek 3. k. 152. l.); e néven ma nem találjuk; valószínűleg elferdített név.

Verőcze. Ráth 74. l. szerint egy meg nem jelölt évi áldozócsütörtök előtti pénteken.

Vincz. Fejér, IX. 1. k. 354. l. szerint Lajos 1346 júl. 19-én itt lett volna. Tudjuk pedig, hogy ez évi jún 2-től júl. 30-ig a tengermelléken tartózkodott és hogy az illető okiratban szereplő Zsombor nb. Ilona csak 1372-ben kezd az okiratokban előfordulni. Az évi keltezés tehát el nem fogadható. De minthogy Lajos 1366 júl. 15-én az erdélyi (Al-)Vinczen van (Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, 2. k. 268. l.), majdnem határozottan állíthatjuk, hogy az említett okirat kelte 1366 *júl.* 19-*re* esik.

Visegrád. Palásthy Okltr. 1. k. 153. l. szerint 1380 máj. 30-án. Lajos azonban e napon Zágrábban van.

Zágráb. Fejér, IX. 5. k. 580. l. szerint 1382 jan. 18-án. Okiratilag be van bizonyítva, hogy Lajos 1381 decz. 6-tól 1382 jan. 27-ig (jan. 17-én is) megszakítás nélkül a borsodmegyei Diósgyőrben tartózkodott.

Zalatna. Ráth 74. l. szerint egy meg nem jelölt év júl 25-én.

Zólyom. a) Ráth 64. l. szerint 1368 aug. 9-én. Ugyanezt a darabot *Fejér,* IX. 4. k. 136. l. is augusztus 9-ére teszi, de *évszám nélkül;* rubrumában azonban 1368 van. Minthogy a hiteles itinerarium szerint Lajos 1368 júl. 27-én, és aug. 2-án és 4-én Zólyomlipcsén volt, Ráth keltezése helyes.

b) Egy meg nem jelölt év júl. 6-án értesíti Lajos Hémfi Benedek volt bánt, Pozsony megye főispánját, hogy Lajk oláh vajdától négy oláh ember menekült hozzá; meghagyja neki, hogy mennél előbb jőjjön hozzá s mondja meg neki, hogy mit határozzon ez ügyben. A közlő[1] azért fogadja itt el az 1374. évet, mert Lajos

[1] *Thallóczy Lajos,* a *Századok,* 1900. évf. 614., 615. l.

ez évben egy másik levelét jún. 4-én keltezi Zólyomból és mert az oláh vajdának alattvalóival ekkor bizonyos súrlódásai támadtak. Hogy 1374 júl. 4-én Zólyomban volt, az igaz,[1] de ott volt 1373 júl. 2-án is; a súrlódásokat pedig abból véli megállapítani, hogy Lajos 1377 nov. 19-én a brassói kerülethez intézett levelében azon reményének ad kifejezést, hogy Oláhország földje kezéhez fog kerülni.[2] A keltezés tehát bizonytalan alapon áll.

Dr. Wertner Mór.

[1] *Fejér*, IX. 4. k. 569. l.

[2] *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, 2. k. 479., 480. l.

TÁRCZA.

PIGG MÁRTON HADNAGY ADÓSSÁGAI.

A XVIII. században az Ausztriában és Magyarországon felállított állandó hadseregnek fokozatos fejlődésével úgy a tisztikarban, mint a legénységben mindinkább szaporodtak azok az idegen elemek, melyeknek magánjogi peres ügyeinek elintézésére lehetetlen volt igénybe venni a különféle törvények és rendeletek szerint eljáró ausztriai vagy magyar polgári biróságok igazságszolgáltatását. Részben ez volt oka annak, hogy a cs. kir. hadsereg katonai főparancsnokságainak, Generalkommandóinak székhelyén olyan katonai törvényszékeket állítottak fel már 1753-ban, a melyek a hadsereg állományába tartozó egyének magánjogi peres ügyeiben itélkeztek. Ilyen törvényszék természetesen Magyarországon is volt, *még pedig Budán*, a mely hagyatéki, házassági óvadéki, adóssági és más perekben itélkezett.

A budai katonai törvényszék 1775—1871-ig működött. A véletlen úgy akarta, hogy irattára Budapest székesfőváros birtokába került, vagyis a nyilvánosság rendelkezésére áll, a mi azért becses, mert anyaga révén betekinthetünk az akkori idők tisztikarának viszonyaiba is. Ebből az anyagból ragadom ki *Pigg Márton mezőhegyesi méntelepi hadnagy* csődjére vonatkozó adatokat, a melyek érdekes részleteket tartalmaznak.[1]

Elsősorban is kitűnik, hogy Pigg hadnagyot katonai büntető bírósági ítélet alapján megfosztották hadnagyi rendfokozatától és várfogságra ítélték. Bár a büntető bírósági ítéletre vonatkozó iratoknak nyomára nem akadtam, a csődre vonatkozó iratokból is meg-

[1] *Budapest székesfőváros levéltára.* Judicium Delegatum Militare. 1803. évi 13—103. csomó.

állapítható, hogy az illető könnyelmű adósságcsinálás, sikkasztás stb. végett került büntető eljárás alá.

Egyrészt a hadnagynak saját feljegyzései, másrészt a mezőhegyesi méntelep parancsnokságának 1802. évi október 18-án szerkesztett kimutatása szerint Pigg hadnagy a következőknek tartozott:

Stoltzer Ferencz újaradi lottógyűjtőnek	431 frt	55 krral,
Özvegy Wimmer Borbála ó-aradi lakós örökösei-nek készpénz kölcsön fejében.....	376 «	30 «
Matlekovics Ferencz aradi fakereskedőnek ..	254 «	04 «
Führer Mátyás méntelepi tizedesnek	137 frttal,	
Nikó János mezőhegyesi korcsmárosnak	200 «	
Schweitzer Ferencz aradi vaskereskedőnek ..	254 frt	11 krral
Pieck állatorvosnak	100 frttal,	
Schwab aradi lottógyűjtőnek	231 «	
Kappos nagyszentmiklósi lottógyüjtőnek ...	176 «	

Ezeken kívül a méntelep kimutatásában hitelezőként szerepelnek még: *Özv. Wimmer Borbála* ó-aradi lakós örökösei, még pedig először 994 frt 30 krral, mely összeg a méntelep részére vásárolt 13 pótló ára fejében keletkezett és azután 2420 frttal, melyet a méntelep sürgős megsegítése czímén vett fel Pigg Márton hadnagy egy oly tanusítványnyal, a melyre ráhamisította Wieland alezredes nevét.

Stoltzer Ferencz újaradi lottógyűjtő követelésénél azt olvassuk, hogy az adósság 1799 szeptember 5-től fogva keletkezett úgy, hogy Pigg hitelbe játszott. A tétek nagysága a következő volt: 1799 szeptember 5-én 129 frt 34 kr., október 3-án 68 frt 04 kr., 17-én 68 frt 33 kr., október 31-én 88 frt 54 kr., november 14-én 29 frt 04 kr. és 1800 április 3-án 47 frt 45 kr. A hitelező követelését üzleti könyveivel és Pigg hadnagy két levelével igazolta, a melyekben a hadnagy elismerte tartozásait. A tétek, tekintettel az akkori időkre, nagyok voltak és abban lelik magyarázatukat, hogy 1799 szeptember 5-ike előtt a fentebb felsorolt adósságok már mind fennállottak, vagyis Pigg hadnagy a lutriból annyit remélt nyerni, hogy adósságait kifizetheti, vagy legalább is rendezheti. Eljárásából a kétségbeesett játékosok tragikuma tükröződik vissza. Föltett egyetlen lapra mindent. Mivel pedig vakot vetett a koczka, zabolátlan szenvedélylyel újra szerencsét próbált. A veszteség kioltotta józanságát, önmérsékletét, belátását, az önfegyelmezés ösztönei és a lelkiismeret és a tisztesség szava süket fülekre talált nála. Futott és

vakon rohant szenvedelemmel elvesztett pénze után. Pigg lelkiállapotára és egyéniségére vet világosságot még az a két levele is, a miket Stoltzer lottógyűjtőhöz intézett és a melyeknek másolata az ügyiratok mellett fekszik. Az első 1799 október 14-én kelt és így szól: «Szeretett Stoltzer Úr! Az egekre kérem, legyen egy ideig még türelemmel. Azt hittem, hogy most annyit nyerek, a mennyivel Önnek tartozom. Ámde a szerencse faképnél hagyott. Holnap Mezőhegyesre megyek és ha valamit fölhajthatok követeléseimből, bizonynyal átküldöm Önnek. Ne haragudjon; jóságáért hálás leszek». A második levélnek tartalma pedig a következő: «Kedves Stoltzer Úr! Bármennyire is fizetni szeretnék, képtelen vagyok rá: rövid ideig legyen még türelemmel; becsülettel és köszönettel megfogom fizetni. Kérem ne zaklasson a fizetésért, hogy betegségemből felépülhessek; nekem jobban fáj, mint Önnek. Higyje el jó uram, hogy 733 frt követelésem van és jelenleg, a mikor a legnagyobb szükségben vagyok, semmit nem kaphatok vissza. Húsz forintot szeretnék tenni, de nincsen készpénzem. A pénzem odahaza van, de most nem kaphatom meg. Kérem írjon be ennyit, talán kedvez a szerencse nekem és Stolzer úrnak is. Annak idején hálás leszek. Csak arra kérem még, hogy ne rágalmazzon az emberek előtt. Jóságában teljesen megbízom és hiszem, hogy becsületes és emberszerető férfival van dolgom».

Hogy Pigg Márton hadnagynak 733 frt követelése lett volna, sehol sem tűnik ki az iratokból; vagyis szélhámosságnak tetszik! A mezőhegyesi méntelep parancsnokságának irataiból csak az tűnik ki, hogy ingóságait 185 frt 24 krért elárverezték és hogy a méntelep pénztárában 224 frt 31 kr letétje volt. Hogy ez a letét mikor és hogyan keletkezett, nem állapítható meg. Valószínű, hogy a kölcsönvett pénzek töredéke volt és arra szolgált, hogy leplezze vele büntető eljárásra érdemes mesterkedéseit egyrészt előljárói, másrészt hitelezői előtt. A betegségre való hivatkozás és hogy odahaza pénze is van, a könnyűvérű embernek csupán üres kifejezései és rendes kifogásai, a mikkel minden bizonynyal hitelezőjét óhajtotta türelemre birni és tévútra vezetni.

Özv. Wimmer Borbála örököseinek 376 frt 30 krnyi követelésénél az az érdekes, hogy a kölcsönt olyan egyéntől vette fel a hadnagy, kitől egy évvel azelőtt 13 pótlovat vásárolt a kincstár számára és hogy a 300 frt tőke után egy félévre 76 frt 30 kr. kamatot számítottak a hitelezők! A 994 frt 30 krnyi követelést jogtalannak minősítette a méntelep parancsnoksága, mert az elhalt Wimmer kezeirásával

és pecsétjével nyugta volt a méntelep pénztárában. Ebben az esetben tehát a hitelezők, illetőleg az örökösök kísérletet tettek olyan követelés behajtására, a mit már megkaptak. Vagyis föltételezték azt, hogy az elszámolások körüli esetleges rendetlenségek vagy szabálytalanságok még egyszer pénzhez juttatják őket. A 2420 frt követelés úgy keletkezett, hogy Pigg hadnagy a méntelep sürgős megsegítése czímén előbb a sajátkezű, később pedig Wieland alezredes hamisított aláírásával és a méntelep pecsétjével ellátott nyugta alapján vette fel a kölcsönt minden bizonynyal azzal, hogy vagy a legénység élelmezésére, vagy más sürgős katonai dologra kell a pénz. Meg kell jegyezni azt, hogy abban az időben a katonai parancsnokságoknak, ha elfogyott a készpénzük, bizonyos korlátok között, szabad volt kölcsönt venni a legénység élelmezésére vagy más szükség esetén. Bizonyos csak az, hogy Pigg hadnagy előbb a maga nevével ellátott nyugtára vette fel a pénzt, a mikor pedig a hitelező valószínűleg nyugtalankodott, vagy a kölcsön visszafizetését sürgette, Pigg átadta neki parancsnoka hamisított nevével és a hivatalos pecséttel ellátott tanusítványt. Most sem hagyhatjuk szó nélkül azt, hogy a 2000 frt kölcsön után a hitelező két hónapra 420 frt kamatot számított, holott a Pigg aláírásával ellátott nyugtában csupán 6%-ot kötöttek ki.

Matlekovics Ferencz aradi fakereskedő követelése úgy keletkezett, hogy a méntelep számára 1799 november havában szállított 1254 frt 04 kr építőfából két részletben csak 1000 frtot fizetett ki Pigg hadnagy, míg 254 frt 04 krral adós maradt. A méntelep számadása szerint Matlekovics fakereskedő a következő anyagokat szállította:

156 drb vastag fenyőszálfát, egyenként 1 frt 30 krral, összesen	234 frt	— kr.	
50 drb vékonyabb fenyőszálfát, egyenként 1 frt 18 krral, összesen	65 «	— «	
4770 drb. puha furatlan erdélyi deszkát, százát 19 frtért, összesen	906 «	18 «	
8 drb órradzót, egyenként 15 krral, összesen	2 «	— «	
4 drb fát a tutaj összeállításához, egyenként 30 krral, összesen	2 «	— «	
8 ember tutajozási díja, egyenként 4 frt 30 kr, összesen	36 «	— «	
208 drb fenyőfatörzset	3 «	26 «	
3200 drb deszka partraszállítása, 100 drbonként 10 kr, összesen	5 «	20 «	
Összesen	1254 frt	04 kr.	

Úgy látszik, hogy Pigg felvette az építőanyagért járó egész összeget, de nem adta át a kereskedőnek, hanem 254 frt 04 krral adós maradt, illetőleg ezt az összeget elsikkasztotta.

Führer Mátyás méntelepi tizedes 137 frt követelése 1799 november 12-én keletkezett, a melyet a nyugta szerint csupán 8—10 napra vett fel Pigg hadnagy.

Nikó méntelepi korcsmárostól 1799 október 10-én vett kölcsön pénzt csupán tíz napra.

Schweitzer Ferencz aradi vaskereskedő 254 frt 11 kr követelésére nézve azt a megjegyzést találtuk, hogy az különféle és építkezéshez szükséges vasanyagokból származott, a miknek nyomát azonban nem találták meg sem az építőanyagok között, sem az anyagkimutatásokban. Úgy látszik, hogy az anyagi gondokkal küzködő tiszt ezeket az árúkat vagy elfelejtette felszámítani a kincstárnak, vagy, a mi valószínűbb, de rosszabb is, másoknál értékesítette, hogy nyomorúságos létét továbbra is addig tengesse, míg eléri a sors keze.

Semmi nyomát nem találtuk annak, hogy *Pieck* állatorvos, *Schwab* és *Kappos* lottógyűjtők követelései miként származtak. Utóbbi két hitelező a csőd kihirdetésekor nem is jelentkezett, a mi arra enged következtetni, hogy ismerték a hadnagy anyagi viszonyait, vagyis követeléseik bejelentését hiábavalónak tartották, mint hogy az adott körülmények között amúgy sem járt volna haszonnal rájuk nézve.

Pilch Jenő, honvédalezredes.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Zrinyi György Kassa városához. (1587.) Prundentes ac Circumspecti viri ac domini, amici nobis honorandi.

Erről akartuk mi ti Kegyelmeteket megtalálni, mivelhogy panaszolkodék minekünk *Torony Miklós,* Homonnay Miklósné asszonyom, az mi szerelmes hugunk szolgája, hogy az elmult esztendőben *gyalogoknak hadnagyok,* Kegy.-nek köteles szolgája volt, valami szerencsét próbálni ment volt és az gonosz szerencse miatt az ő alatta való gyalogi sokan oda vesztenek, kit nem számszándékkal (így!) mívelt, hanem gonosz szerencse miatt, ki sokszor történik; azért fenyegeti, háborgatja és kergetteti Kegy. Annak okáért kérjük Kegy.-et ami barátságunkért ne bántassa törvénytelen, hanem ha mit vétett és külömben Kegy. meg nem engednéje neki, törvényhez kész állani. Kegy. ami legjobb, azt cselekedjék vele. Kit mi megköszönhessük Kegy.-nek. Isten tartsa meg Kegy.

Datum ex arce nostra Chyakthornya 2 Februarii anno 1587.

Kegy. barátja

Zrinyi György.

Kívül: Prundentibus ac circumspectis dominis N. judici, juratis civibusque liberæ civitatis regiae Cassoviensis etc. dominis et amicis nobis honorandis.

Alatta más kézzel: 18 Martii Anno 1587 pro Nicolao Torony profugo.

Kassa v. levt. 4000. sz. a.

Szabatkay Gergely Kassa városához. (1587.) Örökké való szolgálatomat ajánlom Uraságtoknak, mint Kegyelmes uraimnak és atyámnak. Az Istentől kívánok Uraságtoknak minden lelki-testi jókat, jó szerencsét és hosszú életet.

Továbbá ezt akarám Uraságtoknak tudtára adnom, hogy

Istennek legyen hála, még ezideig itt ez helyben, az hova Uraságtok minékünk parancsolt jönnünk, békességben voltunk és semmi fogyatkozás dolgunkban nem esett és ennek utána is az Uraságtok tisztességét és hírét — nevét ugyan akarom viselni és hordozni, hogy semmiben megbántassék, hanem mindenek helyén legyenek. De ezt írhatom Uraság., hogy az minapiban az minemű drabantokat küldött volt Uras. bátor Isten ne adta volna, hogy ide én *hadnagyságom* alatt jöttek volna, hanem jobb lett volna, inkább egy város csordájának gondját viselnem, hogy nem mint ezeknek. Azóta, mióta ide bejöttenek, éjjel-nappal, mind szép szómmal, mind botommal rajtok voltam. De mivelhogy ezek mind éltig az csapszéken hevertenek és azféle vitézek voltanak. Az minapiban két napnem ki nem mehettem közikben az szememnek fájdalma miatt és oly dolog esett köztök, hogy ha törvény szerint meg kell látni, fő is esik érte. Azért Ur.-at ezért kelleték megtalálnom, hogy Uras. engemet tegyen bizonyossá, hogyha botommal kell-e büntetnem avagy ugyan törvény szerént. De kiváltképpen ennek az háborúságnak oka volt Gönczi Nagy János és az Gallé, mostan is nyakon kötve tartatom érette mindaddig, míg Uraságtok énnekem ebben módot nem szab. Mert itt *az végházban oly törvény vagyon, hogyha szablyát vonszon, félkezét vágják el; ha vért teszen, fejével éri meg;* ezek penig mind meglettenek. Továbbá bizonyos hirt egyebet nem írhatok, hanem az tömösvári passa ment be az budai bassaságra és csak az volt az török indulása. Immár most az törökök mindenütt igen készülnek, mind *Filekben* s mindenütt. Jóllehet *Filekben* új törökök nincsenek, de önmaguk készülnek, *erősen patkoltatnak.* De úgy értjük, hogy az az oka, hogy hallják, hogy az magyarok igen gyülnek és készülnek és ők is arra készülgetnek, hogy az magyarok készületit értik. Továbbá ugy vala itt az hire, nem tudom Uraságtoknál, hogy *Kerekiben* és *Bajomban* törökök szállottak volna, de abban sincsen semmi, mert szinte most jutott az kapitánynak egy szolgája Váradról és az bizonyosképpen meghozta volna, de azt mondja, hogy semmi nincsen benne. Itt bizony minekünk semmi félelmünk nincsen, jóllehet az Sajó igen megáradt vala, de immár igen megapadt.

Továbbá ezt is akarnám tudtára adni Ur.-nak, hogy az 25 legény, az kikkel elébb jöttem volt, szégyenlik igen, hogy ezféle korcsomán heverő híreseknek három-három forintot adott Uras.; és őnekik csak harmadfelet adott Uras., mert még az *szendőrei* vitézek is pirongatják őket, hogy mivel volnának ők is alábbvalók azoknál. Vannak olyak is köztök, az kik azt mondják, hogy az három hetet

kitöltik, mert őnekik csak arra fizetett Uras. azokhoz képest és annak utána dolgokra mennek, de én mind ez kedig bíztattam őket, hogy Uras. őket is mindenekről megelégíti.

Isten tartsa meg Uras.-at sok jó esztendeig jó egésségben és jó szerencsében mind az Uras. udvarához tartozókkal egyetemben.

Datum in Zend (= Szend) 8 Aprilis anno 1587.

Szabatkay Gergely
Uras.-nak hű és alázatos szolgája.

Kívül: Ez levél adassék a vitézlő kassai főbírónak Swteő Jánosnak tanácsával egyetemben, énnekem Kegyelmes uraimnak és atyámfiaimnak tulajdon kezekben.

Eredetije *Kassa város levéltárában* 4008/27. sz. a.

Bornemissza Benedek gyulai kapitány Kassa városához. (1559.) Prundentes et circumspecti Domini et Amici observandissimi.

Salutem ac servitii mei commendationem. Kérem Kegyelmeteket, mint urunknak ő felségének kulcsos városában lakozó híveit, értem s tudom azt nyilván, hogy ott az Kegy. városa bőves tarack és szakálos gyolyóbissal, ki nékül én igen szűkes vagyok; mert az uj basa öt mélföld hozzám, akaratja mi legyen, senki nem tudja, kit én ő felségének is hírré adtam, és ő felsége ajánlotta magát, hogy az várat afféle golyóbisokkal hamar való napon meglátogatja, de míg azt elhozzák, hogy küldene Kegy. ez formákhoz képest, kit én Kegy.-nek küldtem, husz vagy huszonháromezret. Én fogadok ismég ez én levelem szerében, hogy vagy azt, akit ő felsége küld avagy az árát akarja Kegy., kész vagyok megadnom. Erre ugyan igen kérem Kegy.-et annálkül (így!) ne hagyjon Kegy. Isten tartsa meg Kegy.-et.

Datum ex arce Gyula 12 Julii anno 1559.

Benedictus Bornemissza de Heves præfectus
et capitanens Gyulensis.

Kívül: Prudentibus et circumspectis domini magistrocivium, judici ac juratis civibus civitatis Cassoviensis etc. dominis et amicis observandissimis.

Eredetije *Kassa város levéltárában* 2150/1. sz. a.

A szegény rab Serjenyi Mihály sarcza iránt. (1563.) Prudentes et circumspecti, nobis semper honorandi. Salutem et servitiorum nostrorum commendationem.

Ti Kegyelmeteknek azt akarjuk tudtára adnunk, kit hiszünk,

hogy ti Kegy.-nek nyilván is vagyon, ez szegény rabnak ez *Szeryeny Mihálynak* az ő nagy sacholását, ki miatt kényszerítetett ti Kegy.-et megtalálni, mely, tudja azt sok jámbor, hogy híven és igazán szolgált ő felségének és ő felsége után ez országnak. Azért ti Kegy.-et mi is kérjük, mint bizott urainkat és atyánkfiait, hogy ti Kegy. tekintvén az Istent és az ő sok jámbor szolgálatját, ti Kegy. lenne segitséggel ti Kegy.neki, kit mi is örökké megakarunk szolgálnunk, mint bízott urainknak és atyánkfiainak.

Datum ex arce Agriensi 9 die Januarii 1563.

Franciscus Horwáth
Ioannes Horwáth
præfecti arcis Agriensis.

Kívül: Prudentibus et circumspectis dominis, judici juratis et toti senatni civitatis Cassoviensis, amicis nobi semper honorandis.

Kassa város levéltárában 2446/10. sz. a.

Adatok az 1704-ik év történetéhez. Kassa városát egy évi ostrom után a császári sereg feladta Forgách Simon kurucz generálisnak.

A capitulatio egyik pontja szerint «az minemű adóssága volna azon kassai militiának itten Magyarországban, afféle debitumok ante exitum militiae exolváltassanak.»[1]

Az alább közölt jegyzéket, mely a hátán levő feljegyzés szerint a Nr. 20 volt, Grasz Ferencz és Achberger János kassai kereskedők nyújtották be kifizetés végett a kurucz táborba s ezen a réven jutott Kassa városa levéltárába társaival együtt, a hol is mindmáig őriztetik.

A jegyzék így szól:

Specificatio az adóságunkról, az mely minekünk a militiánál és commissarius uram ő nagyságánál vagyon.

In anno 1703 vett commissarius uram ő nagysága mitőlünk numero 7 lovakat ilyen conditioval, hogy még in anno 1704-ben újesztendő napján meg fog fizetni, mely summa tészen rhenenses florenos 354.

Item in anno 1703 vett commissarius uram őnagysága a két Pfefferhoffise compániának, melyek itt Kassán voltanak, posztót, tészen az ára fl. 257, cruciferos 7 ½.

Item in anno 1704-ben vett commissarius uram őnagysága numero 20 hordó borokat, tészen fl. 300.

[1] *Kassa v. lvt.* 12232. sz. a.

Két ízben adtam a profantházban búzát és gabonát, ugymint elsőben 16 cubuli gabonát 24 R. frt és 30 cubuli buzát, tészen az ára együtt fl. 84.

A tiszteletes Neuburgi regementében való páter uram ő kegyelme adós fl. 6.

Az tekintetes profantmester Berencz uram ő kegyelme adós posztóért fl. 12, crucif. 58.

Item az mezőről vittek avagy learatták 30 köböl után való vetésemet.

Az tekintetes nemes Abaujvármegyében ugy mint nemzetes viceispán uram ő kegyelme több tisztekkel együtt vettek én tőlem 12 ökröt, teszen az ára Rhen. flor. 125.

A veres pénz, kit erővel kellett elvenni és igértek visszaváltani tészen fl. 675.

Datum Kassán die 9 Octobris 1704.

Grász Ferencz és Achberger János.

Kívül: Nr. 20.

Kassa város levéltárában.

Kemény Lajos.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

Id. Görgey István. Görgey Arthur a számüzetésben 1849—1867. Eredeti levelek felhasználásával írta. Budapest 1918. 8-r. 427. l. Ára 8 korona. Kiadja a Magy. Tud. Akadémia.

Az 1848/49-iki szabadságharcz történelmi irodalma ismét egy hatalmas és mindenekfelett értékes kötettel gyarapodott, melylyel az úgynevezett «Görgey-kérdés» végleg tisztázódott. Értjük ezalatt Görgey hazaárulásának kérdését.

És hogy ez hamarább nem történhetett meg, jórészt maga Görgey Arthur volt az oka, a ki a vonatkozó okmányok és levelek teljes közzétételét nem engedte meg öccsének, e munka szerzőjének, I. Ferencz József és az ő életében.

Szerző itt is úgy járt el, mint előzőleg megjelent munkájában, a «Görgey ifjúságá»-ban. Az eddigelé kiadatlan és ismeretlen levelek százait teszi közé, a melyek nemcsak Görgey tábornok nagy, nemes lelkét világítják meg teljesen, hanem a szabadságharcz számos szereplőjét helyezik új és más világításba.

A vád, melyet Kossuth is megerősített s részben Horváth Mihály, a történetíró is elfogadott, az volt, hogy Görgey tábornok egy nagyrészben még intakt, nagyobb hadsereggel Világosnál az oroszok előtt minden harcz nélkül lerakta a fegyvert, hogy ezért, — holott tábornoktársai Aradon mind kivégeztettek — ő kegyelmet kapott, Ausztriában biztonságba helyeztetett, nagy vagyont és kegydíjat kapott.

Ezzel szemben Görgey tábornok «Mein Leben und Wirken in Ungarn» czímű s Brockhausnál Lipcsében megjelent kétkötetes munkájában már kimutatta katonai és történelmi alapon, hogy miután Nagy Sándor hadteste Debreczennél 1849 aug. 2-án, a 40,000 emberből álló magyar fősereg Dembinszky vezetése alatt Szegednél aug. 3—5-én és végül Bem hadteste aug. 9-én Temesvárnál megverettek; a Világosnál álló aránylag csekélyszámú hadsereggel

szembeszállani és tovább harczolni az óriási túlszámban levő egyesült osztrák-orosz hadsereggel képtelenség, illetőleg egyértelmű lett volna hadseregünk ok és czél nélkül való teljes feláldozásával.

A hazaárulás vádját nyiltan kimondó Kossuth népszerűségével szemben azonban e tudományos fejtegetések a nagy közönség véleményén nem sokat változtattak. Most azután ebből a munkából megtudjuk azt is, hogy Görgey a reáruházott dictatori hatalmat sem polgári, sem katonai téren nem gyakorolta. Hanem összehívta a tábornokokat és törzstiszteket egy haditanácsba, a kiknyölczvanan voltak. Ezek előtt száraz tárgyilagossággal megismertette a hadihelyzetet és kikérte döntésüket. Ezután, hogy egyéni jelenléte ne befolyásolja tanácskozásukat, magukra hagyta őket. És ez a haditanács 78 szavazattal kettő ellenében határozta el a fegyverletételt. Görgey csak ennek a határozatnak a végrehajtója volt s ő tulajdonképen nem kapitulált, mert nem Ausztria, hanem az interveniáló Oroszország előtt rakta le a fegyvert, minden osztrák katona jelenlétének kikötött kizárásával.

De a mi a legérdekesebb, itt találjuk Kossuth Lajosnak, két nappal a világosi fegyverletétel előtt Aradon sajátkezűleg írt és aláírt és eredetiben a Görgey-hagyatékban levő búcsú-proclamatióját, melyben ezt mondja: «A szerencsétlen harczok után, melyekkel Isten a legközelebbi napokban meglátogatta e nemzetet, nincs többé remény, hogy az egyesült osztrák és orosz hatalmasságok ellen az önvédelem harczát siker reményével folytathassuk.» És ennek daczára, midőn a consequentiát Görgey ebből haditanácsi határozat alapján levonta, ő áruló.

Kitűnik e kötet leveleiből, hogy Görgeynek az osztrákok az orosz czár egyenes és határozott kívánságára kegyelmeztek meg, a kinek hízelget az, hogy a magyar hadsereg neki kapitulált. Megállapítást nyer az, hogy Görgeynek összes vagyona kétezer forint volt Kossuth-bankóban, melyet Világosnál elvettek tőle s csak úgy volt képes nejével együtt fogsága, illetőleg internáltatása helyére, Klagenfurtba elutazni, hogy neje ékszereit zálogba tette s hogy Paskievics herczeg orosz fővezértől 1100 fél impereált kapott kölcsön, a melyből azonban 600-at szétosztott szegényebb tiszttársai között.

Igaz, hogy osztrák részről altábornagyi nyugdíjjal kínálták meg, ha azért folyamodik. Ő azonban nem folyamodott és így öt évig egyetlen fillért sem kapott. Időközben két gyermeke is született, végre havi száz forint ellátási díjat kapott. De e mellett még

folyton kénytelen a zálogczédulák kamatait küldözgetni, testvérének s gyermekei felneveltetéséről is jórészt István öccse gondoskodik.

Ez az ellenségeitől hazafiatlannak és czinikusnak mondott ember rajong magyarságáért s végtelen szeretettel csüng családján és testvérein. Gyermekeit magyar neveltetésben kívánja részesíteni s ezért azokat nejével együtt Magyarországra küldi, míg maga a legnagyobb elhagyatottságban marad vissza. Ekkor írja István öccsének: Ma indult hozzátok két gyermekünkkel, mindenünkkel, a tőlem való elválás miatt kétségbeesett anya, hogy azok imádkozni, szeretni s gyűlölködni is ha kell, de főleg gondolkozni magyarul tanuljanak s ne rajtuk múljék, ha egykori hazájuk nem az leend, mely édesapjuké volt.

És mindezen felül Görgey Arthur nagy bölcs volt. Megadással bírta elviselni egy fél életen keresztül a hazaárulás legszörnyűbb vádját s talán még életét is erős akarata hosszabbította meg az emberi kor legvégsőbb határáig, hogy megérhesse az elégtételt, az igazságtalan váddal szemben a rehabilitálást. Erre vonatkozólag írja egyik levelében: Ezen irtózatos gyanu ellenében nem maradt más fegyverem, mint szavam és életem. Szavam, melylyel ünnepélyesen kijelentsem, hogy ártatlan vagyok és életem, hogy ezen kijelentésemet lehetőség szerint bebizonyítsam. Ha véget vetek életemnek, azzal jogot adok rágalmazóimnak azt mondani, hogy a lelkiismeret furdalásai bírtak az öngyilkosságra. Nekem tehát élnem kell, hacsak azért is, hogy mindazoknak, a kik bennem hittek, vesztett, vagy megrendült hitüket visszaadjam, mert ők mondhatom az emberi társaság nemesebb, jobb részéhez tartoztak s akkor még azt szeretném, ha holtom után elmondaná valaki rólam: «A nemeslelkűek bizalmát, valamint az alávalók gyűlöletét kiérdemelni volt őszinte törekvése.»

Ennek a folyton felhangzó és megújuló vádnak a hatása alatt 1861-ben a Magy. Tud. Akadémiához akart fordulni azzal a kéréssel, hogy az történelmi osztálya kebeléből alakítson egy nemzeti esküdtszéket, a mely döntsön a vétkesség kérdésében. De barátai kérésére utóbb elállt e tervtől.

Hogy ez a vád milyen mélyen érinté lelkét, kitűnik egyik levelének következő soraiból: Régen éreztem én azt, hogy bármint dőljön el hazánk sorsa, nekem mártirszerep fog jutni. Jutott is; de ennyire kínteljesnek nem hittem volna. Akasztófát, golyót, vagy örök börtönt vártam, rövid szenvedések után végső nyugalmat. De jelen

állapotom százszorta rosszabb mindezeknél. Ha van Isten: ő tudja mit végez s ő lássa, mint végzi. Mienk a remény. Én azonban nem remélek soha semmit. Mert a meddig akaratom elhat: nem szorulok rá; s túl azon nincs rá alap.

Megható, a mit 1860 karácsonykor ír Pestre, István testvérének: A minap általános amnestiáról volt szó valamelyik külföldi ujságban. Beh édeskeserű érzésnek lettem áldozatjává a kósza hír megczáfoltatásáig. Hisz akkor én is visszatérhetnék hazámba, mint koldus. Volna csak szabad szárnyam, mindenestül ott teremnék karácsonyfátoknál. E helyett ott lesz bizony lelkünk és szívünk minden gondolata, minden dobbanása. De mind hiába!

Ugyancsak jellemző, a mit egy más alkalommal ír: Minden nemzetek közül a magyar szereti hazáját a leghőbben. De az is igaz, hogy csak azért, mert legtöbbet szenvedett érte. Ha tovább fűzzük ezt a gondolatot, odajutunk, hogy én tőlem sem lehet soha elszofizmálni a honszeretet ki nem hűlő parazsát.

Ideillik azután a szerzőnek az a megjegyzése, hogy: a hazaszeretetnek pedig nincs nagyobb bizonysága, mint az egyéni érdekek legfőbbikének, az életnek mindig kész, öntudatos odaáldozása a haza érdekéért, mint azt Görgey Arthur annyiszor tevé.

Mély bölcsességének bizonyítékai ott vannak elszórva, mint a gyöngyszemek leveleiben. Így írja egyik helyen: Nekünk szűk családi körben is csak az lehet a feladatunk, hogy munkálkodjunk az emberi nem fejlődésén. E czél elérhetetlennek látszik oly parányi erő mellett, mint az egyes emberé. De e czél a legnemesebb s annál nemesebbé teszi az akaratot is, minél parányibb az erő.

A népet pedig tanítani kell. És e tanítás eredménye lesz: önérzet és tetterő, egy közös szent törvény iránti tisztelettel összekötve, mely törvény sem a magyar, sem a tót vagy német, hanem a humanitás törvénye: a tiszta kereszténység alapelvei.

A mint az amnestia közeledett, a nagy száműzött felé is, mint árnyék a verőfényt, teljes vagyontalanságának s ezentúli mikénti megélhetésének aggodó gondolata kisérte a családapa lelkében.

Ez időtájban intézett Görgeyné, férje tudtán kívül, egy levelet Deákhoz, melyből néhány sort ideigtatunk: Ha majd Isten áldást adott Önnek munkájára; ha egykor az Ön feladata a fődologban a szerencsés megoldásra megérett: akkor férjemnek, az Ön elvtársának nyilvános becsülete, gyermekeinek ez egyedüli öröksége érdekében is tegye meg, a mit Önnek nagy szíve sugall. Addig anya létemre is tudok várni.

És csakugyan Deák Ferencz és gróf Andrássy Gyula közbenjárása folytán az 1867-iki koronázás után Görgey Arthur is amnestiát nyert. Már julius 19-én a klagenfurti rendőrfőnök és zsandárparancsnok, Bécsből érkezett felsőbb parancsra élőszóval hivatalosan tudatták vele, hogy szabadon mehet bárhová. És már aznap estve Görgey Arthur karonfogta leányát s felkapott vele a klagenfurti vasútra s az éjjeli vonattal hazarobogott, tizennyolcz évi számkivetés után, mint megint szabad ember, vissza megint a szabad hazába.

Görgey száműzetésének történetét tárgyaló ez a kötet azt mutatja meg nekünk, hogy ezalatt a közel két évtized alatt milyen harczot vívott meg ez a nagy lélek.

Hogy a lelkierőt honnan merítette hozzá, megmondja ő maga egyik levelének e gyönyörű pár sorában: Ha egykor kortársaimnak unokái kénytelenek lesznek hazafias erényeimet beismerni és emlékezetemet tiszteletben tartani: akkor a polgárkorona emlékemi felett sokkal tisztább fényben fog ragyogni, mint sok más oly férfiéfölött, kik méltóbbak a dicsőségre nálam. És akkor e fény tisztaságát egy nemeslelkű nő nyilvános életemre való befolyásának fogja köszönhetni.

Végezetül e kötetből, újabbkori haditörténelmünknek eddigelé csak kevesektől ismert tényét tudjuk meg.

Ugyanis újabbkori védszervezetünk megalkotására a lökést, mint tudjuk, a poroszokkal szemben elvesztett 1866-iki hadjárat tapasztalatai adták meg. Az osztrák kormány a hadjárat után nyomban megkezdte a munkálatokat s ugyanezt tette a következő évben az új magyar miniszterium is. És ekkor Görgey Arthur, Deák Ferencz és gróf Andrássy Gyula egyenes felszólítására két emlékiratot készített. Az egyiket a közös hadsereg s a másikat a honvédség, illetőleg az új védtörvény tervezete tárgyában. Mindakét nagyterjedelmű dolgozat még az amnestia előtt a Klagenfurt melletti Viktringben készült s történelmi tényként megállapíthatónak hiszszük, hogy azok kezében, a kik annak írója részére az amnestiát a királynál kieszközölték, ez a két dolgozat erősen latba esett.

Ezen munkájában Görgey, az első részben erősen bírálja a hadügyminiszter törvényjavaslati előterjesztését. Különösen a poroszok elleni szerencsétlen kimenetelű hadjárat okait illetőleg. E tekintetben s e kort illetőleg Görgey dolgozata nagybecsű történelmi értekezéssé bővül, a melyet a szaktudomány figyelmen kívül nem hagyhat s a melyet daczára rendkívül érdekességének, e helyt terjedelmi miatt bővebben nem tárgyalhatunk.

A II. rész a tulajdonképeni véderőtörvényjavaslat tervezete. Ezt gondosan áttanulmányozva, megállapítható, hogy az nemcsak a honvédségről szóló 1868. évi XLI. t.-cz., hanem még az új védtörvény megalkotására is és épen a fődolgokra nézve nagy befolyással volt, sőt még az új katonai műnyelv is sokat köszön neki.

Bizonyára új babér ez a száműzött szabadsághős tábornok homlokára.

Dr. Szendrei János.

Takáts Sándor: Rajzok a török világból. Kiadta a Magy. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. Új folyam, 1914—1917. évi cziklus. 8°. r. I. kötet: 438. l., II. kötet: 463 l., III. kötet: 457. l.

A három kötetre terjedő hatalmas munka történelmünknek bár zivataros, de egyszersmind leglelkesebb és legnemzetibb korszakának állít emléket. Levéltárak mélyén fekvő fakult levelek stb.-ek nyomán oly időkről regél a szerző, a melyekben az általános romlás közepette oly szellem támadt, oly nemzeti érzés fogta el a lelkeket, a mely párját ritkítja. Az állandó hadakozás ugyan szaporította a bűnt, terjesztette a romlást és a pusztulást, de másrészt a haza fenyegető veszedelme a régi magyar virtust is új életre keltette. Bizonyos csodás, lelkes és minden izében magyar világ támadt, mely ezernyi árnyalatával, megkapó szineivel s átható erejével mindenkit kötve tartott s jó ideig még az általános hanyatlást is megállította útjában.

Miként a szerző maga is írja előszavában: munkája a létért való küzdelmünk koráról szól, mikor sokat alkotnunk gyönge erőink nem engedték. Nemzetünknek mégis annyi igyekezetét, oly sok felemelő törekvéseit sikerült felfednie, hogy a létért való küzdelmünk ezen korszakának műveltségével is tisztességet vallunk.

Fesztelenül, lebilincselően, régies bájjal, zamatos magyarsággal és melegséggel rajzolja meg a szerző embereit, társadalmi osztályainkat stb.-eket. Helyszűke miatt csak a hadtörténelmi nézőpontból, különösen érdekes fejezeteket sorolhatjuk fel. Ezek: *A török portya és a magyar portya, Lesvetés, A magyar erősségek, A kalauzok és a kémek a török világban, Török-magyar szokások a végeken, A hadi kótyavetye a török világban* és *A szökevények. A török és magyar énekesek és muzsikusok* czímű fejezete pedig sok adalékkal szolgál a magyar hadizene történetéhez.

A török portya és a magyar portya című fejezetben azoknak a csatározásoknak, száguldásoknak, lesvetéseknek, útonállásoknak stb.-eknek izgató gyönyörűségéről ír a szerző, melyekre örömmel indult el úgy a török, mint a magyar végbéli katona. Nagy bizodalom vitte a harczost a tusába, mert mindegyik hitte és remélte, hogy neki szolgál majd a szerencse és hírnév és hogy bő zsákmány kíséri a vállalkozást. Hogy kárára fordulhat-e a dolog, hogy a kardvég és a golyó útat nyithat a másvilágra, azt senki sem latolgatta.

A Lesvetés a XVI. századi harczok egyik legérdekesebb, legizgatóbb és legkedveltebb formája volt. A végházak és a kastélyok népe ezt a harczi játékot nagy kedvtelléssel űzte. A mint kizöldült a mező, a török és a magyar végházak sorompói megnyíltak s a vitézek lelkesedéssel és reménynyel eltelve siettek a csapatok vonulási útjára, hogy ott szerencsét próbáljanak. A lesvetés vadászat volt az ellenségre, még pedig ravaszul megvetett tőrrel. Nagy ügyesség, agyafurtság, körmönfontság, türelem, óvatosság és fáradság kellett hozzá. Ilyenkor otthon csak az maradt, a kire feltétlenül szükség volt. A többiek éhséget, szomjúságot és fáradságot leküzdve, éjjel-nappal lesték a közeledő ellenséget. Annyira mindennapi foglalkozás volt, hogy majd mindegyik végház népének megvolt a maga útja, a maga leshelye és fortélyhelye, messze, sok mértföldnyire az otthonától.

A magyar erősségek hosszú fejezetében azokat a végházakat, kastélyokat, palánkokat stb.-eket ismerteti a szerző, melyek nemcsak hadi fészkei voltak a XVI. és XVII. századnak, hanem melyeknek társadalmi, szellemi és anyagi élete egyszersmind elsőrendű tényező volt nemzeti életünkben és fennállásunk minden ágában. A magyar várépítés módja, a magyar vár részei, a kastélyok, tarisznyavárak, górék, csárdákok építése és a tábor, a magyar vártartás, a várostrom, a várőrségek és a várak sorsa című alszakaszok pedig nemcsak felette érdekes részleteket tartalmaznak, hanem egész tömegét a legbecsesebb adatoknak.

A hódoltság korában félelmes földnek hívták hazánkat. S valóban az is volt. Török és magyar csapatok száguldoztak szerteszét; szabad legények, martalóczok állták el az útakat s lesték a réveket, meg az átkelő gázlókat; útonállók, haramiák, kóborló latrok vadászgattak az utazókra s mint éhes farkasok, üvöltve csaptak le a szegényekre. Ember lett légyen, a ki e zsákmányra éhes ördögök szemét el tudta kerülni. Ily áldatlan viszonyok között keletkezett *a kalauzok* jó kenyérkereső mestersége. A kalauzok nemcsak a békés utasokat,

hanem a portyára, száguldásra, leshányásra, harczra induló csapatokat is vezették, hogy észrevétlenül meglephessenek egy-egy falut, kastélyt, erősséget, vagy vonuló csapatot. Utóbbi esetekben természetesen nem egyszer igen jelentékeny szerepet is játszottak. A fejezetnek második része *a kémkedésről* szól. A jól szervezett kémkedésnek sohasem volt nagyobb jelentősége, mint a hódoltság korában, a mikor nálunk sokkal erősebb és ravaszabb ellenféllel kellett naponként megküzdenünk, a mikor úgyszólván minden órában lesvetéstől és meglepetéstől kellett tartanunk. Sok érdekes adatot halmozott fel itt is a szerző, hogy az ezen korbeli kémeknek életét és működését megvilágítsa, kiknek sok hadiszerencsét és sok balsikert köszönhettünk.

Ha helyünk engedné, még igen sokat írnánk Takáts Sándornak nagy szorgalommal összegyűjtött adatok alapján pompásan megírt munkájáról. Most is megismételjük azt, mit máskor is hangoztattunk, hogy az ilyen hadtörténelmi tárgyú művek azok, melyek lelkesedést és bizodalmat kelteni képesek bennünk a jövőt illetőleg és hogy csakis az ilyen művek alkalmasak a magyar katonák közszellemének emelésére és őseink dicső cselekedeteinek élénk emlékezetben való tartására. *Különösen melegen ajánljuk Takáts köteteit azoknak, kik hazánk védelmére hivatott harczos ifjúságának vitéz katonákká való nevelésére, irányítására és arra hivatottak, hogy felhívják a serdülő ifjúság figyelmét a valóban értékes és a lelket éltető és felemelő hatású olvasmányokra.*

Báró Somorjai Lukachich Géza cs. és kir. altábornagy: A Doberdó védelme az első isonzói csatában. Budapest, 1918. Az Athenaeum kiadása. 8. r., 89 l., ára 5 korona.

Kivonatosan, de a lényegen nem változtatva magyar nyelvre fordított munka, a merőben száraz hivatalos adatok alapján és tisztán katonai tekintetekből ugyanazon szerző tollából német nyelven is megjelent «Gruppe Doberdo» czímű művének. A kiadó hazafias kötelességet vélt teljesíteni, a midőn a Doberdón küzdött véreink hősi emlékezetének ébrentartására és a magyar nép kiváló katonai képességeinek bizonyítására a művet magyar nyelven is közreadta. A hazafias jó szándékot kétségen kívül elismerjük, *de nem fogadhatjuk el azt, hogy a könyvecske a magyar hadtörténelem számára forrásmunkául is szolgálhat.* Mert nagy hibája, hogy az eredeti német munkát a kiadó csak kivonatosan fordíttatta át, a minek következtében igazi forrásmunkául természetesen soha sem szolgálhat. A lelki-

ismeretes igazi történetíró mindenkor az eredeti német műre fog szorulni, *mert nem tudhatja, hogy minő tekintetek vezették a fordítót és hogy ezek alapján minő és esetleg mely lényegbe vágó dolgok és körülmények maradtak ki a fordításból.*

Csodálatos, hogy a német kiadó után, a ki érdemesnek és jónak tartotta a kézirat egész terjedelmének közlését, mi, magyarok megcsonkítottuk az eredeti becses dolgozatot, holott, hogy idézzük a magyar könyvecske előszavának legszebb részét, a «Doberdó neve elválaszthatatlanul egybeforrott a legendás magyar vitézséggel, mely ebben a háborúban az ősi magyar virtus minden erejével lángra lobbant és vakító fénye az egész világ előtt tisztán olvashatóan hívta fel a figyelmet e nemzet ezeréves történetére és sértetlenül megőrzött ősi erényeire.»

A könyvecske egyébként élvezetes olvasmány a nagyközönség számára. Vázlatai, a melyek nagyban hozzájárulnak a szöveg megértéséhez, szabatosak, tiszták és könnyen áttekinthetők.

Báró Waldstätten Egon ezredes: Weltkriegstafeln 1914—19. . Wien, 1918. L. W. Seidel és fia kiadása. 1. tábla (1914 augusztus hava.)

Rovatos táblázata a világháború 1914. évi augusztusi eseményeinek. Találó és rövid vezérszavakkal nemcsak az orosz, a balkán és a francia hadszintér eseményeit és fontosabb körülményeit foglalja össze és jegyzi fel, hanem a tengeri haderők működésére is kitér a szerző, sőt a gyarmatokban lezajlott hadivállalatokat is ismerteti naponkénti sorrendben. Tekintettel a világháború eseményeinek tömegére, a rovatos összeállítás eszméje igen szerencsés gondolat volt. Kitünő szolgálatot tesznek a vázlatok, a melyeket kifogástalanul és tisztán szerkesztettek meg minden felesleges és az értelmet zavaró részletektől mentesen. Érdeklődéssel várhatjuk a táblázatok folytatását, a melyek igen jó segédeszközök lesznek főként a katonai és a polgári iskolák tanárainak kezében.

Egli Károly ezredes: 1. Zwei Jahre Weltkrieg. Ein Überblick über die kriegerischen Ereignisse vom August 1914 bis August 1916. 22 vázlattal. 8 r., Zürich, 1917. 224 l.; *2. Das dritte Jahr Weltkrieg.* August 1916 bis August 1917. 21 vázlattal. 8 r., Zürich, 1918. 166 l.

A bazeli egyetem hadi tudományok lektorának könyvecskéi krónikaszerűen foglalják össze a világháborúnak eseményeit 1914-től

1917 augusztus haváig. A szerző érdeme főként abban rejlik, hogy nem túl terjedelmesen és nem hadszínterek szerint, hanem időrendben csoportosítottan írja le a világháborúnak eseményeit. Semmiesetre sem mélyen szántó kritikai történet, miként például Stegemanné, de mindenesetre alapvető dolgozat, melynek nyomán összefüggő képet alkothatunk a világháborúnak eddig lezajlott eseményeiről, a melyek jobbára csak a napilapokban közzétett hivatalos jelentések nyomán már régen elmosódtak emlékezetünkben. Egyedüli gyengéje a könyvecskéknek az, hogy a vázlatokban nem mindenütt leljük meg az ellenfelek helyzetét, hanem az olvasóra bízza a szerző a harczvonalak megszerkesztését. Mint segédkönyvek, mindenesetre megütik a mértéket.

Pilch Jenő
honvédalezredes.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

I.

«Kozák» zászló 1595-ben.

Bármily jelentéktelennek is tünik fel az alábbi pár sornyi apróság, mégis két tanulsága van. Megtudjuk belőle, hogy Miksa főherczeg, visszaemlékezve lengyelországi pünkösdi királyságára, — (1587 aug. 22., 1588 márcz. 9.) — mely alatt a maga kárán volt alkalma meggyőződni a lengyel lovasság kitünő voltáról, 1595-ben a rakamazi táborból utasítja a szepesi kamarát, hogy az általa szegődött mintegy 2000 «kozák» részére zászlót csináltasson és megtudjuk azt is, hogy milyennek tervezte a megrendelt zászlót.

Maximilianus Dei gratia Archidux Austriæ Dux Burgundiæ etc. Comes Tyrolis etc.

Generosi ac egregii nobis sincere dilecti. Cum sacræ Cæsareæ Regiæque Maiestatis, Domini fratris nostri colendissimi nomine circiter bis mille Cosacos conduxerimus, vobis benique committimus, mandantes, ut üsdem vexillum coloris rubei cum aquila nigra ex serico (germanice Taffet) statim confici et ad id sumptus ex proventibus camerae administrari curetis ... in castris ad Rakomaz. Ultima die Julii. Anno etc. 95. — Maximilianus m. p.

Kívülről: De vexillo pro militiluss Kozacis parando.

Miksa, Isten kegyelméből Ausztria főherczege, Burgundia herczege, sat. Tirol grótja sat. Nemes és nemzetes, nekünk őszintén kedves (híveim). Miután mi ő császári királyi felsége, igen tisztelt testvér urunk nevében körülbelül kétezer kozákot szegődtettünk, kegyesen meghagyjuk és parancsoljuk, hogy azoknak vörös zászlót fekete sassal selyemből (németül Taffet) rögtön csináltassatok és az erre való költséget a kamara jövedelméből megadatni gondoskodjatok.

... Kelt a Rakamaz melletti táborban. Julius 31-én. 95 esztendőben. Miksa s. k.

A kozák katonák zászlajának elkészítéséről.

Országos levéltár. A szepesi kamara iratai, benigna mandata, 1595 nr. 74.

II.

Két levél Dampierre haláláról.

Dampierre haláláról van bővebb, kimerítő tudósításunk is az itt közölt két levélnél, de úgy írójuk személye, mint azoknak közvetlen hangja és különösen az a körülmény, hogy a második levél szerint már öt napra Dampierre halála után az eset képe országszerte kézről-kézre járt, eléggé indokolja közlésüket.

A két levelet Lorántfy Zsuzsánna írta, a ki siet a hírt a szepesi kamarával tudatni és nagyobb hitelül körözés végett a képet is elküldi.

I.

Susanna Dei gratia Electa Regnorum Hungariæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclavoniæ Regina, Principissa Transylvaniæ, et Siculorum comitissa. (Zsuzsánna Isten kegyelméből Magyarország, Dalmáczia, Horvátország és Szlavónia választott királynéja, Erdély fejedelemnéje, Székelyek ispánnéja.)

...Akaronk kegyelmeteknek értésére adnunk, mivelhogy az Uristhen az eő ingyen való nagy kegyelméből az magyari nemzethez ilyen nagy kegyelmességét mutatta, hogy Damper ugymint tegnap pénteken reggel 5 órakor miképen ment volt Posony alá, és my végre, de az zenth Isthen tsudalatos keppen meghszeghenittwen, maga is ott wezwen, feő kapythanith, az szerynth az mynth kegyelmetek az Kakony uram eő kegyelme minekönk küldött leveléből beősegessen megh értthett mindeökhet, melyet inceldalvan kegyelmeteknek külteönk.[1] Vram eő kegyelme oda által volt a Dunán minden hadaival, az dologban semmit is nem tudott, hanem Kakony uram es Rakoczy uramek attak értésére uramnak is, ki nem kichin öröme az magiar nemzetnek. Kegyelmetek azert az dolgott minden fele bizoniossan teryezthethy, mert aztt Isten igy atta nagy kegyességéből, s minden fele megh is irja, tudjiuk, hogy netalán kegyelmetek egyeb gonoz hirt hallottattanak Posony dolga felől, de az így vagyon. Tarchia Isten kegyelmeteket io egessegben. Datum ex arce nostra Nyttra. 10 octob. 1620.

benevola (jóakaró)
Susanna. s. k.
most Dampernak
minden hadai el-
ozlottak.

[1] Kákonyi levele nincs meg.

II.

... Kegielmednek czak affelől akaránk irni, tudjuk azt, hogy kegyelmetöknél nylwan lehet az Damper halála, melinek kepet kegyelmetöknek oda küldtem, de kegyelmetek ugian az level vivő ember kezebe adgia, mert alabb is hattam hogi vlghe ... 14 oct. 1620.

Susanna s. k.

Országos levéltár. A szepesi kamara iratai, benigna mandata, 1620, nr. 108—109.

Dr. Kárffy Ödön.

MAGYAR HADISZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

Érsekujvár 1608-iki rendtartása.

A Thurzó-család levelezésének, melyet az Országos Levéltár őriz, gazdag és becses hadtörténeti anyagából való az itt közölt rendtartás, mely ugyan csak Ujvárt említ és keltezetlen, de a levelezés kimerítő mutatókönyve szerint Érsekújvárnak szól és 1608-ból való. A vár fekvésénél fogva a századok folyamán mindig klasszikus földje volt a hadiversengésnek és mint az északnyugati várnegyék kulcsa, nem kevesebb, mint tiz kemény ostromnak volt kitéve, melyek alkalmával a történetírók tanusága szerint százezer ember esett el, míg III. Károly király 1724-ben leromboltatta falait.

Wyvary Rendtartássok Articulussi.

Hogy az Haram Zenthegyhazbeli harangozasra Reggel, Delben es Estve minden ember buzgo zivből imatkozzek alwa avagy terdre esuen, valakik azt elmulatnak, az Vasarbirák reaiok uigiazwan fő emberen per fl. 1. keözonsegesen per den. 50, uegienek irremissibiliter.[1] Ha azt elmulatnak az Vasarbirák, es valakinek meg engedgiek baratsagert büntetesset a Vasarbiron fl. 3. vegienek es az zenthegyhaz epületire fordecsak, ezt toties[2] negiek meg az Vasarbiron, quoties[3] affele imadsagoknak contemptorith[4] az felwl megh irth birsaggal megh nem büntetnek.

Minthogy az lelekel valo szitoknal mind Isten előt es mind emberek előt egy rutabb es utalatosb nincsen, affele zittkozodas fölötte tilalmas legien. Valaky azert azzal az undok zitokkal szitkozódnek, elsőben az fő emberen fl. 12 vegienek, Masodszor fl. 24. Harmadszor feiét vegiek. A közönseges emberen elsőben lapattal

[1] Visszavonhatatlanul.
[2] Annyiszor.
[3] Ahányszor.
[4] Megvetőit.

hatot üssenek, Masodszor tizenkettőt, harmadszor feije vetessek, es ky hallaná, es azt megh nem jelentené, vagy az fő avagy az Vicekapitaninak, hasonlókeppen megbüntetessek. A birsagh pedig a ki hallia es meg ielenti, aze leszen.

Az eijeli fölötte való italból, Részeghseghbol, Hajogatasbol [1] es kialtasbol semmi io nem következik. Azert mihent az takarodora harangoznak, senkinek ne legyen zabad lampas nekul iarni, se pedig reszegeskedni, avagy tobzodni. Az kik eijel lampas nekul iarnanak, kialtanak, az vigiazok, az sztrasa allok es az cirkalok mindgiarast zemeli valogatas nekul megh foghvan az tömlöczben tetessek es az kapitani anagy Viceije hire nekul ky ne bocsatassanak. A mely hazaknal pedig innanak avagy kialtananak az gazdan irremissibiliter.[2] tizenket forintot vegienek, mely tizenket forint az Strasa alloknak es cirkaloknak adatassek.

Valakinek Thörök Rabya vagion, senkinek ne legien zabad eyel hazanal tartany, hanem az tömlöcztarto kezeben küldgie, nappal pedig senki Rabyat az Bastiakra ne bocsássa, valakinek Rabya odamenne, a nappali strasa mindgiarast az Rabot megh foghvan, az Rab övé legien és az kié volt, attól elvesszen, erre való vigiazasra az Porkolabnak is es az Viceienek zorgalmatos gondgiok legien. Azonkepen az ky hazanal eyel tartana, attol is az Rabot elvegiek, es eladvan, az penzet az helnek[3] epöletire fordeczia k.

Minden haznal valameni fegiver foghato ember vagion, az Vitezlő neptől es fizeteth rendtől megh valva,[4] az megh zamlaltassek minden cantorban,[5] Az Porkolab, egy hadnagy es Wayda altal, es annak zamat az feo kapitaninak irva be adgiak. Az haznak gazdaja kedig arra gondot visellien, hogy minden fegiver fogható zeliereknek[6] es cseledeknek szabliaja es Puskaya legien. Amely ezth negligalna[7] 24 fl. vegienek raita, es ezt in communem usum loci convertaliak.[8] Ezt az varas nepet minden cantorban eczer megh Mustralliak es az nepnek tizedesseket rendelienek.

Minden haznal egy holnapra való liszt legien anni[9] zemelire

[1] Heje-hujából.
[2] Visszavonhatatlanúl.
[3] A várnak.
[4] Értelme: a rendes katonaságtól eltekintve.
[5] Negyedévben.
[6] Zselléreknek.
[7] Elhanyagolná.
[8] A vár közös használatára fordítsák.
[9] Annyi.

az meni,[1] az haznal vagion, mely veztegh legien[2] es minden Cantorban az porkolab, egy hadnagy, es Waida altal meglattassek. A mely lisztet az haznak gazdaya minden esztendőben hogy el ne veszen megh Wyeczia.[3] Az mely haznal ez nem talaltatnek, az gazdan 25 ftot vegienek, mely az Porkolabe, Hadnagie, s Waydaie legyen. Ez vegezes kedig azokat illeti, a kiknek értékek vagion az liszt megh zörzessere.

Minden haznal, mind gazdagnal, es zegenienel, mindenkor az tuznek ottassara egy egy kadd wyz legien, melliet hogy megtarczanak minden heten az Vasarbirok meg kerulven az uczakat megh lassak, valakinel nem talalnanak, Zemely s ualogatas nekul hat forintot vegienek raita, mely legien az vasarbiroké, az mely haztol pedig tuz inditatnek annak gazdaya az hazat buntetessert penz nekul el veszesse, az helibol eö maga ky kuldessek, es ha valakinek az tuz miat kara teortennek, tartozzek meg fizetni, laytoryakat is minden haznal tarcsanak s ha hol tuz tamadna, kit Isten eltavoztassen, tartozzanak az felül megh nevezet hat forint buntetes alat oda vinni.

Valamikor rabot akar valaki bebocsatani, aztat az fő kapitany hire nekul, vagi Viceye hire nekul be ne merye bocsatany, az mely raboknak hogy zabad uttiok lehessen, azon kapitanioktol levelet is vegienek; Addig pedig se ky ne bocsassak, se vizza iötökben be ne bocsassak, migh az kapum meg nem keresik[4] meli keresesben legien ielen az porkolab, az Nemeth hadnaghi, es az tomlocztarto; valaminemio leveleket nalok talalnak, az föliöl meg nevezeth kapitanioknak hozak.

Az strasa mester az kapusoknak megh hadgia, hogy ha valahonnan idegen ember erkezik, adzig be ne bocsassak, hanem vegere menuen toleok honnet iun, es my dologhban iar, az fő kapitaninak, vagy az orzagh vicekapitanianak, vagy az hel vicekapitanianak megh ielemzek es ugy bocsassak be.

Az Raczokat is minden holnapban az porkolab, egy hadnagy es egy Waida megh mustralwan, tartozanak neveket az kapitanioknak be adni, mert azoknak is zukseges zamokat erteni.

Sehol senky az varosbeliek közöl buzaiokat ot kin ne tarcziak,

[1] Mennyi.
[2] Fel ne használtassék.
[3] Újítsa.
[4] Motozzák.

hanem tizenötöd napra[1] ide behozzak, mert ha valakinek ot kin veremben talaltatik buzaya, penz nekul büntetesert tőle el vetetik.

Senky buzayat es zabyat, buzayanak, es zabyanak el veztesse alatth sohova el ne merye vinni az vasarbirak hire nekul.

A vasarbirak tartozanak megh ielenteni az fő kapitaninak, nagy az viceynek, azok, ha zabad levelet adnak neki, ugy vihesse mashova, hol penigh nem, tartozanak it az helben el adni, es nem mashova vinni.

Minden rendbely mester embereknek, azonkeppen meszárosoknak bizonios rendi legyen, minth es hogy adgiak el mineketh, melliert minden cantorban egyben gieluen az helnek vicekapitania hazahoz mind fő emberek es polgarok rendelliek el, mihez tarcsak magakoth erös buntetes alat, kit az vegezes ellen cselekedőkön meg is vegienek.

Az aros emberek, [2]mikor zükség, tartozanak fegiveres kézel föltamadni es az zerent mind ez ideig zolgalni.

Az strasa allasbol, se polgari rend, se aros nep, se egieb rendbeli emberek ki ne voniak magokat, hanem az mikor reayok kerül, mind eyel es napal megh alliak strasaiokoth; az cirkalassal kedigh az lovass rend tartozzék.

Az varasban meny lovass kochy vagion, meg zamlaltassek, es ha edgiet lőnek, mindgiart tartozanak az piarczra iöny velek ugy hogy az hova zukseg lesz mindgiart indulhassanak. Erre penigh az vasarbiraknak gondgiok legien, hogy az ky az lövest halvan kochyaval az piarchra nem iöne, keduezes nekul tizenket forint vetessek rayta.

Ha valahol tuz tamad, az Nemet es azonkeppen az Magiar gialogsagnak fele, waijdaiokkel az kapukra menienek; az töbi az tuzet olcsak; kik mely es minemő ehebeliek[3] legienek, az Vicekapitani megh rendellie, valaky rendit megg nem tartana, harom palzaval valo uereseg legien buntetese. Kapu fel nitaskor es betetelkor tartozek minden hadnagi, azonkepen gialog waijda alatta valoival szabliakkal es puskakkal, mennel töben lehet ielen lenni.

Az cziganiok tartozanak az piarchot minden heten szombaton zaraz időben megh szöpörni. Essős időben es mennel ioban lehet az saart megh tisztétani; kire tartozzek az porkolab gondot viselni;

[1] Aratás után.
[2] Kereskedők.
[3] Czéhbeliek.

azonkeppen az Cziganioknak waijdáyok; az cziganiokat arra keszericzek, az piarchnal valo zemethet penigh az hol az bastiat szukseg tölteni, oda hordgiak, avagy az kapun ki.

Minden gazda az ő haza eleet zep tiztan tarczia, zemethet ky hordasson, az saart háza elől meg töltesse es semmi rutsagot udvararol ki ne bocsasson, 2 fl. buntetes alath, melire az vasarbirok rea nigiazvan, övek legien. Ha tuz tamadaskor valakinek rabia hazaval volna, erős büntetes alat mindgiart tartozanak az tömlöczben küldeni.

Országos levéltár. Thurzó-család levelei, 3. csomó, 6. szám.

Dr. Kárffy Ödön.

KÉRELEM.

A *Magyar Nemzeti Muzeum könyvtárának igazgatósága* elhatározta, hogy összegyűjti az összes irott emlékeket és nyomtatványokat, a melyek a most duló háborúra, ennek előzményeire és okaira vonatkoznak. A *Magyar Tudományos Akadémia kebelében alakított Hadtörténelmi Bizottság* is szolgálatába áll e nemes eszmének, hogy ez úton is teljesítse azt a magasztos hivatását, mely kötelességévé teszi, hogy nemzeti közérzületünkre fölemelő hatással bíró magyar hadi történelem adatait gondosan összegyűjtse a jövendő nemzedék és a történetírók számára.

Felkérünk tehát minden hazafit, hogy gyűjteményünk gyarapításához hozzájárulni szíveskedjenek.

A gyűjtendő tárgyak:

Könyvek, önálló füzetek és különnyomatok. Hogy ezek a füzetek vagy könyvek és különnyomatok versben vagy prózában vannak-e írva, van-e valami tudományos vagy szépirodalmi értékük, azt a teljességre törekvő gyűjtés szempontjából nem kell figyelembe venni;

önálló füzetekben megjelent egyházi és világi beszédek, előadások és felolvasások;

önálló füzetekben vagy csak egyes lapokban nyomtatott egyházi és világi, hivatalos és nem hivatalos körlevelek, köriratok, felhívások, buzdítások, tanácsok, lázítások, utasítások, rendeletek, katonai buzdító és lelkesítő napiparancsok, rendszabályok stb.;

önálló füzetekben vagy egyes hirlapokban lenyomtatott háborús vagy háborús vonatkozású énekek, dalok, nóták, versek és imádságok;

a ponyvairodalom minden terméke;

háborús vagy a háborúval összefüggő statisztikai kimutatások;

háborús naptárak, háborús térképek, szöveges és szövegtelen

háborús hangjegyek, szöveges és szövegnélküli képes ábrázolások (képek, képecskék, képeslevelezőlapok, fényképek);

egyesületek, társulatok, ipari és kereskedelmi vállalatok jelentései, ha bennük valamely vonatkozás van a háborúra;

mindenféle hivatalos és nem hivatalos, hatósági és magán plakát (falragasz);

színlapok, ha rajtuk a háborúval bárminő vonatkozásban levő előadás szerepel, vagy ha az előadást háborús jótékony czélra hirdetik;

a háborúban elesett hősökről kiadott gyászjelentések;

legyezők, szalagok, kokárdák, zászlócskák, gyújtóskatulyák, kavéházi, vendéglői és czukrászdai papiros-szalvéták, a melyeken háborús szöveg, térkép vagy kép van.

A magyar katonai kultura legértékesebb anyagát fogják alkotni a gyűjteményben azonban az írott emlékek, a melyek közé: *a hadi naplók, a táborokból érkezett levelek és tábori levelezőlapok, harcztéri jelentések, hadifoglyoknál talált följegyzések stb.-ek tartoznak, melyeknek gyűjtésére — az enyészettől való megmentésük végett — különösen felhívjuk a magyar közönség becses figyelmét.*

A gyűjtött nyomtatványokat és kéziratokat akár a *Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi könyvtárának, vagy a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőségének* (Budapest, VIII. Ludoviczeum-utcza 4. szám) kérjük beküldeni.

A naplókra és levelekre nézve megjegyezzük, hogy ezek zárt, lepecsételt és a fölbontás határidejének megjelölésével ellátott borítékokban is beküldhetők; ezek nyilvánosságra hozatala tárgyában kifejezésre juttatott kívánalmak a fennálló szabályok értelmében feltétlenül tiszteletben tartatnak.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

A

Aba nb. Petőcz 219.
Abaúj vm. 53, 70, 122, 263, 281.
Abruzzok 82.
Acél János 76.
Achberger János 280, 281.
Achilles 73.
Achouniai Péter 73.
Ács kg. 111.
Adamich mérnök őrnagy 99, 100, 107.
Adria 33, 257.
Aeneas Sylvius 22, 31, 172.
Ákos nb. Mihály szlav. bán fia István 82.
Akszamit Péter 175.
Albánia 127.
II. Albert osztrák hg. 7, 12, 96, 210, 213.
IV. Albert görzi gróf 213.
Albornoz Egyed bibornok 216, 217, 221.
Alsáni Bálint 257.
Alsólindvai István 224. — János 224. — Miklós 75, 78, 213, 224.
Alvincz 87, 235.
Ambrasi várkastély 41, 43.
Amigoni festő 201.
András fia István 223.
András fia János 223.
Angyal Simon 148, 150.
Anjouk 2, 60, 62.
Anjou Lajos 265.
Anschbach Gáspár 200.
Apulia 78, 89, 93.
Aquileja 81, 213.
Arad 228, 234.
Aranyos vára 64.
Arezza 90, 260, 264.
Árokköz 73.
Árpádok 60, 61, 62.
Árva vm. 183.
Ascola 90.
Asolo 213.
Athinai Miklós 222.
Augustinus pattantyús 148, 151.
Ausztria 13, 105, 115, 255, 272, 292.
Aversa 78, 84, 86, 91, 92, 94, 95.
Avignon 218.
Aynard fia János 263.
Azari Jakab 237.

B

Babocsa 42.
Bács-Bodrog vm 64.
Bagamér (Bihar vm.) 229.
Baich festő 201.
Bainsizza fensik 126, 127.
Bajmócz 89.
Bajom 278.
Bajon 85.
Bajorország 194.
Bakonya 73.
Balkán 160.
Balogi Miklós 252, 262.
Bálványos 253, 262.
Baracskai Jakab fia Miklós 76, 96.
Baráti Barla 225.
Bari 90.
Barletta 90.
Bars 19, 250.
Bártfa 165, 205.
Bartosek lovag 11, 15, 16, 20.
Basel 23, 160.
Baseli zsinat 18, 23.
Bassano 250.
Baszaráb János oláh vajda 229. — Sándor 229.
Bátmonostori János 237. — László 228, 236, 246, 249. — Vesszős mester 79.
Bátoriak 212. — István 186—192. — János 225.

Banmgarteni János 221.
Bayerisches Armee-Museum 193.
Bayerisches National Museum 197—201.
Bazini Sebes 71, 72.
Bechina 28.
Bécs 11, 42, 43, 49, 53, 54, 74, 105, 112, 113, 115, 195, 217, 253.
Becse fia István 222.
Bécsujhely 49.
IV. Béla m. kir. 60. 61.
Belgrád 199, 201, 209.
Belluno 250.
Belz 202, 203, 204.
Benedek komáromi főispán 211.
Benevento 91.
Bereg vm. 90, 96, 260.
Berencz profuntmester 281.
Berethalom 68.
Bertóti Egyed 219.
Berzeviczi János 165.
Besenyő János 91.
Beszterczc 87, 235, 256.
Betlény Zsigmond 118.
Bickenbach Konrád 198.
Bicske 211.
Bihács 72, 74, 78, 213, 214.
Bihar kg. 67, 253.
Biri János 212. — László 212. — Péter 231.
Bjelc 254—256.
Blogoji Miklós és János 78.
Bobovácz 94.
Bocskay István fejedelem 118, 120.
Boér Simonné 151.
Bogdán 223.
Bolgárok 230, 245.
Bolgár ország 230, 232, 237, 240, 244, 246.
Bologna 81, 221, 260.
Bólyai Dezső 236.
Bonfini 28, 29, 30, 31.
Bornemissza Benedek gyulai kapitány 279. — József 118.
Boroszló 4, 167.
Borotini Blasko 23.
Bosznia 94. 227, 236, 249.
Boszniai káptalan 71.
Boszporus 49.
Bozók (Hont vm.) 235.
Böbék-család 261. — György hevesi főispán 81, 89. — István 89, 204, 209, 236, 244.
Böszörmény Szancsal 89.
Böszörmény-Szancsali Egyed 88.
Bram Ferencz 112.
Braudenburgi választó 9.
Brassó 67, 68, 127.
Brassó vm. 68.
Braunschweigi Ottó 265.
Brazza 216.
Brenta f. 214, 215.
Brescia 257.
Brünn 4, 12, 69.
Búcs (Zólyom vm.) 265.
Buda 54, 61—63, 68, 74. 78, 79, 81, 84, 87—89, 94, 95, 97, 108, 195, 197, 201, 205, 206, 209, 211, 214, 217—220, 224, 226, 228, 229, 234—236, 239, 245—247, 249, 250, 253, 254, 256—259, 264—268, 272, — ostroma (1686.) 49.
Budai cs. kat. törvényszék 110.
Budapest 105, 110. 122,
Bug f. 209.
Bukarest 127.
Burgundia 292.

C

Calabria 82.
Canale 126, 127.
Canosa 90, 91.
Capellen János 93.
Capua 86, 92.
Carrarai Ferencz 213, 216, 235, 249—251, 256, 258.
Castelcarro 258.
Castelfranco-Veneto 215.
Castellamare 92.
Castel-San-Pietro 81.
Castriota György 161.
Ceneda 213.
Cesarini Julián 160.
Cesena 81, 217.
Chel fia Pál 215.
Chelm 220, 255.
Chioggia 258.
Chodzsa Szadüddin 161.
Christoph főpattantyús 148, 149.
Cibak fia János 223.
Cikó mester borsodi főispán 74, 80.
Cilly Ulrik 214, 217, 228, 232.
Cilley Fridrik gr. 77. — Ulrik gr. 77.
Clermonti Roger 86.
Codroipo 126, 127.
Collin Sándor szobrász 48.
Colloredo gr. hadügyminiszter 114.
Conegliano 213, 214.
Contursi 91.
Conza 91.
Corad Fülöp mester 80.

Corneto 86.
Cremes udv. titkár 112.
Csáktornya 277.
Csanád 268.
Csányi Egyed 237.
Csehek 70. — Magyarországon 24—32.
Csehország 2, 4, 15, 19, 23, 26, 163, 165—167, 169, 174, 175, 210.
Csemernyei Miklós és Gergely 95.
Csepel 98.
Csicseri-család 248. — Domonkos 219. — János 255.
Csík-Székely 239.
Csirke Tamás 212.
Csomafáji Pál 76.
Csomaközi György 266.
Csonka bég 49.
Csór nb. Tamás 80.
Csúz János 82, 216, 217, 252. — Miklós 262.
Czartoryszki-múzeum 191—193.

D

Dab (Pest m.) 85.
Dalmáczia 75, 213.
Dalmas Mátyás 234.
Damásd 65, 74, 235, 246, 247, 251, 254, 268.
Dampierre haláláról 293—294.
Dancs Miklós 211.
Danczig 148, 149.
Dánfi László 263. — Mihály 263.
Daróczi Bertalan 259, 260. — János 225. — Lőrincz 259, 260. — Tamás 259, 260.
Dávid Ferencz 150.
Davidovich Pál táborszernagy és komáromi várparancsnok 110—116,
Deboczi Mihály 82.
Debreczen 269.
Dédes (Borsod vm.) 266, 267.
Dedovich tábornok 115.
Demeter fia János 223.
Dénes fia János 73.
Dénes fia Tamás 242.
Dentiz Ferencz 264.
Dersi István 150.
Dessewffy Ferencz gr. kassai polgármester 123.
Deutsch—Wagram 105.
de Deux Bertrand biboros 79.
Déva 64, 87, 151.
Dévény 105, 106.
Devecser kg. 79.
Devna-tó 160.
Deziszló fia Péter fia Novák 77.
Dézsvár 247.
Diósgyőr 56, 226, 228, 229, 234, 245—247, 249, 253, 254, 256, 257, 259, 264—267. 270.
Dnjeper 175.
Doberdó 127.
Dobi Demeter 85.
Doboka vm. 76, 252, 262.
Dobronya 256.
Dodun követségi tan. 110, 111.
Domoszlai-család 233. — Miklós 241.
Dragomér domboviczai várnagy 244.
Dráva 33.
Drezda 43.
Drohojowszki József gr. 187. — János gr. 187.
Druzet János 219. — Miklós 92, 207, 208, 219. — Vilmos 68.
Duka altábornagy 115.
Duka-ezred 52.
Duna 11, 12, 29, 101, 102, 104, 111, 214, 116, 161, 163, 175, 194, 238, 239, 245.
Durazzói Károly hg. 260, 264—266.
Dusán István szerb császár 94.

E

Ebergóci András 231. — János 231.
Eboli 92.
Ecsellő 249.
Eger 280.
Elbe 175.
Éld kg. 63, 64.
Eleus fia Miklós 73, 223.
Ellerbachi Burkhard Pupilin 96, 204, 213, 216, 221.
Ellinger István 56.
Embrich imottai gróf 255.
II. Endre m. kir. 60.
Endre hg. 80, 83, 84.
Engh (Valkó vm.) 239, 241.
Ente marescall 222.
Erdély 46. 64, 67, 68, 186, 219, 220, 240.
Erdődy-huszárok 50, 51.
Ergau 210.
Ernő főhg. 117. — Mór főhg. 33.
Érsekujvár 1608-iki rendtartása 295—299.
Érsomlyó 254.
Erzsébet kirné 74, 255.
Eschenloer 169.
Eszék 54.

Esztergom 87, 106, 113, 196, 197, 205, 206, 250.
Etsch 264.
Eysler Tamás 137, 142.

F

Fabriano 81.
Faenza 81.
Fedák András szírmabessenyői plébános 57. — János főhadnagy 53. — Mihály ezredes, a katonai Mária Terézia-rend vitéze 50—58.
Fegyverek 33—49, 186—201.
Fegyverzet 122—123.
Fejér vm. 229.
Fejérvári András 151.
Felpertesi László 88.
Feltre 213, 250.
Felvincz 87.
Ferdinánd főhg. 36, 42, 43.
Ferencz császár 110.
Fernberger ezredes 42.
Ferrara 81.
Filiczky hadnagy 125.
Filister marescall 222.
Flórencz 233, 260.
Focy Mária 195.
Fogaras 148, 149, 150.
Foggia 85.
Foligno 81.
Fóny 249.
Forgács Miklós 75. — Simon 280.
Forli 81, 218.
Forster Gyula br. 156.
Fra Moreale viánai perjel 92.
Franczíák 50, 51.
Fretza Hermann 221.
Fricsi-család 219.
Frimont-huszárok 51, 52, 53, 55.
Furlanus János 223.
Führer Mátyás 273, 276.
Fülek 278.
Füred 256.
Füzéri János 208.

G

Gál fia László 223.
Galiczia 95.
Garai-család 207. — Miklós 245, 257, 263. — Pál 80.
Garamszentbenedek 19.
Gárdonyi Albert: Fedák Mihály ezredes, a katonai Mária Terézia-rend vitéze 50—58.
Gelényes 238.
Genua 256, 264.
Gerencsér 229, 245, 251, 252.
Gergely fia János 223.
Gergely fia Miklós 223, 239—241.
Gersei Pető 262.
Gibellinek 214.
Gimes 19.
Giskra 26, 29.
Gniezno 247.
Gnojenski 184.
Gonzaga Lajos 260.
Gosztony tábornok 112.
Göböl fia Miklós 242.
Gömör vm. 262.
Göny 112.
Görgény 235.
Görz 213.
Grácz 33.
Gradnaszentmikiós 258, 259, 260.
Grasz Ferencz 280, 281.
Grifanoi István 207.
Grodno 253.
Gróff György szobrász 199.
Gubbió 264.
Gusztáv Adolf svéd kir. 194.
Günter Schwarzburg grófja 69.
Güsszingi Iván 96.
Gyárfás István 63.
Gyenge Miklós 70.
Győr 106, 111, 112, 138, 147, 214, 234.
György vajda 241.
Gyula 279.
Gyulafehérvár 52, 63, 64, 68, 87, 151, 220, 234, 235, 239, 240, 246.
Gyulai Pál 234.

H

Hadiutasítás. Wlczek-féle 175.
Hadigőzhajó 98—109.
Hadik András altábornagy, mint egyházi író 121—122.
Hadjárat 1644-iki 119—121. — 1809. évi 110—116.
Hadtörténelmi emlékek 33—49, 186—201.
Hadügyi viszonyok a XV. sz.-ban 3.
Hag Ferencz 168.
Hahóti Miklós 237, 238.
Haimburg 105, 106, 258.
Hajógyár óbudán 107, 108.
Halomfölde 217.
Harcztéri levelek (1917—1918.) 125—128.
Hardegen Ede hadi főorvos 99.

Hardegg Ferdinánd gróf 42.
Harsány 266.
Harsányi csata (1687.) 196.
Haschendorfi Volfing 76.
Hatvan 254.
Hédervári György 262. — István 227.
Hegyestőrök (XVII. sz.) 37.
Hémfi Benedek 216, 225, 227, 230, 231, 239—243, 245, 249—252, 258—260, 268—270. — Miklós 269. — Péter 227, 241, 242, 245, 269.
Herendi-család 246.
Hervoich Antal 99.
Herzkuch zsidó 112.
Hessen-Hombnrg-huszárok 52, 57.
Heves vm. 240.
Hohenfeldi Móricz 93.
Hohenzollern Albert nürnbergi várnagy 69, 204.
Homonnay Miklósné 277.
Hont vm. 90.
Horvát Dezső hadnagy 126.
Horváth Ferencz 280. — János 280.
Horváti János 257, 260, 261. — László 261, 264.
Horvátország 70—72, 74, 213.
Hosszúbácsi János 207.
Höltövény vár 68.
Hrabovszky János br. főhadiparancsnok 101.
Hradsin 5.
Hrussó 203.
Hrvatinic Vlkac 227.
Hum 94.
Hunyadi János 29 31, 159, 160, 162, 163, 183.
Hunyadvár 250.
Husz János 1.
Huszárvértezet (XVI. és XVII. sz.) 35.
Huszita háborúk 1—24. — szekérvár a magyar hadviselésben 1—32, 159—185.
Huszt 64.

I, J

Illava 20.
Ilsvafőiek 230.
Imola 81.
Imotica 257.
Innsbruck 42, 48.
Intze József 123.
István hg. 88, 208.
István világosvári várnagy 218.
István fia Demeter 73.
István vajda fia Dénes 69.
István fia György 223.
István fia János 223.
István fia Miklós 222.
Italia 126.
Iván fia Dezső 88.
Ivanics 33.
Jagellók 183.
Jakab főpattantyús 148, 150.
Jakab fia János 73.
Jalomnicza folyó 244.
Janich 229.
János cseh kir. 69.
János főhg. 114.
János fia János 223.
János fia László 222.
János fia Péter 223.
Jantsó Pálné 150.
Járai Péter 244, 245.
Johanna nápolyi királynő 84, 85, 264—266.
József főhg. nádor 110, 111, 113, 115.
József főhg. vezérezredes 156.

K

Kákonyi 293.
Kalis 265.
Kállai Iván fia András 77. — Őböl Tamás 250, 253.
Kálló 226.
Kalnik 226, 264.
Kanizsa 33, 42.
Kanizsai-család 248.
Kapi 75.
Kaplyon nb. János 238.
Kappos nagyszentmiklósi lottógyüjtő 273.
Kaproncza 33, 223, 229, 236, 249, 254.
Kárffy Ödön: Tata vár 1577-iki állapota 137—148. — I. Rákóczi György tüzérsége az 1644-iki hadjárat elején 148—151. — Kozák zászló 1595-ben 292. — Két levél Dampierre haláláról 293—294. — Érsekujvár 1608-iki rendtartása 295—299.
Karinthia 50.
I. Károly m. kir. 61, 62. 92, 229.
III. Károly m. kir. 47.
IV. Károly cs. 1, 213, 226, 247, 248,
Károly morva őrgróf 69, 70.
Károly főhg. 33, 51.
Károlyi-család 226. — István 231.
Károlyváros 54.
Kárpátok 18, 255.
Kassa 51—53, 56, 95, 117, 119,

121—123, 165, 226, 228, 229, 246, 253, 254, 256, 277—281.
Katonai rendtartás 1650-ből 152—155.
Katonai törvényszékek 272.
Kaza (Borsod vm.) 265.
III. Kázmér lengyel kir. 70, 95, 203, 255.
Kemény Lajos: Mágóchy Gáspár Nogarolla Ferdinánd felsőmagyarországi főkapitányhoz (1586.) 117. — Nagy Márton hadnagy bizonysága (1597) 117. — Bornemissza József huszti kapitány levele Betlény Zsigmondhoz, Borsod vm. országgyűlési követéhez (1609) 118. — Adalék I. Rákóczi György 1644-iki hadjáratához 119. — Lovas nemzetőrök fegyverzete 1848-ban 122—123. — Katonai rendtartás 1650-ből 152—155. — Zrinyi György Kassa városához 277. — Szabatkay Gergely Kassa városához 277. — Bornemissza Benedek gyulai kapitány kassa városához 279. — A szegény rab Serjenyi Mihály sarcza iránt 279. — Adatok az 1704. év történetéhez 280.
Kerekegyházi László 64.
Kereki 278.
Kerpen (ma 49. sz.) gyalogezred 112.
Késmárk 24.
Kevi 270.
Khevenhüller-féle hadi utasitás 40.
Kiejstut István fej. 96, 203.
Kis László 252, — Márton 223.
Kistapolcsányi Miklós 77.
Kisvárdai Domonkos 255. — László 225.
Klagenfurt 41.
Klausen 55.
Klissa 213.
Klokocsfő 74.
Klokocsfői tábor 71.
Knin 72, 217.
Knini Nelepec 72.
Kobalafölde 203.
Kolditzi Witigo meisseni püspök 69.
Kolozs vm. 65.
Kolozsvár 234, 246, 254, 256.
Komárom 106, 111—115, 137, 138, 141.
Komáromi Dancs fia László 71, 72.
Komorovszky 29.
Kompolti István 264.
Konrád strázsamester 148, 151.
Konstantinápoly 49.
Kont Miklós 67, 68, 79, 90, 92, 96, 202, 203, 205, 215, 227, 231, 243.
Koppán monostor 234.
Kornenburgi csata. 170.
Korniku 187.
Korongi Miklós 206.
Korothna 42.
Koschowitz Gyula: Harcztéri levelek 125—128.
Kossuth Lajos 106.
Kotromanics István bosznai bán 72. 78, 94.
Kozák zászló (1595.) 292.
Kozlowski Karola 187.
Königrätz 11.
Köpcsény 214.
Körmöczbánya 24.
Kőrös 33, 218, 223, 264, 265.
Kőrös vm. 80.
Kőröshegy 74.
Kövesd 224.
Krakó 70, 95, 96, 167, 187, 191, 229 247, 253, 254, 266, 267.
Krasiczynié 187.
Krassó vm. 262.
Kraszna vm. 72.
Krászno kg. 66. 83.
Krayer Sebestyén 195.
Krbaviaiak 70.
Kreuzbachi Frigyes 96.
Kún Miklós 262, 263.
Kunovica-hegység 159.
Kupa 222.
Kutasi János 237.
Kutschera János br. 110.
Kuttenberg 5, 7, 8.
Küküllővár 247.
Küküllői János 65, 67, 92.

L

Lackfi András 64, 66, 67, 71, 85, 90—92, 207, 243, 257. — Dénes 85, 91, 203, 230, 232. — György 252. — Imre 250, 251. — István 69, 71, 78, 79, 83—86, 88—92, 203, 242, 249—253. — Mihály 85. — Miklós 85, 90, 91, 203, 216—218, 242, 244. — Pál 85, 90, 203, 210.
Ladány fiai János és Benedek revisnyei birtokosok 72.
Lajk vajda 237, 239, 242, 244, 245, 270.
I. Lajos (Nagy) m. kir. 164. — hadjáratai 59—97, 202—271.

XIV. Lajos fr. kir. 49.
Laki Klára 246. — Péter 236.
Landaui Konrád 216—218, 221.
V. László m. kir. 175.
László visegrádi várnagy 225.
Lazanszky kormányzó 112.
Lednicz 119.
Lekman János hajóskapitány 99.
Lemberg 186, 187.
Lengyelország 23, 70, 186, 189—191. 210, 255.
Leonardo da Vinci 173.
Lepsény 265.
Lesznai Lőrincz 95.
Leszteméri-család 245.
Léva 119, 250, 253.
Lévai Miklós nyitrai püspök 80, 227.
Léta 253, 262.
Lichtenhof 198.
Liget 239, 240, 265, 267.
Likava 19.
Lindner Dániel kolozsvári puskamíves 45.
Lipcse 84, 219, 223, 224, 228, 229, 239, 246, 253, 254, 266.
Lipócz 256.
I. Lipót m. kir. 49.
Lipót árvai várnagy 72.
Lippa 235, 253.
Liptó vm. 24, 80, 204, 209.
Litvánia 69, 97, 189.
Litvánok 95, 202, 210.
Lodi 52.
Lodoméria 95.
Lorántfy Zsuzsánna 293, 294.
Losonczi-család 237. — Dezső 232. — István 260. — László 256. — Tamás 75, 94, 263.
Lozinszki László gyűjteménye 188—191.
Lőrincz fia István 69. — Pál 73.
Lubárt litván hg. 95.
Lublin 96.
Luboniwszki Andrej hg. 187, 188.
Lubomirszky-muzeum 188.
Lucca 260.
Lucera 81.
Ludbergi-család 82.
Lugos 231, 234.
Luka kg. 78.
Lukinich Imre: Számadáskönyv 1849-ből 123—124.

M

Machka Domokos 63, 64, 66, 67, 83.
Maczedónia 127.
Maglócz 75.
Mágóchy Gáspár 117.
Magyar hadtörténelmi emlékek 33—49, 186—201.
Magyarbród 18, 22.
Magyarország 1, 2, 3, 11, 13, 16, 18, 22—24, 26, 79, 83, 84, 86, 92, 93, 105, 108, 112, 165—167, 174, 175, 186, 203, 210, 213, 220, 221, 231, 255, 272, 280. — czimere 48, 49.
Magyaróvár 93.
Maillinger tbnok 194.
Majer főhadnagy 125.
Maklár 226.
Makófalvai Lőrincz 269.
Makovicza 77.
Malotesta Galeottó 221.
Maleschau 28.
Mándhida 240.
Manfredonia 82, 85, 86, 88, 90.
Mantua 81, 260.
Máray Zsigmond 99.
Margit hgnő 208.
Mária királynő 261.
Mária Terézia 41, 110, 121.
Márki Péter 233.
Markovits Antal hadi lelkész 99.
Marosvásárhely 223.
Marót 236.
Maróthi János 15, 16.
Maróti Péter 237.
Masséna tábornok 50, 51.
Matlekovics Ferencz 273.
I. Mátyás m. kir. 2, 3, 30, 32, 163, 165—171, 173—175, 183, 200.
Mátyusföld 12.
Maygruber zászlós 53.
Megyer 239, 247.
Megyes 247.
Méhesi János 71.
Meissel festő 48.
Melfi 91.
Merenje 73.
Merész Károly 170.
Mestre 213, 215, 257.
Mészáros hadigőzhajó 98—109.
Mészáros Lázár hadügyminiszter 98, 99, 102, 107.
Meszesi Demeter nagyváradi püspök 209.
Metternich gr. nagykövet 110.
Mezid bég 30.
Mezőhegyes 274.
Mezősomlyó 235, 243.
Michatowski Piotr. 187.

Miczk bán 218, 230. — fia István 86, — fia Loránd 79, 207.
Miesi csata (1427.) 9.
Mihály fia János 237.
Miklós fia Márton 222.
I. Miksa császár 48.
II. Miksa bajor király 194, 195.
Miksa bajor hg. 194.
Miksa főhg. 292,
Miksa Emánuel bajor hg. 199, 201.
Miklós gróf 91.
Miklós egri püspök 74.
Miklós szlavón bán 72.
Miklós fia Tamás 90.
Milanó 257.
Mirandola 81.
Misen 76.
Mislye 268.
Modena 81. 88, 95, 221.
Mogorovic nemzetség 77.
Mohács 184.
Mollináry ezredes 107.
Montebello 257, 264.
Monte Grappa 127.
Monte San Gabriele 125, 126, 127.
Monte San Michele 127.
Monte-Sant-Angelo 82.
Monte Santo 126.
Montespel Péter 234.
Morócz-család 204. — Simon 221, 244, 264.
Morovcsok beregi főispán 90, 91, 96, 203.
Mortimer Hugo 233.
Morva folyó 105.
Morvaország 6—8, 10, 21, 112, 226, 247.
Munkács 117.
I. Murad 162.
Muro 265.
München 193, 194, 270.
Myke fia Miklós 75.

N

Nádasdi Darabos Lőrincz 258.
Nádasi-család 247.
Nagy Gergely 223. — János (Gönczi) 278. — János tatai várkapitány 137. — Márton hadnagy 117.
Nagyfalu 72.
Nagymartoni-család 246, 248. — Miklós 95, 206. — Pál 71, 80, 93.
Nagymihályi-család 245. — Imre 89. — István 89. — Jakab 238. — János 208, 238.
Nagyszeben 223, 254.
Nagyszombat 10, 12, 14, 18, 23, 220, 223, 228, 251. 268.
Nagytapolcsány 204.
Nagyugrócz 77.
Nagyvárad 63, 78, 151, 205, 224, 229, 234, 249, 253, 254, 278.
Nándorfehérvár 29, 162.
I. Napoleon 122.
Nápoly 81, 84—86, 92, 93, 242, 264, 265.
Nápolyi László 242, 253.
Narbonne tábornok 111, 112.
Naryszuntoicz György 255.
Navarra százados 99.
Nelepityek 70.
Nemesi felkelés (1809.) 113.
Német János 83, 84.
Német-Bród 8.
Német-Lipcse 239.
Németország 87, 163.
Nemzetőrök. Lovas — fegyverzete 1848-ban 122, 123.
Nestyén kg. 104.
Nikó János 273.
Nimmerfort városi tanácsos 112.
Nis 159.
Noffry János 15.
Nogarolla Ferdinánd felsőmagyarországi főkapitány 117.
Nógrád vm. 70.
Nona 216, 217, 249.
Nostra 267.
Nürnberg 20, 194, 204.
Nyaláb 64.
Nyaragh f. 68.
Nyir kg. 67.
Nyitra 19, 20, 23, 293.
Nyitra f. 10, 204.
Nyitra vm. 183.

O

Ó-Buda 219, 220.
Óbudai hajógyár 107, 108. — katonai ruhatár 101.
Oláh László 263. — Mihály 222.
Oláhok 244.
Oláhország 229, 244, 271.
Olaszi-család 89.
Olaszország 68, 79—81, 84, 85, 88, 92, 204, 212, 214—217, 220, 221, 232, 233, 249—251, 256, 258—260, 266.
Olgerd litván fej. 96.
Oliveti 91.

Opuliai László hg. 203, 236, 238, 240, 242, 245, 246.
Orbán várhegyi várnagy 67.
Ordelaffo Ferencz 215, 218.
Ormán (Baranya m.) 85.
Oroszok 266.
Oroszország 202, 209.
Orsonits Gá-pár honv. tüzérhadn. 99.
Orsova 161, 235, 243, 268.
Országh Kristóf 21.
Osl fia János 72, 73.
Ostiglia 81.
Oszlopi Trautmann 255.
Osztrovicai Novák 77, 80, 202.
Otranto 171.
Ottokár 96.
Ó-Zólyom 267.
Ozora 227.
Ozorai Pipo 5, 8.
Oztogh 72.
Ördög (peleskei) csal. 82.

P

Pádua 213, 235, 249, 250, 252, 256, 258, 262.
Pajzs 38.
Pakáni Kopasz 238.
Paks 87, 224.
Pal körösmegyei főispán 73.
Pál fia Tamás 91.
Palágyi Miklós 207.
Palánka 103, 104.
Parasgna 270.
Palatics György 117.
Pallos 38.
Pálóczy László őrnagy 99, 101, 103, 104, 106, 107.
Pap János 76.
Pardus János 23.
Páris 188, 196.
Parma 221.
Pattantyús Frigyes 148, 151.
Patvaróczy Péter és János 65, 204.
Patyi János 231.
Pécs 235.
Pelejtei László 208.
Peleskei Ádás István 211.
Péli Dezső 224.
Pelz Béla: Az első magyar hadihajó «Királyi magyar hadigőzös Mészáros» (1848.) 98—109.
Pen és fiai londoni gépgyár 108.
Perényi Miklós 8, 203. — Péter 6.
Perugia 81, 260, 264.
Pest 102, 106, 112.
Péter cyprusi király 228.
I. Péter Bourbon herczege 69.
Péter erdélyi alvajda 76.
Péter fia Péter 223.
Pétervárad 101, 102, 196.
Piave f. 213.
Pichler Frigyes dr. 34.
Pieck állatorvos 273.
Pigg Márton hadnagy 272—276.
Pilch Jenő: Adatok az 1809. évi hadjárathoz 110—116. — Pigg Márton hadnagy adósságai 272—276. ism.: Stegemann H.: Geschichte des Krieges 132.— Kriegsberichte aus dem grossen Hauptquartier 134. — Görgei Albert: Görgei Arthur (1818—1916.) 135. — Közlemények Szepes vármegye multjából. IX. évf. 136. — Takáts Sándor: Rajzok a török világból 287—289. — Br. Lukachich Géza: A Doberdó védelme az első isonzó csatában 289—290. — Br. Waldstätten Egon: Weltkriegstafeln 1914—19, 290. — Egli Károly: 1. Zwei Jahre Weltkrieg. 2. Das dritte Jahr Weltkrieg 290—291.
Pilis 219.
Pilis-Szántó 240.
Pilsen 20.
Pisa 260.
Pless 70.
Pliva 227, 228.
Pochitelj 72.
Podhorcich 187.
Podjebrad György 163, 167, 175. — Henrik 175. — Viktorin 175.
Podlachiai Kijesztut 255.
Pogarelli Precizlaw boroszlói püspök 69.
Poháros Pál 263. — Péter 70, 75, 263.
Pok nb. Simon 204.
Pomázi Benedek 246, 249.
Poppendorf Ferencz 137, 142.
Pór Antal 66, 67, 95.
Poroszok 69.
Posen 112.
Poznan 265.
Poznanin 187.
Pozsegavár 217.
Pozsony 12, 15, 24, 74, 87, 105, 106, 118, 214, 226, 228, 229, 234, 249, 251, 253, 254, 257, 293.
Pozsony vm. 96, 204, 221, 227, 252,

258, 270.
Prága 1, 4, 5, 7, 22, 29, 44, 167.
Prágai országgyűlés (1429.) 9.
Práznovszky Ignácz 100.
Predajna (Bars vm.) 246.
Predava 236.
Pretions Sámuel hajóépítőmester 107, 108.
Prokop 13, 19, 21, 22, 23, 160.
Prozor 227.
Prökl Elemér százados 125.
Przeworsk 187, 188.
Puchaim tábornok 119, 137, 142.
Puchheimi Albert 210.
Pulszky Sándor alezredes, nemzetőrparancsnok 123.
Putnok 120.
Püspöki 267.

Q

Quero 213.

R

Ragusai Péter 241.
Rainer főhg. 110.
Rajnold fia Imre 73.
Rakamaz 292.
Rákóczi Ferencz 49. — id. György 293. — I. György 1644-iki hadjáratához 119—121. — tüzérsége az 1644-iki hadjárat elején 148—151. — Zsigmond 148.
Rákosi György vk. százados 125.
Ráma 227.
Rát 118.
Ráth Károly 61, 63.
Ratold nb. Lesták 90, 203.
Rauhensteini Erzsébet 210.
Regécz vára 254, 258.
Reggio di Calabria 86.
Rékás 263.
Remete 269.
Rezneki-család 237.
Rigómező 30, 219.
Rikolf fia László 74.
Rimaszombati ütközet 42.
Rimini 81, 221.
Rohamgát 39.
Róma 95, 264.
Rosenberger kapitány 146.
Rozgonyi György 9. — István 9, 15—17, 21, 22. — László 79, 207. — Péter 207.
Rozsnyó 239.
Rudnik (Szerbia) 220.
Rudolf osztrák hg. 96.
Rumi Német János 206.
Rumy-család 83.
Rutének 67, 202.
Rybnik 70.

S, Sz

Saaz 7.
Sacile 213.
Sajó 278.
Salerno 92.
Salgó vára 77, 85.
Salm Miklós gr. 137, 142.
Salzach 197.
Salzburg 41.
Sandec 256.
Sandomir 96, 254.
Sándor oláh vajda 68.
Sanguszko Eusztách hg. 187.
San Pietro 250.
Sanseverinói Róbert 91.
San-Vito 213.
Sáp 202.
Sapicha Ádám hg. 187.
Sára kg. 73.
Sárai Pál 73.
Sárd 80.
Sárkányrend 198.
Sáros vm. 24, 70, 75, 89, 96.
Savoyai Jenő hg. 49, 196.
Scafati 92.
Schiebel 112.
Schleissheim 201.
Schubert József hadnagy 52.
Schubertné Barkassy Borbála 52.
Schwab aradi lottógyűjtő 273.
Schweitzer Ferencz 273.
Schwendi Lázár 42.
Sebenico 78, 216.
Sebold Herder 195.
Seefeld 223.
Selmecz 23, 266.
Selye 42.
Semjéni István 212.
Sempte 205, 251, 266.
Semsey Albert abauji főispán 123.
Serjenyi Mihály 279—280.
Serra 92.
Serravalle 214, 215.
Siena 25, 260.
Siemianicach 188.
Siklósi István 236.
Simonyi br. ezredes 57.
Sislócz 118.
Skander bég 33, 42.
Sodronypárczélingek (XVI. sz.) 35.
Sohrau 70.

Somlói Demeterné 207.
Somogy vm. 72, 89, 203, 222.
Somogyi 268.
Somosi Miklós 206.
Sopron 28, 82, 229, 248, 251.
Sopron vm. 73.
Sós (sóvári) László 79, 80, 90, 91.
Spanyol lovas 39.
Spoleto 81.
Stadecki Leuthold 69, 73.
Stagno 257.
Stájerország 77.
Stark József Ágoston bécsi akad. arczképfestő 57.
Steier 87.
Sternberg Zdenkc 167.
Stiboricz 15, 16.
Stilo 86.
Stöltzer Ferencz 273.
Strasznicz 6.
Subityek (bribiri) 70.
Suchenwirt Péter 69, 73, 77. 93, 96, 213, 217, 228, 232.
Suki Miklós 65. — fiai Barnabás, Mihály és Illés 65.
Sulmona 81.
Sulz Fülöp 221.
Sundgau 210.
Süess Orbán 137, 147, 148.
Sümeg 256.
Svájcz 210.
Szabatkay Gergely 277—279.
Szablya 38.
Szakolcza 10.
Szalai György 234. — Miklós 233, 234. — Péter 233.
Szalánkemén 220, 234.
Szalóki Pál 227.
Számadáskönyv 1849-ből 123—124.
Szántai Pető 262.
Szántó 239, 240.
Szárna fia László fiai: Karop, Sztaniszló, Negve, Wlanyik, Miklós és László 76.
Szászhalom 239. 254.
Szászsebes 87.
Szászváros 166.
Száva 98.
Száva Szentgyörgy 74.
Széchenyi István gr. közlekedési miniszter 98.
Szécséni Ferencz 262.
Szécsény 119.
Szécsényi Konya Miklós 75, 80, 89, 96. — Tamás 207, 208.
Szécsi Miklós tárnokm. 70, 204, 207. 208, 219, 257. — szörényi bán 89.
Szegedi Donát 202.
Szekcső (Tolna vm.) 220.
Székely László 245. — Péter 245.
Székelyvásárhely 87, 235, 247, 256.
Szekeresi László 225.
Szekérvár. A huszita — magyar hadviselésben 1—32, 159—185.
Székesfehérvár 63, 68, 113, 219, 224, 229, 234, 236. — ostroma 48.
Székesfehérvári csata (1593.) 42.
Szembek Piotr hg. 188.
Szempcz 226.
Szend 279.
Szendrei János 156. —: Magyar hadtörténelmi emlékek a külföldi múzeumokban 33—49. 186—201. —: Hadik András altábornagy mint egyházi író 121—122. —: ism. Id. Görgey István: Görgey Arthur a számüzetésben 282—287.
Szendrő 29, 278.
Szenicze 10, 226.
Szent-Erzsébetfalu 240.
Szentes 219.
Szentgyörgyi és bazini Tamás gróf 243, 256. — Péter 256.
Szentimrei csata 30.
Szentiváni István 231.
Szentlőrincz 42.
Szent Márton 42, 254.
Szentmiklósi Pongrácz 29.
Szenyér kg. 72.
Szepes vm. 70, 80, 88, 89, 96, 183.
Szepesi Jakab 255, 257, 259.
Szepesség 23, 65.
Szerbek 63, 64, 94, 205, 206, 217, 219, 224.
Szerbia 64, 127, 220.
Szereb 72.
Szeri Pópa 237.
Szeth János vm. fizikus 113.
Sziczilia 84, 88, 89, 264.
Szigetvár 42, 267.
Szigányi László 232.
Szilvás-Várad 253, 257, 267.
Szlavonia 212, 220.
III. Szobieszky János lengyel király 197.
Szokol 227, 228, 238, 239, 243.
II. Szolimán szultán 137.
Szolnok vm. 67.
Szörény vára 231, 234, 238, 243.
Szrebernik 227.

Sztracimir bolgár cár 245, 268.
Sztrecsnó 63, 66.
Szudár György 249, 250. — Péter 96, 203, 248, 249, 260.
Szulejmán nagyvezér 196.
Szurony 38.
Szutfalu 267.
Szügyi-Vásári Miklós 209. — Tamás 213, 215, 216.

T

Tábor hegy 28.
Tábori kórházak 113.
Tagliamento 126, 127, 213.
Talafuz 29.
Talmács 245.
Tamás fia István 208.
Tamás fia Miklós 218.
Tapolcsán 74.
Tapolcza 77.
Tarenti Lajos hg. 85.
Tarkői László 96.
Tárnoki András 208.
Tarvis 50, 51.
Tasso Hannibal tatai várkapitány 137.
Tata 111, 112, 114. — 1577-iki állapota 137—148.
Tatár István 212.
Tatárok 65, 66, 210.
Tatárország 209.
Teano 90.
Telegdi Tamás 250.
Temes vm. 76, 262.
Temesvár 87, 219, 229, 235, 242, 243, 254.
Tergel franczia ezredes 112.
Terre di Lavoro 92.
Tettauer János 29.
Teuffel Kristóf 137, 142.
Thallóczy Lajos 239.
Thodi (Tholdi ?) Miklós 233.
Thurgau 210.
Thury György 42, 137.
Thúz-család 222.
Tirol 195, 292.
Tisza folyó 107.
Tombor Jusztin hadi alorvos 99.
Torda 223, 234, 246, 256.
Torna 249.
Torna vm. 71.
Torony Miklós 277.
Tót Bertalan 89, 92. — Lőkös mester 67, 85, 91.
Tóth Zoltán: A huszita szekérvár a magyar hadviselésben 1—32, 159—185. — ism. Tóth-Szabó Pál: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon 129—132.
Tóthipcse 265.
Trask 118.
Trebitsch 175.
Trencsén 69, 226, 249, 268, 269.
Trencsén vm. 14, 16. 21, 23, 183.
Trenk pandurok 195, 197.
Treviso 93, 213—215, 250, 253, 258, 259, 264.
Trieszt. Museo Civico 193.
Trnava f. 19.
Troja (Olaszorsz.) 86.
Tröttel (nevnai) Miklós pozsonyi főispán 80, 82.
Tulna 210.
Túr 246.
Turócz vm. 183.
Turóczi János 29, 30, 70.
Túróczszentmárton 24.
Turtő 217.
Tüzérség (1644.) 148, 151.
Tvrtko 227.
Tyszkiewicz Benedek gr. 188.

U

Udvard 10.
Ugocsa vm. 225.
Ujházy László kormánybiztos 105, 106.
Ujlaki László 231. — Mihály 222.
Ujvár 251, 266.
II. Ulászló 48, 174, 176.
Uminski Piotr. 187.
Ung vm. 92, 118, 219, 238.
Ungvár 118.
Urbino 81.
Urslingeni Werner hg. 86, 221.

V, W

Vácz 106.
Vág 10, 12, 19—21, 23, 114, 116.
Vágbeszterce 21.
de Valente János genuai kormányzó 88.
Valkó 267.
Varasd 33.
Varasd vm. 73, 82.
Váradi Domonkos 247, 248. — János 70, 75, 94, 211, 212. — Miklós 247, 248.
Várna 159.

Varsányi Erneszt 230. — László 230.
Vas vm. 73, 82.
Vas (cegei) Dezső 76, 245. — László 68. — Miklós 68.
Vasvári Tamás 205.
Vay János alezredes 121. — Kázmérné özv. 122.
Végles 265.
Velencze 70, 75, 211, 215, 235, 256.
Venczel cseh kir. 1.
Velek Kondelnik 13, 14, 16, 17.
Verona 81, 264.
Veronai Gábor 171.
Verőcze 228, 245. 249, 258, 266, 270.
Vértes hg. 235.
Veszprém 83, 137, 239.
Vetési János 238, 239. — László 202, 238, 239. — Pál 205.
Veyn 248.
Vicenza 81, 214, 264.
Vidaföldi Máté 269.
Viddin 230—232, 234, 240—242, 244, 269.
Villani Máté 209.
IV. Vilmos bajor hg. 194.
IV. Vilmos Ostervant és Hollandia grófja 69.
Vincz 270.
Virágosberki-család 222.
Visconti Ambrus 233. — Barnabás 220, 221, 233, 257, 264.
Visegrád 62, 63. 66, 68, 69, 73—75, 78, 79, 81, 84, 87, 94, 205, 206, 209, 211, 214, 217—220, 223—226, 228, 229, 234—236, 239, 240, 245, 246, 249, 250, 253, 254, 256—259, 264—266, 269, 270.
Visehrad 5, 6.
Visztula 175.
Vitkai-család 231.
Vitkai István 226.
Vitkovi hegy 4.
Vizszamos folyó 88.
Vizsoly 229, 253, 259.
Vladimir Lubart 255.
Vnach 72.
Vojszló 220.
Volhynia 97, 202.
Vörös Péter 68, 245.
Vörösberényvár 239.
Vöröskő 93.
Wallsei Ulrik 93.
Wechlinda 236.
Weissberg Konrád gr. 199.
Welfek 214.
Welk 205.
Wertner Mór: Nagy Lajos király hadjáratai (1342—1382.) 59—97, 202—271.
Wieland alezredes 273.
Wielun (Villio) 69.
Wimmer Borbála 273.
Windischgrätz hg. 107, 108.
Wittelsbachok 194.
Wittingau 175.
Wlczek Venczel 175. —féle hadiutasítás 175.
Wodianer Móriez 98, 108.
Wolffurti Konrád 81, 85—87, 90, 91. 93, 213, 221. — Ulrik 81, 93.

Z

Zagória 73.
Zagóriai Miklós 233.
Zágráb 33, 61. 74, 214, 223—226, 246, 264, 270.
Zajki Páska 224
Zalatna 251, 270.
Zamoyski Wladislaw gr. 187.
Zára 75—78, 216—218, 249.
Zárai István 82.
Zaránd vm. 218.
Zemplén vm. 73, 96.
Zeng 89, 94, 235.
Ziesi Jakab és László 224.
Zimony 209.
Zive Longo 257.
Zizka János 1, 3, 4, 7—11, 16, 18, 23, 25, 26, 28, 31, 163, 164, 171, 172, 176.
Zmrzlik János 13.
Zólyom 68, 206, 224, 234, 235, 239, 253, 254, 256, 259, 264—267, 270, 271.
Zólyom vm. 183.
Zólyomlipcse 265, 270.
Zrinyi György 277. — Miklós 42.
Zrinyi-féle sisak (XVI. sz.) 36.
Zumberg 71.
Zsámboki Domonkos 89. — János 85, 89. — János túróczi főispán 89. — Miklós nádor 70, 89, 94.
Zsarnócza 259.
Zsemberi Péter 237.
Zsigmond m. kir. 1, 2, 4—9, 12, 15, 22, 24, 25, 28, 29, 165, 167, 184, 198, 263, 264.
Zsirai István 231.
Zsolna 265.